

*signat*

FR. HELLWALDA

# ZEMĚ A OBYVATELÉ JEJÍ.

ILLUSTROVANÁ ZEMĚPISNÁ

DĚJEPISNÁ A NÁRODOPISNÁ KNIHA DOMÁCI.

VZDĚLALI

JUSTIN V. PRÁŠEK A JAK. MALÝ.

A S I E.

---

**V PRAZE.**

NAKLADATEL **FR. A. URBÁNEK**, KNIHKUPEC  
pro literaturu paed. i hudební a pomůcky učebné.

# ASIE.

ILLUSTROVANÁ ZEMĚPISNÁ, DĚJEPISNÁ A NÁRODOPISNÁ

## KNIHA DOMÁCÍ.

---

*Heller von Hellwald, Fried. Aut.*  
DLE  
**FR. HELLWALDA**

VZDĚLAL

**J. V. PRÁŠEK.**

S 81 VYOBRAZENÍMI V TEXTĚ, 10 OBRÁZKOVÝMI PŘÍLOHAMÍ  
A BARVOTISKOVOU MAPOU.

---

**V PRAZE.**

NAKLADATEL **FR. A. URBÁNEK**, KNIHKUPEC  
pro literaturu paed. i hudební a pomůcky učebné.

# OBSAH.

	Str.
O Asii vůbec . . . . .	3
Polonostrov maloasijský . . . . .	9
Ostrov Kypř . . . . .	19
Vysočina arménská . . . . .	21
Nížina mesopotamská . . . . .	32
Syrie a Palaestina . . . . .	40
Arabie . . . . .	60
Vysočina eránská . . . . .	74
Kavkazsko . . . . .	103
Nížina turkesterská . . . . .	116
Sibiř . . . . .	138
Japonsko . . . . .	157
Polonostrov Korea . . . . .	188
Čína . . . . .	193
Vyšní Asie . . . . .	225
Polonostrov Přední Indie . . . . .	248
Mnohoostroví východoindské . . . . .	297

## PŘEHLED ILLUSTRACÍ.

(ABECEDNÍ POŘÁDEK.)

	Str.		Str.
Aden . . . . .	68	Bagdad, kavárna . . . . .	37
Afghán urozený . . . . .	87	"    okolí . . . . .	36
"    z vnitrozemí . . . . .	86	Bangkok . . . . .	291
Amureká krajina . . . . .	153	Birmská tanečnice . . . . .	283
Arabská studna . . . . .	70	Brána teheranská . . . . .	92
Arabský šeich . . . . .	64	"    západní v Pekingu . . . . .	209
Ararat (příl.) . . . . .	24	Břehy Tigridské . . . . .	32
Arménka ze Smyrny . . . . .	17	Čedry libanonské . . . . .	45
Arménská hostina . . . . .	28	Čerkes . . . . .	109
Arménský pluh . . . . .	14	Čínská zeď . . . . .	215
Babylonské zříceniny . . . . .	39	Daibutova socha v Kamakuře . . . . .	177

	Str.
Damask . . . . .	50
Derbend . . . . .	107
Divocí oslové . . . . .	90
Domorodec filipinský . . . . .	301
Džinriksa . . . . .	171
Džunka . . . . .	197
Filbrusa (jižní strana a) část ledovce asanského . . . . .	106
Fakir . . . . .	252
Filipinský domorodec . . . . .	301
Fussi-Yama na Niponě (sopka) (přil.)	184
Gangská vřídla . . . . .	253
Hellén smyrnský . . . . .	16
Himalaja (přil.) . . . . .	245
Hindu . . . . .	265
Hindův cestovní vůz . . . . .	267
Hoangský přístav . . . . .	199
Honba na tigry (přil.) . . . . .	260
Hostina armenská . . . . .	28
Hřbitov teheranský . . . . .	93
Chrám v Kamakuře . . . . .	175
Iravaddyské pohoří . . . . .	279
Japonská kavárna (přil.) . . . . .	170
Japonské dítě . . . . .	165
" dívky . . . . .	161
Japonský válečník . . . . .	175
Javanská krajina . . . . .	305
Jerusalém . . . . .	3
Kalkuta (spalování mrtvol) . . . . .	257
Kamakura (socha Daibutova) . . . . .	177
Kanál v Jedě . . . . .	183
Kandahar . . . . .	84
Kašmír . . . . .	235
Kašmířská paní . . . . .	237
Kavárna v Bagdadě . . . . .	37
Kirgizové . . . . .	134
Korean . . . . .	190
Krajina amurská . . . . .	153
Kuliův příbytek na Jávě . . . . .	304
Kuřáci opia . . . . .	201
Labora (palác) . . . . .	250
Laos . . . . .	289
Libanonské cedry . . . . .	45
Malajská vesnice . . . . .	294
Mandarin první . . . . .	195
Ochotský přístav . . . . .	155
Okolí bagdadské . . . . .	36
Oslové divocí . . . . .	90
Ostrov zlatý v Yang-tse-kiangu . . . . .	193
Palác v Lahore . . . . .	250

	Str.
Palác knížete balijského . . . . .	313
Peking, západní brána . . . . .	209
Perská paní doma . . . . .	101
" mimo dům . . . . .	103
Peřeje v Yang-tse-kiangu . . . . .	213
Pluh arménský . . . . .	14
Poušť iravaddyské . . . . .	279
Poušť syrská (přil.) . . . . .	53
Přechod přes Jenisej . . . . .	147
Přeprava přes Syr . . . . .	131
Příbytek knížecí na Sumatře . . . . .	307
Přístav hoangský . . . . .	199
" ochotský . . . . .	155
Processi v Tsaggernantě (přil.) . . . . .	250
Prodej ovoce v Singapoře . . . . .	297
Sanice v Sibíři (přil.) . . . . .	146
Sinai . . . . .	61
Singapore (prodej ovoce) . . . . .	296
Sklizeň tabáku na ostrovech Fili- pinských (přil.) . . . . .	298
Socha Daibutova v Kamakuře . . . . .	177
Sopka Fusi-Yama na Niponě (přil.)	184
Spalování mrtvol v Kalkutě . . . . .	257
Studna arabská . . . . .	70
Syrská poušť (přil.) . . . . .	53
Šangajská vznešená dáma . . . . .	206
Šeich arabský . . . . .	64
Tábor turkomanský . . . . .	97
Tanečník dayacký . . . . .	311
Teheranská brána . . . . .	92
Teheranský hřbitov . . . . .	93
Tiflis . . . . .	113
Tigriské břehy . . . . .	32
Turkomanská dívka . . . . .	118
" žena . . . . .	119
Turkomanský mlýn . . . . .	122
" stan (vnitřek) . . . . .	123
" tábor . . . . .	97
Válečník dayacký . . . . .	310
Válečník japonský . . . . .	175
Vegetační obrázek ze Siamu (přil.)	288
Vesnice dayacká, zevnitř . . . . .	208
" uvnitř . . . . .	309
Yačonin se sluhou . . . . .	180
Západotibetská vysočina (zastávka) . . . . .	241
Zastávka na vysočině západotibetské, Karakorum majíc v pozadí . . . . .	241
Zelenáři . . . . .	187
Zlatý ostrov v Yang-tse-kiangu . . . . .	193
Zříceniny babylonské . . . . .	39







Jerusalém.

## O ASII VŮBEC.

Asie jest ze všech zemědíľ největší, svou povahou nejvelikolepější, mnohým pak ohledem nejzanímavější. Ji lze pokládati za kolébkou všeho člověčenstva i za kolébkou lidské vzdělanosti, a na půdě její vznikly prvé veleříše, jichž stopy teprve přítomnost odkrývá z rumu tisíciletého. Asie činí také střed vší polokoule souše, jsouc položena mezi Afrikou, Austrálií, Amerikou, krajinami arktickými a Evropou; s Evropou souvisí širým pruhem urálských zemí, vůbec pak lze pokládati Evropu pouze za polouostrov asijský. Vešker sever souše asijské zabírá nesmírná nížina sibiřská, na mnohých místech tundrou pokrytá, nížinou pak touto valí se k ledovému moři veliké řeky, v jižních hornatinách se temení, Ob, Jenisej a Lena. Ledové moře omílá veškero nízké i ploché pobřeží severoasijské, jehož nejsevernějším cípkem jest mys Čeljuskin ( $78^{\circ}20'$  s.š.) a o jehož povaze teprve záslužnými objevy Nordenskjöldovými (čti Nordenšeldovými) podrobnějších známostí jsme nabyli. Severní pobřeží sibiřské, proti němuž ve vzdálenosti nevelké leží souostrovi novosibiřské a Wranglova země, Longem 14.—16. srpna 1867 spatřená a dosud neprozkoumaná, jest sice obydleno Samojedy, Jakuty, Jukagiry a Čukči, avšak prostírajíc se po výtce severně kruhu točnového jest krajinou polární. Vedlé severní zeměpisné polohy jsou ještě jiné příčiny neobyčejně nízké teploty krajin sibiřských, nejvíce ovšem plochý útvar severního pobřeží, jenž neposkytuje ochrany pražádné proti mrazivému dechu severnímu. Pod-

nebí sibiřské jest však povahy suchozemské, ježto Sibiř rozprostírá se daleko k jihu, charakteristickými pak znaky sibiřského podnebí jsou veliké různosti teploty; nezřídka okazuje o červnovém poledni teploměr 14·5° R. tepla, kdežto před třemi měsíci, za jasné noci točnové, rtuť tak zmrzne, že ji kouti lze. Nejnepříznivěji jsou obdařeny sibiřské kraje, prostírající se mezi zátokou tajmyrskou a ústím Kolymy. Avšak smutny a nehostinny jsou i krajiny odtud na východ položené, sídla Čukčů, kteří obývají až k průlivu berinskému, Ameriku od Asie dělícímu. Sibiřská souše vybíhá na severovýchodě v rozsáhlý polouostrov Kamčatku, jehož osa má směr čistě jižní; k nejjižnějšímu pak cípu jeho pojí se pásenné souostroví kurilské, doléhající jižními členy svými ku veliké severojaponské (č. -ža-) výspě Jessu. Připomenouti třeba, že v Asii jako v Evropě útvary polouostrovské po výtce se drží směru jižního. Polouostrov kamčatský, na jehož východním břehu zdvihá se hojný počet sopečných hor, obejímá se sopečnými ostrovy kurilskými záliv tichého moře, hluboko do souše zabíhající, jenž nazývá se mořem ochotským; na břehu moře tohoto přebývají Lamutové a Tungusové, Kamčadalům příbuzní. Teprve při ústí mohutného toku amurského, jenž pojav velikou pobočku Ussuri do moře se vlévá proti dlouhé a úzké výspě sachalinské, nabývá kraj rázu přívětivějšího a stává se příhodnějším i k účelům kulturním. Až do těchto nejzazších východních končin šíří se peruti orla ruského, jenž nedávno nabyl od Japonců (č. Ža-) i rudou bohatého Sachalina.

Průliv La Pérousky (č. Pérusky) odlučuje Sachalin od ostrovů jižně položených, Yessa, Nipona, Sikoka a Kiusia, které jsou součástkami císařství japonského. Úzký průliv korejský odděluje od Kusia polouostrov korejský, též jižním směrem rozprostřený, na němž existuje stát, evropské vzdělanosti posud zhola nepřístupný. Mezi polouostrovem korejským a ostrovy japonskými vlní se moře japonské, prototyp to pojmu vnitřního moře. Podél východních břehů japonských proudí Kuro Sivo čili Černý proud, který jest též tak důležit pro veliký okeán, jako proud golfský pro okeán atlantský; oba mořské veletoky pohybují se v téže zeměpisné šířce. Theoreticky však jest tento proud mnohem golfského důležitější, ježto za nesmírné rozlehlosti a za velikého nedostatku ostrovů, čímž se označuje tato část tichého moře, mnohem volněji se rozvíjeti může, nežli proud golfský, a tudíž i lze jemu úplnější dráhu probíhati, čemuž při golfském proudu překáží útvar západních a

severních pobřeží starého světa.\*) V Japonsku vše kolem nás dosvědčuje, že jsme se ocitili do pásma mírnějšího, do rozkošné a zjevy velikolepými bohaté přírody, kteráž jest podmínkou vzácného rozvoje vzdělanosti japonské. Obdivujet se Evropa přičinnivému obyvatelstvu ostrovské říše, velkoměstům jejím na úpatí šklebicích se sopek, zemi nejpečlivěji vzdělané i důvtipně promyšlenému zřízení státnímu. Ostrovy japonské leží na téže šířce s krajinami jihoevropskými a severoafrickými, východní pak poloha sjednává jim podnebí chladnějšího. Jakýmsi jižním pokračováním skupiny japonské jsou ostrovy Liu-Kiujské, které podávají rukou rozsáhlé výspě Formose při vchodu do moře jihočínského. Vůbec sluší se připomenouti, že se táhne násep ostrovský kolem veškerého východního pobřeží asijského, od cípu kamčatského až po dálný jih, v jehož nitru bují mocné síly sopečné. Nejnověji projevily síly tyto strašnou moc na ostrovech Filipových, které činí jižní pokračování Formosy; dni 13.—20. července 1880, v nichž zpusťoš en přeúrodný ostrov Luzon, zůstanou zajisté za dlouhý čas v neblahé paměti souvěkovců. Ostrovy Filipovy dotýkají se velikého indského mnohoostroví, jímž se znenáhla přechází z jihovýchodní Asie do ostroví austrálského.

Méně štědrěji než Japonsko nadána jest souše protější, kdež Korei výše dotčenou sousedí ruské Amursko, země mandžuská a nesmírná říše čínská, která ovládá s krajinami svými, více méně závislými, největší část asijského zemědlu. Od pobřeží japonského moře daleko na západ, až do stepí turkestanských, sousedí Čína se slovanskou veleříší ruskou, hranice pak mezisobné počínají asi tam, kde z nížin sibiřských stupňovitě se zdvihá horský lem vysočiny vnitroasijské. Veškera jižní Sibiř jest hornatá pásemnými horstvy prostoupena, která se odštěpují od horského jádra jižního a soustřeďují v hornatině sajanské a v jejích rozsochách. Mezi rozsochami těmito šíří se obrovská hladina jezera baikálského, jímž protéká Selenga, po svém výtoku Angarou zvaná. Na východě činí hřbety Jablonoj a Stanovoj rozvodí oblasti řeky Leny a pánve amurské, zato západní Sibiř nemá patrnější předělí svých veletoků. Pravá vysočina vnitroasijská počíná Mongolskem, jehož jih zabírá velká poušť Gobi čili Ša-mo (písečné moře); na východě odlučuje Mongolsko od Mandžuska pohoří Chinganské (č. čin-). O poznání Mandžuska i Mongolska, jakož vůbec severní a střední Asie, zjednali sobě za nejnovějších dob

\*) Herm. J. Klein: Der Kuro Siwo v „Auslandě“ 1873, číslo 16. str. 305.

nehynoucích zásluh smělí a podnikaví Rusové, jako Palladius, Převalský, Matušovský, Sosnovský i j. m., odvážnými svými cestami. Nejvíce vykonal Převalský, jenž vnikl až na Hoang, severní to tok, jeden z ohromných blíženců, mezi nimiž prostírá se pravá Čína. Hoang ústí se do zálivu pečilského, jenž jest částkou žlutého moře, mořem žlutým srozumíváme pak severní část jihočínského moře, jež se zalévá mezi Čínou a polouostrovem korejským. Do jihočínského moře vlévá se Jang-tse, přichází také z nitroasijské vysočiny a souběžný s Hoangem, máje západovýchodní směr, ač nezdolné překážky činí hojně od něho úchylky. Vysočina nitroasijská zabírá vešker prostor od jižního lemu poušti gobijské až po počátky jihoasijských polouostrovů, Přední a Zadní Indie. Tomu tudíž, kdož od severu přichází, podobá se Asie řadě planin, po patrech po sobě následujících. Nížiny sibiřské vystupují znenáhla k plasám mongolským, které na jihozápadě dosahují až pustých krajín při jezeře Lop-Norském a vůbec nazývají se Vysokým Turkestanem. Vysoký Turkestan doléhá již k úpatí nesmírných uzlů horských, které se vypínají mezi západními nížinami a východními planinami. Na jižním pomezí Vysokého Turkestana a poušti gobijské vystupuje mohutné pohoří Kün-Lünské, ledovci hojnými kryté, jehož východním pokračováním jest pohoří Sun-šanské čili Nan-šanské. Jižně pohoří tohoto pne se nejvyšší a nejobrovštější planina světová, planina Tibetská, podobná horské pevnosti, již jen poněkud přirovnávaní lze puny jihoamerické. Vnitř chladných planin tibetských nezřelo ještě oko evropské, nám pak spokojiti se jest zprávami některých cestovatelů východoindských; jen z jejich zpráv nabýváme jakýchsi známostí o této zemi, jejíž uzavřenost na světě rovné nemá. Na východě sklání se Tibet zvolna do jižní Číny, též dosud málo prozkoumané, kdež alpská vysočina, Yünnan zvaná, činí přechod k horské soustavě zadoindské. V jihu konečně odděluje Tibet ledová hradba himalayská od nížin údolí ganzského.

Zcela jinak utvářen jest západ asijský. Na rozhraní říše ruské a čínské, jež činí pohoří sajanské, vypíná se na západě rozvětvený systém zlatem oplývající hornatiny altajské, v níž temení se zřídelné pobočky řeky Obi. Svými rozsochami zabíhá vysočina altajská až do západosibiřských stepí, které více méně obkličují úpatí všech mohutných povýšenin, pnoucích se směry s částí souběžnými od západu k východu. Jdeme-li od jihu k severu, utkáme z povýšenin těchto nejprve pásmo Tarbagatai, pak Ala-Tau, Tian-Šan, Alai s vysokou rovinou pamíorskou, konečně Kün-Lün a Kara-

korum, kteréž splítá se i s Himalayou jihovýchodním směrem se pnoucí, i s Hindukušem, k západu se prostírajícím. Sibiřskou step v části její jižní charakterisují rozsáhlé slanovodné vodojemy; nejznamenitější z nich jest jezero aralské, které vnímá i oba přední toky západoasijské, Syr-Derju a Amu-Derju, pramenící se v horách výše jmenovaných. Na západě dosahuje step až po východní břehy kaspiského moře, v jihu až po sklony hindukušské a obsahuje v sobě území turkestanská čili turanská, kdež ještě před nemnohými léty byla loupeživá chánstva v Chokandě, v Bochondě a v Chivě sídly fanatismu islámského a zabráňující přístupu každému cizinci, až podlehla zbraní ruské. Hindukuh rozvětňuje se na jihu ve vysočinu až po moře sáhající, na níž prostírají se území Afghanův a Beludžů na východě a království perské na západě. Veškeru planinu tuto nazýváme Eránem. Erán na severozápadě přechází zvolna ve vysočinu arménskou a kurdistanskou a nejzajímavějším jeho pokračováním jest hornatý polouostrov maloasijský. Arménie i Erán sklání se k moři kaspiskému a do údolí dvou řek, z nichž Kura vlévá se do moře kaspiského, Rion pak do moře Černého; severní strán údolí obou těchto řek činí srázné stěny vysokého pohoří kavkazského. Všecky tyto země obestírají jižní půvaby jen v částech okrajných, vnitřní plasy jejich jsou po větce vyprahly i pustý vykazující život bujnější jen v některých oasách. Na jihozápadě sklání se vysočina eránská do pozeňnaných niv starožitné Mesopotamie, jejíž veletoky, Eufrat a Tigris, před společným ústím svým do zálivu perského svažují krajiny zpuštěné barbarstvím tureckým. Veliká poušť syrská odděluje Mesopotamii od klassických krajín při moři středoziemském, jehož břehy lemují osněžené výšiny Libána a Antilibána. Na syrském pomorí vzkvétala kdysi města foinická, poněkud pak jižněji na březích Jordánských, jezera genezaretského a Mrtvého moře, jež jest nehlubší sníženinou zeměkoule naší, stávala v ctilhodné Palaestíně čili Zaslíbené zemi kolébka křesťanského náboženství, kteréž spjalo blahodějnými páskami veškerý národy civilisované Evropy. Dnes na slavných místech těch třímá těžké ráme tureckého nehošpodářství, na nich pak, jako na všech zemích předoasijských, které poddány jsou vládě padisahově, osvědčuje se pravda, že tráva neroste, kam vstoupí noha turecká. Patrným toho důkazem jsou nejen Syrie a Palaestina, nýbrž i Malá Asie a rozkošný někdy středoziemský ostrov Kypr, položený proti břhům syrským.

Jako v Evropě označuje se i asijský jih třemi členy polouostrovskými, které jsou ovšem mnohem větší blížencův evropských, totiž Arabií, Přední a Zadní Indií. Právem nazývati lze Arabii po vlastnostech jejích „asijskou Afrikou“, ač uvnitř dosud jest pramálo prozkoumána; nesmírný polouostrov arabský, jsa od Afriky pouze úzkým zálivem oddělen, jest s částí poddán říši turecké, s částí samostatným državám domácím. V kruhu mahomedánských věřících jest Arabie vysoce ctěna jakož kolébka islámu, vši vzdělanost nepřátelského. V Arabii jest také stát Wahabitský, z něhož posle reformace učení Mahomedova; vlny její zasahují již až do daleké Indie. V Indii panují Britové prostředně i bezprostředně nad státy a národy, které čítají 240 mill. obyv., a nad krajinou, která od šedých dob dávnověku držána jest za nejpožehnanější část souše zemské. Jádro Přední Indie jest požehnaná nížina ganžská, na severu oddělena od nehostinného Tibetu pásmem himalajským, jehož vrcholy do nedávna za nejvyšší na oběžnici naší byly jmíny; na jihu od ní pne se skalnatá vysočina dekkánská, která kdysi byla rozsáhlým ostrovem trčícím z vod okeánu indského. Proti jednotvárnosti břehů předoindských, jimž pouze ostrov Ceylon (č. Selon) dodává poněkud rozmanitosti, rozčleněna jest velmi bohatě Indie Zadní čili Zlatý polouostrov. V krajinách dosud nepoznaných temení se obrovské veletoky Irawaddy, Salween, Menam a Mekhong, které protékají vlast původní rodiny národní, v domorodých státech Birmě, Siamu a Annamu dlouho bojující s působením vzdělanosti západní. Za minulých desítiletí usadili se Britové v západní Birmě Francouzové pak ve východním Annamě, čímž oba státy byly oslabeny a téměř přivedeny v moc národů těchto. Pouze Siam zachovával sobě úplnou nezávislost, kteréž užívá k opatrnému sbližování se s národy západními. Státy zadoindské jsou předními sídly Buddhismu, jehož se přidržuje větší část asijského obyvatelstva a jenž až na sever do Mongolska jest rozšířen. Tím více překvapuje úkaz, že jižní část Zadní Indie čili polouostrov malacký po výtece obýván jest Mahomedány. Jestli to pamětihodný národ Malayův, kteří činí přední součást obyvatelstva mnohoostroví východoindského čili malayského, odtud pak vnikli i na vzdálené ostrovy jihomořské. V malayském ostroví zbudována jest kvetoucí říše hollandských osad, jejíž středem jest bohatý i lidnatý ostrov Java (č. Džava). Rovněž protíná největší z východoindských ostrovů Sumatru, Borneo a Celébes, které tudíž mají podnebí každým ohledem tropické; tam vlast koření a oran-utana, jenž jest

z nejznamenitějších veleopů. Zúplna tropické podnebí mají ostrovy Filipovy, které však za vlády španělské nemohou dosáti rozkvětu osad nizozemských. Uprostřed tohoto pásma ostrovského, všemi půvaby horských krajů nadaného, odevírá se hranice mezi Asií a Austrálií, již oko cestovatelovo sotva pozoruje.

### Polouostrov maloasijský.

Nejzazší západní částí zemědlu asijského jest veliký polouostrov, na severu Černým mořem, na západě aigajským a na jihu středozeimním mořem obklíčený, jenž pouze na východě horami svými souvisí s vysočinou arménskou a tudíž s ostatní Asií. Polouostrov tento nazývá se Anatolií (Natalie, Anadoly, t. j. země východní), v starověku pak slul Malou Asií. Od prvých zábřesků dějiny vynikala Malá Asie v dějinách, zvláště pak důležitou úlohu vykonalo severozápadní pobřeží, kdež Bosporus, Propontis, Dardanelly a moře aigajské hojnými členy do souše se zalévají. Na východě omezena jest Malá Asie libovolnou hranicí, která počíná na jihu zátokou skanderunskou, odtud spěje k vrchovisku eufratskému a podél toku řeky Čoroka k moři černému. Anatolie prostírá se mezi  $36^{\circ}10'3''$ — $42^{\circ}2'$  s. š., tudíž na téže šíři s jižním Tureckem, s královstvím hellénským, s jižní Itálií a Sicilií, se severním pomorím africkým a s jižní částí poluoostrova pyrenejského. Největší délka poluoostrovská činí od západní huby adramytské až na východ po vřídlo eufratské asi 1000 km., největší šířka od mysu Anamurského v Karamanii, jenž trčí do středozeimního moře proti ostrovu Kypru, až po mys Kerempský na severu asi 500 km. Má tudíž vešker polouostrov plochy asi 5500 □ Mm., na nichž přebývá podlé přibližného sčítání asi 9—10 mill. lidí, po výtce příslušníků kmene tureckého.

Povrch poluoostrova anatolského jest velmi nepravidelný. Uprostřed pne se rozsáhlá planina, průměrem 1000—1300 m. nad mořem zvýšená, která se prostírá od severovýchodu k jihozápadu délkou téměř 370 km., šířkou pak o 240 km. Na planině této pnou se však hory mnohem vyšší, mezi nimi pak rozptýlena jsou slánovodná jezera, mocáry a koryta vodní bez patrného odtoku; s částí svlažena jest řekami, jež vtékají do černého moře. Dvě pásma horská uzavírají planinu tuto, obě pak odštěpují se z hornatiny arménské, kdež také počínají i ostatní hřebety horské, jimiž Malá Asie jest prostoupena. Okrajné pásmo jižní nazývá se Taurem, severní Antitau-

rem, i mají obě jména ještě z minulosti klassické pochozí. Taurus počíná při samém Eufratu, kdež jeden vrcholek jeho vznáší se do výše 3000 m., odtud pak táhne se západním směrem nepravidelnou křivkou podél moře středozevního, skrze Karamanii a Lykii, až končí na ostrovích aigajského moře. I na jihu i na severu odštěpují se rozsochy, mající též zvláštní jména jako jednotlivé části pásma hlavního, a sice Ala-Dagh, Bulgar-Dagh (v němž Metdesis pne se do výše 3417 m.), Džebel Kurin atd. Ostrovy Kyp (Kybris Turkův) a Rhodos pokládají se též za částky taurského horstva, z různých příčin geologických odtržené; Rhodos sám odtržen jest od pohorí Massicita, kteréž končí se Takhtalen (2350 m.). Antitaurus, v jedné části své Agha-Daghem zvaný, táhne se od řeky Čoroka směrem západním souběžně s Pontem, nedaleko od pobřeží jeho, i končí na pobřeží Bosporském. K jihu odštěpují se z něho některé rozsochy; jedna z nich odbíhá k jihozápadu, kdež se pojí s pastvinatou plání angorskou, i s lesnatým Olympem (1930 m.) blíže Brussy, nejzazším pak cípkem jejím a spolu mezníkem asijským na Helléspontě jest hora Ida (1752 m.), slavná z trojské historie, strmící přímo nad zátokou adramytskou. Antitaurus činí předěl vod, vznikajících na jižním sklonu vysoké roviny arménské, z nichž některé na západ stékají, některé pak s Eufratem se pojí. Mezi oběma hlavními pásmy vypíná se více hřebetů menších, z nichž však některé značné dospívají výše; téměř po vší Malé Asii shledati lze vysoké spousty horské, více méně mezi sebou spojené. Výška hřebenná pásma taurského v střední části jeho různí se od 820—1660 m. Z nejvyšších hor taurských jest Asi-Kur (Nifatés), vysoko se pnoucí nad čarou věčného sněhu. Taurus však, jak již výše pověděno, skládá se z více pásem, mezi nimiž šíří se údolí i roviny mnohé, nad sebou po směru zeměpisné délky stupnovitě se pnoucí. Na jižním úpatí jeho rozléhá se rozsáhlá planina Diarbekířská v Kurdistánu, jejíž rovina 600 m. vysoko se pne nad mořem středozevěským; sklad její činí po větce horniny pyroxenové. Uprostřed horstva taurského níží se vzdělané údolí Alendah s jezerem Gordžik-Gölským (1275 m.), na severu pak straně planiny Sivaská (1250 m.) a Bauluská (965 m.), s nichž děje se příkrý sklon k břehům Ponta Euxeina. Uprostřed polouostrova zdvihá se osamělý štít Erdžas-Dagh (Argaios v starověku), s pásmy taurskými jen volně spojený; úbočí jeho pne se nad planinou Kajsarijskou, jejíž rovina na úpatí hory ná nadmořskou výši 1095 m. Erdžas-Dagh jest nepochybně nejvyšším

vrcholem anatolským a dosahuje výše 3841 m.; nitro jeho složeno jest z látek sopečných, na vrchole pak jeví se dva jícný, jimiž před věky nitrozemské síly průchodu na ven hledaly. Velmi patrnými stopami sopečných převratův označuje se veškerá planina vnitřní až na západ po Kjutahiji a rovin sardských, ba až po smyrnské přímoří. Veliká prostranství pokryta jsou proudy lávovými i jinými znaky sopečných výbuchů, kteréž dály se z četných kuželovitých sopek, nyní ovšem vyhaslých. Zemětřesení začasť se opakují, velmi pak hojna jsou v Anatolii teplá sirnatá vřídla.

Hlavní řeky polouostrovské tekou směrem severozápadním a vlévají se do Černého moře; avšak toky jejich nejsou dosud náležitě prozkoumány. Nejznamenitější řeka jest Kizil-Irmak (v starověku Halys), vznikající z dvou řek zřídelných, z nichž jedna temení se v horách Iyldyských jihovýchodně města Tokata, druhá pak má vřídlo jižněji na severních sklonech taurských, odkudž plyne nejprve směrem západním, později severním. Kizil-Irmak má tok velmi klikatý; do moře vylévá se dvěma hrdly do zátoky samsunské v okolí sinopském. Mnohem menší jest Ješil-Irmak (v starověku Iris), příchozí z Antitaura, jenž ústí se východně od zátoky samsunské. Sakaria (v starověku Sangarios) prýští se v severozápadních plasách blíže Angory a ústí se ve vzdálenosti 120 km. od Bospora do moře Černého. Čorok, severovýchodní pomezí řeka anatolská, mizí v Pontu již na půdě arménské. Důležitější řeky oblasti středozezemské jsou: Bakjr-Čaj (v starověku Kaikos); Gedis-Čaj čili Hermos, jenž v starověku slynil svým bohatstvím zlata a ústí se do zálivu smyrnského; Menderes (Maiaandros v starověku), nejpamátnější řeka maloasijské minulosti nejen krásou a úrodou údolí svého, nýbrž i neobyčejně krivolakým tokem svým. Krajiny při ústí této řeky podléhají stálým změnám, které působí jednak řeka sama, jednak i mořský proud, jenž omílá pobřeží jónsko-lykijské. Nepatrný jsou řeky, které se vlévají přímo do středozezemního moře; pouze dvě z nich vynikají tokem delším, Seihun totiž (v starověku Saros) a Džihan (Pyramos). Charakteristickým znakem polouostrova anatolského jest veliký počet jezer se slanou a čerstvou vodou. Nejznamenitější z nich jest jezero Tüs Čellü (Tatta palus), 100 km. od Konie (str. Iconium) vzdálené, 80 km. dlouhé, 15—20 km. široké; voda jeho jest slaná, odpařenou pak solí zásobuje se obyvatelstvo krajín pobřežních. Jezero samo jest však mělké a v létě odpařováním velikosti jeho značně ubývá. \*)

\*) „Ausland“ 1855, číslo 45. str. 1073—1075.

Podnebí maloasijské proslaveno bývalo v starověku, nyní však následkem veliké rozmanitosti povrchu půdy jeví se úchyly tak veliké, že není lze učiniti si týž obraz podnebních poměrů. Stane se mnohdy, že cestovatel v témže dni z horka do zimy, nebo ze zimy do horka se ocítí. Na západních pomořích, která vždy slynila mírným svým podnebím, okazuje teploměr v létě 23–30° R., dšf pak nahrazuje s částí hojná mhlá. U vnútru polouostrovském, na planinách pásmy taurským a antitaurským obklíčených, bývá v zimě chlad neobyčejný, při čemž však podnebí zdrávo jest. Léto trvá na krátce, sníh pak dosti značně napadlý po čtyři měsíce zemí kryje. Karamanie má veliká vedra letní a málo dešťů, tak že obyvatelstvo od dubna až do listopadu požívati musí vody v rybnících a cisternách nadržené. V prosmycích taurských bývá neobyčejně zimavo.

Zajímavý jsou i poměry plodin přírodních. Bylinstvo řadí se jednak ku květeně syrské a perské, jednak ku květeně jihoevropské, ba na jižním pomoří upomíná na zjevy aigypské, květena západního pomoří shoduje se úplně s květenou hellénských ostrovů i evropské Hellady, z kteréhož úkazu vyvodil Arnošt Curtius duchaplnou hypotézu svou o pravlasti kmenů hellénských. Severní sklon vnitřné planiny bohat jest lesy dubovými, bukovými, platanovými, jasanovými, vůbec listnatými. Na pomoří jsou veliké lesy ořechů, jablek granátových, broskví, sliv, merunek i třešní; na údolních nížinách podél Kizila Irmaka, Sakarie i Menderesa šíří se svěží pastviny. Vegetace horských přímoří karamanských podobá se vegetaci syrské, i daří se tam stromy, z nichž prýští drahocenná pryskyřice, zvláště storax. Na Tauru rostou hojně druhy stromů lesních, zvláště smrků. Avšak tisíce nejpěknějších jehličnatých stromů ničí každoročně požár, ježto tím způsobem snaží se obyvatelé zrychlit výrobu terpentínu. V Pamfylii daří se třtina cukrová, avšak přece neuzrívá tak, aby bylo lze šťávu její krystalisovati. V jižních údolích klíí veliké množství vinných hroznů, fíkův a oliv. Květena všech údolí západní a jižní Anatolie závodí krásou svou s květenou sicilskou nebo španělskou. Protivou největší jest vegetace rozsáhlých i stulených planin vnitřních, kdež se vyskytují pouze zakrnělé křoviny, solné rostliny pelyněk, šalvěj a některé kapradiny, ba ve veškerém rozsáhlém kraji nitrozemském objevují se pouze dva druhy ostružin. Z druhův obilních vyskytuje se zvláštní druh pšenice, zřídka viak oves; ječmenem krmí se koně i jiná zvířata domácí.

Zvířena příbuzná jest zvířené jihoevropské, ještě však více syrsko-mesopotamské. Velikých dravců jest málo; neobyčejnější jest

jeden druh pardalí, vedlé něhož vyskytují se někteří medvědi, vlci, hyény, mnohé druhy kočkovitých a diví psi. Velmi četní jsou šakalové v krajinách řídkěji navštěvovaných; také hojně vyskytují se sajhy, jeleni i jiní přeživavci. Z tažných dobytčat nejhojněji vyskytuje se bůvol, jehož samička mlékem obyvatelstvo opatřuje; krávy jsou velmi vzácný. K dopravě zboží užívá se velblouda, jako vůbec po všem východě, ač hojně jest koní silných i dobře zrostlých; osel také žije v Anatolii, i jest čilejší i vyšší než druh obyčejný. Původně v Malé Asii žila koza angorská čili shawlová, svou dlouhou i jemnou srstí pověstná; nyní však zdomácněla i v Persii a ve Východní Indii. V Anatolii zaujímají sídla její pouze plochu 275 □ Mm. v západním úvodí kizil-irmackém; v krajinách jiných neprospívá. Ovcí domácích jest dosti i mají po výtece široké ohony. Z ptáků v Evropě obecných žijí v Malé Asii orli, sokoli, dropi, čápi, volavky, křepelky, kuroptve i jiné druhy. Množství motýlův odstínů nejčetnějších, s křídly neobyčejně a velmi skvostně zbarvenými, houpá se na svěžích lučinách. Na pobřeží žijí četné druhy ryb a plotic. Zemské želvy, ještěrky, žáby více méně se vyskytují; veliké množství pijavek dopravuje se ze Smyrny do Itálie a do Francie.\*)

[Ohledem národopisným jest Anatolie nyní pravou vlastí Turkův i jest také jediným územím říše padisahovy, odkudž Vysoká Porta moci potřebné nabývá k udržování veliké většiny netureckého obyvatelstva evropského pod jhem svým. V brzce by bylo v Evropě po panství tureckém, kdyby nebylo Anatolie, a teprve tam, na asijské půdě, učíme se znáti Turka v pravé jeho povaze. Veškeru západní část Malé Asie obývají Osmané, jimž však i zde podniknouti jest „boj o bytí“ s cizími národy, zejména s Hellény. V části východní žijí národové jinokmenní, Arménové, Kurdové a Lazové, hojně mezi sebou se soupeřící.

V Anatolii pozorně každý vyhýbá se, aby někoho „Turkem“ nenazval, ježto pojmenování Turkem za nadávku na východě se pokládá; značíť ono člověka daremného. Tím více by urazilo oslovení toto domorodého Anatolce z krve osmanské, ježto moderní efendijové evropští vše anatolské za sedlské pokládají. Jest téměř výtkou vyžilému a svými vadami koketujícímu dvoranu na Zlatém Rohu statná postava Anatolcova. Vyfintěný švihák cařihradský rád vtipkuje o „boiůství“ anatolském, k němuž čítá se drsný způsob, řeč neuhlazená, upomínající na řeč původní a značně se uchylující od

\*) „Ausland“ n. j. m., str. 1075—1076.

arabskoperského nářečí, v divanu obvyklého, a konečně obtížná výslovnost, která se spíše řevu krocana rozlíceného než lidské řeči podobá. \*) Avšak ohledem společenským poskytuje Anatolie obrazu velmi šeredného, jako všechny ostatní krajiny říše turecké.

Homérský pluh charakterisuje poměry zemědělské. Za mnoha tisíciletí nedoznal pluh žádné změny, nářadí ostatní také ne, a orba není mnohem pokročilejší orby trojské. Jediným pokrokem nazvat lze hospodářství třípolné, kdež jedna část polí osívá se setbou jarní druhá ozimní, třetí dokonce leží ladem a slouží za pastviska dobytku. Lukařství není, za parných pak let nutno dobytek vyvádět.



Arménský pluh.

na horské pažity, kdež chudé pastvy nalézají. Prostředků k střídání živobytí poskytují tureckému venkovu oliva, fik a vinná réva; k čemu by tudíž hleděl sobě umělého zemědělství? Chmel roste divoce, nikdo však si jeho nehledí. Turecká ves jest obrazem těžké bezstarostnosti. V přízemí nečisté chýže, z vepřovic zbudované, jsou světnice pro rodinu, vedlé ní špižárna; místo oken vchází světlo a vzduch jednou nebo dvěma děrami; jakousi předsíní jest jídelna rodinná, kdež na krbu oheň plápolá. Vnitřní zařízení jest nadpořadí myšlení jednoduché. Veškero nářadí skládá se z rohožky na podlaze,

\*) Murad Efendi: Türkische Skizzen I. díl, str. 286.

z několika vlněných a bavlněných pokrývek, kteréž nakupeny jsou v rozní prkenné polici, z hrubé truhly na prádlo a šatstvo svátečné, z několika nádob měděných a z kamenných džbánů na vodu.

Nikdo zajisté si nepomyslí, soudě po této jednoduchosti tureckého života, že turecký rolník v dluzích vězí; v pravdě však postavení rolníka anatolského jest velmi smutno. Stát pronajímá desátky, které nájemce bez citu vybírá; ba nevyčká ani moderní publikán žně, aby desátek poměrem k úrodě vybírán byl, nýbrž již přede žní utiskuje lid i vybírá desátek podle libovolných svých rozpočtů; následkem toho opouští každoročně na sta rolníků dvory své. Nešťastníci tito rozmnožují řady proletariátu; máť dělník bezpečnější a lepší výdělek než rolník, který ani na úřadě nemá dostatečné ochrany majitku a života svého, což tím sobě vysvětliti lze, že správa a soudnictví v Malé Asii nejsou lépe spořádány než v Turecku evropském. Následkem toho stal se Turek pastorkem vlasti své. Přítomnost a budoucnost Turků maloasijských líčí krátkými avšak významnými slovy slavný cestovatel dr. Karel von Scherzer, jenž v posuzování života východního nad jiné vyniká: „Turek obyčejně mluví pouze svou materštinou, tím se liše od jiných národů turecké říše, jichž každé téměř dítě mluví dvěma jazyky. Zjev ten z části jest následkem hrdého opovrhování vším, což není mahomedánským, z části zaviněn jest nedostatkem čilosti a obchodní živosti. Turci jsouce mlčelivi, vážni i nehybni mají rozum zdravý i jasný i jsou dobrými pozorovateli, avšak nedostává se jim vypočítavé chytrosti a obchodní zběhlosti. Z té příčiny nejsou dobrými obchodníky, vešker pak obchod, zvláště velkoobchod nitrozemský, jest v rukou jiných národů. Na venkově hledí si Turek vyhradně orby a chovu dobytka; v městech vede obchod s domácími plodinami nebo vyrábí věci, jichž vyhledávají nepatrné potřeby tureckého života. K námořnictví málo hodí se, tím více však k službě karavanní. Turci jsou vůbec poctivi, dobromyslni, srdeční i pohostinní; v ohledu náboženském jsou ze všech živlů východních nejsnášlivější, ač pověsť jiná o nich jde. Nemají píle ni smyslu pro výrobu a pokrok; hlavním znakem jejich jest bezstarostnost. Turek málo stará se o „zítřek“; proto platí často veliký úrok, zpomůže-li si okamžitě, a často prodává pole svá nemysle, že si tím ubírá své výživy. Úpadek Turků jeví se všude v krajinách, kdež spolubydlí s Hellény a s Armény; ovšem neupadají v chudobu, ježto země poskytuje hojnost prostředkův a potřeby jejich jsou velice skrovný. Velice tíží obyvatelstvo mahomedánské odvod vojenský, jemuž nepodléhají jiní národové. Odvod

a nesvědomité zbavování se plodu se strany tureckých žen jsou přední příčiny, proč tureckého obyvatelstva zvláště na pomorí ubývá.“ Další příčinu sluší se v tom hledati, že turecká žena ve veřejném životě úplna mizí; není školy, která by pečovala o vychování pro život moderní. Vešker pokrok školský maří se nedostatkem všeho, čímž by osvěžil se život rodinný, a pak neobyčejnými názory a předsudky, na nichž zakládá se vešker pomysl i pocit moslimský. Není lze tudíž se diviti, že za těchto poměrů pohyblivý, čilý a inteligentní Hellén ujímá se Turkova dědictví ještě za jeho živoa.



Hellén smyrnaský.

Hellén pomysleje na výtěžek ve dne i v noci, jsa kupcem chytře počítajícím, při tom obratným námořníkem i intelligentním rolníkem, přecí Turka ve všech oborech; vědecké odbory sám téměř pěstuje, jsa lékařem, advokátem, professorem, účetním, bankérem. Turkovi zjednává prodej jeho plodin, vnitřní pak a vývozný obchod jest výhradně v rukou jeho. Neunaveně pečuje o rozmnožení vzdělávacích ústavů a označuje se velmi živým srysem pro národnost svou. O rozvoj školský pečte z Athén výborně organizovaná propaganda, vládnoucí značnými prostředky perěžitými. Hellén dobývá Malé

Asie duchem svým krok za krokem. Helléna Armén následue, jsa jemu blízký intelektuálně a rovnaje se mu čilostí svou. Turkovi jako Hellén stejně jest nepřitelem. \*) Oba národové v mnohém nad Osmany vynikají, a po svědectví Scherzerově jsou i hellénské vsi čistější a výstavnější tureckých. \*\*) Mimo Turkey, Hellény

\*) C. v. Scherzer: Smyrna. Mit besonderer Rücksicht auf die geographischen, wirthschaftlichen und intellectuellen Verhältnisse in Vorderasien. Ve Vlni 1873, 8°, str. 47–50.

\*\*) Tamže, str. 19.

a Armény obývají v městech početní Židé, v horách nitrozemských kočovní Jurukové a Cikáni. Zajímaví jsou konečně Kizil-Bašové čili Rudohlavci, kteří žijí roztrousené po vší Malé Asii a na oko k islámu se přiznávají, při čemž však svá dogmata a své obřady úzkostlivě ukrývají. Ani Mordtmann, jenž několikráte Malou Asii byl cestoval, nemohl dopátrati se o nich zpráv podrobnějších, dává však ve všem pravdu van Lennepovi, který v nich vidí zbytky starožitných náboženství pohanských. \*) O nich praví britský konsul v Trapezuntě, W. Gifford Palgrave, že prý učení jejich podobá se pohanskému a že jsou tatarského původu. \*\*)



Arménka ze Smyrny.

Van Lennep domnívá se, že se přidržují atheismu a že věří v putování duší. Kizil-Baši jsou hojně obydleny obě úrodné roviny v okolí tokatském, Kaz Ova a Ard Ova; též tak obývají v hojném počtu ve všech mezi Angorou a Amasií a mezi Kara-Hissarem a Tokatem. Také vyskytují se mezi obyvatelstvem vzdáleného Kabúla. \*\*\*) Vedle Mordtmannova svědectví jsou prý velice hostinní a postrádají úplna

\*) Travels in little known parts of Asia Minor. V Londýně 1876, 8° 2 díly.

\*\*) Proceed. R. geograph. Soc. 1872, XVI. díl str. 223. a Cornhill Magazine, červen 1872, str. 668.

\*\*\*) Viz Alex. Burnes: Travels into Bokhara. V Londýně 1834, 8°, I. díl str. 157.

směšné žárlivosti, která ženské obyvatelstvo krajín mahomedánských na dobytek snižuje. \*)

Uvnitř Anatolie hojně jest měst, jichž jména nám ze starověké minulosti slavně zaznívají, tím však i větší důležitosti, než skutečně jest, v představách našich nabývají. K těm počítá se: Kaisarieh, starožitná Caesarea, nyní úplně kleslá, Sivas (36.000 obyv.) nad Kizilem-Irmakem a Tokat (50.000 obyv.); Sivas i Tokat vedou valný obchod. Severněji leží Konia se 60.000 obyv., na místě slavného někdy Iconia, kdež později sídlili sultánové seldžučtí; v nynějších dobách hojně putují moslimové do Konie k četným hrobtům mahomedánských světců; Engüríeh čili Angora (v starověku Ankyra) s 50.000 obyv. pověstna jest dlouhou hedbávnou srstí, již se odívají kočky, psi, králíci i kozy tamní; Afiun-Karahissar (32.000 obyv.) s rozsáhlým vývozem opia; Kjutahija (29.000 obyv.), Brussa na úpatí olympském, Isnik (starověká Nikäia) a Ismid (starověká Nikomedeia); až do Ismida vede železná dráha. Železné dráhy, ovšem bídné, za úplného nedostatku silic jsou nejlepší charakteristikou hospodářství tureckého. Pro Evropana mají zajisté největší důležitost přímořská města Tarabúzun čili Trapezús na Černém moři a Ismir čili Smyrna při moři aigjuském, prvé tržiště „levantské“.

Smyrnské obyvatelstvo skládá se z tří úplna různých částí: z obyvatelstva tureckého, z Hellénův a z Franků. Turci činí velikou většinu a obývají v úzkých i špinavých uličkách. Helléni obývají zvláštní čtvrt městskou, v domích po výtce dřevěných, světle i pesře omalovaných, jichž vnější řezby příjemný dojem činí. Hellénové jsou jediným oživujícím živlem městského organismu; v rukou jejich sločívají obchod v malém i řemeslná výroba. Již vid jejich jest příclozím neobyčejným. V kroji svém, v bílé fustanelle, mnohými barvami prokládané, ve vestě bohatě vyšíváné, v dlouhých i širokých rulávech, v širokém pasu, za nímž zejí hlavně několika pistolí, v červeném fesu, s něhož splývají modré trápce, podobá se Hellén spíše hrdinovi divadelnímu, než snaživému obchodníku. Oblíbeným zaměstnáním Hellénovým jest obchod, při němž projevuje veškeru chytrost klassických předků svých. Frankové jsou nejvíce potomky italských a francouzských rodin, které se tam byly usadily a z částí i s Hellény pomísily; někteří z nich udrželi ryzí původ svůj a rádi nazývají se Evropany, ač znají původní své vlasti pouze z podání rodičův

\*) Beil zur Allgem. Ztg. vom 9. Februar 1871, číslo 40. str. 667.

a prarodičů svých. K označení evropského původu svého odívají se sebevědomě frakem evropským. Nikdež nemá frak větší důležitosti jako ve Smyrně, kdež odevírá majiteli svému salony dobré společnosti.\*)

Za osmanské správy rozdělena jest Anatolie v devět vilajetů, jichž osm zabírá souši, devátý pak ostrovy maloasijské. Ostrovský vilajet sluje „Vilajet Džezairi Bahri Sefid“ čili „vilajetem ostrovů bělomořských“ i obsahuje veškerý východní Sporady s Rhodem; do r. 1878 příslušel k vilajetu ostrovskému i ostrov Kypr, který nyní jest částí říše britské. Jména sporadských ostrovův i se znamenitostmi jejich obsažena budou v přehledu ostrovů moře aigajského, jenž přidán bude ku konci díla tohoto. Zde budiž pouze podotčeno, že ostrov Samos, turecky Syssam zvaný, jest státem polou nezávislým; správu jeho koná pod „ochranou“ vlády turecké guvernéř padišahem jmenovaný. Také Chijští ostrované požívají rozsáhlé samosprávy. Ostrované sporadští jsou z pravidla Hellény; jen na Tenedu a na Lemnu přebývají i Turci. Ubývá však podlé zpráv Františka Löhera\*\*) Turků na ostrovech jako na souši; „staroturecký majitek přechází rychle do rukou hellénských, arménských nebo židovských.“

### Ostrov Kypr.

Smluvou, již s počátku r. 1878 ujednal s Vysokou Portou anglický ministr Beaconsfield, obdržela Anglie svrchovanou správu ostrova kyprského. Ostrov Kypr čili Kybris, velikostí svou drží čtvrté místo mezi ostrovy středozemskými, přírodním pak bohatstvím a velikolepými zjevy krajinné scenerie všechny předčívá. Položen jest na 35° s. š. a má největší rozsah od severovýchodu k jihozápadu; délka jeho obnáší 224 km. mezi mysem svatoondřejským a pafským pomořím. Ostrov po větce jest hornat, zvláště v části své jihozápadní. Jádrem jihozápadní hornatiny jest mohutný Troodos, z jehož skal a kup odbíhají k pobřeží rozsochy mnohé, jako Maghera, Adelfos a Monte Croce; i nízké výběžky, které na východě dosahují i okolí larnackého, sluší se pokládati za rozsochy troodské. Nejvyšším vrcholem skupiny troodské jest tak řečený Olymp kyprský (1915 m.),

\*) Hraběnka Pavlína Nosticová: Joh. Wilh. Helfer's Reisen in Vorderasien und Indien. V Lipskě 1873, 8°, I. sv. str. 50—54.

\*\*) Franz von Löher: Griechische Küstenfahrten. V Bielefeldě a v Lipskě 1876, 8°, str. 262.

dosti zalesněný a za zimních dob sněhem pokrytý. Od jihozápadního horstva úplně odděleno jest pásmo severní, složitostí, výškou i rozsahem svým mnohem značnější, které prostírá se po veškerém severním pobřeží od mysu svatoondřejského až po mys Kormachiti a přechází na dlouhotáhlém polouostrově Karpassském znenáhla v nízkou pahorkatinu. Pásmo toto má malou šířku i spadá tudíž příkře jak k moři, tak i do úrodné roviny Messarijské, která však není posud dostatečně vzdělána. Již z daleka viděti jest od moře holé i kostřbaté skaliny severního pásma, pouze tu a tam na místech nepřístupných dosti řídkým stromovím porostlého. Avšak na úbočí i na úpatí bělají se uprostřed bujných porostlin početné vsi a sídla, obyčejně při malých ručejích, které stékají do roviny úzkými i sráznými deštěmi, vymletými uprostřed hrůzných skal. Část vod těchto vnímá řeka Pedias, část jich mizí vypařováním a umělým zavlažováním.

Z plodin ostrovských, které se do ciziny vyvázejí, sluší se jmenovati víno, svatojanský chléb, mořenu velice vzácnou, hedváb, vlnu, bavlnu, kůže ovčí, koziny a kraviny. Méně se vyváží hrozinek, sýra, pálenky, smoly a pryskyřice.

V starověku i v středověku ostrov tento velice zkvétal i domáhaly se vlády nad ním téměř všechny moci sousední. Od roku 1489—1576 byl majtkem republiky benátské, již ho vyrval sultán Selim II. Za vlády turecké zmizel blahobyt ostrovský zúplna, obyvatelstva pak ubylo měrou převelikou. R. 1878 čítal ostrov 100.000 obyvatel, kteří se po větce přiznávali k církvi východní; nepatrný byl počet Arménův a římských katolíků. Nehrubě více bylo Mahomedánů, kteří pouze v několika místech činili značnější část obyvatelskou. Obyvatelé městští i venkovští jsou velice pohostinní, způsobilí i ochotní. Živobytí jejich jest jednoduché, obydlí budována způsobem primitivním. Venkované obývají po větce v chudičských chýších, z nichž mnohdy veliká zeje nečistota. \*) Nejdůležitější město ostrovské jest hlavní město Levkosia, uvnitř ostrova položené; kdež sídlí anglicky guvernér; na jižním pobřeží jest Larnaka s 5000 obyv. a menší však zámožnější Limasol čili Limisso.

---

\*) Julius Sciff: Reisen in der asiatischen Türkei. V Lipště 1875, 8°, str. 80—84.

## Vysočina arménská.

Polouostrov anatolský přechází na východě zvolna v hornatinu arménskou, kteráž jest pojivým uzlem předoasijských horstev a spolu i vrchoviskem velikých řek, k různým mořím stékajících. V hornatině arménské vyvírají Tigris, jehož staroslavné jméno ustupuje novožitnému názvu Didžleh čili Šatt, a Furat čili Murad Su nebo Eufrat, jenž činí jedinou, ovšem myšlenou hranici mezi Anatolií a Arménií. Jako Anatolie jest i Arménie po větce plasovitou stupňovinou. „Mezi řekami pnou se pásma rozvodí nesoucí; po boku a nebo mezi jednotlivými pásmy šíří se rozsáhlé stepnaté planiny o rozličné výši, terasovitě nad sebou se vypínající; údolí jsou hluboko veklána, mezi nimi pak děsné, s částí i mohutné pnou se kmeny horské. Podnebí jest nepravidelné; tuhé zimy střídají se se suchým i parným létem. V údolích a na úbočích pestrá bují květena, chudší jest bylinstvo planin. Na východním lemu krajiny rázu alpského činí přímý přechod k veliké vysocině eránské.“\*) Na sever sklání se hornatina arménská do hluboké údolní rozsedliny řek Riona a Kura, kterouž oddělena jest od příkré hradby kavkazského pohoří. Kur vnímá nedaleko ústí svého do moře kaspijského řeku Aras čili Araxes, která vzniká na půdě arménské, již také náleží vším obloukovitým tokem svým. Vším právem také čítati lze k vodám arménským Čorok, jenž činí západní hranici a vlévá se do Černého moře. Čorok protéká někdejším Tureckým Grusínkem, od r. 1878 k Rusku připojeným, a jest oddělen vysokými pásmy horskými od Lazistána, čili černomořského přímoří na východě trapezuntském. Politicky sdílí se Arménie o týž osud s Polskem, jsouc rozdělena mezi Tureckem, Ruskem a Persií; mezi Ruskem a Persií činí po dlouhou trať hranici řeka Aras.

Útvar hornatiny arménské shoduje se jen nedokonale s pojmem planiny. Avšak průměrné zvýšení všeho úkrají mezi prameny Tigrida, Eufrata, Arasa, Kura a Čoroka — největších to řek předoasijských — jest tak značno (od 1900—2200 m.), že lze pro ně užití názvu vypnuliny. Zvláštního rázu dodávají Arménii mocná podélná pásma, pnoucí se až do výše 3800—4400 m., jimiž prostoupeny jsou planiny ve všech směrech. Arménské plasy neliší se nijak od sourodých zjevů horopisných, neboť širé roviny jejich mají ráz vysokých stepí, postrádají dostatku vody, jsou řídké obydleny a nemají téměř žádných

\*) Daniel: Handbuch der Geographie, I. díl, str. 252.

lesů, místo nichž shledati lze pouze zakrnělé porostliny. Na horách a planinách, které jsou položeny ve výši 1900—2200 m., leží snít ještě v červenci. Imeretsko-achalzické mezihoří, k Rionu se sklánějící, jest jen řídce stromy porostlo, pohoří trialetské pak, kteréž s výběžky svými lemuje břehy kurské, mnohdy za mnohé míle staví na odiv lysé skaliny. Na severozápadě alexandropolském, při samém horním toku řeky Arpačaje („Čaj“ sluje turecky řeka), šíří se rozsáhlá vysočina čaldyrská, řídce obydlená, bez bylinstva a beze všech prostředků dopravných. Severně od této hornatiny protéká řeka Kur divokými i velikolepými soutkami okrajné pohoří arménské i činí tudíž přirozenou bránu do území Ardaghanského (mezi Karsem a Batem), jež zvětšili skutky svými r. 1877 Loris Melikov a Tergukasov. Krajina ardaghanská jest též stepí do výše 1740 m. se pnoucí, kdež stromů není a jen bídné silnice k dopravě slouží. Když byli Turci sobě podmanili arménské i grusínské kmeny, osadili ihned horské tvrze tamní i zařídili opevnění nová. Při samé bráně horské, která spojuje Čaldyr s kurským údolím, nalézá se tvrz Šejtan Kaleh čili Čertův Zámek, výše proti vodě Ardaghan, pak Kinzithamar a Kaladžik. Na severu i na jihu obstupují kraj ardaghanský hory téměř neschůdné; s údolím čorockým souvisí kraj tento pouze krátkým průlomem řeky Ardanutské, avšak rozvodí pohoří Jalandžamského jest položeno ve výši 2520 m. i nemá žádných přechodů sedelných. Poutník ubíraje se do sama Erzera, hlavního města turecké Arménie, které již položeno jest v horním údolí enfratském, překročiti musí tři nebo čtyři horská pásma, každé pak z nich sedlem až 2500 m. vysokým. Mezi Ardaghanem a někdejší tureckou, nyní však ruskou pevností Karsem, pne se pohoří Kanlyjské čili Čaldyrské s průsmyky též ve výši až 2500 m. Již sídla Chewa, Tachtakran, Čardakly a j. položena jsou ve výši 2050—2370 m.; odtud však vzdálena jest výška hřebenná ještě 20 km., i vedou až na hřeben jediné bídné stezičky, které s horskými stezkami tyrolskými nebo švýcarskými ani dosti málo není lze přirovnati.

Věnujmež pozornost svou nyní střední Arménii, do okolí karského a do krajín na pravém břehu Arpačaje, jenž vlévá se na pravém boku do řeky Arasa. Ruské město Alexandropol, které bývalo do r. 1878 pomezím, vzdáleno jest od Karsa ještě 50 km. V poloviční vzdálenosti plyne řeka Kars, jež jest pobočkou arpačajskou. Spojení za turecké vlády bylo prabídno; jedinou cestou byla silnice, která vedla z Erzera Alexandropolí (dříve Gümri zvanou)

k průsmyku Goči a do Tiflisa. Rusové na své části upravili silnice dokonale i nákladně prolámavše v mnohých místech odvěké skály. Planina karská končí se asi 65 km. jihozápadně od Karsa pohořím Soghanlyjským čili Cibulovým, které se pne do výše 2200 až 2530 m. Sedelné přechody pohořím tímto jsou velice neschůdný. Divokými roklemi vede i druhá stezka, která se odštěpuje od cesty karavanní 14 km. jihozápadně od Karsa a 25 km. odtud severně přechází pohoří Soghanlyjské. U Chorassana konečně dospíváme veliké nížiny araské, jež se však podobá nesmírné myši pasti. V pozadí uzavírá ji pásmo Soghanlyjské, v jihu mohutné hřebeny Keš-Dagha (2840 m.), Šachjol-Dagha (3000 m.), Šerian-Dagha, Kazbel-Dagha (2500—2800 m.) a konečně Bingöl-Dagha (3600 m.). Na severu obkličuje obrovskou kotlinu tuto pásmo Kirečlü a pohoří Akmezenské (obě nad 2370 m.), na západě pak, v okolí erzerském, pnou se pohoří Bojun a Soghular (2200 m.). Veškerá tato pohoří obývána jsou divokými kmeny horskými, v jihu Kurdy, na severu pak Lazy a Čerkesy. V podobné pánvi položeno jest Erzerum, odkudž vede na východ cesta do Bajazida, která probíhá u Karakaše divokými i nepřístupnými soutkami. Bajazid jest velmi důležit svými opevněními, ježto leží přímo na jižním svahu veliké hory Araratské. Mezi Araxem a prameny eufratskými činí rozhraní obrovské hřebeny horské, nezřídka se pnoucí až do výše 3160—3800 m. Pouze dvě stezky horské spojují obě údolí, položená na rozhraní ruskotureckoperském a tudíž neobyčejně důležitá. Jedna stezka vychází z Karakaly, která jest poslední pevností na čáře arpačajské, i vede ruskou tvrzí Allasgölem do Džadina, 35 km. západně Bajazida položeného; druhá počíná v údolí araském a překročuje mezi velikým Araratem a Pambušem (2500 m.) v nadmořské výši 2370 m. obrovskou stěnu horskou. Sedlo má délku 7 km., cesta však více jest přírodou označena než sjízdná. \*) Též tak neschůdně jest na západě údolí čorocké, které v nedávných dobách dokonale prozkoumal Gifford Palgrave. Na trati 160 km. dlouhé, od Baiburta po Artvin, plyne Čorok souběžně s pobřežím, od čehož odloučen jest pásmem vysokých hor, místy až 3350 m. výše dostupujících. U Artvina náhle se údolí ohýbá na sever, načež se Čorok prolamuje úzkou prorvou k moři. Dno údolí čorockého zvýšeno jest u Baiburta 1637 m. nad mořem, u Artvina však pouze 300 m., čímž vysvětliti lze velmi prudký spád řeky té. Rozpěněná řeka

\*) „Allgem. Zeitung“ ze dne 20. ledna 1877.

razí si dráhu početnými soutkami, z četných pak roklí a příčných údolí, jimiž rozbrázděny jsou východní i západní svahy, vnímá divá bystřina za jarního tání sněhu spousty vodní, valící se z lesnatých výšin pontských a západoarménských. Srázné výšiny pobřežní zdobeny jsou četnými hrady a zámky, v roklích pak číhají bojovní kmenové lazští. Vrstvy geologické patrně se od sebe různí na obou březích. Křídové i jurské vrstvy jsou uloženy začasté a u velikém rozsahu na horninách plutonských; na některých místech objevují se však vrstvy vyvřelé na povrchu zemském a skládají vyšší hřbety horské. Sopečné útvary hojně se vyskytují v pásmu severním, tím pak řidčeji v horách jižních; hory lazistánské na těch místech, kdež k moři spadají, označují se výlučně sopečným skladem. Také lze pozorovati metamorfický ráz, více však na severu než v jihu.\*)

Nejvyšší z různých planin arménských jest planina erzer-ská (malíčko výše 2000 m.), na níž sbírá vody své západní zřidelný tok eufratský. Na východě svažuje se planina ta v okolí karském a erivanském k výštinu Araxu a má výše pouze 1000 m. Jakž velikou činí protivu pustá hornatina arménská divukrásným krajinám horským na březích kurských, jež odděleny jsou sráznými převaly! Velikolepé trosky z dob arménské slávy lemuji tam cestu. Zvláště vynikají Wardria a Ani, jichž zašlá nádhera závodí s Babylonem a Palmyrou. Pracně zachované oase ze slavné minulosti podobá se klášter Ečmiadzin, položený na jižním úpatí mohutného Ala-gōza (4095 m.), jehož dvě z části zasněžená cimbuří jsou zbytky sřícených krajů jícnových. Ečmiadzin jest podnes slavným sídlem arménského patriarchy, jenž u věcech víry vykonává svrchovanou moc papežskou nad šesti millióny arménských křesťanů, v Rusku, v Turecku, v Persii, v Indii a v Evropě žijících. Nedaleko odtud jest položen nepatrný nyní Erivan nad Zenghijem s 12.000 obyv.; historické upomínky erivanské jsou úplně zastíněny velikolepým videním Araratské velehory, jenž nejlépe se pozoruje s výšin pevnostních, k němuž v Evropě lze pouze přirovnati pohled na Aetnu z divadla taorminského.

Osamělou polohou svou a mocným zjevem vyniká Ararat ol dob předvěkých, z nichž pocházejí i tajuplné báje a legendy jej oslavující. Četné osady na blízku jeho podnes jeví stopy hojné noatského podání; jediná ves na úbočí jeho sluje Aghurry, což znáti „révu vštípil“. Město Nachičevan, kdež Noah do údolí vkročil,

\*) „Nature“, Vol. VI., číslo 157. str. 536—538.

značí „sstoupil“, jméno pak Erivan, správněji vysloveno Jerjevan, značí místo, kdež trvalé své sídlo vzal. Noahův hrob okazují v okolí nachičevanském; Tataři a Arménové prokazují jemu velikou úctu. Pamětihodno jest, že ač biblické podání běžno jest od úst k ústům, jméno hory úplně zašlo. Arménové kolem bydlící nazývají ji *Masis Lêrn*, Tataři *Aghri Dagħ* (*Lêrn* a *Dagħ* horu značí). Pouze klášter ečmiadzinský v týždenníku svém znova užívá jména původního. Na veliké části vyobrazení araratských má vrchol podobu příkré se pnoucího kužele, což však s pravdou není, neboť imposantnost vidu jeho není způsobena sráznými stěnami, nýbrž povolným a znenáhla přibývajícím sstoupáním. Na úpatí jeho, od západu k severu a jiho-východu, šíří se rozlehlá nížina o šíři několika kilometrů, hřbet k západu odbíhající odloučen jest od hlavního kmene hlubokou pro-lukou, jihovýchodní pak rozsochy a planinu jižní, 1830 m. vysokou. kryje pozorovateli z ruské strany pohlízejícímu hora sama, tak že ani jediný pahorek nepřekáží velikolepému pohledu hory, domněle na světě nejvyšší. Rozdíl výšky mezi *Aralychem* (800 m.) a vrcholem (5155 m.) činí 4645 m.; tak značného rozdílu výše s těží seznati lze i u obrů kordillerských, již strmí nad planinami jihoamerickými a mexickými, i v divopustých hřebenech himalayských. Velice jest ne-snadno popsati tvar hory. Ararat skládá se z kuželů dvou; základní plocha většího má poloměr asi 20 km., základna menšího 14 km. Do výše 2600 m. jsou oba kužele srostly, načež teprve počínají se dělit od sebe, slující pak Velikým a Malým Araratem. Neveliké jest stoupání do první polovice, do výše 1950 m., odtud počíná pří-křejší sklon a z mírně sklenutého hřbetu, jenž odděluje oba vrcholy, trčí do výše Malý Ararat od podoby pravého mathematického ku-žele, jehož vrchol mírně jest zaokrouhlen. Sklon hory činí tam 45°, vrchol pak jest nyní společným soumezním Ruska, Persie a Turecka. Naproti tomu Veliký Ararat má tvar nepravidelný; stoupání jeho mezi 1950 a 3250 m. výše činí asi 30°, avšak již v těchto výškách objevují se na západní i na jižní straně stěny velice příkré (některé v úhlu 60°) i nepravidelná úbočí, terasovitě se pnoucí; teprve ve výši 650 m. pod vrcholem počíná pole ledovcové, poněkud mírněji vystupující. Za to na severu a na západě jest stoupání tak pravi-delno, jako při Malém Araratu. Na straně severní šklebí se nesmírná rozsedlina, se stěnami až 1300 m. vysokými, která prohloubena jest od kraje ledovcového pole do hloubi 1950 m. Na dně jejím nalézal se klášter svatojakubský, a poněkud níže ves *Aghurri*, které byly v nynějším století sřícením se skalních klepů zasypány; bořejší

část rozsedliny vyplňují ledovce. Jiný domněle menší ledovec splývá k severovýchodu v úzkém korytě; také na jihu užírl baron Thielmann, z jehož poutavého díla popis Ararata vyňat jest, veliké spousty ledovcové, avšak nebylo mu lze přesvědčiti se o směru jejich a o souvislosti s vyššími patry ledovcovými.\*) Věčný sníh počíná ve výši 4352 m. i zdá se, že vyjímajíc stěny a rozsedliny dotčené, pokrývá vrchol vrstvou nikde neprotrženou.

Západně Ararata vyvírají západní prameny eufratské, nad nimi pak dýmá Tandurek-Dagh čili Sunderlik-Dagh, 3500 m. vysoký. Jižním zřidelným tokem eufratským jest Murad; řeku tuto pokládají za jižní hranici plas erzerských a erivanských, označujících se velikým množstvím půvabných jezer horských. Nejznámější jest proslavené jezero Gokča čili Sevanga (1925 m.), než tužby poutníkovy o jeho krásách krajinných bývají nezdá se sklamány. Jižně Murada pue se vysočina bajazedská, 1800 m. vysoká, na níž dmou se vlny jezera vanského, hojně solí nasyceného, jehož hladina pokrývá prostor 36·9 □ Mm. veliký. Obyvatelé krajiny zde ličených jsou po větce Arménové; přiznávají se k učení křesťanskému a jsou, jakž důkladným bádáním seznáno, národem čeledi indoevropské a kmene eránského. Od prvých zábřeskův assyrských dějin uvodí se Arménové jakož národ politicky sjednocený; nynější dobou poddáni jsou Rusům, Turkům a Peršanům.

Kmenovým znakem arménským jest masitý i ohnutý nos i husté obočí; na mnohých místech zachoval znak tento původní ryzosti své. Též označuje se Armén národním krojem svým i způsoby životními. Arménové nepožívají veliké lásky u sousedů svých, kteří mnohdy i uraženými se býti vidí, jsouce za Armény pokládáni. Příslovím staly se prohnanost, leš a lakota jejich. Snad některé výtky jim činěné jsou bezpodstatny, než jakási mravní sešlost upříti se nedá; vysvětliti si lze sešlost tuto politickým otroctvím, které trvá již za mnohá století. Následkem toho podjali se Arménové obchodu Židům evropským se podobajíce a nyní vešker obchod předoasijský ocitil se do rukou jejich. Oni shromáždili do rukou svých veškero bohatství a ovládají trh peněžní; působení jejich jest veliké. Jeden závidí druhému a soutrží s ním; proti cizinci jsou však svorní a nešetří nižádných obětí. Rafinovaností a úskočností svou předčí každého, hlavní pak snahou jejich jest nakoupiti špatného zboží o lákavém

\*) Streifzüge in Kankasus, in Persien und in der asiatischen Türkei. V Lipsku 1875, 8°, str. 154—156.

vnějšku a prodati je za zboží první jakosti. Avšak i nejpřednější z nich postrádají úplná vzdělání obchodního a znalosti zboží podobající se tudíž kramářům obyčejným; přední zásada jejich zní: ošiditi jsouce ošizeni. Obchodem opatrně vedeným získávají velikého bohatství, kteréhož však pečlivě ukrywají. Syn dědí po otci lakotu i touhu po hromadění pokladův; touhy té nepozbývá pak Armén usadiv se kdekolivěk jinde. Po všem téměř východě rozptýleni jsou bohatí kupci arménští, avšak všude touž označují se povahou.

Jsouce bázliví i uzavření kloní se na pohled pánům svým, jimiž potají opovrhují. Příroda obdařila je povahou nebojovnou; oni také nikdy se nepokoušeli dobytí sobě zbraní nezávislosti. Spokojují se, když pánové jejich nebrání jim provozovati zamilovaného obchodu a jsou vždy poddažní bojovným a drsným sousedům svým. Ze všech křesťanských národův Arménové nejvíce s Turky sympatisují; každý Armén mluví turecky jako svou materštinou. Paní arménské nemají lepšího postavení než paní turecké; jsou pouze služkami svých mužů. Smyslný moslim stává se mnohdy otrokem půvabné choti své, chladný i rozvázný Armén jest však vždy přísným pánem jejím. Jako služby obstarávají ženy arménské veškerý práce domácí; při obědě nestolují společně s manželem, nýbrž jemu pouze přisluhují. Po domě nenosí závoje, avšak žádný cizí muž nespátí jich. Při hostinách hodují ve zvláštních prostorech, v oddělené totiž části veliké síně domovní, která jest asi 1½ m. nad podlahou zvýšena a dřevěnou mříží oddělena. Odtud pohlížejí na muže dole hodující samy nejsouce viděny. Mravu toho velice litovati jest, ježto nezřídka skrývá dřevěná mříž oku krasavice přespanilé. Dívky bývají z moci rodičů již v mládí zasnoubeny; nevěsty před sňatkem muže příštího ani neuvidí, v manželství pak nejsou s to mužova snaha pouze za ziskem se nesoucí a despotický jeho poměr k ženě, aby vzbudily vroucnější náklonnost v srdci jejím. Veškerý něžné pocity ženského srdce soustřeďují se v lásce k rodičům a k sestrám i bratrům, mateřská láska pak mnohdy i ve vášeň přechází.

Po dlouhou dobu přál Armén více indolentnímu Turku nežli Rusovi. Nyní však Rusko nabyvši města i území erivanského zjednało si důležitého působení v lid arménský. V nejbližším okolí erivanském ukryt jest klášter Ečmiadzin, přední sídlo arménské patriarchy, jenž v církevních a mnohdy i ve světských věcech požívá neomezené vlády po veškerém národě. Hojných důchodů zjednávají jemu obchod se svěcenými předměty a četné pouti věřících, patriarcha však užívá důchodů svých pouze k blahu svého národa. Ečmiadzin

jest středem vzdělanosti staroarménské; vedlé mnohých vzdělávacích ústavů jest v klášteře tiskárna, což na východě mnoho znamená. Před několika roky skončil arménský patriarcha, načež podařilo se Rusům, že přijal hodnosti té jim oddaný arménský biskup cařihradský. Nikdo znaje velikou moc, již na východě má hlava církevní,



Arménská hostina.

nebude podceňovati události té. V nejnovějších dobách docházejí zprávy, že počíná vřítí v arménské mládeži. V Cařihradě založen po způsobě evropském revoluční spolek, jenž si úlohou obral buditi národního ducha arménskému, touhu po samostatnosti s jedině působivým předstíráním hmotných prospěchův a zvykatí lid k pozorování

zahraničnému, odkud přijít může osvobození národní. Svízele Arménů žijících pod vládou tureckou nejsou menší někdejších ústrkův ubohé ráje bosenské a hercegovské, jsou však méně známy, dílem ježto Arménie jest na dalekém východě položena, dílem že Arménové osud svůj mlčelivěji a oddaněji snášeli. Avšak nyní i Arménové domáhají se svého práva nechtějce pozdě přijít při dělení se o říši osmanskou. Někdy byli národem o 8 mill. duší, avšak nyní po pravém jejich udání obývá v původní vlasti velkoarménské kol Ararata 2,500.000 duší; 500.000 žije jich v Malé Asii a v Syrii, několik tisíc i v Cařihradě. Jako všichni jiní křesťané stěžují si též oni do utiskování a odírání, jehož jim se strany Turků snášeti jest. K ústrkům, jichž od Turků zažívají, druží se i obtížné sousedství; obývají na hranicích kmenových sídel arménských zástupy Kurdů, Turkomanův a Čerkesů, kteří zemi často přepadají a olupují.—

Turecká Arménie činila do nedávna vilajet erzerský, který byval po bagdaském největším správním okrese tureckým. Lidnatost však jest velmi malá; čítalo se všeho obyvatelstva sotva 900.000 duší, po větce Arménů, vedle nichž však vyskytovali se i Turkomané, Peršané, Kurdové a nestorští křesťané. V prosinci r. 1876 rozdělen byl vilajet erzerský a z krajů Mušského, Vanského a Hakkarského zřízen vilajet nový se sídlem ve Vaně. Nový vilajet obsahuje tudíž veškeru pánev soujmenného jezera a alpské krajiny při Velikém Zarbu, jenž se do Tigrida vlévá. Hranici jeho na jihu a na západě činí čára počínající východně soutoku obou zřídelných toků tigridských, jež se uchyluje pak po hlavním hřebeni taurském a zahýbá konečně na sever do vysokých pohoří vnitroarménských. Avšak oba vilajety arménské patrně byly zúženy smluvou berlínskou, kteráž severo-východní část Erzerska přisoudila Rusům, část pak Vanska Persii.

Hlavní město vilajetní Van jest po větce obýváno Armény a z malé části Kurdy; tureckými jsou pouze úřady a vojsko. O vzdáleném městě nebylo v Evropě mnoho známo. Teprve když založeny požár v bazaru poskytl příležitosti moslimskému obyvatelstvu k pustošení arménských skladův a obydlí, došla zpráva o páchaných nepravostech uší civilisované Evropy. Srozuívá se snadno, že případy podobné nejsou na východě vzácnými, avšak s politováním jest bezděký komunistický pud Moslimů, kteří z pravidla nic nepracují a pak připovídají se k jmění křesťanských obyvatel, počestně a namáhavě nabytému. Tam pak pouze Arménové byli živlem nabývajícím. Arménské ruce práce a výroby si hledí, arménští kapitalisté vedou vešker obchod mezi Djarbekrem a Teheranem, Armén jediný si hledí

zemědělství. Kurd nemá smyslu pro hospodářství; jedinou plodinou jeho jsou suroviny, jichž kočovníkům stáda poskytují a jichž prodávají musejí nechtíce hladem zahynouti.

Sídla arménských Kurdů jsou pravá terra incognita; po vší turecké Asii nejvíce v končinách těch projevují se kurdské snahy po samostatnosti. Nepoddajní kmenové činí nebezpečný kordon kolem vysoko položeného města pohorského. Tamž žijí Kurdové Heideranlyjští, jichž pastviska prostírají se severně od jezera vanského, od imponantní sněžné hory Sipan-Dagha (3650 m.) až po východní vřídlo eufratské. Na východní straně jezerní obývá kmen Šamseddinly, na severovýchodě pak v alpském vrchovisku východního Tigrida a řeky Zarbské klan Hertosi, v území někdejších Karduchů, jímž byl táhl Xenofón se svými desíti tisíci. Nejpověstnější jsou však Kurdové Hormaklyjští, jichž obyvatelům vanským obávají se netřeba, ježto obývají v meziříčí obou zřídelaých vod eufratských severně města Muše, ve vysokých sněžných horách Bingöl-Daghských čili v pohoří tisíci jezer, ač jezera jediného v něm není. Veškerá území tato jsou nepochybně pravlastí kurdskou, jichž příslušnost k čeledi indoevropské již dávno dovozena jest ethnology na slovo vzatými. Až do našich dob dochovaly se mezi Kurdy původní zvyky patriarchální. Kurdové nejsou chováni tou měrou rytířského, jakž vypravují někteří cestovatelé, kteří se tu a tam byli setkali s pohlavary jejich, avšak jako praví i nezávislí horalé jsou hrdí i přímí; pouze tam pozbyli své naivnosti přirozené, kdež se jim bylo stýkati s ničemnou byrokracií osmanskou. Uraziti zajisté musí sebecit horských kmenů správa, jejíž nezákonné jednání tisícerými seznáno jest příklady. Kurd nečiní sice velikého rozdílu mezi mým a tvým, avšak nemohá uniknouti nástrah a útisků se strany úradů, stává se ještě křivopřísežníkem, prohnáným zlodějem a zbojníkem.

Poměry tyto jeví se nejhůře v nestorském okrese Hakharském čili Hakhiarském na vrchovisku Velikého Zarba. Území toto obklíčeno jest na západě horským kmenem Džebelem Džudijem, jenž se vypíná mezi Zarbem a Tigridem, na východě pak dosahuje perského pomezí. Avšak mimo kraj tento obývají Nestorští křesťané i v severozápadní Persii, zejména v Urumii, a rozptýlené osady vyskytují se i v severní Mesopotamii (u Feyš-chabura a na jižních svazích časpíjských), kdež původně bývala hlavní sídla jejich, z nichž vypuzeni byli bouřemi středověkými. Křesťané nestorští jsou, necht již užijeme slova toho, zbylým bludným balvanem velikého někdy církevního společenstva, jehož obce prostíraly se kdysi po veškerém

ohromném prostranství od Eufrata až po velikou zeď čínské říše. Do té podarilo se pouze málokterým cestovatelům prozkoumatí dnešní sídla jejich, čehož příčinu jednak se hledati sluší v nepřístupnosti alpských krajin jejich, jednak i v divé povaze jejich, kterouž křesťanští Nestoriané nijak se neliší od mahomedánských Kurdů. Jedinou cestou do sídel jejich jest údolí Zarbské, kteréž odděluje od sebe hlavní skupiny horské. Po obou stranách řeky naskytují se nebezpečná doupata Leihunských Kurdů, z nichž posel pověstný zabiják křesťanů v létech čtyřicátých Bedr Khan. Zčásti mezisobná jsou podnes velmi hojna, zvláště v území Tijarském, kdež mezi sněžnými vrcholy, v údolích hojně ovlažených, obývají Nestoriané kamenné chýše, chráněné obrovskými stromy ořechovými. Žádný znatel nevázaného žití východních horalů tvrditi se neodváží, že dnes daří se křesťanům lépe ve vzdálených koutech turecké Asie, než v dobách Bedr Khanových.

O zemědělských poměrech nového vilajetu vanského máme po ruce velmi málo statistických dokladův i nemůžeme tudíž učiniti jakýsi celkový obraz těžby hospodářské. Obyvatelstva se čítá asi 350.000 hlav, z nichž jsou dvě třetiny mahomedánské, totiž Kurdové, Turci a Turkomané. Třetinu asi činí nestorští a arménští křesťané. Nejhuštěji zalidněna jest, jak již výše dotčeno, rovina mušská. Nestorský okres Hakharský má asi 14.000 domův a některé stanice vojenské, jako v Geveře, v Chošabu, v Djulemarku a j. v. Těžba není hojna; nejvíce se klidí ovoce, a to hroznů mušských, kteréž se i lisují; z obilí daří se pšenice, žito, kukuřice, proso, boby a malíčko rýže. Také prospívá bavlna a moruše, u Muše a Bitlisa i tabák. Na západě, v horách eufratských, jsou prý hojná ložiska kovův, avšak z říše nerostné dobývají a rozesílají pouze sůl vanskou, síru, kamence, naftu a nemnoho železa. Nej přednější stromy lesní jsou javor, topol ztepilý, bříza a smrk; vysoké hřebeny horské jsou lysy, lesní pak hospodářství zcela zanedbáno, což ovšem snadno si lze vysvětliti. Nejdůležitějším zaměstnáním jest chov dobytka, příhodný kočovnické povaze kurdských kmenů; v zemi vyskytuje se i jedna odrůda kozy angorské, jejíž rouno různým způsobem se vydělává. Mimo to zhotovují se v zemi látky vlněné, hedvábné i bavlněné, koberce, kurdské výrobky hručené, práce kovové, zvláště zbraně. Podnebí jest vůbec zdrávo, v Hakharech střídají se tuhé zimy s neobyčejně parnými léty v údolích. \*)

\*) Baron Schweiger-Lerchenfeld v „Österr. Monatschrift für den Orient“ ze dne 15. března 1877.

Tím, což bylo předesláno, charakterisují se i kmenové a krajiny, které činí planinu Djarbeksrou, 1000 m. průměrně zvýšenou a na jih od vanského jezera položenou. Planina tato prostírá se po horním potočí tigridském, kdež se rozkládala starověká Assyrie. Nyní sluje Kurdistánem čili zemí kurdskou, jejíchž obyvatel se čítá 2—3 mill. Vešker Kurdistán činí nyní turecký vilajet, v němž však autorita Vysoké Porty na příliš vrátkých základech spočívá. Hlavním městem jest Djarbekr se 40.000 obyv. Djarbekr jest jedině patrnější místo kurdistánské a spolu nejsevernější bod pole arabského národa a jazyka. Pravého přírodního rozhraní mezi Arménií a Kurdistánem není, ježto Kurdistán zvolna se sklání do



Břehy Tigridské.

nízin mesopotamských. Na východě splývá arménská vysočina přímo se západním lemem vysočiny eránské, k oběma pak vysočinám přičítají se dvě alpské krajiny, totiž divá hornatina Nestorských křesťanův opodál vanského jezera, jejíž lícní výše podáno, a perská provincie Azerbejdžan (starověká Media Atropaténé) čili východně položená kotlina jezera urumijského. Divé, plutonskými silami rozeklané a věčným sněhem kryté hory obkličují na severovýchodě a na jihu jezero, 1200 m. nad mořem zvýšené, jehož plocha měří 44 □ Mm.; vody jeho drží v sobě ještě více soli než vody vanské, čehož důkazem jest solný zápach, po širším okolí rozprostřený. Na západním pobřeží šíří se úrodná a hustě obydlená rovina. \*)

### Nížina mesopotamská.

Hornatina kurdistánská znenáhla se sklání do nížiny, souběžnými veletoky Eufratem a Tigridem ovlažené, která se na jiho-východě dotýká i perského zálivu. Oba veletoky, z plas arménských

\*) Daniel n. j. m. str. 253.

plynoucí, mají po výtce tok souběžný, místy se sblížíjíce, místy zase od sebe vzdalujíce; v jediný tok splývají posléze u Kurny, nedaleko moře, načež vlévají se do perského zálivu jménem Šatt-el-Araba. Nejméně vzdáleny jsou obě řeky u Bagdada, kdež také nastupuje přirozené rozdělení země, jejich koryty obklíčené, ve dvě polovice, v severní vyšší a v jižní nižší; obě části podobají se na mappě hodinám přesýpacím. Veškera tato krajina nazývala se v starověku Meziříčím čili Mesopotamií; Turci nazývají nyní severní část El Džesireh čili ostrovem, část jižní Irak Arabi, „arabským“ Irakem protivou se sousední Persií, která sluje Irak Adžemi.

Krajiny na horním toku eufratském upomínají na Rýn, střední tok lze přirovnati s Dunajem, dolní s Nilem. Odvětví tato znázorňují i přírodu přiléhajících částí mesopotamských. U stanové vsi Gurtuka prolamuje si řeka násilně cestu i řítí se rychle úzkou debrí, spadá se srázných skal a činí pověstné víry Gourlajské. Plavba stížena jest velice nesčíslnými mělčinami, které jsou vlnami ukryty, a náhlým stoupáním i padáním vod. V severní části jest krajina pokryta pahorky a rozvlněnými plasami; krajiny však od řeky vzdálenější označují se rázem stepním, ježto pouze z jara se zelenají; na některých místech podobají se i pravé poušti. Pověstná pustina šíří se jižně ústí pobočky Chabura, která přichází z nitra džesirského. Po levém břehu řeky šíří se rozsáhlá rovina pouze pelyňkem porostlá, kdež přebývá jenom divý osel, drop a nedostupný pštros. Strašné smršti navštěvují končiny ty; 21. května 1836 uchváčena byla smršti podobnou u Verdiže blíže Anaha menší paroloď anglické společnosti eufratské, vedená plukovníkem Chesneym, a utonula i s veškerým mužstvem. Za půl hodiny po katastrofě té svítilo opět slunce usměvavě, jakoby se nic nebylo přihodilo, nad místem pak, kdež neštěstí se bylo přihodilo, ječný vánek povíval. Spojený Šatt-el-Arab protéká úrodnou nížinou a na všech stranách oživena jsou pobřeží jeho vsemi, háji datlovými, lukami a soustavami umělého zavodňování. Delta počíná 70 km. nad ústím, u sídla Mohamery, kdež se vlévá do Šatta Karun z Chusistána čili z Arabistána příchozí, avšak z četných hrdel jest jen jediné splavno. Po šest měsíců proměňují zátopy, vznikající od března až po červen z tání sněhu na zřídelných horách, někdy pak i v říjnu z podzimních dešťů, veškeru krajinu v nesmírný močár moři podobný. Tak díc v srdci šattske delty leží v močárovité a velice nezdravé poloze, která však velice jest příhodna obchodu, pod žhavým téměř nebem město Basra čili Bassora, které jest nyní sotva

stínem někdejší své velikosti. Na východním pobřeží dravého Tigrida, kdež položena jsou města Mosul s blízkými rozvalinami staroslavného Ninive a Bagdad, zasahují až téměř k břehu sklony perské vysočiny; za to však na západě jest jen jediným sousedstvím Mesopotamie veliká poušť syrská, která pokrývá vešker kraj mezi Libánem a ložem eufratským.

Nížina mesopotamská jest poddána Turkům; El Džesireh s Kurdistánem činí vilajet Džarbekrský, pravá však nížina čili Irak Arabi činí vilajet Bagdadský (čili, jak dnes se vyslovuje, bughdadský) a jest největším správním okresem osmanské říše, větším než veškerá sjednocená Itálie, velikým jako půl Francie. Bylo by očekávati, že vilajet bagdadský zabírající téměř veškeru plochu starověkých krajin Assyrie a Babylonie a tudíž mající polohu zvláště význačnou, podnes zachoval ráz svůj jakož pojivý člen střední, jižní i severní Asie. Avšak někdejší důležitost krajiny není poznána nynější generací. Obyvatelstvo čítající asi 3 mill. duší skládá se z nejrůznějších živlů národních. Nejmeně jest Osmanů, kteří jsou národem panujícím; vedlé nich žijí tam Peršané, Arménové, Kurdové, Hellénové, křesťané Nestorští a konečně i Židé. Venkovské obyvatelstvo jest však převahou arabské i skládá se s částí, zvláště při Šattu, z kočovných kmenů beduinských, kteří jen dle jména uznávají panství tureckého, ve skutečnosti pak jsou pravými pány vší krajiny.

„Odstraniti romantiku beduinského života na Šatt-el-Arabě není snadno, ježto přírodou veškerá možnost vyloučena jest, získati Beduina sporádaným a zákonným poměrům, vypuzením pak kmenů beduinských by potřebě spomoženo nebylo. Doložiti sluší, že by se nejméně hodila osmanská vláda ku vstřípení nějaké vzdělanosti v arabském Iraku. Guvernérové osmanští byvše za mnohá století tísněni velikými kočovnými kmeny, v rovině osedlými, Anezy, Šamary, Montefiky a Beni-Lamy, jedinou měli péči, aby udrželi poměry v míře dosavadní. A tak i tam dějiny posledních desítiletí jsou jediným záštitím, v němž nepřátelé turecké vlády vždy nabyli vítězství. Kdyby byli svorní arabští kmenové, kočující v mesopotamské nížině, bylo by zajisté vládě turecké nesnadným podniknouti boj s mocnými hordami, které mnohdy 10.000 až 20.000 do pole vypraviti mohou... Na březích Šattských pouze dle jména Turek vládne, úřadové jeho jsou sotva trpění, a kdyby se dnes naskytla arabským kmenům láková příčina k svržení jha tureckého, snad by zanechali dávné bratrské nenávisti a pochováno by bylo panství porty v Iraku.“ Cestovatel procestovav nesmírná území na březích souběžných řek teprve nabyvá pravého poznání „moci“

osmanské. Nezřídka se děje, že přijímají se do státní služby pověstní stepní lupiči jen z té příčiny, aby byla krajina před nimi bezpečna. V samém údolí eufratském není tak díc ani pozorovati působnosti tureckých úřadů. Po mnohodenních pochodech stihneme tu a tam některé stráže, jež se ubytovala v malé budce a tráví mnohdy za mnohé měsíce bez zaměstnání v neutěšené samotě. Vůbec jest veskera jižní hranice turecké Asie v rukou skorem nepřátelských. Na mnohých mappách posunuje se hranice tato ještě mnohem dále k jihu, do poušti syrskoarabské. Na dalekém jihu pnou se pusté planiny, dosahující až horského uzlu Džaufského, jež odbíhá k severu z jádra vysočiny arabské. Směrem tůto nepokročil ani Turek, ani noha kteréhokolivěk evropského cestovatele.\*)

Vedlé zpráv Aloisia Sprengera nenalézá se žádné území říše osmanské v úpadku tak velikém jako starověká Assyrie. Proti ní balkánské země, ba i Syrie a vilajet Djarbekrský jsou v poměrech kvetoucích. Delta Šattské, palmou bohaté, předčí nad nilské delta svojí úrodností, avšak pobřeží assyrská nevyrovňají se ani Hornímu Egyptu. Země tigridské by uživily 30 mill. lidí. A jakéhož obrazu poskytují nyní?

Na místě politicky i strategicky neobyčejně důležitém, kde Tigris přerývá jižní horské lemy a činí téměř přirozenou hranici mezi Kurdistánem a Mesopotamií, rozkládá se turecké město Mosul, jehož jméno nese látka „musselin“, v něm vyráběná. Ovšem zašla již doba slávy městské, neboť dnes čítá se sotva 30.000 obyv. Obydlená část městská táhne se podél řeky, avšak i v této části pozoruje se spíše úbytek nežli přibývání. Posvátno však jest město to příteli starožitností, ježto v okolí jeho odkryty jsou trosky ninivské, v nichž se nyní pracuje s pilí největší. Na východě šíří se rozsáhlý pruh země úrodné, která na severu dosahá až k srázným stěnám rozsochatého vápencového pohoří, na jihu však zabíhá do nedozírna až k břehům tigridským, za nimiž již prostírají se stepi mesopotamské. Neveliká přívrší prostupují malou planinou, na pahorcích pak vidí se početné vsi, zbudované po výtce na mohylách čili tumulích, totiž na umělých kupách, které vyskytují se nejen v Přední Asii, nýbrž i v evropském Turecku, v jižní Rusi, ba i na naplaveninách pomořských a meklenburských. Podlé nesčíslných těchto tumulů bělají se vsi rolnických Kurdů; obilné hroby světců zdobí tu a tam nepřehledné pažity, až po Tigris sáhající, kdež počíná nížina a s ní i živel

\*) Schweiger-Lerchenfeld: Unter dem Halbmonde. Str. 193—195.

arabský. Nikdy nepokusili se kmenové osedlí v mesopotamské stepi vniknouti do podhůří kurdistánských. Avšak ani jižní Kurdistan není dostatečně vzdělán. Překročivše však poslední závoru horskou popatříme na krajinu sadu podobnou, která se prostírá pod nohama našima. Na východě lemuje ji blankytná páska vod řeky Dially, na západě Tigris, jehož oko nedostihne. Nesčíslné průplavy rozvětvují se po nížině, jejíž palmové háje číhají zelené ostrovy uprostřed rozsáhlých rolí. Všude stkvějí se obilná mausolea i arabské marabuty, a z troškových pahorků, které se pnou mezi jednotlivými vsemi, trpytí se ve všech barvách nesčíslné střepy terrakottové. Jsmeť v bagdadské nížině, nedaleko města prorokova, které leží na březích



Okolí bagdadské.

tigridských, jsouc vzdáleno odtud sotva za dva pochody denní. Čím půvabnějším zdá se nám býti luzný obraz s výšin, tím nudnější jest pouť nížinou. Úpalným vedrem vyschly průplavy, koně a jiná zvířata zapadají v děrách, rákosím a sítím hustě zarostlých. Vzduch jest těžký i tísnivý, šedé výpary pohybují se v něm jako moře, ba mizejí v nich i samy palmové háje. Jenom koruny stromů ční nad výpary, slunko pak temně svítí jsouc závojem par zakryto. Z dusna toho vykročíme až u rozvalených zdí, které prý jsou prvním náspem někdejšího města chalífského.

Nade vše očekávání smutnějším jest prvý vid města bagdadského, jež bývalo někdy nejskvělejším sídlem islámským. Kráčíme dále úzkými i křivými ulicemi, podél špinavých bazarův a rozvale-

ných chýší, z hlíny slepených, které snad podemlela minulá zátopa tigridská. Lepšího obrazu o městě nabude, kdož vstoupí v ně branou severní. Cestovatel, jenž by se přidružil k perským karavanám, z Mendelů přichozím, vejde do města branou Šeicha Omera. Již dávno byl spadl oblouk brány a namáhavě klestí sobě cestu měkkokopytní velbloudi průlomy, vzniklými za dlouhých dob v polou zbořených bastionech. V nejbližším okolí hradeb pnou se troskovité pahorky, zapáchající kaluže a kloaky, smečka pak divých psů rozbíhá se



Kavárna v Bagdadě.

zastařena jsouc pronikavým vzkřiknutím vůdce karavanního. Nad městem krouží sup stepný, před branami pak popásají se na četných zdechlinách hladoví havrani. \*) Čtvrť na východním břehu tigridském<sup>\*</sup> položená sluje Bagdadem Novým, na západním břehu Bagdadem Starým. Větší jest Nový Bagdad, kdež jest palác vládní i nejvíce budov veřejných; Nový Bagdad jest spolu sídlem obchodním. Starý Bagdad, mnohem menší, obklíčen jest velikým lesem datlovým i oran-

\*) Schweiger-Lerchenfeld n. j. m. str. 153—192.

žovým, který se prostírá do délky 5 km. Město, jsouc úzké na obou cípech, má podobu poloukruhovou; v prostředku nemá šíře ani  $\frac{1}{2}$  km. Proti poušti chráněno jest náspem s dvěma branami; část k řece obrácená hradeb nemá. Bagdad jest oásou uprostřed poušti, která s části dává městu původní jeho ráz. Žádné velkoměsto asijského Turecka nezávisí na poušti tou měrou jako Bagdad, žádné také nemá tak příhodného spojení se střední Arabií. Filologovi bylo by již poznatkem přesné nářečí arabské, jímž se smlouvají Bagdadané; neméně vynikají i beduinská ctnost pohostinnosti, způsob, jakým ji provádějí, a veškeré chování se Bagdadana v životě veřejném. Zvláště chválí se chování jeho k jinověrcům. V krajinách ovšem, kde islám ještě pevně kotví v krvi lidu, kdež lidé nemají buď prázdné znalosti evropské civilisace, anebo sotva jakési o ní mají tušení, tamť ovšem domnívá se moslim, že křesťanům i Židům velikých udílí milostí, dopřívaje jim skromného útulku. Přes to raději obcujeme s Bagdadanem než s moslimem předoasijským, ježto setkáváme se při něm s opravdovým přesvědčením o výtečných vlastnostech náboženství i vzdělanosti jeho, s naivní důstojností a s upřímnější povahou. Avšak vlastnosti tyto shledáváme pouze při moslimském Arabu. Ode dávna zajisté obývá v Iraku veliká směsice národních, jejíž odstíny i v Bagdadě lze pozorovati. Dle zprávy málo věrohodné\*) udává se počet obyvatelstva bagdadského na 150.000 Mahomedánů, 18.000 Židů, 300 Arménů, 1800 latinských křesťanů, 100 syrských a 2000 chaldajských křesťanův a asi 20 Evropanů, celkem prý 172.200 hlav! Proti tomu tvrdí prof. dr. Vojtěch Socin, jehož čítají k nej přednějším znalecům východních poměrů, že jest obyvatelstva bagdadského pouze 50—60.000, ježto některé čtvrti jsou úplna pusty. Také baron Schweiger tvrdí, že na omylu jest, kdož nynějšímu Bagdadu nějaké důležitosti připisuje. Bagdad má pouze důležitost jakousi ohledem tržebným, začez však děkuje mohutné dráze vodní v zemi silnic postrádající. Za každé doby jest Tigris až do Bagdada parolodím i o větším ponoru splavný. Od severu přicházejí téměř denně lodi řečené „kelckové“, složené z nadutých kozích koží, na kteréž se prkna pokládají. Tímto způsobem svázejí Kurdové i křesťané s kurdských hor mnoho dříví do Bagdada; jestiž dříví v městě velmi drahé, ač se pálí i křoviny z pouští. Prodávše plavci náklad uloží zisk do kapes svých a putují do horského domova s kteroukoli karavanou; cesta jejich mnohdy trvá za kolik dní. Rozebrané koziny

\*) „Allgemeine Zeitung“ ze dne 29. července 1875.

dopravují se též soumary domů. Charakteristický pro Bagdad člun sluje „ouffe“. Ouffe jest okrouhlá loďka od podoby míry, mající průměr  $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$  m.; kraje její nahoru jsou zahnuty. Zbudována jest obyčejně ze silného rákosí a vně značně bývá vysmolena. Když poboří se most, obstarávají člunaři převoz od břehu k břehu; ovšem kolébají vlny značně lehýnkou lodicí. Převozníci užívají za plachtu mnohdy i roucha svého; veslování jest obtížno zvláště proti proudu. Také vyskytuje se nyní v Bagdadě několik člunů, po evropsku zařízených. Domy, které z řeky se vidí, neposkytují pohledu přívětí-



Zříceniny babylonské.

vého; pouze některé budovy vynikají velikostí svou, z nich zvláště serai, nynější celnice čili „Mustançiriye“, několik kroků níže mostu položená, a mnohem níže veliká residence britská, která na říční straně ozdobena jest krásnou i dlouhou zahradní terasou. Parolodi kotví obyčejně u celnice nebo pod městem. K řece vede několik malých uliček; v místech, kde uličky tyto k řece ústí, naplňují stále vodáci kozí měchy a roznášejí tak vodu, nezřídka i na svých zádech, až do nejdlejších končin městských. Voda tigridská jest zdráva a za krátko jí přivykne i cizinec, ježto jiné vody není.\*)

\*) A. Socin v „Auslandě“ 1873, číslo 36. str. 703—704.

Nedaleko Bagdada, již však na západním břehu eufratském, jest místo Kerbela čili Medžed Hosein, svatyně šiitských čili perských mahomedánů, zbudována kolem hrobu Hoseina, vnuka Mahomedova a syna Alijova. Jest článkem učení šiitského, že moslimům zde žijícím nebo zemřelým, zvláště poblíž svatého hrobu, není se pekla báti aniž tvůrci ze skutků života svého se zodpovídati. Domnění toto jest obecné, ti pak, kterým není přáno zemřítí poblízkou svatyně, ustanovují aspoň závětem, aby zbytkové tělesní tam přeneseni a pochováni byli. Četné karavany poutníků šiitských každoročně navštěvují Kerbelu, každý pak, kdož byl jednou podobně se účastnil pouti, honosí se po celý život čestným příjmenem „Kerbelaí“. Maličko jižněji Kerbely jest na Eufratu městečko Hilleh, proti přeplněné a dusné Kerbele velmi čistotné, se značným obchodem v datlích, v obilí a v rýži. Naproti Hillehu, na levém břehu eufratském, prostírají se na rozsáhlé ploše rozvaliny starověkého Babylóna.

### Syrie a Palaestina.

Veliká poušť syrskoarabská odděluje země eufratské od pomorí středozemského, které se táhne od zátoky iskanderunské až na jih po šíji sueckou. Poušť sama jest vápencová a křídová planina, znenáhla se pnoucí až do výše 600 m., i zasahá na jih daleko do polouostrova arabského; na západě sklání se příkře do velké rozsedliny čili podélného údolí, které činí tak díc východní hranici pobřeží, známého jménem Syrie a Palaestiny.

Prvým pohledem na mappu končin oněch seznáme jejich neobyčejně jednoduchou členitost vodorovnou. Pobřeží mořské táhne se směrem tak díc severojižním, od něhož uchyluje se pouze nepatrnými cípky a choboty; ba jižně Beiruta ubíhá pobřeží směrem téměř přímým k jihu. Podél pobřeží po vsi jeho délce pne se vysoké pohoří, mezi nímž a mořem jenom úzký pruh souše zbývá; čím dále od jihu k severu, tím více blíží se pohoří toto mořskému břehu a tím více přibývá i jeho výšky. Na palaestinském pobřeží šíří se roviny sefelská, saronská a akkónská; v pozadí jejich vypíná se plasovitě pohoří výše dotčené. Tuto část pohorskou nazývají vysočinou západojordanickou; na severu tato vysočina víc a více se sžuje a přechází znenáhla ve výehorské pohoří zvané Džebel el Gharbi (hory západní) čili Libanon, od něhož oddělena jest hlubokým průlomem řeky Nahrel Litany čili starožitného Leonta.

Severním pokračováním libanonským jest mnohem nižší Džebel Nusairieh čili pohoří Nosayské, které se dotýká ještě 36° s. š. Východně vši této hornatiny níží se hluboké údolí podélné, s Libanonem a tudíž i s pomořím souběžné, které sluje El Ghôr; k němu sklání se příkře nejen vysočina západojordánská, nýbrž i Libanon a Džebel Nusajrieh. Údolí El Ghôr označuje se dvěma řekami, které jím protékají v směrech zúplna protivných. Od jihu k severu plyne řeka Nahr el Asy (starověký Orontés), která vzniká v části el ghôrské, zvané El Bekáa čili Koelésyria; tok její původně s pomořím jest souběžný, z nenadání však zahýbá k západu, plyne kolem Antakie (starověká Antiocheia), omílá severní cíp pohoří nosayského, které dělí od Alma-Džebela čili Amana, a vrhá se do nedalekého moře středozevního. Směrem opačným od severu k jihu plyne řeka Šeriat el Kebir čili Jordán, pravá hlavní řeka el ghôrské rozsedliny; vzniká z tří zřídelných ručejí a protéká četnými jezery na dně el ghôrském, které ustavičně se níží, až konečně se kloní i pod hladinu středozevního moře. Jordán vlévá se do největšího z těchto jezer, do jezer Bahr Luta čili do Mrtvého moře. Další rozvoj řeky není možný, ježto Mrtvé moře jest největší sníženinou po vši souši, ležíc hladinou svou 394 m. pod hladinou středozevního moře. Údolí el ghôrské prodlužuje se však ještě více k jihu a sluje Wady el Arabah; vody sice údolí toto nemá, nedosahuje však také k zálivu elamskému Rudého moře, jakž se dlouho učenci domnívali, nýbrž táhne se až k předěli, 100—200 m. vysoké, která se pne nedaleko beduinského tábora, zvaného Arabeh. Po východní straně opět lemováno jest el ghôrské údolí vysokým pohořím, tož čtvrtým z rovnoběžných pruhů, v něž Palaestinu a Syrii dělití lze. Toto pásmo sklání se příkře k Jordánu a k Mrtvému moři, na východě však rozvětňuje se ve vysočinu východojordánskou a do poušti syrskoarabské, jejíž probádání dosud se dalo velice nedokonale. Uprostřed poušti ční východní mezník syrský, sopečná hromada Džebel Hauran. Na severu, v téže šířce s Libanonem, vyvstává nový hřbet výsehorský Džebel eš Šer (t. j. východní pohoří) čili Antilibanon; část jeho, zvaná Džebel eš Šeich čili Veliký Hermon, táhne se s Libanonem rovnoběžně a lemuje po východní straně orontské údolí. Na východním úpatí antilibanonském a tak dle na prahu poušti leží Dimešk, v starověku slavný Damaskos, severněji pak města Homs čili Emesa, Hamah čili Epifaneia a Haleb čili Aleppo; daleko v poušti bělají se blíže Tedmora rozvaliny Palmyrské.

Údolími obou hlavních řek, Nahra el Asy a Jordánským, rozdělena jest vápencová vysočina středomořská v části dvě. Úvodí Nahra el Asy, na severu položené, sluje Syrií čili Soristānem, jižní oblast jordánská nazývá se pak Palaestinou čili starověkým Kanaanem. Obě tato jména jsou nyní v zemi úplně neznáma; rovněž zanikla stará jména hor a řek, jichž my se zálibou posud užíváme. Turecká správa ujařmující končiny ony zná pouze vilajet damašský, od něhož r. 1862 oddělen byl samostatný pašalík čili mutessariflik Džebeli Libanon, téměř výlučně křesťany obývaný. Hranice nového správního okresu patrně se uchylují od přirozených mezi libanonských, ježto státníkům tureckým více na mysli tanuly poměry náboženské nežli zeměpisné. Sídla mající obyvatelstvo po výtce moslimské zůstala při Syrii, křesťanské osady příslušejí vesměs k Mont Libanu. Avšak nejdůležitější přímořská města, Tripoli, Beirut a Saida, zůstala při Syrii, což přičísti sluší snaze tureckých státníků, nechtějících dopřátí nové křesťanské provincii sebe menší důležitosti. Následkem toho má moderní Libanon hranice příliš rozčleněné a rozkouskované; ba mnohdy určují se podrobné meze teprve při vyřizování pozůstalostí a různých prodajů. Pobřeží libanonské, úzké, písčité, avšak hojnost přístavů mající, činilo v starověku slavnou Foinikii; podnes rozkvétají na pobřeží libanonském nejdůležitější tržiště syrská: Latakieh (Laodikeia) s 10.000 obyv., kteří valný provozují obchod, Tarabulus (Tripolis) a především Beirut (Berytos). Beirut jest po Smyrně prvním přímořským městem turecké Asie. Položen jest při rozkošném zálivu, podobu půlměsíce majícím. Evropané obývají nové části městské, kdež se stkvějí nádherné letohrádky, ozdobené mramorovými arkádami a okny obloukovými, svedenými ryzím slohem východním, v pozadí pak objevují se temně zelené stromů skupiny, mezi nimi i některé ztepilé palmy. Obyvatelstva se čítá již asi 100.000, z dvou třetin domácích křesťanů.

Dnešní obyvatelé syrští jsou směsicí národní, v níž semská krev patrně převládá. Přirozené nadání projevuje zvláště křesťanská část obyvatelská. Nynější rakouský ministr obchodu, A. v. Kremer-Auenrode, jež čtají k nejpřednějším znatelům východních poměrů, praví o obyvatelstvu syrském v tato slova: „Křesťané syrští jsou neobyčejně intelligentní a projevují neobyčejnou vnímavost a náklonnost k vzdělanosti evropské. Ovšem, v krvi novožitných Syřů koluje asi nepatrná část původní krve foinické, avšak nadání jejich přirozenému nijak neublížilo pomísení s krví hellénskou i arabskou. Ve svém podnikání zůstali však podnes Foiniky i podrželi také ob-

chodní nadání jejich i jejich touhu po cestách dalekých. V Marseillu, v Liverpoole a v Manchesteru jsou četné osady syrské, které udržují obchodní spojení s vlastí svou, ba obchodní styky syrské zasahují již i do Švédska, do Norska i do severní Ameriky. Vůbec těší se křesťané beirutští značným blahobytem a zisk jejich má se příznivě k pracovitosti jejich. V Beirutě není proletariátu, jenž v městech evropských budí strach i ošklivost. Všichni obyvatelé jsou buď kupci buď zabývají se některým odvětvím výrobním. Nejlépe líbilo se mi jednoduché a v pravdě patriarchální žití rodinné. Ženy jsou hezky i inteligentní; nemajíce školského vzdělání jsou dobrými matkami, šetrnými hospodyněmi, svým mužům jsou pak dětinně oddány. Četbou jejich jsou pouze arabské modlitební knížky a nevinný Věstník čili Džinan beirutský. Čistí romány a drnkati na klavír jest jim věci neznámou; pouze tam zavládly horší poměry, kamž dostala se krinolína s poloufrancouzským vzděláním. V kruzích těch ovšem zmizela původní rodinná prostoduchost, místo níž zavládlo evropské napodobování v způsobě nehrubě hezkém. Škol dívčích jest dosti, avšak jediné vyučování jest učiti se jazykům francouzskému a anglickému. Soeurs de charité mají dobře zřízenou školu dívčí, v níž se vyučuje také ručním pracím a kdež se vzdělávají i domorodé vychovatelky. Ještě více chválí se soutržný ústav, jež vydržují Soeurs de Nazareth; dobrou pověst má také škola pruských jeptišek čili diakoniss. Bohatá Angličanka Madame Mott užívá velikého jmění svého výhradně k dobročinným a nábožným účelům. Ona založila a nadále vydržuje ústav slepců, dívčí pensionát a četné evangelické školy počátečné, jimiž také činí se důležitá propaganda protestantismu. Náboženská propaganda jest vůbec v Syrii přední pakou všech podniků, majících za účel vyučování veřejné. Zvláště dotknouti se třeba v té příčině činnosti missionářův amerických. Škola jejich, kterou oni poněkud bombasticky nazývají medrese Kullije čili universitou, obírá se výhradně praktickým účelem a liší se tím prospěšně od jiných ústavů, kdež nejvíce péče se věnuje vyučování řečí. Mladí Syrové, postrádající téměř všeho předběžného vzdělání, stávají se lékaři po čtyřech letech, v americkém ústavě strávených, a nabývají i hodnosti doktorské. Mladí lékařové tito, jimž by Evropan zdraví svého pouze z omrzelosti života světil, jsou přece mnohem dovednější starších ranhojičů: upříti se nedá, že americká universita v okotře mnohým vadám svým v zemi si zjedнала důležitého působení, zvláště pilným pěstováním přírodních věd. Američtí professoři jsou také horlivými věrozvěsty evangelia a šíří náboženské názory své s pravou americkou energií.

Domorodá protestantská obec v Beirutě čítá již více set rodin, má svou školu a tiskárnu, bohatými pak příspěvky, z Ameriky docházejícími, nabyla peněz i k zbudování velmi krásného amerického kostela. Idee protestantské šíří se rychle i na Libanonu. S těmito ústavy protestantskými soutrží i některé katolické. Nejlepší z katolických jest ústav Hellénů melkitských, v němž za dobré správy vzdělává se několik set chovanců. Vyučovacím jazykem jest arabština; ohledem náboženským hledí se vyhověti zásadám nepředpojatosti. Výtečně prý spravována jest kolej Jesuitů ghazirských a Lazaristův anturských; v obou vyučuje se francouzsky. Většina mladých Beirutanů konala studia svá v těchto ústavech, z nichž se šíří francouzština do širších vrstev jakožto řeč vzdělanců, tak že nyní téměř vypudila vlastinu, která před dvacíti roky ještě tam obecně vládla.“\*)

Opodál pomoří vystupuje v dáli lysá skalní hradba, místy sotva 15 km. od moře vzdálená. Toť Libanon, hustě obydlený i pilně vzdělaný! Libanonom zahrnuje se pohoří mezi mořem a Bekáou a mezi řekami Nahrem Kebirem a Litanijem, které prýští se v Bekáí; ona plyne k severu, tato k jihu, obě pak ohýbají se pravým úhlem k západu, načež krátkým tokem moře dostihují. O přirozených hranicích libanonských nemůže býti tedy pochybností; také původ jména jeho, jež „bílá hora“ značí, snadno vysvětliti lze, ježto daleko nad mořem i nad krajinou vznášejí se jeho osněžené výšiny jako daleko patrný poznaček syrských krajín. Jméno samo jest prastaré; již Mojžíš uvádí jeho,\*\*) od doby jeho pak udrželo se po dnešní den. Nejvyšším vrcholem pohorským jest Dhor el Chodib (3067 m.); po něm přijde Džebel Makmei (3000 m.).

Na jediném místě pohorském, hodinu jednu nade vsí Bšarrehem, za tři hodiny od Edena a sídla maronitského patriarchy Kannobinského, v nadmořské výši téměř 2000 m., zachovaly se ještě zbytky prastaré národů svatyně, ježž pohled byl nadchl samy pěvce starozákonní; jsou to zbytky nejslavnějšího háje, ježž dějiny znají, háje cedrového. Jest zajisté cedr libanonský nejctihodnější strom, jenž ze země pošel, od dob Davidových a Salomonových jest i „stromem božím“.\*\*\*) Prof. Fraas spočítal r. 1875 již jen 377 kmenů; pouze pět jest obrovských kmenů, jichž kmen měří 10 i více metrů; jiný úsudek učinila však paní Isabella Burtonová, která s cho-

\*) „Ausland“ 1872, číslo 7. str. 150—151.

\*\*) 5. Mojž. 1, 3.

\*\*\*) Žalm 80, 11.

těm svým a s panem Drakem háj navštívila. \*) Zádny z anglických poutníků nenadchl se pohledem na cedry zveličeným vánočním stromkům podobné, které z dálky podobají se zbytkům lesa jehličnatého, z blízka však mají vid tak nehezký, že by jich žádný anglický statkář neztrpěl v parku svém.

S nejvyšších pater pohorských nejlepší naskytuje se příležitost k pozorování skladu hor libanonských. Před námi v dlouhých čarách,



Cedry libanonské.

částečně cedry označených, kupí se pravěká moréna, téměř 300 m. šíře mající, jež visí na kraji srázných klepů skalných. Moréna tato jest pestrrou směsicí skalného rumu a balvanů, které na povrchu zaslých ledovcův až v tato místa byly zaneseny. Po vši cestě, kudy byl se ledovec ubíral, objevuje se ve všech záhybech a roklích

\*) Richard Burton a Charles Tyrwhitt Drake: *Unexplored Syria. Visits to the Libanus, the Tuhil el Safá, the Anti Libanus, the Northern Libanus and the 'Alah*. V Londýně 1872, 8°, 2 svazky.

údolních pokrajů ledovcový rum, který vnikl i do početných jeskyn a prohlubin; načervenalá půda pomísila se s vápencem, ve vrstvách pak těchto uchovaly se po všechny věky zbytky předvěkých lidí i zvířat. Nad námi i podél nás kupí se velmi patrně vrstvy, které prvním pohledem projevují útvar flecový. Blíže je pozorující seznáváme, že tisícové vrstvy tyto, složené ze slínu, z vápence, z hlin, z mramoru, z dolomitu, z křídly, z pískovce a z písku náležejí střední době křídové a že stářím svým se shodují s vrstvami saského Švýcarska a nebo se skalami nizzskými, marseillskými, s Montem Ventouxem u Avignona a nebo s Vysokým Krasem terstským. Veliká pravidelnost, kterou lze pozorovati při skladu vrstev těchto, jest příčinou neobvyčejné jednotvárnosti pohoří libanonského, která však na četných místech přerušena jest četnými basaltity a melafyry.

Dvě z řek libanonských, Litani (Leontes) a Nahr Kebir (Elentheros), prýští se v údolí bekájském. Litani má vrchovisko své v okolí baalbeckém, plyne s počátku od severu k jihu, tak že se zdá, jakoby chtěl vniknouti do rýhy jordánské. Náhle však obrací se blíže starého křižáckého hradu Beauforta v pravém úhlu na západ a vrhá se po krátkém toku u Tyra do moře. Řeky na západě se pramenící mají vesměs ráz týž; vyvěrajíce ze skalných ponorů ve výši 1000—1500 m. n. m. řítí se s velikým jekem čtené prahy čínice do hlubokých jícnů dolomitových, na jichž dně posud nestanula noha lidská, aniž kdy na nich spočine. Nejznámější jsou z nich Nahr Ibrahim (Adonis) vytékající z jeskyně Afky, Kadidža, opodál háje cedrového, Djôs, Nahr el Kelb a Avali. Rozsedliny skalné, jimiž řítí se bystřiny tyto, jsou nezdolnými hrázemi proti nepřátelským útokům, žádný pak národ na světě neobývá bezpečněji, než horští kmenové kesruanští a tanuurínští.\*)

Lidnatost libanonských hor rovná se lidnatosti württemberské, ježto na 27·5 □ Mm. obývá asi 300.000 lidí. Z nich jest 230.000 křesťanův, ostatní jsou Drusové a Moshimové, i lze tudíž Libanon právem za křesťanskou zemi pokládati. Původ křesťanství libanonského jest prastarý; sahá až do prvních století křesťanského letopočtu.

Křesťané libanonští nazývají se Maronity po sv. Maronu, jenž jako chudý poustenník tam ve IV. stol. žil, i jsou zbytky orthodoxního státního křesťanstva, které v VII. stol. ve Syrii obecným bylo. Nyní jsou spojeni s církví římskokatolickou, při čemž však podrželi mnohé své zvláštnosti, jako manželství kněžské, přijímání

\*) Oskar Fraas: Drei Monate am Libanon. V Stuttgartě 1876, 8°, str. 56—68.

eucharistie pod obojí způsobou, řeč syrskou při mši i své svétce a slavnosti. Věrně i horlivě přidržují se víry své, sami pak jsou lid udatný i statečný. Vsi jejich i kláštery, jichž 200 se čítá, visí jako orlí hnízda na útesích a klepích skalních. Sídla jejich jsou často obklíčena rolemi, pokrývajcími uměle založené terrassy, které nedopouštějí, aby přívaly odnášely prst drahocennou. Američtí missio-náři pilně se snaží, aby Maronitů pro protestantism získali, avšak nezdá se, s valným výsledkem. Vůbec provádějí se v Syrii křesťan-ské a zvláště protestantské missie s horlivostí až nepřístojnou, která mnohdy zakrývá záměry politické. Angličtí missionáři ku př. z příčin politiky východoindské hledí si výhradně Drusů, ponechávající rádi ostatní domorodce svým zvláštním agentům, zvláště arménským kon-vertitům. Drusy, kteří obývají na jižním Libanonu, v územích akkón-ském a v hauranském, podnes zakrývá závoj nevystihlého tajemství. Podnes nejsou určeny ani původ ani podivné náboženství jejich. Nejsou ani křesťany ani mahomedány, ač spíše k těmto kloniti se zdají; i zdá se, že přidržují se žárlivě tajného učení, z Aigypta prý příslého, sami pak vydávají se za syny nebeské říše. Někteří tvrdí, že původem svým z Persie pocházejí. Drusové sami o sobě tvrdí, že nemají žádného náboženství. V boha jediného sice věří, ne však v bibli nebo v korán; nedrží postů, pijí víno, žijí v jednoženství, hostinnost jest jim posvátna. Jsou lidé sličného i ztepilého vzrůstu, krásni, udatni, plní poesie i myslí hrdinské, také však divoci, ukrutni a nevěrní. (Za mnohá století žili Drusové a Maronité v pokojném sousedstvu, až teprve v nynějším století se rozdvojili. \*) Sta Drusů stěhují se nyní každoročně do území hauranského, tak že lidnatosti jejich prasídel víc a více ubývá; dle Fraasa není prý jich více 40.000 hlav. \*\*) Angličané rádi se honosí, že dosáhli u Drusů po-kroků velikých, a že prý Drusové velmi snadno ku křesťanstvu při-stupují, avšak, vece C. v. Vincenti, výsledky tyto byly příliš drahé. „Ten žádal ručnici, onen šávl kašmírský, jiný ženský šperk, jiný zase plášť čestný. Většina však žádala si zlata, jehož příjem potvrzo-vali podpisy i pečetmi svými ve zvláštní knize. Všichni lidé, kteří zlatem a dary byli přivedeni na cestu jediné pravou, uváděni byli v podivuhodném seznamu onom za obrácené k učení protestantskému, což důkazem zajisté hrubého i pohodlného sebeklamu missionářských orgánů. Ani apoštolové nebyli neodměněni za namáhání svá, ježto

\*) H. Guys: La nation druse, son histoire, sa religion, ses moeurs et son état politique. V Marseilli 1864, 8°

\*\*) Fraas n. j. m. str. 72—73.

při každém konvertitu svědomitě zaznamenána byla v knize zlatá odměna, jíž jest mu očekávati od biblické společnosti londýnské. Missionáři katolické propagandy nejsou tak šťastni ve svém podnikání nemohouce ani platiti konvertitům svým ani neočekávající odměn nějakých. A tak na obou stranách výsledky neshodují se s nadějemi v ně kladenými.\*) Vedlé obou těchto kmenův obývá na Libanonu ještě asi 50.000 křesťanů, pak někteří Jakobité, několik set Ismaelovců t. j. zbytků pověstných, úkladných vražedníků, Assassiny jmenovaných, 15.000 moslimů na rozhraní pohorském a tolikéž asi Meteollů, křesťany i moslimy rovněž obávaných a nenáviděných. Oni jsou šiiti a přidržují se chalifa Alije, kdežto pravověrní moslimové jsou sunnity čili přívrženci chalifa Omara.

Hlavním obyvatelstvem horského pásma, které o neveliké vzdálenosti s pobřežím mořským téměř rovnoběžně postupuje, od břehů severosyrských a Nahra el Kebyra až po amanské soutky do Kilikie vedoucí a až k Adaně a Tarsu, jest posud nevyzpytovaný národ Nosairyjů. Žijí oni i umírají v domácích horách svých, jichž opouštějí zřídka a jen tehda, když byli k tomu přinuceni. Orba a chov dobytka poskytují jim prostředků k dostatečné, ač ne hojně výživě, avšak všude, kdekolivěk stýkají se s Mahomedány, skrývají víru svou a činí se pravověrnými moslimy. Řečí jejich jest arabština a sice nářečí syrských horalů. Úhrnný počet Nosairyjů v Syrii činí prý 120—180.000 hlav. Mahomedané jich nenávidějí, nadávají jim „Fellahyn“ i trýzní jich o každé příležitosti, k čemuž zase Nosairyjové odpovídají, jakmile se možnost nejmenší projeví. Po vší Syrii požívají pověsti nepolepšitelných i veleodvážných zbojníků, cesta pak územím jejich pokládá se za podnik velice nebezpečný. Věci nejpodivnější vypravují se o náboženství a o mravích jejich. Oni sami velice skrývají tajné učení své, mlčení pak jejich zdá se býti nezlomným.\*\*)

Část ghórská, za Libanonem položená, jest rozlehla i úrodná. Jest to Bekáa, obilím požehnaná, čili starožitná Koelésyrie Oroutem protékaná. Dno Bekájské zvýšeno jest ještě 1000 m. nad mořem a tudíž nezdají se úbočí libanonská a antilibanonská tak imposantními, jakž by se očekávalo dle výše jejich. Kouzelným tak dle prutem, zdá se, že poutník Libanon přeseď do jiných zanesen jest končin. Také lidé zdají se býti jinými; jsou silnější, zdají se býti čistotněj-

\*) Vincenti: Die Bibelhausirer in Syrien ve „Wandereru“ ze dne 2. února 1877.

\*\*) A. v. Kremer-Auenrode v „Auslandě“ 1872, čís. 24, str. 553—558.

šími a patrně na nich jeví se blahobyť, kterýž bychom sotva hledali v oněch krajinách. Zvláštností bekájskou jest prudký víchr orkánu podobný, který vane pravidelně za hodin odpoledních, zvláště ve střední části bekájské. Nejhledanějším místem koilésyrským jest zajisté Baalbek, malé i přívětivé sídlo, položené ve výši 1158 m. nad mořem na nejvyšším téměř bodu bekájském, s velikolepými troskami heliopolskými. Heliopoli, kdež bývalo hlavní sídlo starověké úcty sluneční, podnes jako světovému divu se lze obdivovati. Na přič Bekáou vede krásná silnice, Francouzi založená, která překročivši Libanon i Antilibanon spojuje Beirut s Damaskem 112 km. vzdáleným.

Antilibanon se svými holými a rostlinstva prostými skalnými stěnami jest v nitru svém mnohem rozmanitěji a divočeji rozeklán než Libanon. Stromu na něm není viděti a na žlutohnědých skalách daří se sotva seschlé křoví a řídká tráva. Za takých zjevů projždíme údolí za údolím, v stále změně nahoru i dolů, krajina však podržuje týž smutný a pustý ráz a pouze na blízku stanic potěšší se někdy oko znavené několika stromky nebo malou zahrádkou. Znenáhla však níží se výšiny okolní, cesta vede písčitou rovinou Sahara zvanou, kteráž stále zahalena jest hustými mračny písečnými, pak sklání se silnice znenáhla do úzkého údolí, uzavřeného téměř svislými stěnami, na jehož dně ubíhá mezi svěžími lucinami a utěšenými stromů skupinami vodná řeka. Toť řeka Barada, jejíž čisté a nikdy nevysychající proudy jsou příčinou bujné úrody damašského okolí. \*) Na jiné trati také překročíme Antilibanon, putující z Baalbeku do Damaska. Cesta vede do Surghaje úzkou rozsedinou řeky Wady Yafufeha, jenž k Litanyji spěchá. Surghaja jest nejvýše položené sídlo na Antilibanonu (1370 m.) a skládá se z několika bídých chýší, podobných spíše hromadám rumu a nečistoty, v nichž obývají někteří chudičci rolníci mahomedánští. „Přišly k nám ženy,“ vypravuje dr. Prutz, „jako kostlivci vyhublé, v hadry oděné, jež bédou svou se staly tak nepozornými, že ani nepomýšlely na své zastření, i požíraly se zraky užáslými avšak i odstrašujícími a hltavými, když koberec můj rozestřen byl na kostrbatém kamení a já po té k snídání se usadil.“ Pak vede cesta za nějaký čas kamenitou planinou, skrze pěknou ves Zebedani v Baradině údolí do El Fidžeha a k rozkošně položené a sady i libohrádky obklíčené vsi Dumaru, kdež opět dostihujeme francouzské silnice. Maličko za

\*) Julius Seiff: Reisen in der asiatischen Türkei. Str. 148—149.

Dumarem vystupuje silnice ze soutek, v nichž končí říčné údolí, do širé roviny, kdež se uprostřed rozsáhlých lesův ovocných věží kupole a minarety města Damaska, v písniích mnohokrát opěvovaného.\*)

Damask, v politickém jsa ohledu hlavním městem syrským a sídlem valijovým, čítá asi 120—150.000 obyv.; položen jest ve výši 696 m. n. m. na pokraji poušti i podobá se rozkošné oase. Neboť nejsou lysa a téměř všeho bylinstva prosta jenom východní úbočí antilibanonská, nýbrž i skalistá žlutohnědá přívrší, která z Libanona odbíhající na jihu a na západě uzavírají rovinu El Ghuta, v níž



Damask.

město leží; na východě pak přechází rovina městská znenáhla v poušť. Damask jest z měst na světě nejstarších, provozuje valný obchod a výlučně východní život obyvatelstva jeho činí jej z míst na světě nejhledanějších.

V lidové řeči sluje Damask pouze Eš-Šam, což jest obecným názvem vsí Syrie, zvláště pak značí severní část země. Chce-li však nazvati Arab Damask dle toho, čím jemu v pravdě město jest, blouzní

\*) Dr. Hans Prutz: *Aus Phönizien. Geographische Skizzen und historische Studien.* V Lipště 1876, 8°. O Antilibanonu viz Girarda de Rialle: *L'Anti-Libanon.* V Paříži 1868, 8° a zvláště dílo Burtona a Drakea: *Unexplored Syria.* V Londýně 1872, 8°, 2 díly.

s povznesenou myslí o městě „rájem páchnoucím“, o „znamení na líci země“, pak velebí „peruti rajských pávů“ a „nákrčník krásy“. Damask včítají Mahomedáné do čtyř rájů pozemských. Ovšem třeba doložit, že v arabské ličbě hraje východní fantasie velikou úlohu. „Město obkličují rozvalené hradby pevnostní, z nichž tu a tam vystupují zpustlé věže, vnitřek pak městský a rozsáhlá předměstí nijak nevyhovují představě, již v nás budí vid' vnější. Východní spleťtost a nečistota objevují se všude u veliké hojnosti vedlé přecetných znakův úpadku. Ulice a třídy jsou velice nepravidelné a vinou se obyčejně mezi vysokými domy. Nikdež nezdobí umělecký předmět vnější část domu, zřídka kdy hledí do ulice malé zamřežované okénko a jen na některých starších portálech snaha se jeví, aby mrtvý kámen oživen byl architektonickým rozčleněním.“\*) Z budov historicky památných přísluší bez odporu prvé místo hlavnímu mečetu, někdejšímu to chrámu svatojanskému, jenž jest největším mečetem po všem světě islámském. Největším lákadlem jsou však početné bazary, které sice podobají se v hlavních rysích bazarům na východě obvyklým, předčí však největší jich část rozsahem a bohatstvím svým. Zvláště vidí se v nich u velikém množství výrobky východního průmyslu a v pestré směsi, která v bazarech damaských obchodů svých si hledí, jsou zastoupeny téměř všechny národy východní.

V Damasku seznali jsme bez odporu nejskvělejší z nitrozemských měst syrských. Severně Damaska jsou města Homs, Hamah a Haleb. Homs jest podnes dosti znamenité město, čítající prý 20.000 obyv., a leží na pravém břehu řeky Nahra el Asy,  $\frac{3}{4}$  hodiny jsouc od břehů jejích vzdáleno. Okolí městské jest úrodná rovina, místy pouze některými povýšeninami rozvlněná. Hamah jest z nejstarších měst syrských a čítá prý dnes 40—50.000 duší, po výtce Mahomedánů; 2000—3000 jest mezi nimi křesťanův a maličko Židů. Památný jest nedaleký Alah, jakž nazývají vysočinu syrskou, na severovýchodě a na jihovýchodě města Hamaha a na východě orontského údolí rozprostřenou. Burton a Drake prvé prozkoumali vysočinu tuto z čediče složenou a patrně od okolí se různící, jejíž povrch pln jest rozvalin měst, opět a opět vystavěných, památných náhrobkův a hojných opevněných táborů, do tvaru čtverečného založených. Mimo osoby dotčené nevstoupila snad posud noha Evropana na půdu památné krajiny oné, v níž podlé zpráv arabských prý se nalézá 365 rozvalin městských, která však na mappách našich prostě se

\*) Seiff n. j. m. str. 153.

nazývá „velikou poušť syrskou“. Nejznamenitější město na severu a posud z největších a nejpěknějších měst syrských jest konečně Haleb (Aleppo) s více než 120.000 obyv., kteří provozují rozsáhlý obchod a průmysl.

Na východě a na jihovýchodě města Damaska šíří se rozsáhlý kraj sopečný, pokrytý četnými jícný z doby třetihorní a pliokaenové, které na pohled zdají se býti bez ladu rozptýleny, vskutku však sbíhají se ve třech řadách dosti rovnoběžných a od severu k jihu se vlekcoucích. Sopečná krajina tato sluje Východním Trachonem, vůbec pak známa jest jménem Tulúl el Safá. \*) Západní Trachon čili lávová planina, El Ledža zvaná, prostírá se jižně od Damaska a splývá na jihovýchodě s pohořím hauranským, které jest též původu sopečného. Nejvyšším bodem této skupiny jest štít Džeineh (1842 m.). \*\*) Obyvatelé končin oněch jsou arabští kočovníci, kteří se posmívají vážnosti vlády turecké; v Hauranu obývají Drusové a obyvatelé osedlí sice, avšak nijak neznající nějakého vlastnictví půdy. Také poměr žen značí velmi nízký stupeň vzdělanosti jejich. \*\*\*)

Obraťmež zření své nyní k jižnímu oddílu vápenné hornatiny syrské. Tamť prostírá se malá krajinka, Palaestinou čili Kanaanem zvaná, „zaslíbená země“ ctitelů Jahvehových, věčně památná jakožto dějiště dějin národa, jenž se sám nazýval „vyvoleným národem božím“, jakožto původiště a kolébka vznešeného učení křesťanského, které se stalo pramenem vzdělanosti nynějších kulturních národův evropských. Povšechné zeměpisné vlastnosti této krajiny jsou nám již známy. K plochému pobřeží přiléhá vysočina západojordan-ská. Pobřeží postrádá přístavův a jest pusto i zanedbáno. Kdysi skvěla se na pobřeží města pelištínská, na něž posud upomíná rovina Sefela mezi Ghazzehem čili Gazou a Jafou (Joppe); Ghazzech, Jafa a Askulan (strž. Askalon) jsou nyní jediná značnější místa na pobřeží, které se táhne jednotvárně k jihu od mysu Karmelského. S mysem tímto sklání se k moři na jižním břehu mělké huby akkonské pohoří Džebel Mar Elias (570 m.), které počíná na pramenech říčky Kisona. V pohoří tomto nalézá se matičň klášter řádu karmelitánského. Akka byla v středověku, zvláště

\*) Viz Burtona a Drakea na j. m.

\*\*) Dr. Wetzstein: Reisebericht über Hauran und die Trachonen. V Berlíně 1860.

\*\*\*) Auguste Choisy: L'Asie mineure et les Turcs en 1875. Souvenirs de voyage. V Paříži 1876, 8°, str. 318.



V SYRSKÉ POUŠTI.

za dob křížáckých památka; z oněch dob také pochodí francouzské jméno její Saint Jean d'Acre. Na severním úpatí karmelském prostírá se čistotné městečko Kaifa, mající prý 7000 obyv.; v okolí založena jest osada 400 Württemberčanů. Travnatá planina mezi pohorím karmelským a řekou Litanyjem slula v starověku Galilaeí, jižně od ní prostírala se Samaria. Jižní část, Judaea zvaná, zvolna se ztrácí v arabské poušti.

Obyčejně slyšíme o jurském útvaru palaestinském, avšak prof. dr. Oskar Fraas dovodil, že se skládá půda palaestinská z vrstev křídových, v nichž hojně vyskytují se zkameněliny. Povaha země ovšem, zvláště četné srázy a propasti, upomínají na švábský útvar jurský, avšak podobný úkaz také v Istrii se objevuje, kdež v bílém vápenci také se nalézají křídové zkameněliny.\*) Vápencové hory křídového útvaru zánímají veškeru Palaestinu i východní Zájordání, potom část sinajského polouostrova, která se prostírá severně od pásma prahorského, pak i Nilské údolí až daleko za Karnak. Z jednotlivých krajín palaestinských jest Galilaea pahorkatinou, průměrem 600 až 1000 m. zvýšenou, která spadá na východě srážně k Jordánu a k jezeru genezarethskému, na jihu pak volněji se sklání do tučného nánosu nížiny Jisreelské čili Esdrelonské, která jest dnem zaniklého jezera. Gallilaea honosí se půvabnými i úrodnými údolními, v nichž sahá orba až do nejvyšších pater; nad dny údolními vznášejí se smělé tvary horské, mohutnými lesy porostlé, jichž nejsevernějším jest veliký Hermón. Nejdůležitějším městem oněch končin jest En Nasirah čili starožitný Nazareth, ve výši 400 m. položený; nyní má Nazareth asi 7000 duší. Pamětihodné jest zvelebení se města, které se přihodilo za novějších dob.\*\*\*) Na jižní straně Esdrelonské nížiny opět počíná se krajina zdvihati. Tam počíná Samaria, krajina úrodná a bohatě ovlažená i pečlivě vzdělaná s údolními, jichž dna pokryta jsou osením a háji ovocnými. Starožitné město Samaria, po němž krajina má své klassické jméno, změnilo se v bídnou ves Sebastieh. Nedaleko odtud na straně jihovýchodní leží Nabulus (v bibli Sichem, hell. Neapolis), jímž prochází živá obchodní silnice z Damaska k pomoří vedoucí; okolí městské jest úrodné údolí s početnými vřídly, kdež daří se hojně moruše, oliva, mandlovník i fík. Obyvatelstva se čítá asi 12.000; maličká část, asi 200 duší, jest zbytkem Samaritánů, nyní vymírajících.

\*) Dr. Fraas: Aus dem Orient. V Stuttgartě 1868, 8°.

\*\*) Sepp: Reisebriefe aus der Levante v „Allgem. Zeitung“ ze dne 30. října 1874.

Nedaleko města pnou se proti sobě skalnaté hory Ebal (1000 m.) a Garizim (960 m.). Judaeou prostupují lysé, bezlesé a dosti rozčeřené výšiny, které slují obyčejně pohořím judským.

V neúrodné a bezvodné části judaejské, v krajině horami vůkolí obklíčené, vypíná se vápencová výšina, 800 m. nad středozemním mořem a 1200 m. nad Mrtvým mořem zvýšená, která pouze na severní straně souvisí s velikou vysočinou judskou, na ostatních pak stranách srázně klesá do okolních údolí. Na výšině té leží Jerusaleem, velepamátné město východu, sotva sice větší obyčejného venkovského města středoevropského, avšak tím důležitě, že jest kolébkou dvou nejznamenitějších monotheistických náboženstev, kdežto přívrženci třetího, moslimové, k svým svatým je včítají městům. El Kuds, svaté město, sluje Jerusaleem moslimům. Žid praví: Na hoře Moria obětoval Abraham syna svého a na téže hoře po mnohé věky stál dům boží. A doloží k tomu křesťan: Tamť ukřižován byl Ježíš Nazaretský, tamť byl pohřben i z mrtvých vstal. Moslim pak ujišťuje nás, že z onoho úskalí, na starožitné hoře chrámové, podnikl veliký prorok Muhammed na ušlechtilém oři Boraku cestu vším nebem. Ctitelé Muhammedovi vzdávají také místu onomu úctu nemenší než Kaabě v Mekce. Podnes stkví se v Jerusalemě chrám a kapla božího hrobu, kamž zaměřují kroky svými tisícové zbožných poutníků.

Nejvzletněji líčí prvý vid města Jerusaléma Chateaubriand. „Jest pustá pánev uprostřed horského pásma, na všech stranách žlutými skalnatými čereny obklopená. Čereny ty pouze k východu se otvírají, kdež naskytuje se rozhled na rokli mrtvého moře a na hory arabské. Uprostřed krajiny kamenité objevují se četné trosky, na půdě nerovné i nakloněné, uprostřed náspu, jímž někdy otrásaly nárazy beranní a jež sesilují věže polou sřícené; rozptýlené cypřiše, aloe a kaktý nopálové, pak některé arabské chýše, obíleným hrobům podobné, pokrývají trosky ony; toť smutný nyní Jerusaleem. Za prvního vidu opuštěné té krajiny veliká truchlivost zmocní se nás; avšak znenáhla mizí truchlivost tato, když před námi od samoty k samotě krácejícími se prostor nekonečný rozevívá. Poutník pociťuje tajemný strach, jenž, jsa daleko toho vzdálen, aby duši málátnil, mysl pobádá a ducha povznáší; neobyčejné úkazy projevují zemi divy prorytou. Úpalné slunce, nezrokročený orel, skromný hysop, pyšný cedr, neúrodný fik — tamť naskytuje se poesie, tamť veškerý obrazy písma. Každé jméno tajemství v sobě skrývá, každá jeskyně vysvětluje budoucnost, každý pahorek ozývá se písněmi proroků.

Sám bůh mluvil na těchto březích. Zázraky potvrzují se vyschlými potoky, rozervanými skalami, naduřelými hroby. Zdá se, že posud poušť úžas jímá a že se neodváží mlčení porušiti, uslyševši hlasu věčného.“ Přítomná doba podjala se s chvályhodnou vroucností úkolu, aby pod tisíciletými rozvalinami opět objevena byla starodávná místa zaslíbené země a aby seznána byla totožnost posvátných míst bibličké legendy se sídly nynějšími. Za mnohé děkovati nám jest bádáním Švýcara Tita Toblera a Němce profesora Seppa, za dob pak nejnovějších přičinění Angličanů, kteří před dvanácti roky založili společnost pro výzkoumání Palaestiny (Palestine Exploration Fund). Výzkumy jejich uloženy jsou ve výtečném sborníku, jenž sluje „Quarterly Statements of the Palestine Exploration Fund“, pak i v mnohých důkladných dílech vědeckých.\*) Nynější Jerusalem čítá asi 28.000 duší, z nichž jest 10.000 Židův a 5000 křesťanů všech vyznání. Nejznamenitějším odvětvím průmyslovým jest hedbávnictví a výroba tak řečeného zboží jerusalemského, krucifixů, růžencův atd., kteréž se z perleti a ze dřeva olivového zhotovují a po výtce poutníkům prodávají, jichž se ročně 6000—8000 čítá. Vyvází se obilí a olej olivový; obyvatelé chovají koně, velbloudy, osly, mezky, ovce a kozy. Skotu jest vůbec málo. Guvernér Izzet paša dal opět zříditi salomonské rybníky a starý vodovod chtěje město dostatkem vody opatřiti. S Evropou spojen jest Jerusalem dvojí čarou telegrafickou; jedna vede Beirutem, druhá Alexandrií.\*\*)

Vedle Jerusalema sluší se jmenovati nedaleké město Beit-Lahm (Betlehem) s 5000 obyv., kdež jest zřízen veliký chrám marian-ský nad tradičním rodištěm Kristovým.\*\*\*) Jižně jest El-Chalil (Hebron) s 10.000 obyv.

\*) Kdo seznati chce místopis starého Jerusalema, necht užije děl těchto: *The Recovery of Jerusalem. A narrative of exploration and discovery in the city and the holy land.* By Capt. Wilson, Warren etc. V Londýně 1871, 8°; pak: *Our work in Palestine: being an account of the different expeditions sent out to the holy Land by the Committee of the Palestine Exploration Fund.* V Londýně 1873, 8°; posléze spis Charlesa Warrena: *Underground Jerusalem: an account of some of the principal difficulties encountered in its explorations and the results obtained.* With a narrative of an expedition through the Jordan Valley and a visit to the Samaritans. V Londýně 1877, 8°.

\*\*) Viz dále o Jerusalemě: Sepp: *Jerusalem und das heilige Land.* Schaffhausen 1872, 8°, 2 díly, 2. vydání; Titus Tobler: *Grundriss von Jerusalem.* Ve Svatém Havle 1853, 8°, 2. vyd.; Dr. Ph. Wolf: *Jerusalem. Nach eigener Anschauung und den neuesten Forschungen geschildert.* V Lipsku 1872, 8°, 3. vyd.; Baedeker a Socin: *Syrien und Palaestina.* V Lipsku 1875, 8°, str. 149 a sl.; Karel Zimmermann: *Karten und Pläne zur Topographie des alten Jerusalem. Mit einer Begleitschrift.* V Basileji 1876, 8°.

\*\*\*) T. Tobler: *Bethlehem in Palaestina.* Ve Sv. Havle 1849, 8°.

třetihorních vrstev. Také jest nyní zjištěno, že ve vodách Mrtvého moře není živoucího živočicha; nenalezli posud ve vodách jeho ani mušle, ani korálův, a i mořské ryby byvše do louhových vod jeho vpuštěny za krátko pocházejí. Za to jest bájkou, že nežije žádný živočich na březích jeho a že prý žádný pták nepřeletí hladinu jeho. Na jihu Mrtvého moře pne se solnatý hřbet Džebel Usdum, blíže něhož prostírá se solný močár Es-Sebkah, živěný vodami bystřin Wady ed Džeiba a Wady es Safieha, přichozících z údolí arabského. Překročivše tento kritický močár solný ocitili jsme se na pomezí starodávné země edomské i vnikli jsme do východojordan-ské vysočiny, starožitého Moaba.\*)

Území východojordan-ské jest obýváno divými i loupeživými kmeny beduinskými, kteří je činí téměř nepřístupným, i sluje Peraeou. Skládá se z dvou planin, severní a jižní, kteréž odloučeny jsou od sebe pohorím gileadským, na východě pak obě znenáhla mizejí v syrské poušti. Až do nedávna byla starodávná země moabská zúplna nepoznána, a teprve v nejnovějších dobách četné trosky a památky starověké, jež ona v sobě ukrývá, lákaly evropské poutníky ku poutem do země téměř uzavřené.\*\*\*) Nejvíce vykonali tam Angličané E. H. Palmer a Dr. H. B. Tristram.\*\*\*)

Moabská krajina, shlížíme-li k ní ze západních břehů Mrtvého moře, podobá se horskému pásmu, které však v pravdě býti se jeví pouze lemem vysoké planiny, zvýšené 760 až 914 m. nad mořem středozemským čili 1220 m. nad Mrtvým mořem. Planinu tuto prorývají hluboká údolí, sklony pak její příkrě se sklánějí k okolním nížinám. Neméně rázu svého, prostírá se krajina na východ ve vzdálenosti asi 40 km. až po vyprahlé pásmo vápencové, které pokládá se za obvyklou hranici proti Arabii. Kdysi byla moabská krajina přehustě obydlena; všude vidí oko sřícené vsi, země jest pokryta zdmi svalenými, které někdy uzavíraly role a sady, na všech stranách pak zřítí jest za patřičných dob ročních zelenající se osení a orající oslí spřežení. Jemný písečný jíl barvy narudlé poskytuje každého roku hojné žně pšeničné a není třeba jeho ani mrviti. Četné telly čili pahorky, podnes nesoucí staré své moabské jméno harith, vypínají se uprostřed roviny, na nich pak po výtce shle-

\*) Baedeker-Socin: Syrien und Palaestina, str. 281—282. Viz také Fraas: Das Todte Meer. V Stuttgartě 1867, 8°.

\*\*) Viz: Die neuen Forschungen im Moabiterlande v „Auslandě“ 1874, číslo 47. str. 922—927.

\*\*\*) Tristram: The Land of Moab; travels and discoveries on the eastside of the Dead Sea and the Jordan. V Londýně 1873, 8°.

dávají se rozvaliny starožitných měst a vsí. Vody, které mají vesměs tok východozápadní, vymílají si lože svá nejprve v rýhách sotva patrných, které znenáhla větší hloubky nabývají a posléze mění se v srázné rokle, jimiž řítí se k Mrtvému moři. Z těchto vod, Wady zvaných, nejznamenitější jest Wady Kerak, Modžeb (protékající údolím arnonským) a Zerka Ma'in. Podnebí moabské označuje se velikou proměnlivostí; na planině klesá teploměr v noci až na 4° pod bod mrazu, o tři dni pak později ukazuje o půlnoci na březích Mrtvého moře 19° tepla. Každý, kdož přijde ze západojordanských krajin, bývá překvapen bylinstvem; shledáť, kde by pouští nehostinné hledal, potoky bublavé i pěkné lesy. Ovšem není lze je přirovnati k vysokokmenným lesům našim; skládají se z terebint, tam „batm“ zvaných a z dubů drňáků, zvaných „balludů“ (*Quercus suber*), z nichž přicházejí duběnky do obchodu. Lesy moabské nejsou veliky; za 5—10 minut lze projeti každým. Stín a porostliny, které dodávají půvabu lesům našim, scházejí zcela lesům moabským; kmeny pnou se daleko od sebe, tak že sluneční paprsek volně až k zemi pronikati může.\*)

Obyvatelstva palaestinského značně ubylo a posud ubývá, ježto i nebohé zemi té přidělil osud, aby byla částkou říši osmanské. Turecké hospodářství zle tíží ubohé obyvatelstvo, jehož se čítá asi 650.000 hlav. Veškero obyvatelstvo skládá se z Beduinů čili z Arabů kočovných a z usedlých rolníků, Fellahin zvaných, kteří žijí život na světě nejbídnejší. Obyvatelstvo palaestinské nemajíc moci a nemohouc nikdež práva se dovolati jest hříčkou v rukou nesvědomitých úředníků. Jedinou prací těchto pijavek jest sháněti daně; dávky a daně jsou nejen neobyčejně veliky, nýbrž i sám způsob, jakým vybírány jsou, ještě je zveličuje. Rozvrh daně přísluší veskému šeichovi, jenž podobá se našemu statkáři; ten bez odvolání všelikého sám určuje, kolik komu platiti jest. Vedlé toho jest zakoušeti obyvatelům veským největší nenávisť kočovných kmenů, ježto jsou příliš vládě poddajni. Fellahinové obývají bídne malé chatky, k jichž zbudování nejraději užívají zbytků starých budov, o malý pak prostor chýší svých sdílí se s veškerým dobytkem, jehož ovšem mnoho nemají. Řeči jejich jest všude arabština, náboženstvím jejich po výtce islám; tu a tam vyskytují se po různu křesťané. Židů není mezi nimi.\*\*)

Za posledních let usadilo se v Palaestíně několik set náboženských

\*) „Globus“ XXI. díl, str. 305.

\*\*) Pavel Langerhaus: Über die heutigen Bewohner des heiligen Landes v „Archiv für Anthropologie“ VI. díl str. 201—202.

blouznivců německých, zejména z Württemberska pochozích, kteří v některých místech, jako v Kaifě, v Jaffě, v Saroně a v Jerusalemě založili náboženské osady (tak řečené „Tempelgemeinden“); odtud vznikají pyšné řeči o „německé kolonizaci“ v Palaestině, která však dosud nevykročila z počátečných mezí, ježto úhrn všech osadníkův i s dětmi jejich nečiní více 750 duší.\*)

### Arabie.

K nejpověstnější částem souše čítají zeměpisci polouostrov arabský, ježto z mapy jeho veliké prázdné prostory zejí a důkazu poskytují o nedostatečnosti našich znalostí země, která byla kolébkou islámského učení. Zřídka dotkla se noha Evropanova žhavého a sypkého písku arabské pouště a téměř polovice obrovského území jest zhola neprozkoumána. Svou povahou, svými poměry podnebními, svojí zvířenou a květenou i svými poměry ethnografickými a historickými podobá se Arabie sousední Africe, od níž ji dělí pouze úzký záliv Rudého moře, ba vším právem bychom Arabii mohli k Africe spíše přičítati, než k Asii. Z blízké podobnosti obou břehů Rudého moře dá se souditi, že Rudé moře a záliv adenský jsou zbytky někdy souvislé plochy, která shoduje se se směrem čáry, jež spojuje klesající pomorí dalmatské, sopečný okres ostrovů řeckých a sopečné výspy rudomořské se sopečnými horami ostrovů komorských; s čarou touto rovnoběžně jde druhá sopečná čára, která spojuje sopečné okolí hauranské s Mekkou. Od zemí zálibanonských a od slavné někdy Mesopotamie odděluje Arabii veliká poušť syrská.

Většina cest v Arabii podnikaných byla konána pouze na úzkém pruhu pomorském podél Rudého moře a také poznán jest nejlépe pruh ten, jakž z mapy prvním lze seznati pohledem. Jinak mají se znalosti naše o ostatních částech nesmírně spousty polouostrovské, zvláště pak o palčivém nitru, jímž v největší jeho šíři prostupuje obratník raka. Staří dělili Arabii ve tři veliká území, šťastnou, pustou a skalnatou Arabii (*Arabia felix*, *deserta*, *Petraea*). Nynější rozdělení nemá dostatečných podkladů. Vůbec obvyklým se stalo takto Arabii dělit: v Yemen na jihozápadě, v Hadhramaut na jižním pobřeží, v Omân na jihovýchodě. Podél perského zálivu prostírají se krajiny El Hassa a Lahsa čili El

\*) Chr. Hoffmann: Occident und Orient. Eine culturgeschichtliche Betrachtung vom Standpunkte der Tempelgemeinden in Palaestina. V Stuttgartě 1875, 8°.

Ahsa. Nedždem sluje vysoká planina vnitřná. Severní část západního pobřeží nazývá se Hedžas, polouostrov sinajský sluje nyní Bahr el Túr Sinaï čili El Hadžr. Vedle toho ovšem vyskytují se ještě hojná jména, která označují území více méně omezená.

V jihu palaestinském táhne se směrem jižním jediný poněkud samostatný člen horského jádra arabského, který se soustřeďuje v polouostrově sinajském. Dva zálivy, suecký na západě a akabahský na východě, omílají břehy tohoto polouostrova, jenž skládá



Sinaï.

se z vápencové vysočiny, divými roklemi rozryté; na severu sluje vysočina el Tih, na jihu přechází v alpské pohoří sinajské. Nyní uznává polouostrov sinajský aegyptskou svrchovanost, hranici pak mezi tureckou a aegyptskou državou značí přímka, která počíná se u el Ariše na pomoci středoziemském a končí u Akaby při zálivu soujmeném. Obyvatelstva v poušti této, která pokrývá asi 250 □ Mm. plochy, čítá se jen 4000 duší i jsou vesměs kočovní Beduini, již sotva nalézají v pustinách svých nejnütnější výživy. Ježto není lze dokázati, že se stala mezi dobou Mojžíšovou a po-

čátkem letopočtu křesťanského dalekosáhlá změna podnební, plyne z toho, že nemají podstaty biblické zprávy, dle nichž prý národ israelský po mnohá desetiletí na poušti přebýval. Krajíně sinaïjské propůjčují velikolepé i zvláštní krásy lysé skaliny. Ježto žádným bylinstvem nejsou rozsochaté hor obrysy zaokrouhleny anebo jejich přirozené tvary zahaleny, vidí se každá skála ve svém vidu a ve své barvitosti tak zřejmě, jako na nějaké gigantské geologické mappě modelové. Krásný zjev horský ještě zvyšují neobyčejná průhlednost vzduchu a oslňující žár slunce; jedna část hor hoří narudlým nebo zlatým leskem, druhá pak ponořuje se v stín neproniknutelný. Zdá se, že jeden vzdálený vrchol noří se do blankytu nebeského, kdežto druhý ční ve vši nádheře nachového nebo fialového lesku. Což zdá se býti pouze kostrou krajiny, vyluzuje ze sebe zjevy, že vidí se lysé skaliny oděny lesy a vinohrady, jejich pak vrcholy zdají se býti pokryty věčným sněhem. Zdá se, jakoby příroda ukázati chtěla, že i tam stkví se krásou neobyčejnou, kdež jest zjev její nejpustší a nejnehostinnější. Ví na západě zajisté každý, že starozákonným jménem Sinaï označuje se hora, na níž prý asi před 3400 léty obdržel Mojžíš desatery desky „božských“ přikázání. Tím pak více podivno Evropanu, že jméno ono v nejbližším okolí hory jest úplně neznámo. Beduin vrtí hlavou, táže-li se kdo jeho po jméně „hory Sinaï,“ avšak zná horu Džebel Musu čili horu Mojžíšovu, nejvyšší to bod polouostrovský, kdež zbudována jest kapla posvěcená Mojžíšovi a džamie na počest Mahomedovu. Nikdo však nemůže s určitostí říci, že právě na této hoře poznal Mojžíš vůli božskou; znamenití i učené cestovatelé již za dob starších pochybovali, že by hora Musa byla dějištěm genesi zákonů Mojžíšových, i poukazovali na horu Džebel Serbal (2144 m.), která leží o dva denní pochody severněji. Angličan Ch. Beke domnívá se konečně, že horu Sinaï hledati jest v hoře 1520 m. vysoké, kterou Arabové nazývají Bárghir čili Džebel-e-Nuhr, t. j. „horou světelnou“ a která jest předním bodem pásma, údolí akabahské na východě lemuujícího. Pohledem se žulového vrcholu hory Mojžíšovy poznává se, že ji výši předčí ještě celá řada hor jižněji položených a sice Džebel Katherin (2760 m.), Umšomer (2830 m.) a Džebel Gôš (asi 2950 m.). Žádný Evropan posud nevstoupil na téměř hor těch. Až na řídké vyjimky jest veškera vsočina sinaïjská, jejíž geologicky sklad srovnává se s útvarem evropských Alp, krajinou úplně neznámou a ještě asi mnoho času uplyne, než bude dokonale poznána. Známa místa jsou: Wady Megárah, prastarý rudný okres starých

Aigypťanů, jenž posud poskytuje oblíbeného na východě drahokamu tyrkyza; Wady Mokatteb, porfyrové hluboké údolí; oasa Wady Feiran, „perla Arabie“, kterou prochází poutník k Serbalu putující z Wady el Šecha, jímž vede cesta k nejstaršímu křesťanskému klášteru, ku klášteru sv. Kateřiny na hoře Mojžíšově. Mimo to známa jsou ještě poněkud dvě údolí příčná, z nichž jedno, Wady Hebran, vede od kláštera do el Tor při rudém moři, druhé pak do Akaby.\*)

Obyvatelé pustého horského okresu sinajského jsou Arabové, Towarah řečení. (Towarah jest mnohočet slova „tura“ z „Tor“ odvozeného, což jest staré pojmenování polouostrovské). Mylitý však rozšířen jest po Evropě náhled o kočovném životě arabském. Bájí se o nich obyčejně, že prý bez přestání se stany svými z místa na místo putují; avšak není v pravdě národa, který by méně putoval anebo více lpěl na hrudě své, jako Beduinové. Také jediná arabština dovede přetlumočiti anglické slovo „home“ (arabsky „watan“). Beduinové mají stany letní i zimní, obyvaliště své mění pak zřídka; jediné ubírají se z jednoho místa do druhého, když toho roční doba nakazuje. Na cestách nepotřebují nikdy stanů svých, nýbrž spí pod širým nebem, pouze zahalivše se pláští svými. Táboře jejich podobají se velice táborům cikánským, obyvatelé sami jsou však divější a vid jejich jest malebnější. Zjistě poskytuje pohledu i poutavého i malebného život v táboře, když ženy, temně modrým pláštěm zahalené, obilí melou na prvobytných mlýnech ručních anebo tkají stanové plátno, když dítky s psy a kozami v šťastném si pohrávají souladu a mužové bezstarostně kávu pijí a z dýmky své si pokuřují. Také neprávem domnívali se, že prý Arabové již od přírody náchylní jsou k vraždě a k loupeži. Ovšem nesrovnávají se jejich náhledy o právu vlastnickém s názory našimi, když totiž cizí čili nepřátelský kmen nebo i jiný nepovolanec vnikne na statek a na půdu jejich. Bezúhonna jest však věrnost a poctivost jejich mezi sebou a k těm, kteří se svěřili ochraně jejich. Také se sluší přičísti na vrub neúprosné přísnosti krvavé pomsty, že se mnohem méně vražd v poušti přihodí nežli v zemích vzdělaných. Povaha země i života jsou příčinou, že v členech jednotlivých kmenův utkvěla příbuznost kmenová a sympathie se všemi účastníky plemene; dále však nesáhají pásy vzájemné. Nemají Beduinové zřízení společen-

\*) O. Fraas: Der Berg Sinai v „Ausland“ 1873, číslo 47. str. 921, číslo 48. str. 949; pak: Ein Musa oder die Mosisquellen der Sinai-Halbinsel v „Ausland“ 1866, číslo 35. str. 821; posléze viz dílo téhož spisovatele: Aus dem Orient. V Stuttgartě 1868, 8°.

ského, tím méně pak politického. Někdy nastupují poměry, které nakazují svorné jednání anebo potřebným činí zakročení ustanoveného rozhodčí. Avšak i za podobných případů vyhozuje dávný zvyk ustanovením šeichův a agydů. Jakmile však přestává potřeba, nepodřizuje se nikomu Arab víc a neuznává nikoho pod nebem za pána a mistra svého mimo vůli svou. Poměry ty zjemnily se poněkud na



Arabský šeich.

poušti sinajské a v sídlech přístupných evropské vzdělanosti, náboženské pak a politické zásady Beduina z kmene Túri nebo z kmene Maghrabi soustřeďují se v zákoně: „Boj se boha a soudce.“ S prospěchem Beduinů velikým jest protiva sociálních poměrů jejich s poměry vzdělanějšího poněkud obyvatelstva východních měst a vsí. Jednoduchá potrava a čistý i nezkažený vzduch, ježž do se vdechují, činí je na těle i na duši velmi zdravými. Jsouť veselí a rádi i žertují;

často snášejí největší namáhání a odřikání se, anižby stěžovali sobě do osudu svého. Jednají zdvořile a neobyčejně jemně. Při tom však doložiti se sluší, že při sporu nějakém, který obyčejně vzniká u věcech peněžných, rovněž tak nadávati a zlobiti se umějí, jakž si toho jen práti může svět civilisovaný. Ujednáváje Arab obchod nějaký, nezpěčuje se lháti a většho prospěchu způsobem jakýmkoli získati, jakmile však obchod dokonán, jest mu svato slovo dané. Neznámy jsou úplně podvod a krádež. Dítky, pokud nedorostou, chovají rodiče své v největší úctě po mravu na východě obvyklém. Jakmile však mladý Beduin dorůstá a dosti síly jeví, aby sám mohl podniknouti boj o bytí své, zříká se všech povinností, nedbá více o otce svého i rovná se jemu v každé případnosti. Mužům ovšem starati se jest o výživu kmene, prostředky však k tomu potřebné jsou namnoze nedostatečné. Největšho zisku poskytují velbloudi. Velmi důležitým zdrojem výživným polouostrovského obyvatelstva jest doprava cestujících, poutníkův a zboží do kláštera; doprava sama jest nejista a obstarávají ji pouze někteří kmenové, již nazývají se oprávněnými „ochránci“ (ghufará). Také mezi Suezem a Kairem dopravují zboží; Arabové přivážejí uhlí, žernovy, rohy kozorohovy, klovatinu (*Gummi Arabicum*) a kupují za to obilí a tabák. Ti, kteří obývají v krajinách úrodnějších, jako obyvatelé feiranské oásy, mají malé polnosti, na nichž tabák pěstují; tabákové listy pak kupují anebo sobě vyměňují nejbližší sousedé. Majitkem jednotlivcův i ve Feiraně i v jiných krajinách jsou palmy datlové, jichž ovoce jest důležitým výživným zdrojem Tovarů. Kdož má stáda ovcí a koz, kupčí se srstí a s vlnou jejich, z jara pak i s mlékem. Dobytče své zřídka porážejí, oběti vyjímajíc. Také do obchodu přichází „munn“ čili manna, hmota lepkavá, cukru podobná, která pryská z tarfaha čili ze stromu tamaryšku. Hmota tato pryská téměř po dva měsíce, za doby květu aprikos.\*)

Arabie pravá jest velikou vysocinou, jejíž plochý povrch pokrývá asi 27.500 □ Mm; obyvatelstva však jest sotva pět mill. původu semského, které se dělí v usadilé a v kočovné Araby. Kočující synové pouští nazývají se obyčejně Beduiny. Severozápadní pobřeží arabské při rudém moři, Hedžas a Yemen zvané, činí turecký vilajet, jehož valí sídlí v Mokce. Avšak pravým panovníkem těchto

\*) Der Schauplatz der vierzigjährigen Wüstenwanderung Israels. Fussreisen in der Sinai-Halbinsel und einigen angrenzenden Gebieten in Verbindung mit der „Ordnance Survey of Sinai“ und dem „Palestina Exploration Fund“, unternommen von E. H. Palmer. V Gothě 1876.

zemí jest velkošerif v Mekce a Medině, hlava theokratické šlechty, jenž má sice pouze duchovní auktoritu, avšak jsa strážcem nejsvětějších míst islámských ročně sobě padišahem vzácné dary uděliti dá za uznání svrchovanosti jeho.

Mekka, mahomedánský Řím, s 45.000 obyv., leží v úzkém údolí, skalinami zevšad obklíčeném. Mekka jest město otevřené, v jehož jižní části pne se Beit-Ullah čili „dům božský“, t. j. veliká džamie, v níž se nalézá slavná Kaaba. Veškera budova, jíž úzké údolí městské téměř jest zataraseno, činí obdélník se směrem od severovýchodu k jihozápadu; délka činí 250 kroků, šíře 200. Severní stranu činí čtverá řada sloupů; ostatní strany skládají se z trojích sloupůradů, nahore klenbou spojených, z nichž vždy čtyři nesou jednu kopuli. Všech kopulí se čítá 152. Po vsi délce visí na klenbě sklenné lampy, které za doby ramadanské (moslimské doby postní) vesměs se rozněcují. Nejstarší sloupy pocházejí ze skal z okolí městského; novější jsou z mramoru, ze žuly a z porfyru; jsou pak po výtce dary věřících. Avšak jsou také mezi sloupy antické práce ze sřícených římských a hellénských chrámů v Syrii a v Aigypťě. Džamie sama se všemi sloupůradý obklíčuje Kaabu čili svatý dům, která jest malá hmotná budova o výši asi 13 m. Malou, nepatrnou a zvláštní budovu ozářily bujné podání a kvetoucí pověřivost světa mahomedánského leskem podivných bájí a legend. Na severní straně jest vchod, jenž vede do nitra svatyně. Dolů schází se po schodech, zlatem i stříbrem vykládaných. V jednom koutě Kaaby jest pověstný „černý kámen“. Dle báje dal prý jej bůh Abrahamovi na znamení zvláštní milosti své. Jest to meteorit a tedy vskutku přišel s nebe. Drahocenné voskovice a kaditedlnice naplňují Kaabu omamující vůní. Všichni věřící, kteří jednou Kaabu navštívili, chtějí aspoň políbiti posvátný kámen, a odtud stal se tento tak světlým a lesklým, jako pověstný veliký prstec „svatého Petra“ v petrském chrámě v Římě. Na západní straně Kaaby jest pověstná „zlatá struha.“ S ploché střechy stále řine do ní voda dešťová, která má sílu zázračnou. Jest známo všude, že nevěřícímu se stěžuje návštěva Mekky mnohými nepříjemnými obřady, zvědavým pak posud podnikati jest veliká nebezpečnost s dobrodružstvím tímto spojená. Ještě nebezpečnější jest návštěva Mediny, kdež se ukazuje hrob Mahomedův. Město položeno jest na pokraji veliké arabské poušti, na samém úpatí pásma horského, jež krajinou od severu k jihu prostupuje. Medína jest také položena v posvátném Hedžase, jenž zabírá vešker pomořský pruh od šíje suecké až po Yemen. Město jest solidně od kamene

zbudováno, má však mnohé úzké ulice, kdež jsou byty nájemné pro poutníky, k hrobu prorokovu putující. Nejřednější třída vede od brány Kairské k veliké džamiji. Mekka jest velikým tržištěm, Medína naproti tomu jest velice klidna, téměř bez obchodu. Také čítá pouze 16—18.000 duší. Klid úplně shoduje se s povahou města, které po všem východě mahomedánském za nejsvětější se pokládá, ježto skrývá v sobě velikou džamiji s „hrobem prorokovým“. Není však džamie tak velika jako džamie v Mekce; běžný název její jest „džamie prorokova“; bylť Mahomed, jak známo, původcem jejím. Rakev Mahomedova stříbrem jest obložena a těžkou deskou mramorovou uzavřena, na níž čte se nápis „Bismillahi Allahuma Sally aley“ (Ve jménu božím uděl mu milost svou). V Medíně nevědí však nic o evropské pověsti, že prý rakev Mahomedova ve vzduchu visí. Kolem hrobu visí lampy sklenné, které se každého večera roznecují a až do rána hořeti musejí. I toto místo obestřeno jest pověstmi a zázračnými událostmi, jako džamie v Mekce. Ostatní důležitější města západního pobřeží a sice Džidda (18.000 obyv.) v Hedžase, pak Loheia a Hodeida (25.000 obyv.) i Mokka v Yemenu, obchodem s kávou slynoucí, leží vesměs v krajině Tehama zvané, totiž na úpalném písečném pobřeží rudomořském.

Z největších překážek plavby na moři rudém jest strašné vedro v měsíci červnu, červenci a srpnu; jinak jest teplota dosti snesitelná. Úkaz neobyčejně veliké teploty v měsících letních vysvětluje se tím, že moře rudé jako nějaké jezero mezi arabskými a habešskými hornatinami se rozlévá. Plavba rudým mořem ze Sueza do Adena trvá 8 dnů. Blížíce se průlivu Bab-el-Mandebkému máme po pravé ruce výslunné výšiny habešské, které se vznášejí k nebi bezmrakému v temných i velikolepých skupinách. Moře bývá v oněch horkých krajích obyčejně klidno; vlní-li se však hladina jeho, sledují zástupy létavých ryb pouť parolodní. Zřídka vidí se loď jiná; pouze v dobách, v nichž pouti do Mekky se konají, potkávají parolodi často těžké arabské lodi, věřícími přeplněné. V úzkém průlivu Bab-el-Mandebkém, jenž spojuje moře rudé se zálivem adenským, jest malý ostrov Perim, jež byli Angličané osadili a spolu i na něm opevněný maják zařídili. Perim je klíčem rudého moře a jím stali se Angličané pány tohoto členu mořského.

Před několika roky snažili se Turci své panství v Arabii utvrditi a hranice yemenské na východ rozšířiti; než neshodli se s Angličany, kteří se byli usadili ve skalné pevnosti adenské. Aden jest Gibraltar indského okeanu, odkudž Angličané vykonávají svrchovanost nad

sultánem země abdelské, ku Ymenu náležité, kteráž také Lahedž sluje.

Skalné hnízdo adenské se svobodným přístavem a 30.000 obyv. položeno jest při veliké pustině uprostřed rozsáhlých písčin. Neobyčejného vidu poskytují tam Arabové, kteří sedí pod úpalným nebem na pomoří úplně vyprahlém polou nazí a krk od vápna nažloutlý a spálený majíce na hrbu svých velbloudů, jimiž v měsích z kozlí kůže vodu do Adena dopravují; pro ně ovšem je voda velice vzácna, Evropan však jí píti nemůže. Aden jest ohniskem hrozných



Aden.

nemocí, jest z míst na zemi nejnezdavějších, v létě pak jest teplota vzduchu až nesnesitelná. Staré město leží v jánu vyhaslé sopky, jehož okraje z části sřícené jsou korunovány pevnostními stavbami.

Z krajín arabských nejméně známy byly vždy části jihovýchodní, jichž pobřeží hraničí s indským oceánem, tam také mořem arabským čili Bahr-el-Hind zvaným. Až do nedávna znali jsme z částí oněch, které se táhnou od průlivu Bab-el-Mandebského až po Ras-el-Hadd o délce plných 16° délkových, pouze poněkud Yemen na jihozápadě a Oman na severovýchodě; Oman podrobněji prozkoumal

poručík J. R. Wellstedt\*), k němuž přidružil se Palgrave\*\*). Vše, co leželo mezi oněmi krajinami, byla země neprozkoumaná, kamž nevškočila noha vzdělančova, pravá tabula rasa zeměpiscův, až konečně cesty Wredeovy v Hadhramautě tmou z končin oněch poněkud zaplašily.

Až do té doby ovládalo v zeměpise mínění, že jméno Hadhramaut přikládati se sluší pouze jižnímu pobřeží arabskému, totiž všem zemím mezi Mahrou a Yafou; ze zpráv Wredeových vysvítá však, že jménem tím Arabové srozumívají i vnitrozemí, odtud mnohem severněji ležící. Mylna jest představa o Arabii, že prý jest vůbec rovinatou pustinou, ještě však mylnější jeví se býti názor ten o jižním pomoří hadhramautském, které se plasovitě zdvihá až do výše 2400 m. nad hladinou mořskou. Nejvyšší stupeň, zvaný Džebel Haramy, opírá se o velikou planinu hadhramautskou. Lysina hory Džebel Dahura zvané pne se do výše asi 2400 m. i je nejvyšší z horských plas hadhramautských; odtud sklání se krajina opět mírnými svahy k severu a po nebezpečných i velmi obtížných cestách sstoupil Wrede do Wady Doana, kteréž tuzemcům sluje zemi kmene Yssa (Belad beny Yssa). S územím Belad beny Yssa hraničí na západě krajina Belad-el-Hadžan, na východě Belad Hamum a severně od těchto tři území teprve se rozléhá pravý Hadhramaut. Nevíme posud, pokud pravý Hadhramaut na sever dosahuje, počíná-li totiž písečná poušť el Ahkaf (Bahr-el-Safí) hned údolím Wady Rachiya, kteréž se odštěpuje z Doana, či prostírá-li se krajina obydlená ještě dále do vnitř země. Úpalné vedro letní ničí bylinný život oněch krajin; v červnu pozoroval Wrede 46° R. ve stínu. Za takové teploty daří se ovšem aromatické zeliny a křoviny u veliké hojnosti. Teploty však ubývá čím více se krajina zvyšuje, příjemný chlad osvěžuje noci, a ve výši 800 m. nad mořem bylo tepla v noci pouze 10° R., v el Ebně pouze několik stupňů nad nullou, v zimě pak zamrzají tam cisterny. Ve výši 1600 m. nad mořem počínají časté bouřky, letní pak lijavce podobají se mnohdy děsným přívalům.\*\*\*)

Přímoří jižní vůbec jest ploché, za ním pak vystupuje středohorská vysočina, kteráž uvnitř přechází buď ve vysoké roviny, buď ve velehory; velehory ony obyčejně ve vzdálenosti půl druhého

\*) *Travels in Arabia*. V Londýně 1838, 8°, 2 díly.

\*\*) *Narrative of a years journey through Central and Eastern Arabia*. V Londýně 1866, 8°, 2 díly.

\*\*\*) Adolf v. Wrede: *Reise in Hadhramaut, Belad beny 'Yssa und Belad el Hadžan*, herausgegeben, mit einer Einleitung, Anmerkungen und Erklärung der Inschrift von 'Obne versehen von H. v. Maltzan. V Brunšviku 1870, 8°.

stupně od moře dosahují severního sklonu svého a sklánějí se do nížiny, která se pokládá za počátek veliké vnitrozemské roviny,



Arabská studně.

el Džauf (Gof) zvané. Tu a tam ovšem vypínají se vysoké, sopečné hory přímo na pobřeží, avšak skalné spousty ony jsou vesměs osamělé, vystupují přímo z roviny a nesouvisejí nijak s vnitřními horstvy. Francouzský žid Josef Halévy podnikl r. 1870 nebezpečný výlet z Hodeidy na pobřeží západním do vnitrozemí. Rychle spěchal západním Yemenem, kdež pouze jediné místo uznal býti hodným delší zastávky, totiž Džebel Harraz a okolí el Haimské s velikolepými zjevy pohorskými; avšak hory ty jsou obyčejně neschůdny, cesty jsou strašny, a podnebí tamního „arabského Švýcarska“ často velmi nezdruženo. Déle zdržel se v Sáně, kteráž majíc 50—60.000 duší jest nejznamenitějším městem oněch krajín a mezi městy arabskými, krásou, velikostí a čistotou svou prvé místo má. Odtud nastoupil

teprve Halévy pravou pout objevnou, při čemž se přestrojil jak možná nejlépe, totiž za žida arabského. Při tom ovšem bylo se mu spoko-

jiti s veškerým příkořím, jehož židům je snášeti se strany mahomedánské, a příkoří ta nejsou nepatrna, ježto žid v Arabii ku tvorům nejopovrženějším se přičítá. Sánu opustil Halévy 20. února 1870, po třech dnech pak stanul v sídle Širaa, v krajině kmene Beni Arhab; ze Širaje putoval severně do Medida v území nehmském, odkud zaměřil do pravého Džaufa. Území, kteréž Nehm od Džaufa odděluje, je velice hornato, velmi nepřístupno, a obývají v něm hojní loupežníci. Z Charibeta Berana stoupala cesta patrně přes lysé, rozsochaté a skalisté hory, jichž sklon východní činil lem velikého Džebela Yama, který dělí západní Yemen od Džaufa. Do nížiny otvírá se tam uzounká debře, svislými žulovými stěnami obklopená. Z těchto soutek dorazil Halévy po dvoudenním pochodu Megzareem do Ghaila, hlavního místa nižního Džaufa. Rozeznávají se tři okresy džaufské: 1. nižní, hlavní místo Ghail; 2. střední, také zván Bilad Hamdan, hlavní místo Hazm; 3. vyšní Džauf, hlavní místo Zahir. Všemi třemi okresy protéká řeka Wady Charid, v létě vysychající. Nižní a střední Džauf jsou bohaté i úrodné krajiny, chudší zato je vyšní Džauf mající špatnou i kamenitou půdu. Z el Ghaila putoval Halévy do Hazma a do Nedžrana. Při té bylo mu překročiti kamenitý Džebel Land, jehož nejvyšší bod činí žulový Džebel Gedin. Třetího večera dostihl krásné planiny v oáse el chabské. Tehdy nalézal se Halévy ve vysoké rovině čtyry pochody denní jižně od Nedžrana. Oása chabská je neobyčejně dobře vzdělána a velice úrodná, ač zcela postrádá tekoucích vod. Avšak pilní obyvatelé, z nichž mnozí židé, vhodně užívají početných studen k ovlažování země. Postupuje směrem západním přišel poutník do krásného údolí Wady Hadhra, kteréž činí vchod do Belada Nedžrana. Tam dostihl severního mezníku pouti své i ocítil se do krajiny nedžranské, na jejíž půdě dosud nestanula noha evropská. Prvé sídlo, do něhož vešel, slulo Machlaf a rozkládalo se rozkošně uprostřed lesa palmového; takž položena jsou i ostatní města nedžranská. Na druhé straně údolní leží město Rigla, kdež obývá četná obec židovská. Ve Wady Nedžranu putoval Halévy za mnohé měsíce, avšak teprve po všelikých příkořích a obtížích podařil se mu návrat do Hodeidy a Adena, kdež cesta jeho vzbudila největší úžas a podiv všech znatelů. \*)

Ze všech různých krajín arabských je Nedž čili vnitřní, pravá střední Arabie z nejpoutavějších, ač není nejzajímavější. Proskou-

\*) Bulletin de la Soc. de géographie 1873, II. S. 5, 249, 581.

mána byla Reinaudem, Sadlierem, Wallinem, Palgravem, Guarmanim a Pellym, výsledky pak cest jejich jsou velmi svědomitě a přehledně sebrány doktorem Alb. Zehmem.\*)

Na vysoké rovině nedžské prostírá se na severu říše Šummar či Šumr, jejíž hlavní město Haíl s obyvatelstvem svým jen z malé části vyznává islám, po výtce pak přidržuje se staroarabského náboženství předislámského. Na jihu sousedí s državou tou říše Wahabiů čili Wahabitů; Wahabité jsou sekta, vzniklá z náboženské reakce proti Turectvu, která se vydává za islámské protestanty. Původcem sekty té byl uprostřed století minulého Abd el Wahab, pravého však stvrzení a rozšíření dostalo se jí Ibem Seudem, kterýž byl v témže poměru ku zakladateli sekty, jako Omar k Muhammedovi; v rodě Iben Seudově také je dědičnou hodností nejvyšší hlavy duchovní čili imamství, jehož nynějším držitelem je Abdallah; posloupnost imamská nemálem přispěla k utvrzení wahabitského státu, jemuž zvláště bylo bojovati s kočovnými kmeny arabskými. Přes veškerý překážky a přes opěťované útoky turecké vlády, na jejíž pokyn v roku 1817 místokrál aigyptský, Muhammed Ali zbořil tehdejší hlavní město Wahabitů Deraie, utvrzoval se stát tento a utěšeně zkvétal. Ohledem náboženským přidržují se Wahabité nej-přesnějšiho monotheismu a zavrhnoují vešker nádech polytheistický, jenž se jeví uctíváním Muhammeda, světcův, ostatků a p.; i také v obřadnictvu jsou velice přísní. Vynikají ctnostmi východními, jako dobročinností a pohostinstvím, nejsou však také prosti chyb, z nichž nejnhusnější je záliba v penězích mezí neznající. Politicky činí obec výhradně rolnickou, kteráž repraesentuje národní snahy arabské. Obyvatelstva je 1,700.000; jádrem jeho je statná i pracovitá třída rolnická. Vojska mohou do pole svolati až 60.000 mužů. Nynějším sídlem Wahabitů je Ryad s 30,000 obyv. Nejsou však zcela úplně zprávy, z nichž o Wahabitech čerpáme, i bylo by přáti, aby spolehlivý cestovatel některý znova se podjal rozsáhlejšího zkoumání.

Východní pomorí arabské oblévá perský záliv; nejvýchodnější cíp souše mys Ras Mesandum ční daleko do hormuského průlivu, který spojuje perský záliv se zátokou omanskou. Jako při moři rudém, tak i na pomorí perského zálivu, dosahuje teplota letní neobyčejné výše i bývá větší než v krajích tropických. Podnebí je proto Evropanu velice nezdrávo. Žhavé paprsky sluneční s dvojitou silou odrážejí se od příkré vystupujících, lysých skalních

\*) Arabien und die Araber seit hundert Jahren. V Dobrosoli 1875, 8°.

stěn, mezi nimiž moře se prodírá; paprsky vnikají i do vody, přeměňují povrch její v páru a činí z ovzduší parní lázeň. Každému, kdož podnikl plavbu na perském zálivu nepodlehnuv chorobě, se všech stran blahopřejí, on pak pokládá se za otužena pro veškerá podnebí.

Nejpřednější državou východní Arabie je sultánství omanské, také mylně zvané imanstvím maskatským. Država ona zabírá přímoří mezi Ras-el-Haddem, pouští a polouostrovem, kterýž vybíhá v mys Ras Mesandum; mimo to náleží k ní i část jihoarabského pobřeží, pak značná část protilehlého pobřeží perského a africký ostrov Sokotora. Dříve také náleželo k državě omanské sultánství zanzibarské ve východní Africe. Arabské území omanské skládá se z pobřeží, kteréž jest skalnato na straně východní a severovýchodní i má také hojné přístavy; avšak západní a severozápadní pobřeží je ploché, nemá přístavu a jeví ráz žhavých Teham západoarabských. Ve vzdálenosti 80—100 km. zdvihá se v podobě půlměsíce pohoří rovnoběžné s východním pobřežím, za nímž prostírá se až na pokraj poušti řada bohatě svlažených a převelice úrodných oás, jež zdobí velmi husté i stinné stromoví. Téměř na obratníku raka prostírá se divoromantická zátoka maskatská, kteráž poloukruhovitě vniká do pobřežních hor a na všech stranách obklopena je lysými, skalnými spoustami, které temně a hrozivě do výše 100—120 m. vystupují. Město terasovitě rozložené na úpatí temných úskalí sice z dálky pěkného vidu poskytuje, uvnitř však má fysiognomii, kterou jsme seznali téměř u všech větších měst východních a jejímž hlavním znakem je pletivo úzkých, špinavých uliček. Předměstí daleko rozložená skládají se z nepatrných chýžek a za doby dešťové tvoří rozsáhlý okres bažin, v němž obývá hojný počet kočovných Arabův a habešských otroků. V městě vnitřním obývá směsice Arabů, Peršanů, Indů, Syrův, avšak i Kurdův a Afghánů, které buď vypudil domácí despotism anebo přilákaly svobodomyšlné řády obchodního města.\*)

Vedle Omána sluší se dotknouti i bahreinských ostrovů v perském zálivu, pro lov perel důležitých, které s protějším pobřežím jsou poplatny državě wahabitské v Nedždu.

\*) Hraběnka Nosticová: Helfer's Reisen. II. díl, str. 3—6.

### Vysočina eránská.

Na severní straně perského zálivu vystupuje příkře z moře velická vysočina, pohořími okrajnými lemovaná, která se rozsahem svým téměř rovná velikosti polouostrova arabského. Vysočina tato nabývá tím převeliké důležitosti, že mocným jádrem svým spojuje Přední Asii, v níž činí východní část, s tak řečenou Vyšší Asii. Vysočinu tu nazýváme Erânem, po arejském národě eránském, kterýž v ní od nepaměti přebývá. Podobou svou vysočina eránská přizpůsobuje se lichoběžníku, jenž omezen jest v jihu okeanem indským, na severu mořem kaspiským a turkestanskými nížinami, na západě však a na východě velikými údolími veletoků Sindu a Tigridu. Okrajná pohoří jsou tak velice uzavřena, že veškerá vysočina jest dokonale izolována; k Tigridu a k Sindu, k moři kaspiskému, do nížin turkestanských a k pobřeží okeanskému jest sklon jednotlivých pohoří příkrý neobyčejně. Jen na severozápadě souvisí Erân s ještě vyššími plasami kurdeckými a arménskými, jakož vůbec perskou krajinu Aderbeidžan již k Arménii horopisně se přičítati sluší; na severovýchodě činí krajina Afghanistan (perská částice istân značí sídlo, obyvaliště, tudíž Afghanistan země Afghánů) s pohořím hindukuhským přechod k Vyšší Asii. Odtud jde, že nejnižší místa eránské vysočiny dosti shodují se se zeměpisným středem jejím. Veškerá země od tigridských břehů po vlny indské rozpadá se nyní ve tři samostatné mahomedánské državy s obyvatelstvem převahou arejským. Z držav těchto na východě se prostírají cháňstvo kelatské, obecně ač nesprávně zvané Beludžistanem, a emirstvo kabulské čili Afghanistan, na západě pak království eránské čili perské, ze všech největší, které jest přímým sousedem jednak Turků v Mesopotamii, v Kurdistanu a v Arménii, jednak i Rusů v Zákavkazí. Afghanistan a Beludžistan na západě sousedí s Persií, na východě však s britskými državami v Indii, zejména s Pentšabem čili Pětiríčíem a se Sindhem. Na severu dotýká se Afghanistan území turkestanských, v nichž počíná se trvale rozmáhati působení ruské.

Kdybychom pokusili se od strany východní čili z indských nížin pentšabských vniknouti do vysočiny eránské, ocítili bychom se nejprve na úpatí horského pásma, v prostředku svém až 250 km. širokého a vrcholy až 3527 m. vysoké majícího, které se vleče podél vsí hranice od severních mezi kašmírských až po jižní pomorí. Pásmo toto jest indskoperské mezihoří, řada souběžných hřbetů

příkrě se sklánějících do údolí sindského; v severní části své, na pomezí Indie a Afghánska, nazývá se pohořím sulejmanským a nejvyšším vrcholem jeho jest Tacht-i-Sulíman (trůn Salomónův), 3450 m. vysoký. Jižní pásmo, jež Indii od Beludžistana odděluje, nemá jména v řeči domorodců; ve světě vědeckém nazývá se pohořím brahujským. Veškeré horstvo východní přičítá se na severu k Afghánsku, v jihu ku Kelatsku; panovníkům obou držav podařilo se poplatnými sobě učiniti i horské kmeny, kteří sedí na blízku hlavního údolí. Poplatní kmenové spravují své věci samostatně, obyvatelé horských úbočí po straně indské požívají úplně samostatnosti. Předěl středoasijských pohoří a přítoků sindských i moře arabského jest spolu hranicí národopisnou a jazykovou; v údolí pišinském na severním okraji kelatské krajiny obývají nejzazší haluze národa a jazyka afghánského, jižně odtud počíná již území Brahuiův a Beludžů. Horalé kelatští dělí se v početné kmeny a oddíly; jsou kočovníky práce nemilujícími, počet jejich jest nepatrná a zálibou jim jest žítí z mozolů jiných; nejmilejším zaměstnáním jest jim číhati v soutkách, jimiž se nejvíce karavany do země ubírají. Ze soutek těch nejschůdnější jsou soutky khajberské na severu, 914 m. vysoké, a soutky bolanské v jihu (1765 m.), poněvadž pak veškera Přední Asie a Persie jen těmito soutkami obchod s Indií vésti může, mají loupeživí rytíři východoeránské značný důchod z cel i z jiných dávek. Příčinou ustavičných loupeží není lze způsobiti pravidelné poměry obchodní se sousedními Brity, panovníci pak moc není s to, zvláště v Kelatě, aby odvěké zlořády ony odstranila. O málo posud známých horách brahujských a o nitru kelatském, posud téměř nepoznaném, podala r. 1872 důležitých zpráv cesta anglické výpravy seistanské, lékařem Hynkem Waltrem Bellewem sepsaná.\*) Z rovin indských vystupuje se skrze krátká, příkrá a hluboko vymletá údolí říčná, 120—390 m. dnem svým zvýšená, jež lze tudíž velmi snadno hájiti. Od hlavního pásma brahujského pohoří, které směrem od severu k jihu postupuje, odštěpují se rozsochy, jež se od východu k západu uchylují a činí patra v podélných údolích, mezi hlavním pásmem k jihu se sklánějících; tím nabývá překážky rovnoměrný sklon v těchto údolích i vznikají následkem toho nad sebou položená údolní patra. Stěny údolní lze překročiti buď převaly (Lakh), buď vymletými ro-

\*) H. W. Bellew: From the Indus to the Tigris, a narrative of a journey through the countries of Balotchián, Afghánistán, Khorassán and Iran in 1872. V Londýně 1874, 8°.

klemi (tangi). Jedenácte pobočných odnoží prostupuje podélným údolím směrem ku Kelatu (2047 m.) a ku Khozdaru (1173 m.) na úpatí průsmyku mullohského a tím vzniká na trati 165 km. dlouhé 13 pater údolních. S Khozdaru děje se sstup k jihu k moři údolím puralijským, do Indie pak zlopověstným průsmykem mullohským. Průsmyk tento, také zvaný Milah-Mula (lépe Nila, modrý) jest veliká, vymletá rokle, velice nakloněná a 80 km. dlouhá, jejíž stěny buď se sebe velmi blízko dotýkají, buď daleko se uchylují a tak dna vyschlých nyní jezer objímají, kdež rozmanité vyskytují se rostliny kulturní a roztrousená sídla lidská. Od východního počátku soutek jde cesta rovinou na úpatí pohoří nagaojského do Gundawy; krajina za Gundawou po obou stranách cesty do Indie vedoucí má brzy ráz poušti stromův i vody postrádající, kteráž se nazývá Dašti-be-dar (také Pat = rovina) a kteráž se o značné šíři 10—20 km. mezi vzdělanými krajinami Kačí, Gundawou a Sindhem prostírá. Vniterná krajina je úplně hornatá. Vodné řeky vyskytují se však pouze na jižních sklonech kelatské vysočiny. Zdá se, že jedinou stálou pobočkou sindhskou je řeka Mulloh; řeka Nari severně odtud plynoucí z části v poušti zaniká. Údolí výšehorská vesměs vody postrádají, některá z nich výše jsouce položena zhusta chovají v sobě rašelinisté, na severním pak sklonu k řece Loře mají i solný podklad, do něhož kopají se jámy k dobývání soli. Podnebí podobá se indskému a v rovinách jest velmi horké. Ve vysokých rovinách kelatských činí chladné zimy, veliké bouře za dešťové doby, mírné léto podobné severoitalskému, a velmi řídké pršky přechod k suchému podnebí středoasijskému. Orba tudíž výhradně jest odkázána na umělé svažování polí, čímž usadilé obyvatelstvo velice vyniká. Vrcholy horské jsou lysy a i úbočí zřídka zarůstají většími lesy; mezi stromy nejčastěji vyskytuje se *Pistacia cabulica*; ve vnějších údolích nalézají se také malé skupiny oliv, mandlovníkův a broskví, vesměs než planých, s plody nepoživatelnými, kmenů však jejich užívá se za palivo, mimo něž pouze křovin a porostlin k topivu užívati lze. Výborně daří se ještě ve výši 1100 m. evropské stromy ovocné a z indských stromů palma datlová; zvláště se chváří výborná chuť hroznů, z nichž se lisuje víno. Větší údolí jsou vesměs úrodná; vojtěška v okolí kelatském v polích dobře ovlažených a dobře zmrvených až desetkrát za léto se požíná; také se daří pšenice, ječmen, kukuřice, zvláště pak tabák výborné jakosti, podivno však, že se nedaří bavlna; v létě podobají se ovlažené nivy zahradě bujně se zelenající a pečlivě vzdělané. Úbočí

a bezvodných svahův údolních lze užívati domorodci pouze pastvou; nutí tudíž panující sucho velikou část obyvatelstva k životu kočovnému. Na severozápadě sklání se země pozvolna do území seistan-ského; uprostřed Seistana nalézá se veliká bažina hamunská, do níž vylévá se nejznamenitější řeka afghánská, Hilmend čili Ety-mandros. Vešker severozápadní sklon pokrývá pustá a posud neprozkoumaná poušť písečná. Na mapách ovšem označena jest cesta karavanní, která z Kelata pohořím saravanským vede v směrú dosti přímém do Rudbara na březích hilmendských; avšak po tu dobu žádný cestovatel evropský, jemuž bylo putovati severní částí beludžistanských pouští, nedal se stezkou onou. Poušť sama prostírá se jižně až do krajiny mekránské na pobřeží mořském, kteréž odděleno je od vnitrozemí pustým, vápencovým pohořím; krajina mekránská jest neobyčejně horká a postrádá všeho bylinstva i přístavů. Severovýchodní úbočí kelatské k Afghanistanu se sklánějící činí předěl jednak středoasijských pořfčí, jednak sindských poboček a moře arabského. Pásmo nesoucí sindské rozvodí nazývá se Kva-džah Amran, v jižním pak konci svém severně od krajiny Šála zvané se rozvětčuje. Nejdůležitější podhůří jeho slují Toba a Surchab. Odnoží surchabské uzavírá na severovýchodě údolí pišinské, sklání se mírně k Šále, příkře však spadá k východu, odkudž lze je překročiti pouze bolanskými soutkami (1765). Převal khodžacký má výši 2285 m.; sedlem mezi Tobou a Surchabem jde cesta skrze afghánský Sivistan a pohořím sulejmanským k Sindu. Ve vnitřní části údolí onoho sbírají se zřídelné prameny značné řeky Lory, jejíž koryto v létě vyschlé sklání se směrem od východu k západu a dosahuje u Bagata řeky Hilmenda.\*)

Obyčejně nazývají říši kelatskou Beludžistanem, avšak název ten jest v zemi samé neznám a tudíž nepřihoden. Obyvatelstvo skládá se z veliké národní směsice. V horách převládají kmenové původu indského, zvláště drávidského, z nichž vynikají Brahuiové; eránští kmenové Beludžů sedí v rovinách. Brahuiové činí většinu a také z nich volí se knížata; jména místní jsou nejvíce brahujská, řídceji perská. Smlouvy anglické, kteréž dotýkají se beludžských krajův, ujednávají se s chánem kelatským anebo s jinými velmoži zemskými, avšak s vyhrazením chánova přivolení. Ne Beludžové, nýbrž Kelat a Brahuiové dávají zemi jméno za nynější doby a udávají směr jejich osudů. Kníže sám pocházeje z kmene brahujského

\*) Emil v. Schlagintweit v „Auslandě“ 1876, číslo 15. str. 282—283.

nazývá se buď chánem kelatským, nebo též Mirem, t. j. vrchní hlavou. Svrchovanost předků jeho uznávalo všech šest okresů zemských; nyní poslouchají jeho rozkazů pouze čtyři, totiž Kača, Gundava, Džalavan a Kelat. Malé území Bela zvané požívá téměř dokonale nezávislosti a spravováno jest domorodými náčelníky, Mekran pak, kterýž činí největší území beludžistanské, dilem uznává nadvládu perské, dilem je spravován domorodými knížaty. Nynější říše kelatská má plochu asi 1375 □ Mm. velikou a na ploše té žije asi 500.000 obyv., kteří do jisté míry uznávají svrchovanost chána kelatského. V roce 1877 vešla však Anglie s chánem ve smlouvu, kterouž se stal Kelat područním státem císařové indské. Již dříve koupila sobě Anglie právo, aby směla vojskem svým osaditi horské průsmyky mezi Kelatem a sousedním Afghanistanem, kdykoliv se toho potřeba objeví. Novou smlouvou podržzen však vešker Kelat ve vojenském ohledě Anglii. \*)

Kelat, hlavní město říšské, položeno je ve výši 2057 m. nad mořem, jest mocně opevněno a má asi 8000 obyv. Nečistotu ulic jeho není lze ani vypsati, pouze zahradám péče veliká se věnuje. Zahrady vzdělávají Dihvarové, kteří sice persky mluví, avšak přidržují se sekty sunnitské. Daleko široko není v končinách oněch šiitů, jichž obyvatelé tamní na smrt nenávidějí. Obyvatelstvo kelatské skládá se mimo ně z Beludžů, Brahuiů, Džatův a z některých Hindů. Tam sídlí chán obklopený asi tuctem svých druhů, kteří činí tělesnou stráž jeho, spíše však podobají se daremným hrdlořežům. Doktor Bellew nemohl pochopiti, kterak se podařilo chánu dohromady sehnati tolik nemytých, rozedraných a pustých pobudů. Nynější vládce kelatský jest osobnost zcela nepatrná. Komnaty, v nichž přijata byla britská vyslanstva, byly zúplna zanedbány, a stěny jejich povážlivě praskaly; zámek (Kelat značí arabsky zámek) neliší se mnohem od obyčejné chýše.

Z obou předních národů, z Brahuiův a Beludžů, jsou Brahuiové rozhodně domorodí, jakož dokazuje se řečí jejich a řádkými zprávami dějinnými; Beludžové naproti tomu teprve později od západu se přistěhovali. Podnes obývají Beludžové více v rovinách a součiní venkovské obyvatelstvo i na hranicích perských i indských. Oba národové přiznávají se k islámu; Brahuiové spolu s Afghány jsou sunnity, Beludžové pak s Feršany šiity. Beludžové zachovali jen na

---

\*) A. W. Hughes: The country of Balochistân: its Topography, Ethnology and History. V Londýně 1877, 8°.

západě, na rozhraní seistanském, panství své; v Kelatě panují Brahuiové a ku kmeni brahujskému přičítají se všichni velmožové, kteří se domáhají větší samostatnosti. Bellew popisuje všechny, které byl spatřil, dvěma slovy; praví o nich, že jsou chudí a hladoví. Velmi málo známy jsou dějiny jejich; jsouť praví kočovníci a putují s hor do nížiny se svými stády i rodinami, tím mnohým kmenům afghánským se podobajíce. Někteří z nich osedlí ve všech a vzdělávají pole. Rozpadají se v převeliký počet klanů čili *khelů*; tábor nazývá se *tuman*, náčelník pak, každého tábora *tumendar*. Liší se patrně od Afghánů, Beludžův a Džatů *sindhských* i fysiognomií a vnějškem svým i mluvou svou; také mravy mají jiné, pouze náklonnost k loupežím a vraždě projevuje jakousi rodinnou podobnost všech národů těchto. Brahuiové jsou postavy střední, někdy i malé; pleť jejich jest temně hnědá, obličej široký, s patrně vysedlými kostmi a s krátkými, řídkými kníry a *licousy*. Naproti tomu mají velmi hustý, havraní vlas, černé pronikavé oko, a silné i svalnaté tělo. V řeči jejich vyskytují se hojná slova perská a indská. Plemennými znaky liší se i od Brahuíův i od Beludžů *Lurijové*, cikánům podobní, kteří jsou jednotlivými rodinami po vší zemi roztrouseni; jsou hudebníky, hrnčíři, provazníky, podomními obchodníky a pletou rohože. Půdy nemají, orby neprovozují a u všech obyvatel upadají v největší opovržení.\*)

Afghanistan čili říše *kabulská* jest také krajina plasovitá, avšak ve větších rozměrech, nežli Kelatsko. Zemí prostupují zvláště v části východní a severovýchodní mohutná pásma horská s vysokými vrcholky, které mnohdy čnějí až nad čáru věčného sněhu. Směr jejich je po větce západovýchodní. Hory však na pomezí indském sklánějí se povolněji do Afghánska, než do Kelatska, a znenáhla přecházejí ve výsehorské údolí, ovlažené východními zřídelnými pobočkami řeky *Hilmenda*. Ve vyšší části údolní leží hlavní místo *Ghasni*, ve výši 2355 m.; v nižší prostranné části *Kandahar* ve výši 1066 m. Vůbec sklání se Afghanistan k západu, kdež pouští je oddělen od Persie, a skládá se z rozsáhlých planin, neobydlených, stromů prostých, do nichž veklána jsou úrodná údolí a děsné rokle. Na severu vystupuje okrajné pohoří vysočiny eránské, zvané *Hindu-Kuh* („*Kuh*“ značí persky „hora“, jméno celé značí tedy „indské pohoří“). Pohoří toto jest západním pokračováním Himalaje a táhne se od horského uzlu na severu *kabulské* řeky až k západu-

\*) Bellew: From the Indus to the Tigris. Str. 52—57.

jihozápadu po vrchovisko Heri-rudské (Rud znamená persky „řeku“), jímž oddělen jest Tocharistan od Kabulistánu.

Kabulistán jest tudíž po výtce hornat. Na málo jen místech a sice při dolním břehu jižních přítoků nalézají se menší roviny, jako nanorská u Dželallabada a pešaverská, nyní jen hranic afghaništanských se dotýkající. V těchto krajinách, vodou zásobených, a ve chráněných údolích jsou rozkošné sady, plodící nejrozmanitějšího druhu ovoce a v takové hojnosti, že je tu rovněž denní potravou, jako u nás chléb; meruněk čítá se as 14 druhů, jež buď se zavažují, nebo suší nebo na koláčích a jinak k jídlu se připravují. Hojně daří se vno, které se dle cestovatele Al. Burnesa rovná madeirskému, broskve, jablka, hrušky, třešně a t. d. Ale na okolních horách drží se již po pět měsíců sníh, jehož tím více přibývá, čím severněji od Kabula vystoupíme po stupňovinách do Kohestanu, v němž dříve ještě obývají pohanští Kafiřové, kdežto západněji až po ledovce hindukuhské bydlí kmen Jusofsi zvaný v celé řadě podél-ových údolí, jež pouze trhlinami skal a strmými průsmyky spolu spojena jsou. Seděli původně v okolí kandaharském (v krajině jihozápadní od kraje kabulského ležící), až puzení jinými kmeny usadili se v nynějších sídlech svých, podrobivše sobě domácí Tadžiky, čímž ještě nyní se honosí, poukazující na velké množství lidu sobě poplatného, arcí pravých potomků praobyvatelstva eránského. Jsou pod správou dědičných pohlavárů\*), kteří svolávají lid v dobách míru ku sněmům, za války pak jsou vůdci. Půda je stejnou měrou mezi náčelníky rozdělena, při čemž arcí postaráno jest, aby nepoměr během doby vzniklý zase byl upraven. Páni sami vzdělávají půdu, nebo ji dávají v nájem sedlákům, fakiry zvaným; pán má právo nájemce trestati, ano i ubiti, však tento může každé chvíle pána opustiti a k jinému do služby vstoupiti nebo řemeslem se samostatně živiti. Protož bývá s fakiry mírně jednáno, poněvadž v případě příkoří vždy zastance nalézají. Vedlé fakírův obývají v krajině té rolníci, dikkan, již dobrovolně s Jusofsy se byli přistěhovali a za podobných podmínek pánům slouží. Hamsajehové jsou také podruzi, obyčejně schudlí Afghánové, kteří v zemi se usadili a za stejnorodé se považují.

Hornatá tato krajina v západní své části četnými průsmyky prostředkuje spojení Kabulistana s ostatní střední Asií, hlavně s Turkestanem; nejdůležitější průsmyky pak jsou bamianský, girdžacký a

\*) K. Neumann: Geschichte des englischen Reiches in Asien. Leipzig 1857.

khakhský. Prvý, též meidanským zvaný, vede na severozápad od Kabula k Bamijanu a dělí Hindukuh od západního pokračování, Kuhi-Baby; leží pod čarou sněžnou a bývá koncem června úplně beze sněhu, ač vede cesta okolo kolmých stěn, jež u Bamijana jsou nejvyšší. Průlomy v pohoří střídají se velmi rychle, tak že každou čtvrt hodiny ocitneme se v nové kotlině a rozhled nahoru a vůkolí tím velice jest obmezen. Tam nedaří se ani cedr ani smrk, sotva že se podlé stěn vine zakrsalý keř jehličnatý; však i na nejholejších stránkách roste mnoho vonných bylin, vhodná pastva stádům ovcí. Jedna z nejobvyklejších bylin jest *Ferula assa foetida*, jejíž mléčná šťáva v evropských lékárnách pode jménem čertovo lejno známa jest a jež u velikém množství do Indie na trhy se vyváží. — Východněji položený girdžacký průsmyk vede přes místa Istalif a Čarikar, nejvyšší a nejdůležitější khakhský průsmyk přes Beghram do hustě obydleného Panjšira. Průsmyk poslední jest po celý rok pro dopravu otevřen a velice příhodný i pro větší vojska.

Jako tyto průsmyky prostředkují spojení Kabulistana se střední Asií, vede údolí kabulské — bohaté svými četnými přejemi mezi úzkými propastmi — osudnými průsmyky khajberskými do pozeňnané Indie; je to jediná cesta přirozená, a jakkoliv je obtížná, musilo jí vždy býti užíváno jak od afghánských kmenů nebo cizích výbojců ku vpádům do Indie, tak i k dopravě zboží jakožto cesty obchodní. Neboť na východě afghanistanském táhne se od jihu k severu neschůdné pohoří sulejmancké, které svými rozsedlinami a srázným spádem k nížině indské tvoří přirozenou hranici mezi Indií a Eránem. Uvážíme-li k tomu, že i na jih pohořím Sefid-Kuh — jež západním směrem od severního konce pohoří sulejmanckého vybíhá — kotlina kabulská oddělena jest od rozsáhlé vysočiny ghasenské a výběžky Kuhi-Baby i na západě: objeví se nám důležitost této ústřední kotliny kabulské a význam její pro národy asijské. Však nejen přirozenou povahou svou, nýbrž i působením svým v rozvoj dějin asijských jest krajina tato důležitá; Alexander Veliký již touto cestou bral se do Indie, sultán Mahmud ghasenský odtud rozšířil mahomedanismus v krajinách východnějších, Baber chan, zakladatel velkomongolské říše v Delhi, jakožto pán kabulský mohl provést dalekosáhlé záměry své. Za nynější doby snaha Angličanův o šíření moci jejich v těchto stranách nejvýmluvněji dokazuje důležitost krajiny této.

Hlavní město kabulistanské jest K a b u l, sídlo emira, jež obývá až 60.000 obyv., živících se hlavně čilým obchodem s tovary indskými, perskými a evropskými. Nalézá se v území Gildži-Afghanu, hlavního

kmene afghánského; pokud řádí v horách, nemohou s nimi ani nejlepší vojska ničeho svěsti; již dávno mají ručnice a naučili se jimi velmi dobře mřítí a střeleti. Vedlé nich žijí tam od Nadira šacha usazení turečtí kmenové a Peršané, kteří se Kísilbašové (s červenými čepicemi) zovou. Kísilbašové vyskytují se i v Malé Asii, jakž o nich bylo svým místem pověděno. Peršané i v Kabulu zůstali věrni svým původním vlastnostem: jsou ducha čilého, lichotni a příjemní společníci, ale velice samolibí a nehrubě pravdomluvní i poctivi. Ku vznešenému chovají se s otrockou pokorou, kdežto podřízeného hrdě a s opovržením odbývají. Od Achmeda, zakladatele koruny afghanistanské, uvedeni jsou i Armenové do Kabulistana, kdež mohli svobodně víru vyznávat i věci domácí dle své libosti si zaříditi; ano mnozí z nich vyvoleni jsou k tomu, aby vstoupili do tělesné stráže knížecí. Vynikající podlízavostí a lakotou nad moslemány, nesloužící k slávě křesťanstvu mezi jinověrci. Vedlé četného obyvatelstva tadžického, které v hojnosti v městě a v okolí se zdržuje, živí se — podobně jako Židé mezi lidem křesťanským — Hindové usazení v rozličných krajích afghanistanských, nejhojněji pak okolo míst, kde obchod je soustředěn. Zajisté pestrá směsice různého lidu!

Domy kabulské, vystavěné z nepálených cihel, podobají se chatrčím; větší z nich jsou obklopeny dvory a zahradami. Skvostný bazar, jenž se skládal ze čtyř oddělení a ve středu města se nalézal, rozbořen od Angličanů r. 1842. Al. Burnes divil se výkladním skříním tamních skladišť, bohatých hlavně látkami hedbávnými. \*) Rovněž shledal veliké množství ovocných bud, ve kterých již v květnu víno, jablka a hrušky se prodávají. Na jihu a západu obklopují město vysoké skály; na nejzazším východu vystavěna jest citadella Balla-Hissar, spolu sídlo emirovo. Palác okrášlen třemi věžemi s pozlacenými kopulemi a skvělým sálem se sloupořadím; je z něho daleký rozhled přes rovinu až k osněženému Hindukuši. Na návrší poblíž města nalézá se hrob mohutného sultána Babera; označují ho dva bílé mramorové kameny s nápisem: „U brány nebeské ptal se Ruzvan na den úmrtí; odpověď zněla: v nebesích je věčný byt padišaha Babera.“

Pod Kabulem nalézá se Dželallabad (as 120 kil. vých.); byla to druhdy velmi silná pevnost, než od těch dob, co ji Britové ztroskotali, jest tam jen nečisté, špatně stavěné městečko, jehož obyvatelstvo jest značnější toliko v zimě, když se obyvatelé chlad-

\*) C. Ritter: Die Erdkunde von Asien. Berlin 1837.

nějších hor do údolí táhnou. Ve stejné asi vzdálenosti jihovýchodně při samých hranicích země rozkládá se pevnůstka Ali-Mušid, jejímž účelem jest chrániti údolí kabulské proti Angličanům, kteří se zmocnili jedné z nejkrásnějších krajin, druhdy k Afghanistanu náleževší, totiž krajiny pešaverské, rozkošné roviny s četnými zahradami, lučinami a plantažemi morušovými.

V okolí kabulském i dželallabadsském shledá cestovatel památné staré stavby Tope zvané; skládají se z podstavce a stavby kolmo na něm provedené, která v podobě kopule nahoře se zatočuje, také i kuželovitě, a častěji věncem oblouků sloupovitých okrášlena jest. Se zálibou stavěny bývaly na svahu pahorkův, ač mnohé i v rovině se nalézají; schodiště nebo výklenky hledí ku straně východní; také bývají vystavěny u bystrých pramenů. Srovnání s obdobnými stavbami v Indii se nalézajícími ukázalo, že máme tu činiti s památníky buddhistickými, jak tomu nasvědčují i nálezy v nich učiněné; nalezeny v nich totiž rozličné drahocenné věci, skvosty (perly, drahotkamy, prsteny), zlaté miňce, malé svítilny, ostatky Budhovy v podobě kostiček a t. d.

Postupující od hlavního města po „třídě královské“ směrem jihozápadním, dostaneme se po namáhavé cestě skrze četné průsmyky na vysočinu ghasenskou, nazvanou dle města Ghasny, druhdy skvostného sídelního města Ghasnavců. Největší slávy požívalo za vlády Mahmudovy, kde bylo okrášleno nádhernými stavbami; když se totiž ku dvoru táhlo mnoho moslemínův a mečety počet pobožných pojeti nemohly, vydal Mahmud rozkaz, aby vystavěn byl nový nádherný chrám, „nebeská nevěsta“ zvaný; vedlé něho kázal vystavěti školu a klášter, v němž uhostěna bohatá knihovna. Vedlé paláce sultánského kráslily město četné budovy velmožů, mečety, veřejné budovy a vodovody. Slonům, v městě tehdy hojně chovaným, sloužilo sto stájí s rozsáhlými budovami pro hlídače jejich. Skvostné tyto stavitelské památky již rok po smrti Mahmudově vzaly z větší části za své, a ač mnohé znova byly vystavěny, obráceny jsou brzo potom zase v prach a popel. A tak se nyní místo bývalé krásy spatřují pouze ssutiny, kde jen četné hrobky moslemínských kněží upomínají na bývalý střed duchovního života v městě tomto.

Další poutí po silnici královské, která jde podlé úpatí pohoří gulkského, překročivše nejdolejší tok říčky Tarnaka, přicházíme do nejhlavnějšího města jižního Afghanistanu, do Kandahara. Tam prohlášen (na podzim r. 1747) na velikém sněmu kmenových náčelníkův Ahmed za neodvislého knížete všech východních krajin Persie

a Afghanistana i vsazena mu po staroperském způsobě na hlavu královská tiara; rodu svému dal název „Dor Doran = perla času“ a říše „Durani“ zvána. Město jest od něho potom znova vystavěno a „Ašreful Belad = nejvznešenější z měst“ pojmenováno. Tam nalézá se i jednoduchá hrobka jeho, ku které druhdy putovali kajicní velmožové, aby poslední léta na blízku ní ztrávili; místo její platí za posvátné, tak že provinilec sem se uteka i před mocí chánovou se uchrání. Pro obchod afghánský jest město toto svými továrnami a výhodnou polohou v úrodné a dobře vzdělané rovině velmi důležité.



Kandahar.

Poněkud západně od Kandahara proudí se řeka Argandab, která přicházejíc z pohoří gulského po delším toku jihozápadním se vlévá do největší řeky jihozápadního Afghanistana, do Hilmenda. Tato stéká s jižních výběžků Kuhi-Baby; horní tok její není úplně znám, toliko povědomo, že pro značnou výšku je velmi bystrý a že dlouho horstvem cestu si klesťtí musí. Při dolním toku zúrodňuje velice krajiny pobřežní, hlavně krajinu Garmsir, a vlévá se do plesa hamunského, již na hranicích afghanistanských. Přes řeku tuto vede „královská silnice“ k hlavnímu městu západního Afghanistana, k Heratu. Na cestě shledáš lesy dubové, cypřišové a olivové; v nich

hojnost moruší, platan, vrb a topolů. Ze zvěře prohánějí se v nich vlci, hyeny, lišky a medvědi. Četná horstva rozkládají se na jihozápadu afghanistanském, která stupňovitě od poušti Hesare sklánějí se k nejnižší krajině vysočiny eránské, k plesu hamunskému. Odtud jihozápadní jejich směr jako u pohoří Gasarmana a severozápadnějšího Ghorata. Vodstvo s posledně jmenovaného pohoří stékající pojímá řeka Harud, od severu do plesa hamunského se vlévající poblíž západní hranice afghanistanské, kdežto vodstvo severněji se prýstící obrací se k řece Heri, při jejímžto toku město Herat se rozkládá. Prameny řeky této nalézají se na západním svahu vysočiny Kuhi-Baby a tekou odtud pěkným údolím směrem západním; údolí toto slouží za kratší spojení města Kabula s Heratem, kamž vedou dvě silnice, jedna průsmykem bamijanským podél míst Šiberta, Džehilburdže, Sanghily, Dauledžara, kdežto se spojuje s druhou, která na jižním svahu Kuhi-Baby podél Gardan-Devara, Dehisengia k Daule džaru vede; odtud vine se v kotlině — na severu výběžky pohoří sefid-kuhského a ghurského utvořené a na jihu krajnými horami poušti Hesare obkličené — dále na západ k Heratu stále sledující tok Heri-Rudu. Město samo rozkládá se v údolí, ježto se asi zdělí 45 kil. od východu k západu táhne a umělým zavodněním velice zúrodněno jest; oása tato s vesnicemi, letohrádky, zahradami a lučinami — skrze něž jako křišťál čistá voda řeky Heri teče a je zavlažuje — poskytuje pohledu rozkošného. Perský dějepisec Chondemir velebí město jako svítlnu, jež prý všem ostatním městům svítí, jako duši onoho těla, jemuž díme svět, což však vztahovati musíme k rozkošnému okolí městskému; město samo totiž skládá se ze směsice úzkých, špinavých a temných uliček, na nichž je hojnost smetí a hnoje, tak že v ohledu tom předčí i nejnečistější části cařihradské i kairské. Všechn život města, čítajícího na 50.000 duší, soustředěn je ve čtyřech krytých bazarech, jež v sobě chovají as 1200 budek výstavních.

Obyvatelstvo afghánské dělí se ve více kmenův „ulusů“ zvaných; za pravé Afghány platí kmen Durani, dříve Abdalli zvaný. Jméno Durani přijali po prvním samostatném pánu afghanistanském Ahmedu (1747); obývají západ afghanistanský. Území jejich skládá se z vysokých černých kopců, dílem pustých dílem málo vzdělaných, hlavně k pastvě se hodících; jsou také většinou pastevcí, žijíce ve stanech černou vlnou pokrytých. Postavy jsou pěkné a statečné, tváří namnoze příjemných; slynou udatností a pohostinstvím, však nepomítají loupežením. Platí za nejvážnější Afghány; protož velice

jsou nenáviděni od druhého kmene Gildžův, kteří prve bývali v čele Afghánů. Tito bydlí na severovýchodu, hlavně ve veliké části údolí kabulského; ve mravech, zvycích a zevnějšku velice shodují se s kmenem Duranů. Mimo jmenované kmeny nachází se ještě více jiných v zemi; nechceme však čtenáře unavovati jich vypočítáváním a přihlédneme raději ku zřízení jejich. Každý ulus dělí se ve více klanů, které se opět v obce a desetiny rozdělují; onen klan, který původ svůj od praotce kmene odvozuje, platí za nejhlavnější a ctěn jest od ostatních, jakožto svatý a nedotknutelný; z něho berou se



Afghán z vnitrozemi.

v čas války vůdcové obrany zemské, u některých kmenův i doživotní knížata. Zpráva některých kmenů je ještě úplně patriarchální; o věcech všeobecných jedná se na sněmích kmenových, k nimž dostaviti se může každý plnoletý svobodník, jakož i svobodníci jiných kmenů, kteří k tomuto kmeni se byli přihlásili vzdávše se původní příslušnosti. Na čem kmen sněmový se usnese, jest platno pro celý kmen; dozor nad vykonáváním usnesení má buď sbor zvláště k tomu cíli volený, buď nejvznešenější svobodník, jemuz

i za války vůdcovství kmene se svěruje. V čas velikého nebezpečí volí se i „džehhlemendži“, jenž jako diktátor nadán jest mocí neobmezenou; jakmile pak pokoj zjedнан jest, odstoupí a správu obyčejným úřadům odevzdá. Správcové desetin zovou se „spihe seras“ (bělovous), vesnic „muširové“ (radové), klanu „malikové“ (králové); tyto všechny volí lid většinou hlasů. Chány ulusů dosazuje však emír, který celému národu vládne. V příčině poplatkův a hotovosti obecné panuje veliká různost; někteří kmenové jen ob čas dávají dary chánům a emirovi a vysílají toliko po jednom muži na větší vzdálenost do pole; jinde požaduje se, aby každý majetník pozemku neb každý svobodník do pole táhl

Stane-li se Afghánovi škoda nebo urážka, svolá se přátelstvo a vážnější muži, aby smír vyjednali; nepodaří-li se to, počíná teprve boj proti škůdci, jeho rodině ano i klanu. Spory takové vlekou se často po několik let a končí se teprve tehdy, když jedna ze stran prohlásí mír nebo úplně podlehne. Každý svéprávný občan může svolati soud porotcův, ač to z pravidla jen chán činí; předseda soudu po modlitbě průpovědi: „Bohu patří čin, lidem jenom rada“ zahájí líčení, načež usvědčený obžalovaný odevzdán bývá žalobníkovi, aby ten se s ním smířil po uvalení pokuty žalovanému. \*) Nechce-li žalovaný pokutě se podrobiti, vyzve soud žalobníka, ať dle zásady: oko za oko, zub za zub, na protivníkovi plné právo si zjedná. Všeobecně ještě posud platí za slabost dovolávati se ve přech rozsudku poroty; takou měrou jest tu zakořeněna snaha o neodvislost a svéprávnost.

Celkem jsou Afgháni přími a otevření, mužni, ale tytýž i zrádci: pohostinnost totiž jest u nich u veliké vážnosti a šetří jí úplně, dokud host pod střechou hostitelovou dlí — sotva však opustí dům, jest již v nebezpečí, třeba od hostitele býti okradenu. Zevnějšku jsou statečného, obličeje význač-



Urozený Afghán.

ného a příjemného; černý vlas visí po stranách déle, také i v kučérách. Typem svým i řečí dokazují, že jsou původu staroeránského; řeč jejich, „puštu“ zvaná, liší se od perštiny, ač týmiž písmeny se označuje a mnohá perská slova obsahuje; víry jsou mahomedánské a sice přiznávají se k sektě sunnitské. Původ jejich není znám; sami tvrdí, že pocházejí od Židů. Zprávy mahomedánské vykládají původ jména Afghanistana z doby válek arabských proti Lahor-Rajovi; tehdy kabulští mahomedané táhli na pomoc bratřím ve víře proti Lahor-

\*) K. F. Neumann: Geschichte des engl. Reiches in Asien. Leipzig 1857.

Rajovi do hor kohistanských; když se jich po návratu tázali, jak se daří bratřím v Kohistanu, pravili: Nejmenujte zemi Kohistan (kraj hornatý), než Afghanistan (kraj nářků).

Ku konci ještě dlužno zmíniti se o severní části afghanistanské, která teprve před pěti lety společným dohodnutím mezi vládou anglickou a ruskou této přičena jest. Obsahuje krajiny Badakšanu s okresem vakhanským až k soutoku řeky Amu s řekou Kokčou, z nichž prvá tvoří severní hranici tohoto kraje; západněji afghánské Turkestanisko s okresy kunduským, chulmským a balchským, jehož severní hranicí jest rovněž řeka Amu od ústí Kokče až k silnici, jež vede z Balcha do Bucharý; vnitřní okresy Akča, Siripul, Šibergan, Andchui, z nichž tento označuje nejvzdálenější državu afghanistanskou na severozápadě.\*)

Kraje ty mají podstatně jiný ráz; již podnebí napomáhá pravidelnými dešti jarními a zimními k dostatečnému zavlažování země, tak že hlavně Badakšan rodí mnoho rýže a obilí; mimo to chová nejlepší velbloudy, kteří jsou dobrými dopravovateli na obchodní silnici tudy z Kašgara do Persie vedoucí; v krajině nejvýchodnější Vakhán rýžuje se hlavně na zlato (až 50.000 duk. ročně), v okolí pak hlavního města Vahannu jsou velmi rozsáhlé doly na stříbro. Hojně dobývá se v Badakšanu rubínův a hlavně „lapis lazuli“, druhu nejlepšího. Ostatní krajiny západnější stály druhdy pod samostatnými chány, kteří vrchní pány své stále střídali; vedlé města Kundusa ve středu jest na západě důležité město Balch, při kraji veliké roviny Amujské; jest hlavní město afghánského Turkestanu. Zříceniny starého Balcha, které od orientalů zvalo se Uem-ül-Bilad, t. j. matka měst, a na počátku středověku bylo střediskem mahomedánské vzdělanosti, rozkládají se v délce 5 hodin a mají as 8 hodin v obvodu. Nyní čítá město as 2000 domův a 3000 stanů, v nichž bydlí 15.000 obyvatelů, kteří se nejvíce obchodem s kůžemi ovčími „astrachan“ zvanými živí.\*\*)

Za našich dob uznávají Afghánové všicki jediného vládce čili emira, jenž sídlí v Kabulu. Poměry však patrně se zhoršily za posledních dvaceti let. Lid jest zhola nevědomý; o afghánském hospodářství nakreslil Bellew obraz nehrubě příznivý. Vláda dlužna byla vojsku žold za šest měsícův a za dávky v přírodninách dává vláda

\*) A. Niemann: Die russische Expedition nach Chiva. Petermann's geogr. Mitth. 1873.

\*\*) Vyňato z pojednání prof. dra. J. Vlachy „Afghanistan“ v „Osvětě“ 1879, str. 1—9.

poplatníkům poukázky, jež přijímá jest místo peněz i vojenským i občanským úředníkům. Posud jest však Afghanistan, jehož rozsah měří asi 7160 □ Mm., jediným samostatným státem mezi indskou državou britskou a mezi mocí ruskou, která se železnou vytrvalostí ku předu pokračuje. Odtud veliká důležitost Afghanistana pro politiku obou států, kteří soupeří spolu o přízeň slabého emira. Britům byli Afghánové vždy spojenci nespolehlivými; oni Britů nenávidějí přes veškerá přátelská ujistování. Smluvou mezi Ruskem a Anglií z r. 1872—1873 dostalo se Afghanistanu značného rozšíření území na severu hindukuhském, s částí v horách středoasijských, s částí v stepích turkeštanských. —

Anglický cestovatel Bellew zjednal si nehynoucích zásluh, že cestou svou sňal roušku, která světu civilisovanému zakrývala tajemnou krajinu Seistan. Seistan prostírá se na rozhraní všech tří držav eránských, Afghanistana, Beludžistana a Persie. Pokud dalo se souditi z nákrešů topografických, podobal se Seistan širé rovině, jejíž střed zabíral vodojem velikého jezera zarehského čili hamunského, do kterého se vlévá od východu Hilmend. Vskutku pak jest Seistan velkou rovinou, jejíž bylinstvo charakterisují tamarisky a zakrnělé citlivky; u Baudara náhle se zahýbá Hilmend k severozápadu, načež mnohými oklikami se blíží Hamunu. Hamun není více jezerem, nýbrž rozdělen jest ve tři části, v jezero Furrah-Rud, v jezero hilmenské a v bahnitý močár zirechský. Rovina Hamunem zvaná obyčejně bývá úplně vyschla; na mappách našich ovšem bývá v těch místech jezero naznačeno, což však jediné tím vzniknouti mohlo, že se z jara při ústí některých řek nadřžují větší tůně vodní. \*)

Člen anglické výpravy Sir Frederick Goldsmith rozeznává dvě území seistanská. Velikost pravého Seistana odhaduje se asi na 245 □ Mm., na nichž žije 35.000 usadilých a 10.000 kočovných obyvatel. Obyvatelstvo se skládá s části z Persánův, Afghánův a Beludžů, z dvou třetin ze Seistanců. Země jest vůbec rovinatá, povrch složen jest z písku a z alluvia, rostou pak na něm jen křoviny, nikoli stromy. Půda dosti svlažená řekami a stokami jest úrodná. Pšenice a ječmen se vyvážejí, melony a dýně v hojnosti se vyskytují, pastviny jsou výborny. \*\*) Vnější Seistan obsahuje krajiny na pravém břehu hilmenském, asi o 200 km. výše. Sluje Čakhausar a rodí

\*) Bellew n. j. m. str. 263—266.

\*\*) Proceed. R. geograph. Soc. XVII. svazek, 1873, str. 88.

pšenici i ječmen v hojnosti. Podnebí seistanské jest velice nezdravo jsouc v pravém smyslu slova suchozemské; obyvatelé následkem toho jsou fysicky málo vyvinuti a zjev jejich jest velice škaredý. Hlavním zaměstnáním jejich jsou orba a chov dobytka; jen málokterí živí se lovem, rybolovem a některými počátečnými řemesly. Mluví nářečím perským, do něhož pojata jsou mnohá slova z řeči puštu, z beludštiny a z jazyka tureckého.



Divocí oslové.

*Persie*  
V Seistaně vešli jsme na půdu říše perské. Obecně soudí se o Persii, jejíž plocha se asi rovná ploše Francie a Veliké Britannie, že skládá se jednak z rájů, které známe z líčení básníků Hafisa a Sadije a s částí i z východozápadního divanu Góthova, jednak ze střídajících se smutných pouští, jichž povrch skály, písek a sůl pokrývají. Nikdy neprší s dostatek, ač vysoká pásma horská země se táhnou, ježto výšiny jejich postrádají lesův a rostlinstva; také

není dosti umělých prostředků zavodňovacích. Řeky blížíce se k moři ztrácejí sílu svou a zanikají v hrozných pustinách nebo vlévají se do mrtvých jezer, slanou, někdy i hořkou vodou naplněných. K tomu druží se nejstrašnější různosti teploty. V některých krajinách zmrazí lidé mrazem a zimnicí, v jiných úžehem a parnem nesnesitelným. Úzký pruh země při zálivu perském jest po větší část roku horký jako pec; zase ve velikém území při kaspiském moři vane po pět měsíců zimní studený i vlhký vzduch zimničný. Uprostřed krajů tuto líčených tu a tam vyskytuje se oása, uprostřed jejíhož krásně zeleného trávníku usmívají se pole obilná a rajské zahrady, v kterých rozkvétají nejkrasší růže, hyacinty, lilie i jiné květiny.

Ze zprávy tajemníka britského vyslanectva v Teheranu Thomsona, která r. 1868 vydána byla, vyjímáme následující: „Z povrchu perského, jenž obnáší 16.800 □ Mm., jest větší část pouští pokryta, obyvatelstva pak připadá průměrem 300 na jeden čtverečný myriametr. Tébris má asi 110.000, Teheran 85.000, Ispahan asi 60.000 duší. Veškero obyvatelstvo čítá úhrnem asi 4.400.000 hlav, počítá-li se 1.000.000 obyvatelstva městského, 1.700.000 kmenů tureckých, arabských a kurdských, po vši zemi rozptýlených, a 1.700.000 perských venkovanů.“ Nechybíme zajisté počítající dle Mounseye\*) všeho obyvatelstva perského nejvíce 5—6.000.000, z nichž však za posledních let mnohé tisíce pohltil hrozný hladomor, následek několikileté neúrody. Charakteristikou země v ohledu státním jest naprostá chudoba lidu, při čemž přece ročně nejméně 36.000.000 mark dávek státních odvedeno býti musí. Stát však — království, jehož neomezenou hlavou jest šah, hrdě se nazývající „šahinšah“ t. j. král králů — přes veškeru výši dávek již dlouho trpí deficitem, a obvyklé na východě prostředky vyděračné, jako hůl a vydírání satrapů, již dávno pozbyly své působivosti. „Země trpí špatnou vládou, vláda trpí špatným lidem a lid nevděčnou zemí, čímž vzniká circulus vitiosus, z něhož není uniknutí. Šah jest nulou velikou, následně malou. Persii není lze civilisovati novou uniformou a malým kouskem železné dráhy; vůbec pochybuje se, že země dožije se lepších poměrů, dokud v ní Peršané budou obývati. Evropské noviny píší o opravách perských nemajíce ani za mák známosti tamních poměrů. Záměr Reuterův, aby Persie byla dána pod společnou zprávu evropských interessentů, byl pouze lákadlem na peníze lehkověrných Evropanů, kteří nechtě dvěcni jsou šachovi, že baronu

\*) A Journey through the Caucasus and the interior of Persia. V Londýně 1872, 8°.

v brzce v slovu nedostál. Nejvýše smutný jest národohospodářský stav země. Rolník zchudl úplně a při tom jest dřen ze všech stran. Pravého průmyslu není; tkaní koberců jest pouze zaměstnáním domácím. Kdež objeví se blahobyť jakýsi, bývá vládou dokonale potlačen. Úřednictvo jest naprosto ničemno — zajisté památná obdoba mezi Persií nevzdělanou a velevzdělanou Amerikou.“ V ta slova

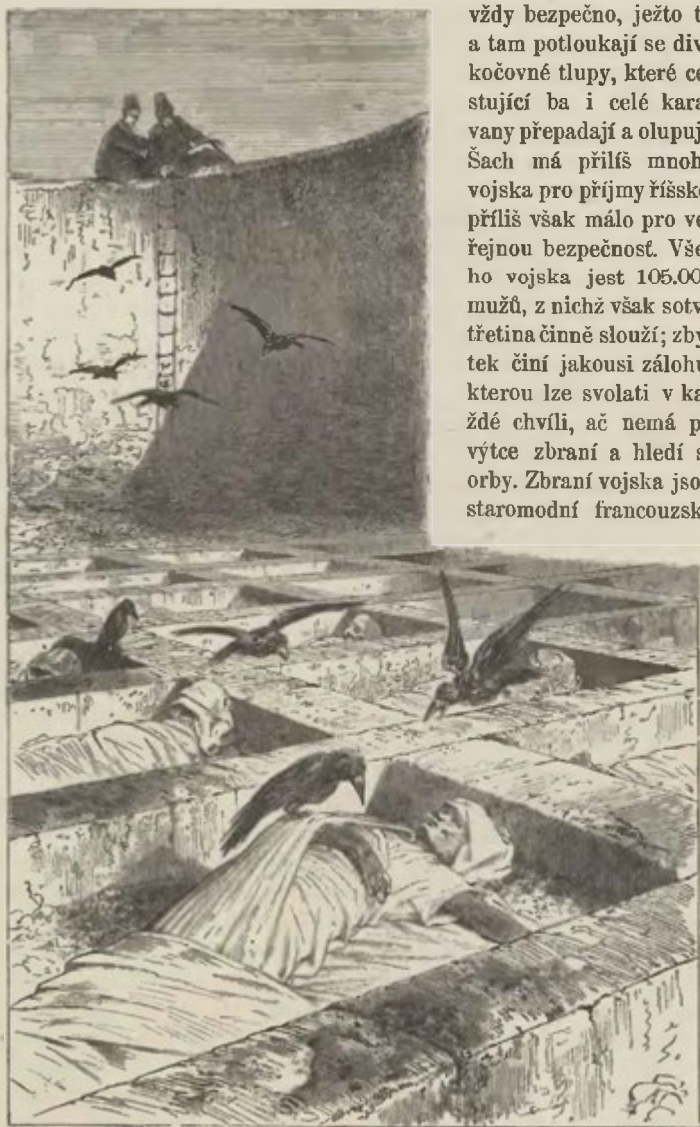


Brána teheranská.

usuzuje o perských poměrech novožitný posuzovatel baron Thielmann\*) a potvrzuje tím pouze výrok jednoho z nejdůkladnějších znatelů perské země, Dra. J. E. Poláka.\*\*\*) Cestování v Persii není

\*) Streifzüge im Kaukasus, in Persien und in der asiatischen Türkei, str. 297—298.

\*\*) Persien. Das Land und seine Bewohner. Ethnographische Schilderungen. V Lipště 1865, 8°, 2 díly.



vždy bezpečno, ježto tu a tam potloukají se divé kočovné tlupy, které cestující ba i celé karavany přepadají a olupují. Šach má příliš mnoho vojska pro příjmy říšské, příliš však málo pro veřejnou bezpečnost. Všeho vojska jest 105.000 mužů, z nichž však sotva třetina činně slouží; zbytek činí jakousi zálohu, kterou lze svolati v každé chvíli, ač nemá po výtce zbraní a hledí si orby. Zbraní vojska jsou staromodní francouzské

Hřbitov teloranský.

a anglické muškety a několik tisíc ručnic, v Teheranu vyrobených. Všech děl k potřebě jsoucích jest sotva sto, která vesměs jsou lehčího kalibru. Důstojníci vůbec prý nemají žádného vzdělání. Jako kobylinky tráví vojsko perské vychudlou zemi, samo pak vyhlíží též vyhladověle i chatrně, šat má rozedraný, někdy není ani dostatečně ozbrojeno a podobá se spíše žebrákům nebo zbojníkům, než ochráncům zemským. Zřídka dostává vojsko perské pravidelný žold. Cvičí se sice po evropsku, než velmi nedbale; týž úpadek zříme ve vojště, jako v celé zemi. Výdaje větší jsou nežli příjmy; 14 mill. mark potřebuje se pro vojsko, 4 mill. k „mimořádným účelům“. Zboží přiváží se asi za 50 mill., vývoz plodin, zvláště opia, bavlny, zejména pak hedbávu, páčí se asi na 30 mill.

Říše dělí se v 11 „memleketů“ čili území správních, z nichž činí jádro říšské Irak Adžemi; kolem území tohoto kupí se ostatní krajiny.

V Iraku adžemijském jsou položena obě hlavní města perská, starší Ispahan a novožitný Teheran. Teheran leží v severní části iracké, takorčka na úpatí veličenského pohoří elburského, kteréž odděluje Irak od Gilána a od Mazenderana čili úzkých pomorí mezi mořem kaspijským a severními srázy elburskými. Nejvyšším vrcholem pásma elburského jest vyhaslá sopka Demavend (6120 m.), od něhož není Teheran dáleji vzdálen než Brunšvik od Brockena. Teheran leží na lysé jílovité stepi a stal se teprve r. 1798 městem sídelním; nemá také budov památnějších vyjímajíc veliký čtverstranný palác šahův, jenž zabírá čtvrtý díl plochy městskými hradbami obklíčené, a paláce některých velmožův a šahových milcův. Ulice jsou po výtce úzky, křivý a špatně dlážděny, komnaty v domích nízký, koutkovaty, výstroj pak domácí jest obyčejně nehezky. V bazarech za to hojnost vystavena jest vkusných potřeb a předmětů luxurních. Na nejzazším západě irackém leží Hamadan, starožitná Agbatana, s 30.000 obyv., kdež Židé okazují hroby Estheřin a Mardochaiův. Se starožitným Hamadanem a s moderním Teheranem činí rovnostranný trojúhelník Ispahan, hlavní město středověkého a mahomedánského Erána. Ispahan býval v dobách své slávy největším a nejskvělejším z hlavních měst perských všech dob. Okolí jest překrásné; město honosí se posud množstvím nádherných budov, má továrny na zlaté a stříbrné tkaniny; obyvatelstva jest posud hojný počet. Na předměstích obývají četní Armenové a Židé. Město ozdobeno jest četnými i nádhernými paláci ze starších dob, zejména velkým palácem královským a nově vystavěným palácem místodržitelským;

džamií jest asi sto, mezi nimi pak vyniká královský mečet, nejnádhernejší a největší po všem světě islámském. Uprostřed města jest nesmírné prostranství, Meidan zvané, a bazar šaha Abbasa, nyní ovšem zpuštěný. Ispahan dosáhl největšího rozkvětu za vlády šaha Abbasa (1587—1629), kdež čítal 750.000 duší a měl 1800 karavan-serajův a 270 veřejných lázní. \*) Podnes jest, Teheran vyjímajíc, Ispahan z největších a nejkrasších měst východních. Persané jsou vůbec přesvědčeni, že by byl Ispahan zaujal půl světa, kdyby nebylo Lahore v Indii. Ispahān nisfi jehan agar Láhör nebašar, t. j. Vylučte Lahore a Ispahan bude polovicí světa. Nyní ovšem Ispahan jako jiná města východní velice klesl; v prachu leží nádherná jindy stolice, zvláště po posledním hladomoru (1871); devět desetin města leží v zříceninách. Obyvatelstva jest podle Petermanna pouze 60.000, ač mnozí 150—200.000 udávají.

Na severozápadě a na západě obkličují Irak Adžemi území Ader Beidžan, Ardilan, Luristan a Chusistan čili Arabistan; Chusistana již s částí se dotýká záliv perský. Po řadě prostírají se na jihu irackém území Farsistan, Kirman a Mekran, kteráž již hraničí s územím kelatským. Jsou to vesměs krajiny výsehorské, po stupních z moře dosti příkře vystupující, jichž pohorská pásma po výtce s pobřežím rovnoběžně postupují. Pásma ta činí západní a jižní okraj vysotiny eránské, a sice tak, že se k severu opět sklání, a povrch iracký nad mořem méně zvýšen jest, než největší část podélných údolí, která prostupují jižními územími. V podobném údolí, kdež hojnost je vinohradův a sadů růžových, jehož straně jsou porostly háji cypřišovými, leží ve výši nadmořské 1350 m. mnoho opěvané město Širaz s 25.000 obyv.

Širaz jest ovšem pouze stínem zašlé velikosti, než obchod s vínem, tokajskému podobným, jež rodí okolní výslunné straně, pak s růžovým olejem a růžovou vodou, podnes zjednávají jemu veliké důležitosti. Ne nadarmo velebili také básníci východní rozkošnou jeho polohu. Ovšem oko stává se střídným, když poutník za mnohé týdny nevidí nic, než holou poušť, a tak asi se stalo, že svěží zeleň kolem města, nad níž se vypíná kopule mečetu Šabia Čiroga, mnohem přispěla ku vzbuzení básnického nadšení. Množství vody v městě podporuje nejbujnější vzrůst bylinstva, růže nepřestávají kvéstí, a Persanu lze požívatí po celý rok oblíbeného masa jehněčího a ne pouze po dva měsíce jako jinde. K růžím a jehněčímu druží se usměvavé nebe

\*) Reuschle: Handbuch der Geographie, V. str. 517 a sld.

a stále mírné podnebí; avšak dobré jídlo, úroda a jemné podnebí svádějí obyvatelstvo širazské také k výstřednostem. Bez ostychu holdují v Širaze obě pohlaví poháru a při kvasích důležité místo zánímají tanečníci a tanečnice. Obyvatelé širazští měli by nebe na světě, kdyby odvykli jednomu zlořádu. Staří i mladí nosí stále za pásem dvojstrouhý dyku a prudké hovory obyčejně končí zápasem; lehkomyšlné vraždy náležely by ku každodenním drobnostem, kdyby vycházeli v městě nějaký týdeník.

Ve všech územích výše jmenovaných sklání se vysočina eránská příliš srážně i do roviny tigridské i ku zálivu perskému. Na západě ještě vanou chladné větry v pohorském Karriudě, kdežto v údolí jsou úžasné horky. Sklon, jímž za několik hodin projítí lze, činí asi 250 m. a teploměr vstupá v červenci s 21 na 31° a na slunci až i na 48° R. \*) Podobně strašné vedro panuje i na pomůři perského zálivu, při němž Peršané mají několik důležitých přístavišť, ač jinak námořnictví jsou úplně neznaí a loďstva válečného vůbec nemají. Hlavní tržístěm je Abušehr čili Bender Bušehr; při vchodu do zálivu perského ční v průlivu hormuském hormuské skalisko, okrasy bylinné prosté, kteréž kdysi bývalo slavným tržístěm. V území kirmanském, kteréž se na severovýchod táhne až po hranice seistanské, je přístavní město Bender Abbasi.

Severovýchodním územím říše perské, spolu jedním z největších jest Chorassan, kteréž důkladněji bylo prozkoumáno roku 1858 ruskou výpravou vedenou panem Chanikovým, od kteréž doby častěji Evropany bylo navštívěno. Východní část jeho jest po výtce hornatinou a zove se tudíž v jihu Kuhistanem. Avšak vedlé toho prostírají se na západě i na východě až po meze afghánské veliké pustiny; na severu, tam kde leží Medžhed, jedno z největších měst eránských, táhnou se až po jihozápadní cíp moře kaspiského mocná pohorí, která jsouce pokračováním severních hor afghánských, činí severní okraj vysočiny eránské a sklánějí se dosti náhle do pouští turkomanských.

Všude v území tomto naskytují se patrné stopy minulého hladu a převelikého strachu před sousedními Turkomany, jichž loupežným vpádům odolati neumí ani slabá perská vláda, ani též tak slabé obyvatelstvo pohraničných území. Hlad sám byl tak strašný, že není lze ani jej vypsati; vůbec nesnadno jest pochopiti, jak vznikl hlad v končinách oněch, ježto tvrdí Bellew, že je půda dobře ovla-

\*) Bellew n. j. m., str. 447.

žena a že poskytuje značného výtěžku. Přes to tak veliká byla nouze, že zvítězila nad směšnou jinak bázní před Turkomany; vypravuje Bellew, že mešhedští obyvatelé v houfech před brány města svého vycházeli a té byli naděje, že budou Turkomany zajati a do otroctví odvezeni, přednost dávající skývě chleba v poutech otrockých, než útrapám zdoluhavé smrti hladem. Turkomané nešetřili, vyjímajíc Arabů, nikoho a nehleděli ani na věk ani na rod; každý, kdož nemohl poskytnouti dostatečného výkupného, byl vlečen do Chivy na trh otrocký a tam prodán. Živými barvami vylíčil Vámbéry, kterak



Turkomaneký tábor.

nakládají Turkomané s perskými otroky. Nyní ovšem poměry se změnily; vítězné zbraně ruské dobyly Chivy a odstranily otroctví, čímž živnost Turkomanův byla zničena. A zajisté za nedlouho budou přinuceni ustati i od vpádů do Persie, totiž až nynější hranice perskoturkomanská bude úplná hranicí perskoruskou. Podivno jest, že přes veškeru úzkost obyvatelé oněch končin zbraně nenosí čínice tím pravý opak Afghánů. Odpor totiž má za sebou jistou smrt, nebo Turkomané usmrcojí staré lidi, kteří se nechodí k účelům jejich, a pak ty, kteří dobrovolně se poddati nechť. Proto poseta jest rovina, kterou byl Bellev procestoval, ochrannými vězmi podoby

zcela zvláštní. Skládají se totiž z kruhového náspu asi čtyry metry vysokého, kterýž uzavírá prázdný a nekrytý prostor; do něho vede pak jediný vchod, tak nízký, že jen po čtyřech jím proléztí lze. Sotva že Peršané uvidí turkestanské jezdce, utíkají se se svými stády do těchto uzavřených prostorův a jsou tam bezpečni, až loupežníci s dlouhým nosem opět odtáhnou. Ostatně mají Turkomané veliký strach přede všemi palnými zbraněmi a chápou se jen neozbrojených; dle svědectví všech jsou po výtce bídnými zbabělci.

Mešhed příjmenem i „mukaddas“ čili „Svatý“, \*) hlavní město perské části chorassanské, provozuje obchod velmi čilý a jest shromazdištěm karavan do Indie a do Číny putujících. Obyvatelé vyrábějí ozdobné vásy, poháry, koberce, dýmky a domácí náčiní. Do obchodu vyvážejí se nejvíce tyrkyzy ze sousedního Nišabura.

Pronikli jsme až po moře chvalinské čili kaspiské, od něhož krajiny výše vylíčené odděleny jsou východními rozsohami vysokého pohoří elburského. Jižní břehy kaspiského moře\*\*) náležejí sice k Persii, která má na pomorí některá důležitá místa: Asterabad, Barferuš, Amol v Mazenderaně, Enzeli a Rešt ve Ghilaně; než v pravdě lze pokládati veliké jezero za část říše ruské, ježto ruským územím obklíčeno jest na všech stranách, část jižní vyjímajíc. Však i na pobřeží jižním ustoupila perská vláda Rusům malý ostrov Ašurade, kdež kotví válečné lodi ruské. Těž stanula pevně noha ruská v údolí řeky Atreka, která od východu se vlévá do moře kaspiského; řeka Atrek dnes činí z veliké části rozhraní mezi Persií a územím ruským.

Záhodno jest několika slovy oceniti politickou důležitost, která přísluší usazení se Rusů v údolí atreckém. Od padesáti let, totiž od té doby, kdy perské krajiny, jižně od pohoří kavkazského položené, od Rusů byly zabrány a řeka Araxes hranicí učiněna ruské veleříše — od té doby jest Persie závislou na Rusku a nikdy neodvážila se vláda šahova podporovati snahy, ruské vládě nemilé. Peršanům bylo snadno vzdáti se dolního údolí atreckého; vzdaliti se toho, co jim nenáleželo, anebo aspoň čeho nedovedli si uhájiti. Údolí to jest hlavním kočovištěm loupeživých kmenů turkomanských, zvláště kmene Tekke zvaného, kteří každoročně napadají končiny ony a tak rychle, jak byli přišli, opět mizejí vše vlekouce s sebou, doby-

\*) Viz Mikuláše Chanykova: Méched, la ville sainte, et son territoire ve sborníku „Le Tour du Monde“ 1861, p. 269—289.

\*\*) Viz G. Melgunova: Das südliche Ufer des kaspischen Meeres oder die N.-Provinzen Persiens. V Lipště 1868, 8°.

tek, lidi, zboží, což vůbec možno jest. Ochrana perské vlády, kterou prokazovala poddaným svým v krajích oněch, byla illusorní, jakž ani jinak očekávati se nedá při dokonalém úpadku veřejné správy perské. Pro Persii tudíž Atrek důležitosti nemá, tím však důležitější jest pro Rusko, o čemž nás poučí následující seznání zeměpisné. Vysoké pohoří elburské pokračuje na východ, jakž nám již známo, i sluje pohořím chorassanským; hranice afghánské dosahuje pak v těch místech, kdež jest profato pásmem herirudským. Odtud táhne se směrem východním skrze území afghánské, má jména různá a splývá s Hindukuhem a severně od Kabula i se západními rozsochami himalajskými. Hřeben pohoří tohoto činí přirozenou jižní hranici turkesterskou. Veškerý krajiny jsou vzdělaný, které jižně nebo severně leží od hranice této, dělí se po rozvodích jednotlivých řek a mají pro obchod velikou důležitost. Po obou stranách pohoří chorassanského rozkládá se území chorassanské, které v starověku slulo Hyrkanií. Severní část její protékají Atrek a některé řeky pobřežní. Východně prostírá se oblast herirudská a mervrudská s městem Mervem, ještě východněji rozkládají se krajina Kipčák a chánstva majmenské i kunduzské s městy Andchuiem a Balkhem, která se dotýkají jižních hranic bocharských. Zabráním Atreka učiněn počátek pokusu, aby ruské říši turkesterské řádná jižní hranice dána byla a sice v nepřetržité čáře od jezera kaspijského až po Bocharu; jest sice pokus sám v počátku teprve, než o prospěšném skončení není třeba pochybovati. Orientálští národové, ony kraje obývající, jsou příliš rozštěpeni i nemohou tudíž klásti Rusům důraznějšího odporu, z Evropy pak nikdo jim nepřispěje. [Neďaleko ústí atreckého jest stanice ruského válečného loďstva Ašurade. Suchozemska cesta kolem jižního pobřeží kaspijského, ač nezdráva sice, jest Rusům vždy přístupna a tak lze ruským vojskům z Kavkazska i po suchu i po moři na východ proniknouti. Cesta tato má pro Rusy nesmírnou důležitost. Kdežto Chiva na třech stranách chráněna jest nekonečnými pouštní, jimiž není lze větším vojskům proniknouti, jest cesta jižní úplně schůdna; není sice na snadě splavná řeka jako Jaxartés v Chivsku, za to však vede cesta jižní krajinami po jistou míru aspoň vzdělanými, s většími městy, které tudíž poskytnouti mohou prostředků nutných k vyživení vojska. Čára atrecká jest nejdůležitějším cílem asijské politiky ruské. Snahu po zaokrouhlení a po přirozených hranicích snadno lze si vysvětliti; ona jest i oprávněna i potřebna, nebo teprve tehdy, až podaří se Rusům i tuto čáru vojensky osaditi, bude lze i nepokojné kočovné kmeny turkomanské

pořádku přivykatí, jakož se již podařilo s Kirgízy na severním pobřeží aralského jezera. Jen tak bude lze učiniti z Turkestanu ruské území a pojistiti veliký a bohatý okres ruskému obchodu. Jak známo, nepřeje Rusko svobodnému obchodu. Až tudíž Turkestan úplně jemu podroben bude, zamezena bude cesta britskoindskému obchodu. *Hinc illae lacrimae!* Úplné vyloučení povede se se strany ruské bez velikých obtíží. Jediná dopravná cesta mezi Indií a Turkestanem vychází z Kabula a přechází Hindukuh třemi průsmyky, z nichž první jest vysoký 3350, druhý 3780, třetí 4100 m. Jakmile ruská vojenská moc stane na severním úpatí hindukuhským, bude jí velmi snadno cestu onu hermeticky uzavříti, čímž Angličané z obchodu turkestanského budou úplně vyloučeni, *milliony* pak, které každoročně do Anglie putovaly, do Ruska se obrátí. V budoucnosti budou činiti rozhraní mezi Indií a Ruskem pouze nepřístupný Kafiristan a Afghanistan. Podnes pochybovati dlužno, že by Rusko bažilo i po těchto zemích, jakž rozkřikují mluvčí anglických toryů. Přímě o Indii zajisté neběží a také asi nikdy o ni se jednati nebude. Rusko chce, aby bylo úplným pánem toho, což mu z polovice již náleží, chce zaokrouhliti a utvrditi panství své pokud lze hranicemi přirozenými. Snaha ta není tak hrozná a zajisté jest zbytečno povyky o tom činiti, ježto již po mnohá léta se předvíдалo, že nadejdou tyto události. Anglie může ruského medvěda jen dráždit; již jest pozdě, aby jeho zahrnutí mohla.

Území Ghilan a Masenderan zabírají lesnatý severní svah elburského pohoří a rovinatý pruh pobřežní, tu širší onde užší, po výtce naplavený, jenž se prostírá mezi pohořím elburským a mořem kaspiským. Pobřeží samo jest po výtce bahnito a zlými zimnicemi navštěvováno a daří se v něm rýže, bavlna, hedváb a maličko třtiny cukrové; jinak jest jako sousední pohoří pokryto nesmírnými lesy a tak činí protivu nejpatrnější pustým, lysým a vyprahlým krajům na jižním svahu elburském čili ku pravé Persii, kterou žertovně dělí v poušť solnou a v poušť bez soli. V pohorských lesích vyskytují se nejhojněji buky, v neproniknutelných pak houštích na nížině střídají se vysokokmenné duby se všelikými druhy pomaců, *caesalpinieae* a jemnolistých citlivek. Tam roste divoce réva, tamť dosahuje zimostřáz výše 6—10 m., jablko pak granátové jest obyčejným plodem lesním. Veliké kapradiny zabírají rozsáhlé plochy vylučující často veškero ostatní bylinstvo. Vysoké třtinoví a rostliny úponkovité druhů nejružnějších vyskytují se všude v tamních pralesích, které poskytují příhodných doupat tygru

královskému i jiným dravcům, a v nichž nejčastěji loví jeleny, divoké vepře a bažanty.

Nejsevernější krajinou perskou jest Aderbeidžan, kterýž na severu sousedí s ruským Kavkazskem, na západě pak s tureckou Arménií, jež i po útvaru i po obyvatelstvu k Arménii přičítati se sluší. Tamť prostírá se krásné i veliké jezero urumijské, východně pak od něho uprostřed lysé planiny a na úpatí vysokých a fantasticky rozčeřených skal stkví se Tebriz (100.000 obyv.), největší město perské a přední sídlo obchodu s Evropou, jež Evropané zcela mylně Taurisem nazývají. Tebriz jest položeno 1507 m. nad mořem.

Budiž dovoleno nám, abychom skončivše pouť po vší Persii krátce dotkli se poměrův obyvatelstva tamního. Nejdůležitější součást činí ovšem praví Eráňané čili Novopersané, kteří v Turkestanu, ve východním Eránu a Afghanistane vůbec jen Tadžiky se nazývají. V západním Eránu slují Tat. V týchže končinách obývají i Arménové, Kurdové a turecké kmeny, zvláště Turkomanové čili Turkménové, jako ku př. kmen Kara-Göslí mezi Teheranem a Hamadanem. Zvláště na severu smísili se hojně kmenové eráňští se živly turánskými, tureckým jazykem mluví se všude, někteří pak mu aspoň rozumějí; ve Farsu však, kdež perská krev nijak se nepomísila, turecký jazyk znám není. \*)

Peršané přiznávají se ku šiitské sektě islámu a nenávidějí tudíž převelice sunnitské Turky, kteří jsou jejich západními sousedy. Kdybychom přirovnali oba národy, sotva by se dostalo Peršanům přednosti. Peršan odívá se rozmařile, mnohá šuba jeho stojí 500—1000 mark; charakteristikou národního jeho kroje jest černá čepice s beráncí koží, „kulah“ zvaná. Stojí-li tolik svrchní oděv, šetří Peršan prádla a mýdla, tak že i bohatí lidé zřídka mají více než dvě nebo tři košile. Proti Peršanu podobá se Turek svou čistotou anělu. Turek nevytrpí v domě hmyzu, Peršan však řídí se pořekadlem: „Žij a nechej žíti.“ Turek oplývá mýdlem a kapesními šátky, bělejšími nad padlý sníh, Peršan natírá si ruce, nehty, líce až téměř po oči nazloutlým práškem hennahovým a barví si rudě černou bradu svou. Osmanu není třeba vidličky a nože; dalaf mu příroda deset prstův a deset nehtů, průmysl pak vyrábí bělestkvoucí ubrousky „gauli“ zvané. Peršanu však nejen vše jest nepotřebno, čeho se vzdává Osmanlija, ba on nepotřebuje ani lžice. Domácí oděv perských

\*) Nicolai de Chanykow: *Mémoire sur l'éthnographie de la Perse*. V Paříži 1866, 4°.

žen jest neslušný i nevkusný, ježto košile nesahá níže než vesta našich mužů, mimo ni visí pak s kyčlí pouze krátká i velice široká sukně. Každý Turek buď si Osmanlija nebo Uzbek miluje upřímnost, Peršan zase vyniká nevděkem a falší. V Teheranu není veřejných procházek jako v Cařihradě, kamž se ubírají Turci, aby v sladké nečinnosti pozorovali po celé hodiny hříčky siných vln bosporských. Za to neznají Turci bujných kvasů, jimž v Persii hoví mladý i starý a kterýchž účastní se i ženy, ač jest to velikým prohřešením proti zásadám mahomedánským. Cařihrad jest také bohatěji a nádherněji



Perská paní doma.

opatřen děly uměleckými než Teheran; ba uherský cestovatel Vámbéry domnívá se, že architektonický vkus jest u Osmanů vyvinutější než u Novoperšanů. Naproti tomu čistokrevní Peršané jsou nadáni bystrozrakem, důvtipem i rádi žertují. Sam Chanykow pokládá za nejčistší Eráňany heratské obyvatele v Afghanistanu a Guebry čili Parsy, kteří se ještě přidržují staroeránského učení Zarathustrova a činí posud četné obce ctitelův ohně v Kirmaně a Yezdě. Vůbec říci lze, že pravý Peršan jest opakem Osmana; on jest nervosní, živě mluví, rychle chápe, avšak povahou svou, svou cenou mravní a hloubkou citu daleko ustupuje potomkům Tatarů bílé ordy.

„Osmanlija,“ vece Murad Efendi, „mnoho nemluví, ale řeč jeho jest závažná. Peršan jest obratný dialektik, avšak i bezohledný sofista. Bez odporu má více vkusu a smyslu pro krásy než Osman a schopnostmi i dary ducha v mnohém se Židům a Hellénům podobá. Ač jest v náboženském ohledu fanatičtější než Osmanlija, přece spíše v zemi jeho rozšířiti se může evropská vzdělanost než pod žezlem půlměsíce. Osmanovi lesk a moc státu úzce souvisí s náboženstvím, újeji snad než u Španěla. Dějiny osmanské počaly islámem, islám byl příčinou slávy jejich. Sláva islámu jest slávou Osmanů. Jinak u Peršanů. Předkové jeho byli Peršany i před islámem, národnost jeho vznikla působením státním mimo islám. Dějinné upomínky jsou starší nežli víra jeho, Erán byl již v dobách předislámských mocným i slavným státem. Osmanlija jest pastýřem, rolníkem a vojínem, Peršan jest obchodníkem a umělcem. Že ku př. obyvatelé farsistanští jsou potomky prastarého národu kulturního, pozná cizinec ze slušnosti jejich a z jemného i uhlaženého chování, jímž se označují stejnou měrou venkované i obyvatelé měst.“



Perská paní mimo dům.

### Kavkazsko.

Bohatě požehnány jsou země kavkazské na šíji, která odděluje moře Černé od vodojemu jezera kaspického; obdařeny jsou zajisté všemi výhodami zeměpisnými, mají výtečnou polohu, půda jejich rodí pak plodiny, které měrou velikou podporují obchod i průmysl.

Dva světy, Evropa i Asie, třímají sobě ruce nad sněžnými vrcholky nedostupného Kavkaza, dvě moře omílají břehy šje této: jedno z nich, Černé moře, jest branou asijského zemědělu, druhé, tůň kaspiská, vede k srdci jeho. Obrovské pásmo horské dělí Kavkazsko ve dvě polovice, které se různí i podnebím i plodinami svými. Jižní pomezí zemské leží na téže šířce jako Řím a Neapol, i rostou a daří se tam stromy vavřínové, kytajské citronky, citron, merunky, vinná réva, bavlník a moruše. Mezi horami ukrývají se údolí se svěžími lučinami a rozsáhlými lesy, v útrobách pak horských skryto jest veškero bohactví nerostné. Severní polovice jest pokračováním nížin a stepí jihoruských, s nimiž i úrodností svou závodí. Horské krajiny mají veliké hvozdy, avšak málo druhův obilných; obyvatelstvu nedostává se dobytka i zrna, čímž oplývají obyvatelé stepí, jimž zase chybí bohactví horské. Sama příroda tam dosvědčuje, jak důležitá jest větší činnost obchodní a jaký význam pro krajinu máti může.

Severní polovice zemí kavkazských skládá se ze dvou území úplně rozdílných, z nepřetržitých totiž rovin a z nepřetržité hornatiny. Od pomezí saratovské gubernie a země donských Kozákův až po samé hlavní pásmo horské jest země úplně rovna, i zvlněna jest tu a tam nepatrnými pahorky. Rovina tato dělí se opět ve dvě třísla, povahou svou zúplna se rozlišující. Prvé tříslu počíná na severním pomezí i prostírá se k jihu až po řeku Kubaň. Labu, Malku a Terek a podél toku jejich sahá až k moři. Veškero nesmírné prostranství takto ohraničené jest holou stepí, přerušenou tu a tam hlubokými výmoly. Lesů není; pouze v okolí stavropolském vyskytuje se několik malých hájů. Také nedostává se vody; pět nebo šest říček, které zemí protékají, vysychá v léte úplně. Na severní hranici také vyskytují se jezera, avšak voda jejich jest slaná. Bičem stepi jest sucho, vznikající nedostatkem deště. Jílovitá černá půda rodí s přebytkem obilí i trávy, jen když malíčko prší, avšak déšť jest velikou vzácností krajin tamních. V zimě často i za sněhové chumelenice i za bouře klesá teploměr na  $-20^{\circ}\text{R.}$ ; po saních jezdí se od prosince až po prvé dni březnové; léto zato bývá velice parno. Když vystoupí teploměr na  $+30^{\circ}\text{R.}$ , ano i výše, uschne tráva stepní a mění se v prach, jež vítr často podobou obrovských hustých mrakův odnáší. V této části Kavkazska daří se jihoruské ovoce, hrušky, slívy, třešně a ořechy. Tu a tam při potocích a říčkách nalézají se sídla lidská. Při pomezí severním potulují se kočovní Kalmykové se stády bravu, skotu a vychrtlých koní; v pevných sídlech tam

obývají řadoví Kozáci, svobodní rolníci a nogajští Tataři, na jihovýchodě pak, blíže moře kaspiského, přebývají Černí Nogaiové, kteří ještě z části žijí život kočovnický. Zemědělství a chov dobytka nalézají se posud na velmi nízkém stupni rozvoje, jak u Rusů, tak i Asijců. Nogajové vzdělávají zemi a chovají dobytek pouze pro sebe, Rusové nemají zase odbytu pro to, co by snad bylo jim lze prodati, tím pak vázne vše. Čím více se blížíme k jihu, tím více ztrácí země stepního rázu. Krajina více se oživuje u Georgjevska a u nejoblíbenějšího kavkazského místa lázeňského Pjatigorska; tamť již hojněji vyskytují se jednotlivé háje, menší pásma horská, řeky i potoky; na blízku hor převládá kamenitá půda písčná. Podél gruzínské vojenské silnice jsou lidnaté „stanice“ čili vsi kozácké, z části i stavbami ochrannými opatřené; některé z nich bývávaly i městy. V dáli 40 km. leží Pjatigorsk, jenž chová v sobě vyhlášená i mocná zřídla léčebná. Zřidel léčebných vůbec mnoho na Kavkaze vyskytuje se, zvláště v Nardžaně a ve Vladikavkaze, návštěva jejich není však četna, ač všechna, zejména však Pjatigorsk, zařízena jsou se vši možnou elegancí i s všelikým pohodlím. Veškera lázeňská místa zařízena jsou ku koupání i ku pití minerálních vod.

Druhý pruh zemí kavkazských táhne se na úpatí hlavního pásma od Černého moře ku kaspiskému. Toto údolí jest asi 800 km. dlouhé, místy jen 30—40 km. široké, avšak mírné podnebí a bujný vzrůst travin upomíná na prerie mississippské. Step mění se tam v nekonečný sad, ježž na jihu omezuje vysoké pásmo horské se svými ledovci a se svými skalami žulovými i čedičovými, na severu pak veliké řeky a na východě i na západě dvě moře. Tamť vyskytují se v lesích všeho druhu ovocné stromy, vinná réva obrovské velikosti, ba tu a tam i bavlna; zahrady poskytují nejušlechtlejšího i nejkrasšího ovoce. Půda však posud jest jen na několika místech zorána, veliké části ostatní ještě se netkla ruka lidská. Veškery druhy obilné dávají bohatou žeň, tráva dosahuje někdy i výšky muže. Řadoví kozáci, kteří jsou posádkou v stanicích, na blízku hor položených, tolik osvojují si půdy, kolik právě potřebují.

Třetí pruh zabírá horské pásmo kavkazské ve všem rozsahu jeho. Jakožto horstvo, které celé národy od sebe odděluje, lze Kavkaz spíše k Evropě přičítati, kdež pak obrovskou velikostí svou výši svých vrcholkův a důležitostí svých ledovců prvé místo zanáma mezi všemi horstvy zemědilu našeho. Na západě počíná Kavkaz na polouostrově tamanském, jenž od dávna množstvím nafty oplývá,

po té postupuje souběžně s černomořským pomořím, pak táhne se na přič skrze šiji, jež obě odděluje moře, a končí na východě polouostrovem apšeronským. Polouostrov tento, posvátný ctitelům ohně svými zdroji naftovými, moře kaspiské v jižní i severní polovici dělí. Tam čile si počíná uprostřed přesmutné krajiny ryze východní město Baku, které právě v dobách nejnovějších převelice zkvětá. Veliké raffinerie na petrolej nalézají se v blízkém sídle Surachanéh zvaném, k nim pak přiléhá jednoduchý sice, avšak čistotný



Jižní strana Elbrusa a část ledovce asenského.

chrám ohně Atešgah, kamž putují hojně po Asii rozptýlení Parsové; domorodých Parsů na pomoří kaspiském více není. Kavkaz skládá se ze tří pásem; vedlé hlavního pásma, které se pne průměrem do výše 3000 metrů, postupují souběžně dvě pásma pobočná dosahující výše 1000 m. Nejmocnější nzel činí trachytová a porfyrová spousta hory Elbrusa (5660 m.); mocného tohoto velikána kavkazského již od Černého moře viděti lze. K němu druží se uzel hory Kasbeka (5042 m.). Mezi oběma, v tak řečeném středním Kavkaze, pod nímž na severu šíří se rovina kabardská, ční

vrcholkové Kašantan do výše 5218 m. a Dychtan do výše 5160 m. Na úpatí kasbeckém vine se umělá vojenská silnice, kterou Rusové z Vladikavkaza do Tiflisa založili, a která vede krajinou nad míru romantickou. Jednotlivé částky kavkazské označeny jsou zvláštními názvy. Na jihozápadních svazích prostírají se krajiny Abchazsko,



Derbend.

Mingrelsko, Imeretsko čili starožitná Kolchis a Svanetsko na výšním Inguru. Část střední zahrnuje v sobě Gruzii čili Georgii. Na východě prostírá se podobou trojúhelníka území Daghestan, které sahá na východě od polostrova apšeronského až ku stepem nogajských Tatarů na severu. V údolích a širých

roklích, které odděleny jsou od nejbližších ledovcův a také i před nimi chráněny obrovskými stěnami skalními, panuje podnebí italské; sotva o pět kilometrů dále na pohorských ladách naskytuje se příroda podobná přírodě severních částí ruských; ještě výše a již máme před sebou Sibiř s jejími sněhovými bouřemi a polemi ledovými. Též tak rozdílna jest půda, různy jsou i plodiny její. V hlubokém dně srázných propastí horských, kamž sotva kdy sluneční pronikne papsrlek, neroste ani chudá travička; když však z roklí vystoupíme v širý kraj, tuť zdá se nám, že vidíme před sebou švýcarská údolí s bujnými jejich trávníky, s krásnými lesy a s ječícími vodopády. Avšak v horách kavkazských neprýští se žádná větší splavná řeka. Největší řeky oněch krajin, Terek a Kubaň, jsou splavny pouze na některých tratech, jejich pak koryto, jsouc v létě pískem a bahnem zaneseno, činí přehojné brody a mělčiny. Přírozené bohatství hor posud pramálo jest známo. Již však z dávných dob známo, že ukrývají v sobě hory tamní couky olova, stříbra a mědi. Mnozí horalé lijí si kule z olova nebo z mědi, kterou byli sami nalezli. V okolí elbruském hojně se vyskytuje kyz sirnatý, jehož obyvatelé používají prach střelný připravující. Také oplývají hory žulou, překrásným zeleným a červeným porfyrem, pestrým mramorem a horským křišťálem. Veliké bohatství v budoucnosti zjednájí zemi minerální vody druhů nejrůznějších, nevyčerpatelné zdroje naftové a nesmírná ložiska kamenného uhlí. Neméně bohato jest bylinstvo oněch krajin. Na jižních i na severních sklonech hlavního pásma prostírají se lesy o délce 2400 km. a o šíři 10—20 km; na výšinách rostou smrky, jedle a modřiny, níže duby, různé druhy topolové, vlašský ořech a platany; v údolích daří se mnohé ovocné stromy jižních končin vedlé překrásných květín, ba v nejteplejších údolích daří se i réva, bavlník a oliva. Na jižním sklonu mingrelského pásma vyskytuje se i jeden druh čaje. Na pobřeží kaspiském pěstují Tataři mořenu a šafrán. Ještě teplejší podnebí jest v Abchazsku při Černém moři; tamť vzduch ještě vlhčí a bylinstvo budí úžas bujností a divokostí svou. Tamť ještě vše v stavu divém, lidé i příroda. V údolích ovšem daří se pšenice i rýže, obyvatelé však sijí jediné proso, maličko ovsu a kukuřici. Též tak zajímavá jest zvířena. Ježto obyvatelstva posud málo jest, vyskytují se ještě kuny, lišky, veverky, vydry, v lesích pak a roklích černý i hnědý medvěd; na místech nejdlehlších přebývají i bobři. Pardal a hyeny často hory navštěvují a nezřídka objevuje se na Araxových březích i tygr královský. Všude jest veliké množství vlků, šakalů, lišek, srnců, divokých koz,

kancův a zajíců; na horách potuluje se bůvol a divý kozel kavkazský; na Elbrusu i mocný tur se někdy objevuje. \*)

Na Kavkaze obývají kmenové horští, kteří náležejí k nejrůznějším skupinám národním. Na nevelkém prostranství žijí tam národové nejrůznější, kteří hojnými mluví jazyky: Lesghové, Misdžeghové, Abchazové, Adighové, kteří známější jsou i jménem Cirkassů čili Čerkessů, Tatarové, Kabardové, Ossetinci a Kozáci. Z těch sluší se dotknouti Abchazův a Kabardův. Oni sice nevzdali se

nehezké vlastnosti všech Moslimů, která poroučí, aby vše zavrženo bylo, což od nevěřících pochází, přece však počali obilí pěstovati ba i pluhu užívati, lépe zařizují si svá obydlí a zblížují se s Rusy. Kavkazští kmenové vůbec mají velmi dobrý soud a nebývají nikdy slepými fanatiky náboženskými; učení Mahomedovo přes veškerá kázání imamův a věrověstů nemnoho se zakořenilo. Čerkessové a Čečencové (totiž obyvatelé úrodné a plodinami bohaté krajiny Čečnie ve středním Kavkaze) nebránili se Rusům s důrazem tak velikým ze slepé pouze poslušnosti k vůdci svému Šamylovi, ani z nenávisťi ku křesťanům, ani za choutkami loupeživými, nýbrž jediné z lásky k nezávislosti. Mnozí kmenové uvnitř hor osedlí posud pohany zůstávají,

než křesťanství sice pomalu avšak trvale k nim vniká. Horalé jsou v chování svém uslechtilí i hrdí, třeba odívali tělo své krojem rozedraným a huňatou burkou; oni jsou prosti i bezúhonní ve svém chování, kroj jejich jest vkusný a pěkně ozdobený, jejich popěvky a písně jsou plny poesie. Koně svého často milují více nežli ženu svou, která ku př. u Abchazů pouze přednost má před zvířaty do-



Čerkes.

\*) Podrobná líčení kavkazských krajin jsou obsažena ve spisích G. Pouletta Camerona: *Personal adventures and excursions in Georgia, Circassia and Russia*. V Londýně 1845, 8°, 2 díly.

mácími. Žena vůbec žije v nejhnusnější závislosti; ona má vše na péči, muž pouze hledí si zbrání svých.

Ze všech národů kavkazských pouze dva dosáhli významu historického. Jsou to Arménové, které jsme již byli poznali, a Gruzinci. Gruzinci činí hlavní jádro obyvatelstva tifliské a kutajské gubernie; pocházejí od Albancův a Iberů a náležejí tudíž ku plemeni kavkazskému. Více méně jsou podobní pravým horalům, jsou také tou měrou bojovní a roznětlivi jako oni a liší se podstatně od ziskuchtivých Arménů. Mluví svým jazykem mateřským, jenž v různá rozpadá se nářečí; těžko jest jemu se přiučiti, také těžko jej vyslovovati, ježto má mnoho hlásek podnebných a hrdelných. Spisovatelé jejich označují Gruzince různými jmény nazývající je Laziky, Mingrely, Kachetinci, Gruzinci a Kartalinci. Dnešní Gurie slula v starověku Lasika čili Kolchis. Teprve v středověku vyskytuje se jméno Gruzie čili Georgie. V severní části Gruzie obývají Kachetinci, jichž vlast slyne krásnými i bohatými vinohrady. Tamť daří se ohnivý červený mok kachetský, jenž závodí s nejlepším burgundským; posud však málo se jeho vyvážá a nejvíce se doma zpotřebuje. Západně od Černého moře leží Mingrelsko, pověstné bujnou úrodností své půdy, však i také hojnými zimnicemi. Nejčastěji a nejraději nazývají se Gruzinci Kartalinci, domnívajíce se, že jsou potomky Kartla, domnělého vnuka Noahova, od něhož prý i jméno země pochází. Vůbec potvrzují oba přední křesťanští národové na Kavkaze obývající, Gruzinci i Arménové, že čím chudší a skoupější jest příroda, tím pilnější a přičinlivější člověk na ni odkázaný. Škaredými lěnochy a chudasy jsou statní i krásní obyvatelé dolního Mingrelska, jimž by bohatá příroda všeho hojně nadělila, kdyby jen maličko péče přiložili. Ovšem mnohé zavinuje i podnebí; obyvatelé krajín jižních bývají pohodlnější a střídmější nežli severané. V stínu krásných košatých ořechů skrývá se dřevěná chatrč mingrelská, obyčejně zpořázená z měkkého dřeva maďalového, vedle ní rýžové pole, na němž daří se boby a tykev. Každý strom jest živou podporou révy vinné, jejíž kmen mnohdy tloušťky lýtka dosahuje; tu a tam vstřípena moruše; po pastvinách potuluje se tlupa malých, vyhublých vepřů, jichž štětiny jsou obyčejně barvy černé. Veškero hospodářství součiní několik vyhublých krav, několik koz a, kde nějaký blahobyt vznikl, i nezbytný bůvol. Poměry však se mění, čím více do pohoří vnikáme. Do výše 1300 m. daří se veškery plodiny, jichž k životu třeba. Tamť daří se ještě víno, tamť ještě lze hedbávnictví provozovati a tak zvané jižní obilí, jímž kukuřici

a zvláště některé druhy prosa (*Setaria italica*) srozumíváme, hojně poskytují úrody; v těžké půdě pšenice se daří. Tamť býti dobře člověku pracujícimu. Podnebí jest mírné, révy není třeba ukrývati, jemné hrozny zrají na jižním slunci a netrpí ani častými lijavci, jimž vydány jsou nížiny. Obyvatelstvo nekupí se ve velkých a pevných kulturních střediskách, nýbrž po výtce jest roztrouseno v utěšených krajinách pohorských; přes to jest soubydlení jeho větší než v nížinách mingrelských, kdež téměř není rolnických vsí a pouze osamělé dvorce se vyskytují. Chud zůstává krásný lenoch níže položených a více bohatvím přírodním oplývajících krajin, jemuž lze kliditi ryži i bavlnu, také olivu, ba místy i plodiny Hesperidek. Lépe daří se bratru jeho výše žijícimu; onť také jest těla ideálně krásného, vzrůstu štíhlého, ušlechtilého ve svém pohybu i obcování, zraku smělého, nezřídka plavé pleti s vysokým čelem a modrýma očima; někdy zase jest převahou pleti smělé, černých jiskrných zraků, zdoben krásným vlasem i vousem, jenž vroubí vejčitý obličej jeho; tahy jeho jsou jemny, ale patrně označeny, nos pak mírně zklenut. Horal již aspoň péči jeví, aby v zimě měl výživu. Pevněji zbudováno obydlí jeho, jeho dobytčeti chlévu třeba, vinnou révu každoročně jest ořezávati, bourec péče vyhledává, les, jenž pokrývá horské srázy, musí býti odstraněn a půda, mnohdy dosti tvrdá rýčem a lopatou vzdělána, aby se hodila za pole rýžové a uživila pána svého. Imeretský obyvatel kolchických podhůří lépe hospodaří nežli Mingrelec v nížině a tím lepšího vidu poskytuje hospodárnost obyvatelstva, čím výše do hor vstupujeme, čím více přírodě prací přispěti třeba. Avšak mizí potom krása, ušlechtilost i imponující vnějšek obyvatel požehnané nížiny kolchické a zdá se, že péče a boj o bytí kráse se vyhýbá. Jediný pobyt v Sugdidech, kdež sídlívali dříve mingrelští knížata, poučí o trhovém dni každého, tamť že lidé na světě nejkrasší obývají. Knížecí rodové středního pásma horského udrželi se v plné ryzosti; ovšemť po výtce z roviny pocházejí a krev svou sňatky s dcerami roviny oživují. Avšak mezi lidem obecným již mnohé pozorují se úchyly; zhusta potkáváme bídné, shrbené a starostmi stížené postavy, nejvíce pak jest s podivením, že ženy, čím výše do hor vnikáme, ošklivější jsou. Od nejstarších dob byl Kavkaz velikou branou mezi Evropou a Asií, kudy dála se všechna stěhování národů. Každý národ, jenž branou tou se ubíral, zůstavil tam část kočujícího obyvatelstva svého, jehož stopy až k nepoznání se setřely. Víme pouze bezpečně, že v různých částech země zbyli potomci Skythů, Polovců, Chazarů, Bulharů, Hunnův a Mongolů;

mnozí domnívají se, že Ossetinci, kteří obývají na západě hory Kazbeka, potomky jsou starých Germanů. Jsou prý vlasů plavých, postavy mohutné, rozvážliví, ba poněkud i váhavi a liší se od štíhlých i ušlechtilých zjevů jiných kmenů horských, tak že podnes Ossetinec spíše Germanem než Kavkazanem býti se zdá. Směsici činí Svanové na západě, v jichž povaze a krvi převládají živly gruzinské. Seznáme tudíž na horním Inguru fysiognomie všech možných tvarů. Vidíme tam pravé obličejce apoštolské, krásná i vysoká čela vedlé hlav stlačených, které nám připomínají některé obyvatele Malé Rusi, pozorujeme řídký i ulehlý vlas vedlé kučer nejskvělejších. Vedlé štíhlých postav mužů nejkrásších, kteří patrně pocházejí z Mingrelska, vyskytují se postavy jiné, sice statné, avšak nesouměrné, beze vší ušlechtilosti obličejce a chování se. K tomu ještě mnozí vole dostávají a upadají v různé stupně kretinismu; vůbec činí lid tento svým vnějším obraz neobyčejné směsi národní. Dokázati lze, že přistěhovali se do západních krajín hlavně Mingrelcové, do jiho-východních pak Imeretinci, ježto posud na západě nářečí mingrelského a na východě imeretského se užívá. »

Vedlé vytěčených domorodých kmenův obývají na Kavkaze ještě cizí přistěhovalci, Rusové, Čechové a Němci. Teprve po tvrdších bojích s horaly kavkazskými nabyli Rusové vlády v zemi. Čeští přistěhovalci přišli v letech šedesátých a založili osady Novou Prahu a Pilenkovu ves; se svými polnostmi jsou velice spokojeni. Němci posléze obývají v Tiflisu, v osadě marienfeldské, v KachetSKU a v Jelisavetpoli, jakž nazývají Rusové staré město Ganži.

Do Jelisavetpole přistěhovalo se roku 1816 několik set rodin württemberských. „První osadníci,“ praví Chanykow, „byli neobyčejně oškliví, měli široké i hranaté obličejce, plavý nebo rusý vlas a oči modré. Lépe již bylo příštímú pokolení; černý vlas a černé oči nebyly více vzácnostmi; třetí pokolení tou měrou se změnilo, že nebylo lze více württemberského původu při něm vystihnouti, ježto obecným znakem staly se černé oči a temný vlas, obličejce se prodloužily a tělo, které výše své neztratilo, stalo se štíhlejším.“ \*) Tuto změnu plemenných znaků přičísti jest jedině místním dojmům; neboť ctnost žen nad veškeru pochybnost vznesena býti musí, němečtí pak kolonisté na Kavkaze jen mezi sebou v sňatky vstupují a sice tak přísně, že Chanykow nevěděl ani o jednom sňatku Württemberčana s Gruzinkou. Odjinud důkazů nabýváme, že správná jsou udání

\*) Chanykow: Mémoire sur l'ethnographie de la Perse, str. 14.

Chanykowova; přijímají i Anglosasové ve Spojených Státech amerických rychle na se nový typ americký.

Na jižní straně kavkazského hřebene prostírá se část asijská čili Zákavkazsko, které se skládá nejvíce z údolí řek Kury a Riona, z nichž toto v starověku Kolchidou slulo; jsouc nyní spojeno s částí severní v jediný okres místodržitelský činí důležitější část jeho. Tamt jsou nejznamenitější města a sídla: Šuša, Jelisavetpol, Erivan, Tiflis, Alexandrapol (ruská pevnost pohraniční proti bývalé turecké Armenii), Achalzich, Kutais i jiná více.



Tiflis.

Tamt také probíhá veliká cesta obchodní, která vede z Bakova na břehu moře kaspijského do Tiflisa, odkudž zpořizena jest železná dráha do Potije. Poti přes vady mělkého a nechráněného přístavu svého, přes zimničné podnebí a nesmírná hejna obtížných moskytů rychle vzkvétá a čile účastní se obchodu pontského.

Předním městem kavkazským jest Tiflis, jehož obyvatelstva jest asi 60.000 duší. Město jest pravé mixtum compositum města evropského a asijského; skládá se z ruské čtvrti s dosti pěknými domy, které zbudovány jsou po způsobě evropském, z čistotného

a úpravného německého předměstí s hojnými zahradními hostinci, a posléze z předměstí perského, které má ráz vychodní. Krásný i široký golovinský prospekt byl by zajisté ozdobou každého evropského velkoměsta. Proti tomu upomíná městská čtvrť, kdež armenský bazar se nalézá, ještě velmi živě, že Tiflis s počátku tohoto století podřízen byl panství perskému. Starý hrad gruzinských knížat zdobí svými rozvalinami pahorek, jenž na jedné straně příkře z nížiny vystupuje a na druhé straně ve vlnách romantické bystřiny se shlíží. Baron Thielmann praví, že jest Tiflis městem protiv. Jen prý v Kairu snad lze shledati podobnou směr východní poesie a východního úpadku, evropské vzdělanosti a evropské střízlivosti. Jedna illuse prý prava není; není prý Tiflis městem, jež Bodenstedt líčí ve svém tisíci a jednom dni na východě.

Za krátký čas, v němž kavkazské země staly se částmi ruské veleříše a tudíž i vzdělaného světa, staly se s nimi změny velikolepé. Do krajin sotva ode sta let nabytých poslalo Rusko řadu výtečných správců; krajiny, které ještě v letech šedesátých byly dějištěm nepřetržitých vpádů svobody milovných kmenů horských a které tudíž byly hlubokou ranou na těle veliké říše, jsou dnes pevnou ohradou asijské moci její. Velikých nákladův a množství drahocenné krve pohltilo Kavkazsko, za to však jest nyní vyjímajíc některé nepatrné krajiny z nejspřádanějších provincií asijských. Správa jeho v blahodějnou staví se protivu ku sousednímu hospodářství perskému a tureckému, i lze si učiniti pojem o rozkvětu, jehož dojdou území tato, až se stanou jednou částmi říše ruské.

A kterak asi dosáhlo se výsledků těch? táže se mnohý s podivením. Zcela jednoduše: vláda brala se za cílem velmi určitým a zcela praktickým, užívala však provádějíc jej železné důslednosti. Netýrала domorodce pokusy civilisačnými, které by Asijskovi tou měrou byly nesnesitelný jako kdybychom jej nutili, aby se vyzul z lepého a pohodlného kroje národního a odíval těsným šatem evropským. Ruská vláda šetřila pečlivě zvykův i obyčejů národních. Vláda nechlubí se nejasnými hesly denními a nikdež neoznamuje, že jest jejím povoláním, aby na východ vzdělanost přinášela, za to však udržuje přísný řád i kázeň. Když byli udatní horalé pocítili tíhu meče, učiněna byla vhodná opatření vojenská, jimiž vážnost vlády pojistěna přede všemi útoky; jinak však míchá se ruská správa jak možná nejméně do věcí místních. Jednotlivým kmenům ponechány starodávné obyčeje i řády životné, sousední výkony vykonávají se spíše způsobem patriarchálním než úředním, nálezy pak vynášejí

po výtce domorodci. Jediné přísná kázeň vojenská upomíná nás Kavkazem putující na vládu evropskou. Cesta tato zdá se býti nejlepší, aby ji národové východní a ve vzdělání opozdili v pořádku byli udržáni. Péči vlády budují se silnice, ba i železné dráhy, jimiž obchodu nové krajiny se otvírají. Nejdůležitější jest, že šetří vláda pokud se týče náboženského přesvědčení domorodců, nestrannosti největší a ponechává každé sektě svobodu největší ve způsobu, jakým spasena býti chce. Za této vlády daří se domorodcům tak dobře, že nikdo z nich nepomýšlí, aby dosáhl starodávné barbarské nezávislosti, za níž nikdo nebyl bezpečen životem a majetkem svým. Myně tudíž tvrdí se, že Rusové na Kavkaze dosáhli posud jen bezpříkladného zpusťování národního života, z něhož prý v daleké teprve budoucnosti nové životní útvary bude lze vzbuditi. Ba spíše lze tvrditi, že žádný evropský stát nešetří tou měrou jako Rusové národního života svých cizích poddaných. Jest ovšem pravda, že téměř půl millionu Kavkazanů raději se uteklo do asijského Turecka, nechtie podrobiti se žezlu carovu; Rusko však sotva želí ztráty jejich. Vystěhovali se oni Ččenci a Čerkesové, kteří se usadili buď v Kurdistanu, buď v Bulharsku, a tam v nejuvějších dobách scény vyvolali, které vzbudily největší ošklivost po vši Evropě. Pan Kanitz vypravuje, že v Bulharsku hned poznal čerkeská sídla v dlouhých řadách nakupená po veliké chudobě, po nečistotě a úpadku. „Zajisté každý Rus, jenž tudy cestoval, blahosklavil zemi svou, že se zbyla sloty té lenivé.“\*) Z jiného příkladu obdobného vidí se, kterak o věcech podobných soudí Asijci. Zajímavá jest totiž rozprava, kterou měl anglický lékař Bellew s jakýmsi Peršanem. Peršan pravil, že hladomor jest nezbytné zlo, kteráž klidně snášeti třeba. Turkomanů prý by se vláda uhájila, kdyby peněz obětovati chtěla; ona však nechce. „Praví se, že prý Rusové nás chtějí osvoboditi od Turkomanů. Dejž Bůh, aby tak učinili! Učiní-li tak a vyhladí-li slotu onu z povrchu země, nabudou lásky i úcty všech obyvatelů perských.“ — „Jakž ale lze Rusům, aby vás od Turkomanův osvobodili?“ vece Bellew. „Rusko jest veliká říše, ono má mnoho peněz a veliké vojsko. Což jsou Rusům Turkomané? Rusové peněz obětují a vše pořídí, co jen chtějí budou. Lidé praví, že prý zamýšlejí Chivy dobyti a že prý k tomu činí přípravy. Jakmile dobudou Chivy, zmizí i Turkomané z Merva.“ Z těchto projevů lze seznati, kterak soudí se v Asii o ruském postupu a které naděje se kladou do říše carovy. Poutníci

\*) Kanitz: Donaubulgarien, II díl, str. 71.

bocharští neměli dosti slov, Bellewovi vychvalující ruskou správu turkestanskou a pravili přímo, že jest ruská vláda přísná, ale i spravedlivá a že jest jim milejší nežli vláda domorodých chánů; také nepochybovali, že se Rusko v brzce zmocní všeho Turkestana. Udání ta tím jsou závažnější, ježto pocházejí od Belewa a tudíž zajisté ze žádného zdroje rusomilského. Nikdež není řeči o nějakém zpuštění národního života, ovšem zaujal značný luxus evropský místo někdejších způsobů životných, které měly povahu zúplna asijskou. Luxus tento přinesly s sebou rodiny ruské, které se na Kavkaz přistěhovaly; nejprve objevil se v Tiflisc, odkudž rozšířil se po všech městech gubernských a již i nalezl přístupu do rodin bohatších domorodců. Naproti tomu lid venkovský a třídy nezámožné nezměnil zvyků svých a ukáží skrovné životní potřeby jednoduchými i levnými plodinami domácími. Z úvahy této poznati lze, že ve všech částech asijských Rusové nabývají nad Angličany převahy způsobem, kterak nakládají s podmaněnými cizími národy. Není ovšem pochyby, že vzdělaností svou Angličané Rusy předčí, také však není pochyby, že velevzdělání Britové neznají způsobů, kterak by své asijské poddané na pravý stupeň vzdělanosti přivedli, kdežto Rusové s prostředky mnohem menšími nepoměrně větších dosáhli výsledkův u kmenův asijských. Pod ochranou ruskou zvolna sice pokračuje vzdělanost u národův asijských, avšak trvale a vedlé přirozeného nadání a kmenových schopností jejich. Vzdělanosti britské jsou Asijsci daleci, oni jí vůbec nepochopují.

### Nížina turkestanská.

Turkestan čili Turan oddělen jest od Kavkazska mořem kaspijským, od něhož se prostírá na východ až po úpatí středoasijského horského jádra. Jsa na východě a na jihu obklíčen vysokými pohořími, zabíhá na sever do rovin západosibiřských, tak že není ani lze přirozenou severní hranici určití. Mluvíce tudíž o Turkestanu, zahrnujeme tím i jihozápadní Sibiř, která po útvaru svém činí neodlučnou část jeho. Vůbec jména „Turkestan“ a ještě více „Turan“ postrádají za našich dob vsí skoro důležitosti, ježto téměř veškerý kraj jest v rukou Rusů; značí tudíž obě jména spíše pojem zeměpisný a ustupují novým správním pojmenováním, která Rusové byli zavedli. Dříve nazývali turkestanské končiny na rozdíl „Malého Bucharska“, kteréž nyní sluje Východním Turkestanem, také „Velikým Bucharskem“; avšak nepřístojné pojmenování to úplně

zaniklo. Za to často mluví se o „Střední Asii“, avšak ani tento pojem povaze země náležitě nevyhovuje.

Krajina, kterouž popsati hodláme, ohraničena jest tudíž na západě mořem kaspiským a řekou Jaikem čili Urálem, na severu týmnž veletokem až po sídlo Orsk, pak přímkou, která se táhne od sídla výše jmenovaného až po sibiřské město Semipalatinsk; východní hranici činí vysoká a nejvíce ze žuly zbudovaná pohoří, kteráž jsou členy velebného Tarbagataie, Ala-Taua a Altaie; jižním pokračováním jejich na hranici čínské jsou Tian Šan čili Hora nebeská a vysočina pamířská; k této přistupují na jihovýchodě obrovské tvary hindukuhské. Na jihu uzavírají Turan pokračování pásma hindukuhského, která se táhnou až do okolí heratského, pak pásma pnoucí se na severní straně perské krajiny chorassanské a dotýkající se na západě moře kaspiského. Největší část krajiny takto ohraničené zabírá turkeťanská nížina, největší na světě, když k ní přičteme nížinu sarmatskou ve východní Evropě, která pouze řekou Urálem jest od ní oddělena. Půda kloní se po výtce k jihu, na východě pak znenáhla se zvyšuje směrem jihovýchodním. Na jihozápadní straně vyplněna jest největší sníženina povrchu zemského v nejlubších svých místech mořem kaspiským, jehož hladina, jak již víme, leží 26 metrů pod hladinou moře azovského. Pokračováním této sníženiny jsou krajiny táhnoucí se na západ až po Volhu a Obšcej Syrt. Na východě odděleno jest moře kaspiské povýšeninou ustjurtskou, 2400 km. širokou, od aralského jezera, které vedle moře kaspiského jest největším vodojemem starého světa. Do jezera aralského vlévají se nejdůležitější vodní tepny turkeťanské, soupustné veletoky Amu-Derja (Oxus) a Syr-Derja (Jaxartes); obě vznikají ve výšní Asii, ona na planině pamířské, tato v Tian-Šanu a dostihují aralského jezera plynouce tokem téměř rovnoběžným. Z části protékají stepmi a poušti. V poříčních stepech jest veliký počet malých i větších jezer; jezera tato, jakož i jezero aralské vnímají početné řeky stepné, které však často v písku se ztrácejí.

Rusové nazývají nyní veškerou krajinu, která se prostírá mezi Obšcej-Syrtem a jezery kaspiským i aralským, Uralskem; Ustjurt a východní pobřeží kaspiské nazývá se územím zákaspiským. Ruskému panství poddáno jest veškero východní pobřeží kaspiské až ku pomezí perskému v údolí atreckém, po poušť turkmenskou a po někdejší zátoku jezera aralského, zvanou Ai-bögüre, kteráž v dřívějších dobách činila jižní cíp jezerní, nyní však úplně jest vysušena a dno její úrodným učiněno.

Východní pobřeží kaspijského moře jest mnohem rozmanitěji rozčleněno než pomorí západní; na severu zalévá se do souše hluboký chobot Mrtvý Kultuk, jenž činí polouostrov Mangišlak; v jihu spojen jest s mořem úzkým průlivem záliv Kara-Bugas, více jezeru se podobající. Pobřeží kaspiské jest po větce plocho a pusto, na některých však místech dosahuje břeh neobyčejného



Turkomanská dívka.

zvýšení. Polouostrov mangišlackský prostoupen jest složitým pohořím, které se stupňovitě ku pobřeží sklání; pásmo Ak-Tau skládá se z nízkých, srázných skal křídových. Na jihu kara-bugaského průlivu pnou se hory balkánské, které dospívají výše až 1620 metrů; nejvyšším bodem jejich jest Dirhem-Dagh. S podhůřím balkánským splývá dlouhé pásmo kuronské, ze žuly a z porfyru složené. Na východě kaspiského zálivu, jenž sluje Kuli-Derja, zdvihá se pásmo Sary-Baba a na ostrově čeleckém skalnatý hřbet Čochrak. Povýšenina ustjurtská, prostírající se mezi kaspiským a aralským jezerem, pne se nad 200 metrů nad hladinou obou jezer a jest lemována příkrými i vyso-

kými stěnami, splývá pak na severovýchodě s horskou skupinou, která sluje Muchadží čili horami mughadžárskými. V těch místech jsou kraje ustjurtské nižší a mizejí na východě zúplna v písečné poušti Bolšije-Barsukí; na jihu ustjurtském prostírá se daleko na jihovýchod, ba až za řeku Amu nesmírná poušť. Není to step s jednotvárným bylinstvem a s půvaby, kterýchž jí propůjčuje kočovný život též tak jednotvárně upravený, nýbrž pravá poušť se všemi nebezpečnostmi a se všemi hrůzami. Tato část střední Asie

k Evropě obrácená jest nejpustší a nejneutěšenější. Na východním pomorí kaspiském Rusové mnohá místa opevnili, jimiž na uzdě drží okolní obyvatelstvo; avšak v širém obvodu pouští mezi řekou Amujem a kaspiským mořem jsou jedinými pány loupeživí Turkmené čili Turkomané, po nichž také poušť jest nazvána.

Turkomané čili Turkmené byli jak se zdá vždy, pokud sáhají zprávy historické, loupeživým kočujícím národem tureckého kmene a nebyli nikdy spojeni v ce-

lek jediný. Oni rozpadají se v khalky čili kmeny, v hordy, jež se „tájfe“ nazývají, a hordy dělí se zase v oddíly „tire“ zvané. Uherský cestovatel Heřman Vámbéry jmenuje z kmenů nejdůležitějších: Čaudory, Erszary, Aliely, Karavy, Salory, Sariky, Yomuty, Tekeje a Gökleny. Göklenové a Yomutové jsou nejpokojnější a poměrem nejvzdělanější, uznávají pak z veliké části šaha perského za panovníka svého. Počet jejich million duší nepřesahuje, což ovšem počet nepatrný hledíme-li k nesmírnému prostoru, v němž obývají. Zvláстно jest, že se mezi Turkomany žádný vůdce nevyskytne a že nikdo není zvyklý po-

slusnosti. Přes to vše neshledáváme u nich bezvládí, a přestupky proti mravnosti i právu řídceji se u nich vyskytují, než u kteréhokolivěk mahomedánského národa v Asii. Vše u nich ovládá zvyk a mrav „deb“ zvaný; náboženství má působení nepatrné. Různí kmenové žijí u velikém nepřátelství mezisobním; Persie vůbec se nebojí, ruská moc vzbuzuje však úctu jejich. Pevně a věrně přidržují se kmene svého; již čtyřletá dítka znají tájfe a tire, k němuž náležejí, a hrdosť budí v nich sláva a velikosť hordy jejich. Turkomané



Turkomanská žena.

označují se zrakem smělým i pátravým, lišice se tím od jiných kočovníkův a městských obyvatel ve střední Asii. Předním zaměstnáním jest jim loupež a každý ochotně a hned uposlechne pozvání k loupežnému tažení. S počátku rozhodnutí se tají, když však mollah udělil pozhennání vyvolenému náčelníku, každý v sedlo se vrhá a spěchá na místo umluvené. Útok děje se obyčejně o půl noci a nebo před východem slunce i setkává se nejčastěji s výsledkem. Perské karavany bývají nejčastěji přepadány; kdož odváží se odporu, toho loupežníci pobijí, zbývající pak do otroctví odvedou. Když byli se Rusové zmocnili Turkestana, zanikl ovšem obchod s otroky téměř úplně a tím i Turkomanům strašná zasazena rána; nyní hrozí jim úplná zkáza, ježto naučili se žítí pouze z lupu lidského. Avšak záhuby jejich zajisté nikdo litovati nebude. Velice nevrli jsou Turkomané v životě rodinném. Na večer naslouchají pohádkám a písním, jež pěvec čili „bakhši“ dutarou čili dvoustrunnou kytarou provází. Zpěvy jsou nejvíce básnickými projevy, které zůstavil národní básník Machdumkuli, před více než 80 lety již zemřelý. Některé ze zvyků jejich jsou pamětihodny a tím vzácnější, že stěží je lze shledati u ostatních kočovníků středoasijských. Vedlé kipčackých Oesbeků jsou Turkomané národem v Asii nejbojovnějším, poloha pak jejich kočovišť činí je strážci jižního pomezí turkesterského. Tamť leží i nejřednější sídlo jejich, město Merv. Merv nenáleží vlastně nikomu i čítá asi 30.000 stanův; obyvatelstvo chráněno jest mohutnou zdí, věžemi a příkopy utvrzenou, jež zbudována jest z části z hlíny z části z cihel na vzduchu sušených. Městem, které se spíše opevněnému táboru podobá, protéká rámě stepní řeky Murghaba, jež severně odtud ve stepi zaniká. Merv jest velmi důležitou ohradou nezávislosti turkomanské, odkudž lze si vysvětliti snahy ruské o nabytí jeho. \*)

Země turkmenská prostírá se na severu až po aralské jezero a oásu chivskou na řece Amuji. Chiva nazývá se ovšem nezávislým chánstvem, avšak za posledních let bylo jí trpce pocítiti moci ruského císaře i byla omezena na malé území, které asi dříve nebo později úplně splyne s ruskými državami. Již nyní jest chán chivský, jako soused jeho v blízké Bochaře, pouze loutkou v rukou ruského velitele turkesterského.

Téměř nemožno jest, aby poněkud určitěji naznačeny byly chivské hranice; jestiž chánova říše na severu a na východě obklíčena

\*) F. v. Hellwald: Centralasien. Landschaften und Völker in Kaschgan, Turkestan, Kaschmir und Tibet. V Lipsku 1875, 8<sup>o</sup>, str. 280—332.

stepmi i pouštni, jichž kočující obyvatelstvo jen tehdy koří se chánovi, když toho prospěch jeho vyhledává. Sotva lze se pokusiti o udání nynějších hranic. Na severu činí hranici nepatrná část jižního pobřeží aralského; na severovýchodě a na východě řeka Amu-Derja; na západě a na severozápadě táhne se hranice o trati asi 150 km. na levém břehu řeky Amuje, a to pouštni, které jsou pokryty létavým pískem, solnými kalužemi a rozsáhlými i rokytnatými močály; poušť jen na některých místech nabývá povahy stepi, kdež lze kočovníkům stáda popásati. Uprostřed krajiny nehostinné rozkládá se tak zvaná oása chivská; ležíc po vytce na levém břehu řeky Amuje, při níž se kupí i sídla obyvatelstva tamního, prostírá se od města Pitňaka až ke Kungradu. Amu protéká oásou v spádu rychlém. Ježto nemá poboček, bylo potřebí zříditi zavodňovací síť, do níž voda k vzdělávání polí potřebná přímo z řeky se vede. Již od Pitňaka počínajíc jest veškerá země protkána sítí průplavů. Jediným zdrojem úrody zemské a blahobytu obyvatelstva jest řeka Amu a vysoký stav vod jejích jest též tak záhubný jako nedostatek vody. Proti nedostatku vody není ovšem prostředkův; aby však vysoký stav vody zemi neškodil, nanesli Chivští podél celého levého břehu hráz značně vysokou; skrze hráz vedou roury, jimiž naplňují se stoky a průplavy. Na místa vyše položená a na veškerý pravý břeh přivádí se voda způsobem zvláštním. Bylo zajisté veliké práce, veliké píle i velikého důvtipu třeba, aby provedeno bylo dílo veliké; přes to z velikého obústí, které zabírá 144 □ Mm., činí pouze 55 Mm. plodivou část chánstva. Proto také největší část obyvatelstva usedlého kupí se na levém břehu veletoku, ježto tíže jest zavodňovati a tudíž i vzdělávati zemi na pravém břehu položenou. Podnebí jest stepní, v létě úmorné vedro, v zimě tuhé mrazy, které nezřídka až — 19 R. dosahují. Amu zamrzá pravidelně jen po jeden měsíc; tání počíná v únoru, načež v brzce dostavuje se jaro. V dubnu počíná léto, a teprve uprostřed listopadu jeseň se dostavuje. Pole dávají výbornou úrodu, čehož příčinou jest hlavní umělé zavodňování. Za úrodných let dává pšenice žěň až šedesaterou, rýže čtyřicaterou až sedmdesaterou, džugára až i trojsterou. Zrno džugáry oves nahrazuje, její stébla jsou potravou koní i jiného dobytka. Vedlé toho pěstuje se i ječmen, čočka a hrách; z rostlin obchodních hojně se vyskytuje bavlna, konopí, jistý druh oliv, mořena, tabák a len. Luk jeví se nedostatek, pročez počínají pole osívatí lucernským jetelem, ježž třikráte požíňají a tak výborného krmí pro dobytek nabývají. Největší pýchou oásy jsou zajisté vzácné druhy ovocných stromů,

vyznamenávající se velmi jemnou chutí plodů svých. Uzávají tam výtečná jablka, hrušky, slívy, merunky, broskve, vinné hrozny, granáty a zvláště dýně. Vedle červené řepy a cibule zelenina jiná téměř se ani nepěstuje. Stromy vyhledávají pečlivého pěstování; dřeva potřebného poskytují topol, naruan a jakýsi druh rustena. Moruší třeba jest ku chovu hedbávníka. Velmi nespolehliva jsou udání i o počtu i o národopisné příslušnosti obyvatelstva. K obyvatelům osedlým přičítají se Oesbekové, Tadžikové a Peršané. Panujícím národem jsou Oesbekové, kmen původu tureckého; oni si kdysi střední Asii podmanili, duševně však za Tadžiky pozadu zůstávají. Počet



Turkomanský mlýn.

jich nepřesahuje více 100.000 duší; živí se orbou, také i obchodem a činí jádro vojska. Praobyvatelstvem středoasijským jsou Tadžikové původu arejského; v minulých dobách byli sice Oesbeky podmaněni, nyní však požívají s nimi těchž práv a ovládají veškeren obchod. Čítá se jich také asi 100.000 duší, ač je jich snad více. Ze všeho obyvatelstva jsou nejpracovitější Peršané, kteří výhradně orby si hledí; dříve byli otroky, nyní jsou propuštěnci. Chov dobytka jest nepatrný, dobytek sám postavy neveliké. Také nechová se mnoho ani velbloudův ani dromedárů; dromedár jest větší i statnější nežli velbloud. K jízdě a k dopravě oslů se užívá; jsou sice malí, avšak silní. Kůň kirgiský jest vychrtlý a slabý, než Argamakové z ryze

turkomanského plemene jsou velicí, krásní, ohniví, silní a ručí. Kočovní obyvatelé více dobytka chovají než lid osedlý, ne však tolik, kolik sibiřští Kirgizové. Ku kočovníkům počítají se i Karakalpakové, kteří kočují v krajinách od ústí řeky Amuje, po veskerém pravém jejím poříčí a až po jezero zvané Döu-Kara. Jest prý jich asi 45.000 hlav; hledí si orby i rybolovu a jsou náručí mírumilovný, jež Chivané velikými dávkami utlačují. Kirgizů čítá se asi 35.000 hlav; oni oddávají se výhradně chovu dobytka a vyhledávají nejraději dobrá



Vnitřek turkomanského stanu.

pastviska při řece Jany-Su. Turkomané kočují v západních a jižních okresích chánstva a také i v stepi mezi zavodňovacími průplavy. Všech čítá se sotva 15.000. Celkem má tudíž Chiva asi 340.000 obyvatel, jichž jest 100.000 kočovníků. Sídla skládají se z křivých uliček, blátivých, nebo prášivých; obydlí jsou z hlíny slepena a příkopy a zahradami obklíčena. Hlavní město Chiva zbudováno jest mezi dvěma průplavy zavodňovacími; násep z hlíny učiněný a tři metry vysoký obejímá je v objemu šesti km. Také uvnitř města jsou týmně způsobem opevněny paláce chánovy, obydlí hodnostářů státních a některé vyšší školy duchovní. Vnitřní město jest spolu pevností a má tři brány, vedlé nichž povaluje se asi 20 děl. Ve vnějším městě jest veliký bazar, uprostřed rozsáhlých zahrad zbudovaný. Také jsou tam letní paláce chánovy. Chiva čítá 20—30.000 obyvatel, Kungrad nad Taldykem v domech polou zbořených má 6—8000 obyv. Obyvatelé kungradští provozují dosti živý obchod s dobytkem a ploidinami. Město Jeni-Urgenč jest asi 10 km. vzdáleno od levého břehu řeky Amuje; kolem města vzbudována jest dosti tvrdá hradba, děly dobře vystrojená. Obyvatel jest asi 3000. Mnohá jiná místa jsou městy jen dle jména, spíše dlužno za pevnůstky je pokládati. Chán vládne despoticky, země rozdělena jest dle počtu měst, z nichž ku každému určitý počet vsí jest přikázán. Právo vynáší buď chán sám, buď soudcové, kteří usuzují dílem dle psaných, dílem dle zvykových zákonů, ježto obyvatelé se přiznávají k učení sunnitskému.

Vedlé Syra jest Džeihun čili Amu-Derja nejpřednější tepnou turkestanskou, která svým působením zúrodnujícím má podobnou důležitost jako Nil. Vzniká v malém alpském jezeře (zvaném Sary-Kul čili Viktoria-Lake) na okrajných horách pamirských ve výši 4236 m. Odtud plyne k jihozápadu, zahýbá k severozápadu a vlévá se do jižního cípu aralského jezera.

Podlé měření vykonaných svádí Amu v dolním toku svém 3000 km. vody za vteřinu (Rýn 2500, Rhône 2000).\*) O splavnosti jeho máne zprávy neshodné, někteří udávají, že je splavný po největší části toku svého; Lenz naproti tomu udává, že je splavný pouze pro čluny a Vámbéry tvrdí, že vůbec splavný není.\*\*\*) Dle plukovníka Stoljetova jest Amu splavný s překážkami. Vody jeho zamrzají po všem horním toku, za tuhé zimy i v dolním toku. Nej-

\*) R. Lenz: Unsere Kenntnisse über den früheren Lauf des Amu-Derja. V Petrohradě 1870, 4<sup>o</sup>

\*\*) Über die Schiffbarkeit des Oxus v „Beilage zur Allgem. Zeitung“ ze dne 17. ledna 1875.

prve protéká chladnou hornatinou v ochanskou, kdež vníná patero poboček; po pravé straně dotýká se malebné horské krajiny Badachšana, kteráž slyne svým příjemným podnebím, a nalezišti rubínovými; přijavši pobočku Badachšan, sluje řeka odtud Amu. Po pravé straně prostírá se hornatá krajina khutelská, velmi řídké zalidněná; jižněji od řeky prohýbá se údolí kunduzské, severně jest oása Hissar, kdež vyrábějí se nože velmi pěkného způsobu. Západně od údolí kunduzského jest údolí hulumské a pak krajina Balch, již od veletokův odděluje vyprahlé třísko země. Ještě více na levo od řeky rozléhá se turkomanská čili charesmijská poušť, na pravo poušť kizil-kumská. Největší jeho pobočka Ak-Serai přichází z Kunduza. Ve středním toku měří šířka jeho lože 700 až 800 m., hloubka činí 2 až 6 m. Před ústím činí bahnitě delta, rokytím všude porostlé; střední část delty jest jakousi sníženinou, jednotlivá pak ramena sotva metr hluboká podléhají stálým změnám. Nejzápadnější ráme sluje Taldyk; jiné ráme sluje Uelken-Derja (veliká řeka) a dělí se také ve dvě ramena, která slují Kičkine-Derja (malá řeka) a Jany-Su (nová voda). V tomto rameni odkryl r. 1849 admirál Butakov uprostřed řeky vápencová bradla, mocné hrázi podobná, která se napříč pod hladinou táhla a překážku plavbě činila; nyní prý zašla úplně. Z ramene Jany-Su přijdeme do jezera a sice do močáru Döu-Kara (jak běs černý), do jehož východního konce vlévá se průplav radosti čili Kovandž-Jarma a tak spojeno jest nejzazší východní ráme řeky Amuje s ramenem hlavním.\*)

Od Taldyka počínajíc, který činí hranici proti Chivě, přičítá se veškeré delta řeky Amuje k ruskému okresu Amu-Derji, který se dělí opět v území šurachanské a čimbajské. Ono území prostírá se od hranice bocharské na východě až k severním výběžkům Šeich-Dženijského pohoří, toto pak odtud až po jezero aralské. Okres šurachanský má povrch po větce plochý a tudíž i veliký počet obyvatelstva usedlého; území čimbajské jest kočovištěm pastýřů kočovných i polokočovných, k nimž přičítají se i Karakalpakové, posud velmi málo známí.\*\*)

Ne vždy plynuly vody řeky Amuje nynějším územím Karakalpaků do jezera aralského, nýbrž mnohdy vylévaly se do jezera kaspiského,

\*) O deltě amujském viz „Ausland“ 1875, číslo 20, str. 398—401, pak A. L. Kuhn a. Bericht über meine Reise durch das Chanat Chiva v „Russische Revue“ IV. díl (1874), str. 58—74.

\*\*) H. Vámbéry v „Ausland“ 1875, číslo 35, str. 696—697.

jindy opět do jezera aralského; též tak dále se se Syr-Derjou.\*) Staré řečiště řeky Amuje bylo za let právě minulých častěji prozkoumáno výpravami, které vypravila ruská vláda; vyschlé koryto vine se podél tak řečeného Činke, jenž jest jižním úbočím ustjurtským a skrze poušť ku moři kaspijskému. Domorodci nazývají je Uesboj (t. j. nízká rovina), také i Oghūz čili Dōden. Podnes nalézají se na dně jeho kaluže vody a větší tůně, mezi nimiž jezera Sary-Kamišská; také i více tam bují bylinstvo.

Amu není hlavní řekou pouze chivského chánstva, nýbrž i jižněji položeného chánstva bocharského, které jako Chiva podnes jest samostatno, avšak v přemnohých ohledech na Rusku závisí. V nedávných letech odloučen byl od něho východní díl země se slavným městem Samarkandem, který nyní činí ruské správní území Zerafsan, nazvané po nejdůležitější tepně oněch krajin.

Zerafsan, to jest zlatodajný, zlatostroucí čili Kohik, prýští se z ledovce 50 km. dlouhého, jenž pokrývá pohoří pnoucí se na východě turkestanské nížiny. Památno jest, že tok jeho o trati déle než pěti stupňů délkových jest souběžný s rovníkem. U osady Pendžakenda valí se do širokého údolí, kteréž u Samarkanda se šíří v rozsáhlou rovinu a u Bochary v písčnou step. Západně od Bochary náhle se ohýbá k jihu i vylévá se do malého jezera stepného, kteréž turecky sluje Kara-Kul, t. j. Černé jezero. Kdož z Chivy do Bochary putuje, nejlépe sezná území mezi Zerafsanem a řekou Amujem se šířící. Pouť onu vykonal za nedávných let A. L. v. Kuhn, z jehož popisu některé zvláštnosti vyjímáme.

Z Petro-Alexandrovska, ruské to osady na řece Amuji, proti kteréž až k Ak-Kamyši jíti jest, jest vid krajiny dosti utěšený, ježto vidí se dobře vzdělaná pole a na mnohých místech i zahrady. Lidnatost ovšem řídká jest. Z Ak-Kamyše vine se cesta přes písčnou step, kteráž se vysoko nad řekou vznáší; břeh na mnohých místech sklání se k řece podobou malých zelenajících se oás, které činí polouostrovy a jsou porostly křovím, džiddou a jinými rostlinami stepními. Domorodci „Tugai“ je zovou. A tak vine se cesta podél řeky až ku městu Chodža-Kaneffi. Na mnohých místech přibližuje se jemný i pohyblivý písek, cestu přecházejí až k řece samé a činí překážky. Kočovníci ponechávají na tugajích stáda svá téměř po celý rok. Na cestě k břehu shledávají se na místech ke brodu příhodných trosky cihlové, kteréž, jak se podobá, bývaly ochrannými

\*) Herbert Wood: The shores of lake Aral. V Londýně 1876, 8°.

pevnůstkami. Od ohrady Uestů zvané až po Kara-Kul prostírá se poušť téměř 25 km. široká a přenosným pískem pokrytá. Opustivše zelenající se okolí uestůjské a vstoupivše na půdu této poušti, užijme, kterak po stranách z písku trčí rozvaliny opuštěných budov a zúhelnatělé kmeny stromové, němí zajisté svědkové dávných dob. Vypravovali cestujícím našim, že tam před 10 až 25 lety kvetoucí byly osady, že prý však přenosný písek se strany severozápadní navátý před nedávnými časy je zasypal. Domorodci vypravují, že každoročně písečné orkány odnímají ubohým obyvatelům poslední líchu pole a že každoročně ubývá půdy k orbě přiléhavé. Týž úkaz neblahý, pískem přenosným způsobený, objevuje se i v území Kara-Kulském. Zajisté neutěšeného, ba smutného poskytuje vidu tento kout bocharského chánstva.

Když byli poutníci naši vykročili z písečného moře, pohlížely zraky jejich na nehrubě lákavý obraz částky chánstva, která dříve nejvíce oživena byla; děsně v mysl působí pohled na zřejmé ještě stopy kvetoucích osad pískem zničených. Kara-Kulem počíná vzdělaná část bocharského území. Čím více blížíme se k Bocharě, tím přívětivěji hledí na nás krajina; kol a kol vidíme pěkné zahrady, bujné sady bavlny, džugary i jiných rostlin, jimiž chánstvo se honosí. Ze Zerafsana četné rozvedeny jsou stoky, které zavodňují i Bocharu, nedaleko levého břehu položenou, i Samarkand, 200 km. východněji odtud vzdálený. Bochara obklíčena jest zahradami na všech stranách. Velikolepý jest trh tamní. Všecky karavanseraje a kobky přeplněny jsou v pravém slova smyslu ruskými výrobky. Také vyniká Bochara velikým počtem svých medress, škol, džamií, hřbitovův a různých světců. Město posud sluje „šlechetným“, než dávno již zašla velikost jeho. Nyní čítá sotva 700.000 obyvatel. Bochara jest sídlem emira, jenž spravuje svou zemi týmž způsobem východním jako soudruh jeho chivský. Přední část obyvatelstva bocharského činí Tadžikové, tam Sarty zvaní. Oni mluví persky a čile hledí si obchodu.

Výtečně vzdělána jest na některých místech krajina mezi Bocharou a Samarkandem. Nejlépe vzdělán a rostlinstvem nejlépe pozehnán jest kraj Kermine, jenž se šíří na západním konci miankalského údolí; také předčívá plodivostí svou okolí bocharské. Země nabývá utěšenějšího vidu, čím více se blížíme k území zerafsanskému. Široké údolí naplněno jest až téměř po samu Bocharu nepřetržitým pásmem sídel lidských, která se prostírají na úrodném povrchu starého koryta zerafsanského, v jehož loži dříve mnohem více vod

asi stékalo. Vsi obklíčeny jsou zahradami ovocnými a morušovými, na polích pěstuje se bavlník, tykev, luštiny, pšenice, ječmen a ryže. Jsou však také na blízku krajiny zcela neúrodné jako málická poušť a pustá step bocharská. Obě táhnou se severně od Zerafsána a jsou prostoupeny některými hřbety, složenými z břidlice hlinité a z hornin vyvřelých. Jsou to rozsochy z okolních pohoří odbíhající, které mají podobu lysých i příkrých žulových skal a zřídka kde 300 m. výšky se dopínají. Vámbéry praví o nich, že jsou nedozírným mořem písečným, které prý podobajíc se okeánu bouří zmítanému hned valí veliké vlny písečné, a hned zase jemně se čerí jako vánkem zkadeřená tichá hladina mořská. Neuvidíš ptáka ve vzduchu, nespátríš červa nebo brouka na zemi; shledáš jen stopy zaniklého života, kosti zahynulých lidí a zvířat, kteréž, aby cestu ukazovaly, kolemjdoucí na hromádku kupí. Rozlehlá poušť nemá vody a každý poutník i ve spánku pevně objímá měch svůj vodou naplněný. Lidé i zvířata často onemocňují a umírají nejsouce s to, aby snesli útrapy písku a vedra. \*) Nejstrašnější zpousty působí větry „tebbad“ zvané; slovo to v perském zimničn vítr znamená. Pozorující příchod jeho, uléhají velbloudi s hlasitým řevem, hrdlo své po zemi napínají, i snaží se ukryti hlavu v písku. Cestovatelé krčí se za nimi; temně huče ubíhá vítr nad hlavami jejich a vrhá na ně vrstvu písku, jehož prvá zrnka jako ohnivé jiskry žhou.

Rovina dospívá konce svého ve východním okolí samarkandském. Prastaré tržiště Samarkand má 20.000 obyvatel a neliší se dle úsudků, které Vámbéry a professor Radlov učinili, nijakým způsobem od jiných měst středoasijských. Týž věnc zahrad obklíčuje město, ulice jako jinde v Asii skládají se z hliněných chýší a zdí z pola rozvalených, týž klid rozhostuje se po ulicích tržiště vzdálených. Rozkošno jest okolí městské v údolí zerafsanském, kteréž odděleno jest vysokým pohořím, zvaným Kara-Tau, a sedly o výši 4600 až 4900 m. od údolí syrského. Také Syr-Derja, jehož rozvoj jest zajisté delší 2000 km., prýští se ve vysočině vnitroasijské a sice v Tian-Šanu, a teprve později do nížiny vchází. Narymem sluje v horním toku svém a ovlažuje někdejší chánstvo chokandské, které nedávno stalo se částkou ruské říše, i činí odtud správní okres ferghánský.

Bývalé chánstvo chokandské podobá se podélné kotlině, pouze na západě do syrského údolí otevřené, kterouž obklíčují stupňovitě se

\*) H. Vámbéry: Travels in Central-Asie. V Londýně 1864, 8°, str. 158.

svazující pásma tian-sanské soustavy. K Syru spechá ovšem na severu i na jihu větší počet divých bystřin horských, avšak nedotékají toku jeho údolím ferghánským, po výtce stepmi lemovaného, ježto vodami jejich role a luka se napájejí. Jsouc tudíž hojně ovlažena, poskytuje krajina tamní žní neobyčejně dobrých i rodí v hojnosti pšenice, rýže, sorga, žita, bavlny, lnu, tabáku i jiného. Vedle nej-různějších druhův obilních pěstují se i moruše se zdárným výsledkem; bourci upřádají hedbáv výtečný. Ohledem hospodářským prvé místo má len, hedbáv a žito. Hedbáv, nejlepší ve střední Asii, jest velmi důležitým zbožím v obchodu. Obyvatelstvo ferghánské dílem jest původu tureckého, dílem eránského. Výbojní kmenové turečtí zastihli ve Fergháně staroperské městské obyvatelstvo, totiž Tadžiky a Sarty, kteří podnes spolu s tureckými Oesbeksy činí jádro usedlého obyvatelstva. Oni usadili se nejvíce v úrodných krajinách jižně toku syrského a dodělali se po úsudku Kuhnově neobyčejného blahobytu. Turečtí kmenové Kara-Kalpakův a Kirgizů kočují nejvíce ve stepích severně Syr-Derje rozprostřených, s části také ve východním díle ferghánského údolí. Z Kirgizů vyššího stupně vzdělanosti dosáhli Kipčakové; žijí život poloukočovnický a stavějí si stany své obyčejně blíže stálých sídel. Úhrnný počet obyvatelstva ferghánského jest neveliký; čítá se sotva 96.000 hlav. Svými způsoby životními, svými mravy a zvyklostmi nijak neliší se obyvatelé chokanští od soukmenovců svých v ruském Turkestaně. Nejdůležitější města jsou: Chokand, Margilan, Andidžan, Namangan, Uzkend a Balykči. Vysehorská údolí, jimiž obkličena jest Chokand na jižní a na jihovýchodní straně, jsou věčným sněhem pokryta, než v létě mají podnebí mírné, kteréž velice svědčí chovu dobytka. V rovině zřídka sněží, ač za některých nocí rtuť v teploměru až — 10° klesá. V horách taškendských často burácejí prudké bouře. Na stepích však bývá vedro úžasné. V březnu odívá se půda svěžím zelenem a vonnými květinami. Na počátku května vše kvete a vůní dýše. V brzce však teplo vstupá až nad 40° R. a tím zmařena jest veškerá stopa bylinného života; uvidíš pak jen holý písek a hlínu vedrem rozpukanou. Některé zeliny živoří při pramenech na březích potokův a v horských úkrytech. Dešťů v létě téměř není, avšak půda uměle jsouc zavodňována, štědrou dává zeň všech druhův obilních; čtyrykrát požíná se tráva uměle pěstovaná. V září a říjnu vedra ubývá, avšak ještě v listopadu bývá za dne 15° R. tepla.

Ruské území čili generální guvernérství turkeštanské zabírá veškerou krajinu, které se rozléhá od Tian-Šana na východě až na

západ po jezero aralské, i dělí se ve dva okresy, z nichž první sluje Syr-Derja a druhý Semirječensk. Okres první, jenž na tomto místě nejvíce budí zájem náš, šíří se nejvíce stepí; uprostřed stepí jsou roztrousena některá větší města: Chodžend, Taškend, nyní hlavní město ruského Turkestana, Čemkend a Hazret-i-Turkestan. Města ta vesměs leží v údolí syrském, avšak žádné neprostírá se na březích řeky samy. Dlouhé pásmo horské, zvané Kara-Tau, provází řeku po východní straně, která od Chodženda až do Turkestana plyne směrem severním a na západě má poušť Kyzyl-Kum čili Červený písek. Poušť tato prostírá se o šíři až 250 km. a pokryta jest hnědým rudým pískem, z něhož bouřné vichry mnohdy pravé pahorky činí. Tu a tam pokrývá rozptýlené křoví pahorky ty, místy 3—4 m. vysoké; z travin jediná se vyskytuje velmi zhusta i bývá koňům vhodnou potravou. Lem pouští kyzylkumské, Ak-Kamiš zvaný, má dobré pastviny, na nichž kočovníci popásají svá stáda.

Pořící syrské na pokraji této poušti nabývá vidu jiného. Holy a neúrodný jsou tam břehy řeky; řeka sama buď se hluboce zarývá a od stepí jest oddělena úzkým pruhem džunglí, buď opouští mělké řečiště a zaplavuje okolí činné rokytnaté tůně a nepřestupné bařiny. které mnohdy na mnoha set mil v nížině se prostírají. Jen tam hledí si Kirkiz orby, kdež pro příkré břehy řeka pouze za doby povodňové z řečiště svého vystupuje, načež prý půda náplavou říčnou zmrvena jsouc bohatou dává úrodu. Prokázáno jest, že, když povodně opadají, na půdě zaplavené bujná roste tráva, pročež i Kirgizové tam tráví zimní měsíce. Uprostřed luk vypínají se tu a tam písečné pahorky o výši 10—12 m.; pahorky ty nejvíce zarůstají bylinami, které zovou se tamarix, turanga a džida; v pobřežních krajinách dva až tři metry vysokých roste tamarix, bodláčí a haloxylon ammodendron čili saxaul. V řece jsou hojné ostrovy, mnohé z nich o délce 3 km.; obyčejně bývají porostly neproniknutelnými houštinami, v nichž se tygři zdržují. Řeka jest široká různě, 280 až 750 m., hloubky má  $5\frac{1}{2}$ —11 m., spád činí až i 7 km. za hodinu, průměrná rychlost jest  $4\frac{1}{4}$ —6 km. Voda jest kalná a nažloutlá, má však chuť sladkou a příjemnou, jakmile se usadí, a jest vůbec zdravá. Dolní tok až k ústí do aralského jezera za novějších dob důkladněji byl prozkoumán, při čemž seznáno, že se ve mnohá ramena dělí a veliké ostrovy obkličuje; vůbec podléhá řeka ustavičně novým změnám, což se vysvětluje z povahy břehův a z nedostatku kamenitého podkladu v řečišti jejím. Po řece plují parolodi přes veškerý

záhyby a mělčiny její, neboť na mnohých místech nemá řeka ani jeden metr hloubky. Zamrzá v prosinci a v březnu rozmrzá. Veškera okolní krajina jeví znaky někdejšího dna mořského. Půda údolní, solí bohatá a hlinitá, hodí se v dolní části své k orbě, jsouc ovšem velmi uměle zavodňována. V létě vůbec dešťů není, a kam voda nevnikne, tam půda podobá se poušti solí pokryté, na níž rostou jen řídká bodláčí. Hojně rodí půda všeho druhu zelin; ovoce jest chuti výtečné, také víno. V rokytnatých močárech v deltě zdržují se mračna komárův a kobylek i divocí vepři. Syr vlévá se dvěma rameny do



Přeprava přes Syr.

ostrovnatého jezera aralského, jež Rusové po velikosti jeho mořem nazývají. Aral má prý plochu asi 700 □ Mm. a hladina jeho jest zvýšena 48 m. nad hladinou Černého moře a 74 m. nad hladinou moře kaspiského. Mnozí učenci pronášeli náhled, že prý aralské jezero vždy vodami naplněno nebylo, nýbrž že vody často zmizely a zase se objevily. Tato otázka zajímavá, ježto splývá i s nepravídelnostmi tokův amujského a syrského, za nejnovějších dob byla častěji přetřásána. Avšak nedá se dokázati, že by byl za dob historicky známých Aral pohřešoval všech svých přítokův, i Amuje i Syra, kteréž dávají vůbec vznik jezeru spodních pramenných vod nemají-

címu. Naproti tomu dovodil Elisée Reclus, že prý lze za málo let jezero vysušiti, když by se obě řeky jinam odvedly; také prý útvar půdy není překážkou, aby Amu a Syr jiný tok si obraly. Pozoruje se také, že aralského jezera znenáhla ubývati počíná.

Částkou veliké sníženiny aralsko-kaspijské jest step kirgizská, uprostřed asi 100 m. povýšená. Skládá se z velikých ploch částečně rozvlněných, jichž sklony bývají po výtce velice táhly a mírný. Také však z nenadání objevují se hluboké i široké rozsedliny, které o značné trati step rozrývají. Není stromu, ni keře, na němž by si oko odpočalo. Veškera step podobá se nedozírnému moři, jehož vlny najednou byly stuhly. Výjimku činí pouze hory muchadžarské, kteréž jsouce prodloužením uralského pohoří stepí od jihu k severu prostupují; nejvyšší však vrchol jejich Ařruk zvaný dopíná se sotva 300 m. Hornatá část stepi skládá se všude ze živce a porfyru, v níž často vyskytují se olovo, měď a stříbro, někdy i zlato. Podél Irtyše a v rovinaté části stepi vyskytuje se uhelnatý vápenec a téměř vodorovná vrstva uhelná.

Zdá se, že uprostřed veliké nížiny, asi na 49° severní šířky, se vypíná jakási povýšenina, z níž Išim k severu se valí a početné stepní řeky směrem jihozápadním řinouce v písku se ztrácejí. V krajinách tamních objevují se nízká pásma, zejména Arkat, Aldžan. Čingiz-Tau, jehož hřeben, do výše 1300 m. se pnoucí a hojnými lesy i zřídly se honosící, odděluje mrtvou step irtyšskou od nížiny balchašské, pak Karkaraly, a žulové i porfyrové pahorky kent-kaslycké, kteréž však nad krajinou jen 100—300 m. jsou zvýšeny. Také uvéstí dlužno pásmo Ak-Tau (turecky: bílé pohoří), Kurgentaš, dlouhý Ildighis a olovem bohatý Ulu-Tagh.

Na jihu této povýšeniny táhne se dlouhá řada roztrousených jezer, od jezera aralského až po Balchaš; také na západě, severovýchodně od jezera aralského, jest památný okres jezer, z nichž mnohá menší takořka jako růžence mezi sebou jsou spojena. Veškera tato jezera znenáhla vysychají jako aralské jezero. Největším vodojemem stepi kirgizské jest vedlé jezera kaspijského a aralského Balchaš, pokrývající asi 220 □ Mm. plochy. Severní a severozápadní břehy jezerní po stupních vyvstávají nad hladinou jezerní, podobně jako Ustjurt na západním pobřeží aralském. Srážno však jest rokytnaté pobřeží jižní, kdež není téměř lze ani čáry břehové rozeznati; odtud prostírá se až po rozsochy ala-tauské (pestré pohoří) step z písečných pahorků složená, která slujíc Adžabainýn-Ak-Kum jest pokračováním pusté stepi bed-pak-dalské. Tato

step, již Rusové stepí hladovou nazývají (golodnaja step), dělí Sibiř od Turkestanu. Východně Balchaše ztrácí se uprostřed písečné stepi, která vyprahlostí svojí budí dojem dávného dna mořského, zbytky někdejších zátok balchašských, Sassy-Kul a Ala-Kul. S Ala-Kulen souvisel Balchaš ještě za dob historických.

Za řekou Lepsou, která se vlévá do jezera balchašského, počiná Semirečenskij kraj čili Sedmiříčí, obklíčené jednak výsehorským pásmem Ala-tauským i hornatinou a stupňovinou jemu předestřenou, jednak i stepí 160 až 500 m. povýšenou, která se znenáhla k jezeru sklání. Přirozené hranice území tohoto jsou označeny na jihovýchodě hřebennou čarou ala-tauského pásma, na severozápadě hladinou jezera balchašského, na jihu tokem řeky Ilje, na severu pak tokem Lepsy. Veškeren kraj oddělen jest sněžnými pláněmi džungarské části ala-tauské od vysočiny nitroasijské, s níž spojena jest přirozeně i historicky hlubokou rosedlinou řeky Ilje.

Tyto jsou řeky, po nichž země jméno své má: Lepsa s Baksanem, Ak-Su se Sarkanem, Bien a Karatal se Kok-Suven. Ze všech těchto řek dotékají v pravdě jezera pouze Lepsa, Ilj a Karatal; ostatní sice spěchají k jižnímu břehu jezernímu, avšak buď v písku zanikají, buď pouze za povodně jezera dospívají. Zřídla svá znají vesměs ve sněžných patrech pásma ala-tauského; nejprve protékají úrodná údolí a potom širé roviny kolem jezera rozestřené. V horním toku svém jsou pravými bystřinami horskými; proudy jejich ječíce a pěnice se valí se kamenitými koryty, mají rychlý spád a oživují malebné rokle a údolí výsehorská. Dospěvše však stepi mění se v lenivě plynoucí kalné stepní řeky. Stepí balchašské na nichž kočovníci zimní pobyt mají, jsou pokryty písečnými, mělkými a slánovodnými jezery. Bylinstvo jest chudé; stromů není a vegetace má povahu bylinstva, které jsme seznali na nížině aralsko-kaspijské. Zvláště hojně vyskytuje se typický saxaul. V hojném rokytí, které zakrývá břehy jezerní i řek do jezera se vlévajících, přebývají kulanové, dikobrazi a želvy. Kraj vzdělaný ve výši 500 až 1300 m. má úrodnou prst a jest hojně zavodněn, rostlinstvo jeho zelinám podobné shoduje se s rostlinstvem západosibiřské a východoevropské nížiny. Ruských osad hojně přibývá, zejména na počátku lesního pásma, které zabírá patro 1300 až 2500 m. zvýšené a poskytuje hojnost výborného staviva. Tak vznikly znenáhla početné osady, které dospěly značného rozkvětu. Budíž jmenovány město Kopalsk čili Kopal, pevnosti a vojenské stanice Aksujsk, Arassan, Karatal, Koksujsk, Altyn-Imol a Kalčyk. A tak staví

se tam step v protivu hornatině: pohoří vysoko se pnoucí a hojnost vod jeho krajinu oživují a budí vzdělanost, plochá a nízká step se svým suchem vzbuzuje malátnost a překáží vši činnosti lidské. Step zřidel a stromů pohřešující jest jediným kočoviskem, kdež prohánějí se kočovníci, jichž choutky nezmůže žádná vůle, žádné působení vzdělanosti. Za to znenáhla vzkvétají na podhůřích a horských úbočích kulturní střediska, kdež člověk shledává dostatek podmínek k stálému osídlení.

Pozorujemež lid, jenž obývá v ruském Turkestaně. Vedlé Oesbekův a Tadžiků čili Sartův obývají tam národové turktatarští, obecně



Kirgizové.

nazyváni Kirgizy, kteří jak se zdá vznikli smísením se pravých Mongolů s Turky. Avšak mezi kmeny, které vůbec Kirgizy nazýváme, jeví se patrný rozdíl, ježto vedlé pravých Kirgizů vyskytují se ještě tak řečení Kazáci, kteří mylně za Kirgizy jmeni bývají a správně Černými Kirgizy čili Karakirgizy slovou. Největší část tamních obyvatel dává si totiž jméno Kazáků; teprve když ruští Kozáci seznali pravý lid kirgizský, přenesli jméno to na veškeru obyvatelstvo. \*) Správněji tudíž bylo by mluvit o stepi kazacké, než o stepi

\*) W. Radloff: Beobachtungen über die Kirgisen, v Petermannových „Geogr Mitth.“ 1864, str. 163 – 168.

kirgizské. Nebo praví Kazáci jsou po výtce obyvatelé stepi, kdežto Kirgizové zdržují se nejvíce v hornatinách, jimiž step jest obklíčena.

Karakirgizové od Čínanův a Kalmyků Burat (z čehož Burjaté) nazývaní, kočují z části v Džungarsku a ve Turkestaně, ve východní části horstva altajského, v hornatém vrchovisku syrském a na důležitých jeho pobočkách Čuji a Talase v horách ala-tauských, v hornatém okolí jezera Issi-kulského a docházejí na jih až na prameny řeky Amuje. Oni mluví ryze tureckým nářečím a dělí se ve dva kmeny, ve pravé (on) a v levé (sol), kteří zase z kmenův a z rodin se skládají. Také je lze dělití v severní a jižní Karakirgizy. V severním poříčí syrském rozléhají se pastviny jejich nejvíce od východu k západu, ježto na severu sousedí s Kazáky, na jihu pak s usedlým obyvatelstvem ferghánským a východoturkestantským. Na jihu syrském šíří se kraje, těmito kočovníky zabrané, po výtce směrem od severu k jihu, dotýkajíce se na východě usedlého obyvatelstva východoturkestantského, na západě pak Ferghánska a Bocharska. Na pastviskách tianshanských, jižně řeky Syra také roztrousena jsou sídla bojovných a fanatických Sartů pohorských. Severní Karakirgizové nepěstují mezi sebou vzdělanosti pražádné a nemají také nějakého zařízení státního; četní jejich kmenové nemají mezi sebou stykův a hubí se válkami mezosobnými; ba i kmeny dělí se v rody, které mezi sebou neústupně válčí. Veškerý bojovný sly jejich pohlcují ustavičné domácí boje, k nimž se přidružují i spory s Kazáky; toť příčina, že přes veškerou bojovnost svou byli bez většího úsilí od Čínanův a Chokanců podmaněni. V nejnovějších dobách dobrovolně poddali se, jeden po druhém, kirgizští kmenové Rusům. Obyvaliště severních Karakirgizův oddělena jsou od sídel jižních soukmenovců divokým i neschůdným horským uzlem, jenž se vypíná nad zřídlem Čuje a Narimí; tam také obývá neveliký kmen Čiriků, který se byl též poddal Rusům. Jižní Karakirgizové pěstují přátelství s Chokanci, i jsou tam ve spolku s Kipčaky a s pohorskými Sarty panujícím plemenem a jádrem moci branné. Také si osvojili polovicatou vzdělanost chokanskou a dodělali se rázností svou v Chokandě nezávislosti a důležitého působení.\*) Také slují Alai-Kirgizi.\*\*\*) K velikému kmeni jejich počítají se i hordy, které bytují na obou svazích pamirského pohoří. Ony sedí v území sarykuském; malá část jejich před několika roky přestěhovala se na pastviny sarikijské při řece Karakaši.

\*) Globus XII. 1867, str. 145—146 a Zeitschrift für allgemeine Erdkunde. V Berlíně 1867, II str. 84.

\*\*) Shaw: Visits to high Tartary. str. 31.

Kazákové jeví ve všem znaky kmene smíšeného, ježto ve vnějšku svém mají ráz mongolský, řeči pak řadí se k národům tureckým. Největší část jejich jest poddána Rusům. Dělí se ve tři hordy; ve velikou hordu (ulu-džus), která kočuje na jižní straně balchašského jezera až po řeku Issi-Kul; ve střední hordu (orta-džus) mezi Balkašem a sibiřským městem Omskem a v malou hordu (küčük-džus) v západní části stepi až po Taškend a po řeku Čuj. Náleží tudíž Kazákům rozsáhlé území, které počíná na západě ústím Volhy a Urála, na východě dotýká se Džungarska, na severu obklíčeno jest Sibiří a na jihu Turkestanem. Krajiny kazácké budou vždy vlasti kočovných národů, jsouce pouze kočovným pastýřům příhodny. Orbu i za nejprůzračnějších okolností bylo by lze pouze malou měrou pěstovati. Ovšem jsou také krajiny, kdež by orba štědře odměnovala lidské přičinění, než život usadilý Kirgizovi z té duše protiví se; již příroda sama učinila z něho pastýře a on potuluje se krajinou, která v celém svém zjevu hodí se k povaze jeho. Pouze v stepi cítí se blaze a tam projíždí se na lehkých tarantasích s víchrem o závod: za některé měsíce pobývá i ve vysokých horách, kdež naskytuje se hojná pastva stádům jeho. Avšak na zimu skládá plstěné chýše své a ubírá se se stády do údolí. Jakmile však z jara širé roviny zelení se pokrývají a miliony milionů korunek a tulipánů rozkvétati počínají, tož otvírají se zimní jurty a nesčíslná stáda pohybovati se počínají. Kazáci zakládají jurty své roztrouseně po nesmírné stepi, kdež jich zřídka více než 20 na téměř místě shledáš; naproti tomu Karakirgizové zřizují stany své vždy v téměř údolí činnice mnohdy řady za mnohé versty dlouhé. Kirgiz jest sice drsný, prudký a mrzutý, než i upřímnější a dobrosrdečnější nežli Kazák. On válčí, ale nekrade. Oba kmeny přiznávají se k islámu jen dle jména; nemají kněží ani mečetů, prosti jsou fanatismu a pouze maličko obřadů činí jejich náboženství. Chovají dobytek, živí se však nejvíce mlékem; orby hledí si více Kirgizové nežli Kazáci. \*) Vůbec jest život kočovníků stepních velice jednotvárný. \*\*) Oni pečují pouze o dvě věci, o svá stáda totiž a o válku. Neboť kočovník také statně se hotuje k obraně, kazák pak i na lup rád si zajíždí. Loupežné jízdy na cizí stáda čili „barantasy“ nejráději podnikají za největšího parna

\*) Radloff. Beobachtungen über die Kirgisen. V Petermannových „Geogr. Mitth.“ 1864, str. 63—68.

\*\*) B. Záloski: La vie des steppes kirghizes descriptions, récits et contes. V Paříži 1865, fol. — Heffmann Wagner: Reisen in den Steppen und Hochgebirgen Sibiriens und des angrenzenden Central-Asiens. V Lipsku 1864, 8°.

denního; „aul“ (vyslov a-úl, tábor stanový; stany slují tam „jurty“ nebo „kibitky“) přepadají nejraději, když noc se končí a psi i pastýřové nočním bděním unaveni jsou v spánek upadají. Boj ceny u nich nemá, nebo oni jen stáda ukořistiti chtějí, pročez ve stádech zmatek vzbuzují a dobytka jak možná nejvíce odhánějí. Při tom však mnohdy vznikají velmi krvavé pŕtky. Než spory různých kmenův umlkají, když byl zemřel některý náčelník. Potom zavládá po stepi široko daleko klid zbraní, loupežné jízdy ustanou a přítel i nepřítel z blízka i z daleka k pohřbu se dostávají. Všechny Kazáků není více než 700.000; všichni uznávají svrchovanost cáře ruského, který si byl podrobil různé hordy buď zbraní buď udílením darů. Byloť otázkou životní ruské vlády, aby krajiny kazácké jí byly získány, ježto všechny cesty karavanní, spojující severní i jižní hranici kaspisko-aralské šíje, vedou územím Kirgizů. Na jihovýchodní straně, u jezer balchašského a dsaisanského, někteří sultánové ještě kočují na půdě čínské. Vůbec pozoruje se za některou dobu, že z nížiny dsaisanské, z jižního Altaje a z Tarbagataje Kirgizové na západ ustupují.

Tím vylíčena zeměpisná povaha nížiny turkesterské. I budiž nám dovoleno, abychom dotkli se několika slovy otázky středoasijské.

Obchodní cesty nitroasijské za mnohá tisíciletí nedoznaly změny téměř prazádné. Podnes ubírají se karavany tou cestou, kudy do Indie a k Jaxartu byli postupovali výbojcové staroasijské, Alexander, první výbojníci mahomedánští a hordy Džingischánovy i Timurovy. Všechny cesty z Indie, Persie, z Ruska, Mongolska i z Číny sestřeďují se v Bochaře. Z Indie vede cesta zlopověstnými soutkami khajberskými ku Kabulu a odtud přes zasněžené převaly paropaniské do Bochary. Takto spojena jest Bochara s Londýnem a Liverpoolem, odkudž zboží lodmi dopravuje se do Karačije na ústí indském a proti řece do nitrozemí. S Ruskem spojena jest Bochara dvěma cestami; kratší a obtížnější vychází z Orenburka a vede po západní straně aralského jezera do Chivy a dále proti vodám amujským. Cesta druhá odštěpuje se na ústí syrském a vede do Bochary Chokandem a Samarkandem. Panství nad obchodem středoasijským toho jest, kdož ovládá veliké tyto cesty. Cesta severní jest úplna ruská, působení Angličanův, aby jižní cestu do svých rukou dostali, nemá a nebude míti trvání. Ježto i amujská čára téměř veškerá v rukou ruských jest, není lze žádné indské karavaně překročiti Paropamisos bez vůle Rusů. Střední Asie jest řídko obydlena, než obchod její vždy byl znamenitý a přibývá jeho úžasnou měrou, ježto i styků s Evropou přibývá. Tamní vzdělané krajiny jsou přírodou velmi

štědře nadány; rozmanitostí a výtečností plodin svých závodí s krajinami jinými a lze očekávat, že působením spořádané a obezřelé ruské správy plodin jejich přibude. Posud lze pozorovati, že zásluhou ruské správy patrně přibývá dobrého bydla i vzdělanosti v Turkestaně. Hlavním předmětem vývozu tamního jest bavlna, která se vyskytuje ve dvou odrůdách a jest veledůležitá pro ruský průmysl. Tvrdí se, že bavlně turkestanské v budoucnosti důležitosti ještě přibude; dle Vámbéryho jest prý lepší indské, perské a aigypské i rovná prý se americké. Bavlna druhu nejlepšího daří prý se v Chivě, kdež také nejhojněji se pěstuje. Důležité jest hedbávnictví, které byli Číňané zavedli; zvláště hojně pěstuje se v částech východních. Také se vyvážejí černé beráncí kůže, v Evropě „astrachánem“ zvané. Z jiných předmětů nitroasijského vývozu sluší se jmenovati koně turkestanské, kteří prý ušlechtilým rázem se téměř arabským vyrovnají, vlnu a kůže. Z Chivy se vyvážejí pšenice, rýže, luštěny, rostliny barvivé, nejpěknější dýně a jablka. Velice rozvinut jest obchod v málém; z bazarů velkoměstských snadno dopravuje se zboží až do nejdálejší vsi kočovnické. Nepatrný jest domácí průmysl, pročez rozsáhlý jest přívoz zboží evropského. Nejpotřebnější věci v domácnosti městské i v stanu kočovnickém přivážejí se z Anglie a z Ruska. Z Ruska zejména dovážejí se zbraně, výrobky bavlněné, náradí železné, cukr a t. d. Vedouce již po delší čas obchod s tamními končinami, seznali Rusové vkus lidu východního, z čehož jim znamenitý kyne prospěch. Angličané ohledem tím jsou za nimi velice pozadu. Obchod jejich nitroasijský jest poměrem nedávného původu a zajisté neuždá se ani nejnadšenějšímu obdivovateli kmene anglosaského, aby přičítal jemu schopnost jednati s kmeny východními.

### Sibiř.

Vylíživše ve článku předešlém povahu a obyvatelstvo kirgizské stepi, dostihli jsme znenáhla krajiny po severní straně vysočiny nitroasijské rozložené, která vůbec Sibiří sluje. Pátý díl všeho povrchu zemského činí nesmírná plocha její, velikostí svou Evropu značně převyšující. Marne bychom však hledali i v útvaru půdy i v povaze obyvatelstva hranici mezi nížinou turkestanskou a nížinou západosibiřskou, kteráž jsouc mohutnou souvodní Obi a Irtyše zavodněna, šíří se podél Urálu až ku pobřeží moře ledového. Se stanoviska zeměpisného činí veliká nížina, která doléhá od severních břehů kaspiských a aralských až po ústí obské, celek jediný.

Na severním pobřeží aralském, tam kde se prostírá mezi ním a jižními rozsochami pohoří Muchadže poušť Barsuki, jest místo níže položené než hladina středozemního moře a veškera krajina, zvláště na severovýchodní straně jezerní, honosí se výlučně mořskou květenou, ježto vyskytují se tam druhy a rody rostlinné, jež pouze se shledávají na dně mořském. Není tudíž pochyby dnešního dne, že veškera sníženina aralskokaspijská jakož i nížina západosibiřská i s krajinami bahnitými a slanovodnými jezery pokrytými, které daleko do hor džungarských zabíhají, jsou dnem velikého zálivu moře ledového, který kdysi se zaléval až po stepi turkmenské. K této domněnce přivedeni byli učenci mnohými důvody; četnými jezery slanovodnými, halofyty, kteří jsou téměř jediným zástupcem tamní květeny, jakož i nálezy geologickými a palaeontologickými. Četná jezera, která vyplňují rýhu mezi Aksakal-Barbijem a Sary-Kupou, jsou zbytky průlivu, kterýmž kdysi souvisel záliv aralskokaspijský se severnějším zálivem sibiřským.

Rusové jsouce pány i Sibiře i Turkestana počítají k Sibiři i území v kirgizské stepi ležící, Uralsk, Turgai, Akmolinsk a Semipalatinsk. Území Uralsk řečené pokrývá z části i západní pravý břeh toku urálského; my zase navykli jsme si pokládati řeku Urál i pohoří soujmenné za hranici evropskou. Naproti tomu ruská vláda přičítá k evropské gubernii permské část sibiřské nížiny, která doléhá ku východnímu úpatí urálskému a v sobě zahrnuje důležitá města báňská. Západní Sibiř dělí se ve dvě gubernie: v gubernii tobolskou, která na západě jest ohraničena Urálem a gubernii tomskou, k níž náleží horní údolí obské a hornatina altajská. V gubernii jenisejské děje se tokem řeky Jeniseje rozhraní mezi západní a jižní Sibiří. K této sluší gubernie irkutská a Zabajkalsko, území amurské a část východosibiřského přímoří, k němuž i přičítá se poloostrov čukocký, nejzápe na severu položený. Ostatek severních krajin činí území jakutské.

Srozumívá se, že země tak velikých rozměrů jako Sibiř má útvar velmi různý. Pravou nížinou jest pouze v částech jihozápadních, kdežto na východě a na jihu jádrné vypínají se hornatiny. Počátek hornatin těchto činí pásma, která na západní a na severozápadní straně lemují Vyšní Asii, tudíž džungarský Ala-Tau, Tarbagatai a Altai; pokračováním jest alpská hornatina daurská, kterou odděluje hluboká rozsedlina jezera bajkalského, největšího to jezera na světě, od daurského mezihoří mezi Amurem a Lenou. Východní částí prostupují pohoří Jablonné a Stanové. Z hornatin těch ku severu

plynou veliké řeky s tokem téměř stejně dlouhým a hojně rozvinutým, s ouvodími v starém světě největšími, Ob, Jenisej, Léna, Indigirka a Kolyma. Sever sibiřský povahou svou úplně se liší od jiných krajín asijských a jest územím naskrze arktickým, jako nejsevernější částky americké. Severní hranice lesů téměř nikde nedotýká se moře ledového. S lesy a s krajinou vzdělanou souvisí nesmírná step, tu a tam přívršími a nižšími pásmy prostoupená, step pak posléze přechází v pustou i strašlivou tundru, již jsme byli seznali v severní Rusi. Čím dále k severu, tím více klesá teplota a s ní ubývá i úrodnosti půdy i počtu obyvatelstva, které pouze v jihu poněkud hustěji usaditi se mohlo; než v severních končinách potulují se kočovní kmenové Samojedův, Ostjáků, Korjáků, Jakutů, Jukagirů, Tunguzův a Čukčů. \*)

Podobna jsouc nesmírnému moři, vlnícímu se před očima pozorovatelovými na pobřeží, šíří se před zrakoma poutníka, jenž z východních sklonů mezihoří evropskoasijského čili rudného Urála na východ vstupuje, obrovská nížina, nesmírná, nedozírná. Na počátku veliké stepi západosibiřské zbudováno jest nad říčkou Issetem báňské město Jekaterinburk (30.000 obyvatel), jehož věže a bány stkvějí se uprostřed roviny horami obklíčené. Isset východně od města vniká do stepi, splývá s Tobolí, Tobol pak blíže města Tobolska do Irtyše se vlévá.

Početné karavany putují touto cestou z Jekaterinburka do Omska a odtud dále, buď severně do Tomska, buď jižně do Semipalatinska. Také západoevropští cestovatelé tudy putovali. Ke cti národa našeho sluší se vzpomenouti, že po tél proudův issetských cestoval v dubnu r. 1841 inteligentní obchodník český, Turnovan Michal Kotler, který také v Musejním časopise nám podal zajímavé zprávy o pouti své. \*\*) R. 1876 touž cestou ubírali se němečtí učenci Dr. Otto Finsch, Dr. A. E. Brehm a hrabě Waldburg-Zeil. Krajina za městem Tjumenem vřesovisku se podobá, na všech stranách pak rozptýleny vidíme zakrnělé bory podobné borům braniborským. U Jaluterovska přecházíme řeku Tobol. Asi 170 km. za Jaluterovskem přicházíme na pokraj stepi. Step s počátku pokryta jest roztroušenými březinami a lesíky, na některých místech močáry a bařinatými jezery; teprve na pravém vysokém břehu irtyšském pokrývá se rozsáhlými travinami, lemovanými v dalekém pozadí křovinami, a tak

\*) Daniel: Handbuch der Geographie. I, str. 414—419.

\*\*) Viz Č. Č. M. ročník 1842 a 1843.

nabývá pravého rázu stepního. Předním městem nad Irtyšem, jehož dostihneme, jest Omsk se 30.000 obyv.; město jest úpravné i výstavné a pokrývá plochu větší německých Brém. Domy po výtce ode dřeva jsou zbudovány, veliké vládní budovy jsou vystavěny z cihel; také i pevnost, jejíž hradby z veliké části jsou rozvaleny. Omsk má veliká, pustá náměstí, mnohé chrámy, mezi nimiž chrám katolický, protestantský a kozácký, a veliký mečet pro Baškiry a Kirgizy, kteří v městě se nejvíce živí povoznictvím. Za Omskem opět step se šíří a nabývá vidu podobného prériím americkým. Jednotvárnost její přerušena jest na hojných místech vlnitými přivršími, krátkou travou porostlými. Tam popásají se veliká stáda kirgizského skotu, koní, ovcí astrachánských a koz. Na některých místech krajina pokryta jest látkami alkalickými, které podporují vzrůst rostlin solných. Zvláštního rázu, jímž liší se step od prerie, propůjčují krajině tamní četná i veliká jezera, na jejichž hladině vyskytují se zástupy vodního ptactva jako různých kachen, labutí a racků. Cesta z Omska vede podél kozáckých stráží, které kdysi poskytovaly ochrany proti Kirgizům. Okres pavlodarský ku př. obýván jest 6000 Kozáky a 103.000 Kirgizy čili Kazáky. Největší část Kirgizův obývá na levém břehu irtyšském, avšak značná část přezimuje v kozáckých vseh, konajíc různé služby ruským statkářům. Kirgizsky mluví všichni Kozáci, avšak málokteří Kirgiz umí rusky. Ve vzdálenosti 775 km. z Omska jest 30 stanic, asi 35 vsí a jediné město Pavlodar s 1050 obyv. Kozácké vsi jsou čistší a úhlednější nežli ruské a sibiřské; obyvatelstvo jejich má lepší bydlo než v jiných končinách obrovské říše. Všichni Kozáci chovají se po vojensku. Jím náleží země ve vzdálenosti 15 km. po obou stranách čáry staničné; dávek neplatí vůbec, než koně a oděv vojenský jim samým jest opatrovati; koně jsou dobří, oděv čistotný. V každé vsi vládne „ataman“, který mládež ve vojenské službě cvičí, v čemž mu pomáhají instruktoři ze cvičné sotně omské. Ve mnohých vseh jsou úhledné chrámy a školy. Kozáci mají veliká stáda dobytka a hledí si orby; pole jsou po výtce sedni až osm kilometrův ode vsi vzdálena. Kazákům sloužení třeba není, za jurtu platí koruně tři rubly a vyhánějíce dobytek svůj na pastviny kozácké, odvádějí i majitelům jejich jakýsi poplatek. Po celé cestě viděti jest plstěné jurty kazácké, jichž ku Semipalatinsku přibývá. Hrobky jejich jsou čtverhranné ohrady z mohutných kmenů zbudované, které se často malým domkům podobají. Veliká stáda jejich, rozptýleně se pasoucí, střehou jízdní pastuchové, z nichž mnozí mají osedlané osly, někdy i tryskem uhánějící. Semipalatinsk má

9000 obyv., mezi nimiž 7000 Tatarů, ne však Kirgizů; v městě jsou dva chrámy a sedm mečetí. Domy téměř všechny ode dřeva jsou zbudovány, ulice jsou široké, avšak množství písku je pokrývá. Do města Sergiupola jižně odtud položeného jde se přes hory arkat-ské, lysé, rozsochaté s podivnými tvary žulovými, které se více než 400 m. vypínají nad stepí stromů prázdnou. Tam přebývá argali (*Ovis Ammon*), obrovská horská ovce o velikosti roční jalovice s velikými, silnými a velice zahnutými rohy, které dorůstají délky 1·3 m. Žije životem podobným životu kamzíkovu a kozorohovu; velmi obtížná jest honba, ježto zvíře jest neobyčejně rychle a obratno. V Sergiupoli poprvé vidí se osněžené čerňas tarbagatajské. Než za Sergiupoli nutno opustiti čáru kozáckou a dáti se velmi obtížnou cestou po řece Karakolu a podlé jezer Sassyk-Kula a Ala-Kula; step stromů prostá šíří se odtud až po Lepsinsk na severním úpatí alatauském. Blíže pohoří, kdež step travou se pokrývá, žijí na rovinách rebarborou, rozpuem, tavolníky a často i krásnými rudými paeoniemi porostlých, veliká stáda pěkného dobytka velbloudů, konův, ovčí astrachanských a skotů. Pak počínají stepi solné; koně boří se až po kotníky v půdě bělavou solnou korou pokryté; na obzoru objevují se podivně se blyštící úkazy vzdušné a vzduch patrně se otepluje. Rostliny odívají se barvou bělošedou, po stepech hojně se prohání drop velký i zakrnělý, tu a tam poletuje i orel skalní. Zvířena stepná chová v sobě vzácné druhy ptáků, slípku stepnou, východní hrdličku (*Turtur gelastes*), alpského skřivana s bílým hrdélkem a šedohlavého konipáska. Na Ala-Kulu modrají se rozsáhlé lesy, velice husté, v nichž hledávají Kirgizové se svými jurty v zimě ochrany před prudkými vánicemi sněhovými. Konečně s jednoho pahorku přehlédneme jezero. Před námi stkví se nekonečná hladina šedomodrá, v pozadí lemovaná Tarbagatajem, k němuž zdá se přiléhati; v jihu vypíná se Ala-tau, jehož výšehorská údolí a alpská jezera ukrývají v sobě vznešené obrazy pohorské a který jest zdrojem vodním úrodného kraje Semirječenského.

Ala-tau pne se o délce 320 km.; výška hřebenná vypíná se do 1950, výška vrcholná však nad 3900 m. Po jižní straně souvisí s pohořím iren-chabirganským, na straně západní však klesá po nenáhlých stupních do nížiny balchašské. Nejdůležitější rozsochou jest pásmo kopalské, od východu k západu postupující, kteréž s horami burjackými znenáhla v stepi mizí. Na straně jihozápadní jsou prodloužením ala-tauským pásmo alamanské a pohoří Altyn-y mel (výška převalná 1420 metrů); Altyn-y mel dostupuje přímo

břehův ilijských, nikdež však nedopíná se čáry sněžně. Hlavní pásmo ala-tauské a pásmo kopalské skládají se ze žuly a ze syenitu. Severo-západní sklony zbudovány jsou z břidlice hlinité a z jiných druhů břidličných. Hory altyn-ymelské a alamanské chovají v sobě hojnost hornin porfyrových; v útrobách jejich uloženy jsou bohaté poklady rud, olova a mědi, které stříbro v sobě chovají, zlata a uhlí.\*)

V tamní krajině dochází konce svého kdysi oživená karavanní cesta z Číny, která však za válečných událostí r. 1866 náhle zanikla. Končila v čínském pomezním městě Čugučaku, které se skládá z nízkých a rozložitých domků, ze šedé hlíny slepených, jichž barva nijak se neliší od barvy stepné. Chtějíce z Čugučuka dospěti jezera saissanského, překročmež Tarbagatai čili pohoří sviští. Mocné pásmo jeho po výtce ze žuly složené táhne se o délce téměř 30 km. od západu k východu, dopíná se vrcholkem Tastoněm 3466 m. výšky mořské. Bývá po celé léto sněhem pokryto a poskytuje zvláště se strany severní vidu velikolepého. Jím odděluje se území jezera saissanského na severu od stepného úkrají sassyk-kulského a ala-kulského v jihu. Od Saissana vine se cesta pustou stepí, na níž roste až s metr vysoký druh trávy „dži“ zvaný; tu a tam střídá se polouvyschlý močál s bělostkvoucími plochami solnými. Jezero Saissan-nor, z něhož vytéká mocná řeka Kara-Irtyš čili Černý Irtyš, chová v sobě neobyčejně množství ryb. Řeka Kara-Irtyš již jest splavná o trati 200 km. v čínském Džungarsku, načež se vlévá do jezera, jehož hladina jest zvýšena nad mořem 584 m. Na severním pobřeží jezera a Černého Irtyše zviňají se již podhůří altajská.

Vše, což jménem Altaí označujeme, není jediným pásmem horským, nýbrž velikou skupinou všelikých lžebenů, které různými směry prostupují krajinou mezi horním tokem řek Irtyše a Jeniseje. Lépe bychom činili nazývající Altaí „altajskými pohořími“. Tamť jest vrchoviště jedné z nejmocnějších vodních tepen západoasijských, totiž řek Katunje a Bije, jichž souvodní vzniká Ob. Rozmanitá pásma altajská postupují z pravidla v části jižní od západu k východu, v části severní od jihu k severu. Pravý Altaí, jenž sotva zabírá čtvrtinu vší skupiny, pne se na severním pobřeží irtyšské pobočky Buchtarmy, od tak zvané hadí hory Smejnogorska až na východ po romantické jezero altyn-kulské, jež Rusové Teleckým nazývají. Do jezera tohoto vlévá se řeka Čulyšman.

\*) F. v. Hellwald: Centralasien, str. 119—120.

Pravým čili ruským, také kolyvanským Altajem nazývá se pohorská čásť k západu posunutá, která jest nejslavnějším rudohořím na světě; tamť šíří se v nadmořské výši pouze 230 m. malé jezero kolyvanské, jehož krásu cestovatelé úchvatně líčí. Ono jest v skutku velmi krásné, ne však velikolepé. Rozsah jeho jest nepatrný, avšak břehy lemovány jsou divokými skalami žulovými a zeleným stromovím, což v celku na některých místech podoby sadu propůjčuje. Na východě řadí se ku kolyvanskému Altaji vyšší i značnější pásma, od sebe oddělená četnými a hluboko veklanými údolními říčními, která mají různá jména. Z těchto pásem jest nejprzednější pásmo katunské, v němž vypíná se nejvyšší vrchol horstva altajského. Jest to veličenský vrchol Bílé hory čili Běluchy, pnoucí se do výše 3352 m., kolem jehož temene věží se neschůdné dvě turně, zvané sloupy katunskými. Průměrné zvýšení horstva altajského není vyšší 1600 m., avšak ostré turně jeho zdvihají své téměř až do výše 970 m. nad čarou sněžnou. Vnitřní kraje pohorské jsou velice rozmanité, čehož přičinují četné i bystré řeky, různé tvary a pestrá barvitost horských zjevů. Mezi horskými pásmy všude šíří se rozsáhlé planiny sněhem anebo močáry pokryté, jichž povrch tu a tam přerušují nízké řady skal anebo balvany žulové; zřídka vypíná se některý vrch 30 m. nad povrchem jejich. Podnebí altajské má povahu zcela suchozemskou; studené zimy střídají se rychle s parnými dny, a teploměr klesá někdy až na —40 R. V létě neprší mnohdy po celé měsíce a tak vznikají dlouhá sucha. Obvyklé větry jihozápadní jsouce obyčejně suché, působí více škodlivě a krajiny, jimi navštěvované mají řídké bylinstvo stepní.\*) V horách altajských rádi zdržují se kočovní Kalmykové, po výtce ještě šamanismu oddaní, kteří činí západní větev kmene mongolského.

Jižní podhůří altajská skládají se ze žuly, z břidlic hráněných a z jinorázového porfyru, čímž fantastické a lysé tvary jejich nabývají dosti malebného vidu. V nich právě jest pověstný báňský okres altajský. Z nejznamenitějších báňských míst jest malé městečko Serjanovsk, čítající 18 až 2000 duší, kteréž spolu s Altajem jest statkem císařským, téměř tak velikým jako celá Francie. Báne serjanovské chovají v sobě zlato, stříbro, měď, olovo a cín. Pouze zlato dobývá se na místě, buď ve stoupách buď jílováním; ostatní ruda plaví se buď po Irtyši nebo dopravuje vozmo do Smejnogorska, do Barnaula a do jiných hutí, kdež se teprve taví.

\*) B. v. Cotta: Der Altai. Sein geologischer Bau und seine Erzlagerstätten. V Lipště 1871, 8°.

V Smejnogorsku roztavuje se ročně 725.000 pudů rudy, z níž nabývá se 50 pudů stříbra a 15.000 pudů mědi. Zlata těží se ročně 3 až 4 pudy. Ruda vyskytuje se ve vrstvách augitporfyrových, které se střídají s břidlicí a s mohutnými špalky křemennými; zlato nejhojněji se vyskytuje v křemenu. Doly jsou zařízeny vesměs po způsobu západoevropském; pouze parních strojů neužívá se, nýbrž síly koňské a vodní. Asi 70 km. od Serjanovska jest naleziště Vrchní Pristor, kdež ruda nakládá se na zvláštní lodi „karbas“ zvané a dopravuje po Irtyši do Ust-Kamenogorska. Plavba po Irtyši jest i příjemna i poutava. Řeka s počátku plyne mezi svěžími lučinami, přijavši však rozpěněnou Buchtarmu vniká do skalního světa, který honosí se malebnou i divoromantickou scenerií. Břehy irtyšské po této trati lze téměř přirovnati k rýnskému pobřeží. Ba ony převyšují pověstné krásy rýnské velikostí svou, pohřešující pouze poetického nádechu, jenž nás na Rýně ovívá; řídká pak lidnatost na březích řeky projevuje, že plavíme se po řece asijské, ježto po celé trati setkáváme se pouze s několika osamělými domky rybářskými a s poněkud větším počtem lodí rudných. Tím bohatší jest zvířena a zvláště ptactvo. Konečně otvírá se šedý a huďě šedý labyrint skalní, oranžovými lišejníky pokrytý, a v pozadí vidí se širá rovina; po pravé i po levé straně vidí se veliké auly s krásnými stády a posléze opluvše křovím porostlý ostrov, zíráme na přívětivý Ust-Kamenogorsk. Další cesta do Smejnogorska jde pahorkatým a vzdělaným krajem, kdež jsou hojné i veliké vsi. Smejnogorsk jest zajisté nejstarším báňským městem altajským; než za našich let taví se v něm pouze ruda, v Serjanovsku, v Rybiňsku a jinde vytěžená. Nedaleko odtud jsou pověstné císařské brusírny drahokamů v Kolyvani; opodál města téhož jest soujmené jezírko. V městě obklíčeném krásnými i malebnými zjevy skalnými brousí se nejvzácnější porfyry, jaspisy, mramor i jiné, avšak pouze ve velkých tvarech jako jsou vázy, římsy kamnové a rámy zrcadlové. Z Kolyvani po cestě, která vede pustou stepí, přijdeme do Barnaula, hlavního města pohoří altajského. Město leží na levém břehu Obi, v krajině velmi úrodné i zámožné, čítá 14.000 obyvatel a honosí se mnohými ústavami vědeckými.

Již z těch zpráv, které se byly výše podaly, na rozum jde, že nejsou oprávněny o Sibiři předsudky, kteréž posud i veliká část vzdělaného obecnstva evropského v mysli své chová; jestli mnohým již samo jméno Sibiř postrachem. \*) Naproti tomu všichni, kteří

\*) Viz, kterak o tom praví O. W. Wahl ve spise svém: *The land of the czar*. V Londýně 1875, 8°.

v Sibiři byli obývali, rádi a toužebně oné země vzpomínají, jméno její pak v nich budí nejmilejší vzpomínky. Vždyť podařilo se Middendorffovi, že i ve stepi barabinské, jejíž vzduch napojen jest velmi škodlivými výpary, místo shledal v pravdě rajske\*). Ovšem dotýkají se líčení ona po výtce západních a jižních částí sibiřských, ne pak částí severních, k nimž spějeme podél toku velikých řek tamních.

Poznání krajín severosibiřských nejlépe lze nabyti plavbou po řece Obi. Na březích mohutného veletoku rozkládá se Tomsk s 25.600 obyv., kterýž jest z největších a z nejbohatších měst sibiřských. Obyvatelstvo bohatnouc neobyčejně živým obchodem, oddává se tam všem rozkošem, jež plodí dobré bydlo. Tam se počíná veliký okres zlatohorní r. 1830 objevený, kterýž tolik zlata vydával, jako veškera Amerika dohromady před odkrytím zlatodolů kalifornských. Z Tomska až do Tjumeny zařízena jest pravidelná paroplavba s výborně upravenými parolodmi. Níže na řece jest Samarov, důležité tržiště opodál soutoku Irtyše a Obi; Irtyš sváděje k Obi vody západosibiřské má před svým ústím 3  $\frac{1}{4}$  km. šíře a pro pobočky jeho sotva by v Evropě místa bylo. Poříčí jeho jest však úplně pusto, ač jsou úrodné jeho břehy a veliké bohatství přírodní uloženo v údolích poboček jeho. Na dalekém severu, 1066 km. od Tobolska, uprostřed neproniklých pralesův a pustých bezedných tunder, rozkládá se krajské městečko Berezov, položené na srázných březích říčky Sosvy, opodál ústí jejího do obrovské Obi. Za minulých dob nejnebezpečnější zločinci do Berezova byli vypovídaní. Okolí města obklíčeno jest nepřehlednými i prastarými lesy jehličnatými a rozsáhlými lučinami, které v sobě ukrývají hojná jezera, potoky i tajné vody. Veškera příroda odívá se již drsným hávem severním. Po osm měsíců kryje sněhový rubáš zmrzlou půdu; teploměr klesá až po —45 R., zima překáží dýchání a mění výdech ve ztuhlou rosu. Ptáci často mrtví dopadají k zemi, okenné tabulky praskají, ve zmrzlé půdě objevují se veliké a hluboké trhliny, ba sám led jezerní trhá se. Podnebí není stálé; vzduch často bývá vlhký a mlhavý, chmury a šedá mračna pokrývají po celý čas oblohu. Často zuřivají tam prudké bouře sněžné; člověk i zvíře zachvácen jsa nepohodou sněžnou, jen tím nabývá ochrany, když se do sněhu zahrabe a tak trpčlivě třeba za 24 hodin konce bouřky očekává. Dlouhy a temné noci jsou, které zřídka ozařuje velikolepá záře severní. Ticho pouště spočívá i nad městem, v sněhu tak díc zahrabaném. Smutný obraz

\*) A. v. Middendorff: Die Barabá. V Petrohradě. 1876, 4°.

SANICE V SIBIRI



věčné zimy ožívují pouze vždy zelené a ztepilé stromy jehličnaté, modříny, jedle a smrky. Poblíž ústí obského jest rybářská stanice Obdorsk. Řeka rozvodňujíc se v květnu, když na nížinách sníh taje, v červnu pak a v červenci, když slunce rozpouští sníh altajský, šíří se víc a více; přijavši výše Berezova Sosvu, nabývá šíře 50 km. a podobá se moři, v němž jsou nescíslné větší i menší ostrůvky, nej hustším lesem porostlé. Nedaleko hlubokého zálivu obského vlévá se do moře J e n i s e j, jehož nížní tok byl podrobněji prozkoumán v srpnu



Přechod přes Jenisej.

r. 1875 professorem Nordenskjöldem (č. Nordenšeldem.)\*) Než věhlasný učenec švédský opírá se náhledům v Evropě rozšířeným, dle nichž prý sibiřská tundra jest šírou pouští ledem a sněhem pokrytou, která jen na některých místech dopřívá vývoje zakrnělému rostlinstvu. Na Jeniseji shledal on též úkaz pouze na místě jedinkém, za to však překvapen byl všude, zejména však na ostrovích

\*) Viz „Ausland“ 1876, číslo 2. str. 25—29.

jenisejských, neobyčejně bujným vzrůstem rostlinným. Tundra má půdu úrodnou, travnaté plochy její pokrývají prostor nesmírný a hodí se tudíž výborně za pastvinu. Jižněji odtud mezi Turuchanskem a Jenisejem, kdež podnes černají se dávné a vysoké lesy, závodí tundra úrodností svou s nejúrodnějšími částmi skandinávskými. Týž úkaz objevuje se i v širých a téměř neobývaných rovinách krásnojarských, které pokrývá mocná vrstva černé země.

Krásnojarsk má 12.000 obyv. a honosí se nákladnými budovami a bohatými rozsypy zlata na horním Jeniseji, jenž přichází z pohoří sajanského a vnímá zřidelné pobočky své z mongolské vysočiny příchozí. Níže Jenisejska, jenž čítá 7000 obyv., vlévá se do veletoku Angara čili Vyšní Tunguska, od východu příchozí. Řeka tato odtéká z jezera bajkalského, opodál pak jejího výtoku rozkládá se nejznamenitější město sibiřské Irkutsk. Město čítá 30.000 obyv., kteří holdují petrohradským modám a západoevropským způsobům více než kdekolivěk jinde v zemi. Jsouc předním tržištěm pro sibiřský obchod v kožešinách, má spolu divadlo, universitu, gymnasium, knihovnu a velmi činnou společnost zeměpisnou.

Jezero bajkalské položeno jest nedaleko jihosibiřského pomezí. Rozsah jeho činí více 334 □ Mm., délky má 600, šíře 150 až 180 km., jest tudíž z největších sladkovodných jezer starého světa. Jediným odtokem jezerním jest Angara; voda však, kterou odpařováním a odtokem jezero ztrácí, nahrazuje se mnohými potoky a řekami Selengou, Bargusinem a Vyšní Angarou. Spojení jezerních břehů s okolními krajinami děje se v létě paroplavbou. Blíže západního břehu vystupuje z vod ostrov Olchon, v jehož lesích vyskytuje se hojnost alpských růží, které v hojném počtu i na ostatním pobřeží jezerním se objevují. Ostrov Olchon a Svátý poloostrov rozdělují Bajkal přirozeným způsobem v severní a jižní jezero. Severozápadní pobřeží severní části honosí se velikolepými zjevy horskými, divými i krásnými, jichž dojem zvyšuje se protivou žulových spoust a borových i modřínových lesů, které pokrývají veškerou úbočí pohorské od čáry hřebenné až po sám kraj jezerní. Na březích bajkalských také vyvírají hojné teplice, kteréž vznikají činností sopečnou, jež se také jeví četnými zemětřeseními. Nedaleko těchto teplic vznikla zámožná osada ruských usedlíků, kteří pěstují žito, ječmen a zemáky. V zimě honí rolníci soboly a veverky. Na jezerních březích často se objevují draví ptáci, bělohlavý orel říční, sokol a orel skalní. Vedlé Rusů činí hlavní část pobřežního obyvatelstva Burjatové a Tunguzové. Burjatové jsou původu mongol-

ského. Než tam přišli Rusové, přiznávali se vesměs ku šamanskému pohanství. Teprve na konci 17. století přijala jedna část učení Buddhovo, druzí pak přiznali se ku řecké církvi. Povahu mají po výtce flegmatickou, nechuf k práci zdá se jim býti vrozena a mnohdy hlad teprve jest s to, aby je ku práci přiměl. Jsou mlčelivi, na slovo skoupi, důtkliví a neochotní. Rusové zavedli u nich tabák a líhové nápoje, čehož náruživě se nyní přidržují; nezřídka potkáme desítiletého chlapce majícího v ústech čínskou dýmku. Naproti tomu chválí se mírumilovností jejich. Vražda jest neslýchána, loupež dočista neznáma; v krádeži však poněkud si libují. Orbě oddali se teprve za dob nedávno minulých a dodělali se již příznivých výsledků. K řemeslům jeví velikou náklonnost; přiučiv se od Rusa něčemu, bývá Burjat pak dovednější než sám mistr jeho. Náboženství jejich z části jest pohanské šamanstvo, z části učení Buddhovo aneb i směsice obou; i vyznavači církve řecké přidržují se buď veřejně buď potají toho i onoho vyznání. Náboženství šamanské spočívá pouze na ústním podání. Původně přiznávali se k němu všichni obyvatelé východní a severní Sibíře. Nemajíc však pevných základů, nebylo s to, aby odolalo lamaismu čili buddhismu, jehož učení do pevné soustavy jest uvedeno a kořeny má v bohatém písemnictvu bohoslovném. Duchovní buddhističti v Sibíři mají tři stupně posvěcení; název lámů přísluší pouze prvním dvěma stupňům. Všichni kněží tito jsou velice nevědomi; mnozí staří lámové nejsou ani s to, aby porozuměli obsahu svatých knih, řečí tibetskou sepsaných, jichž při bohoslužbě užívají. Oni nerozumějí, čemu se modlí, ač mají po ruce mongolské překlady těchto knih v Číně tištěné. Přes nevědomost svou šíří Buddhovi sluhové fanaticky učení mistra svého mezi východními Sibířany, chtějíce vyhubiti šamanstvo a nedati průchodu křesťanství. Neméně byla a jest i posud velika lakota jejich; od jurty k jurtě pobíhá láma, chtěje nejlepšího požití, čeho se shledá. Nemajíce zaměstnání, upadají zbožní páni v opilství a ve zpustlost mravů. Každý láma, vyjímajíc některé starce, má hospodyni, kteráž sluje „rhabinka“. Někteří mají dvě až tři rhabinky. Synové z těchto manželství nazývají se „synovci“ a obyčejně dědívali hodnost otcovu.

Na severozápadních březích bajkalských obývají Tungusové, kteří pokládají za svůj majetek východní pobřeží a krajiny odtud severně položené. Proti Burjatům označují se lepšími vlastnostmi. Jsou veselí, hbití, pozorní, srdeční, skromní a odvážní. Rodíce se uprostřed nesmírných lesů jedlových, oblibují si již od kolébky boj s dravými zvířaty. Trpělivě snaží Tungus hlad i žízeň a nepřijímá

služeb u Rusův ani v nouzi největší, již v osamělých lesích svých zejména vydán jest, když bouře a sněhové chumelenice často za několik dnů neustávají. Tungusové odívají se oděvem dosti vkusným a lehkým, který činí protivu nečistému a nepohodlnému kroji burjatskému. Muž není nikým omezen ve svém konání, žena však jest pravou otrokyní. Žena chýši staví, kůži vydělává, šaty šije, domácnost opatřuje, vodí soby anebo ošetřuje stáda skotu; zkrátka činí vše a často pomáhá i muži lovcímu. Ženy nemaje, byl by Tungus ztracen. Tungusové na severním a na východním pobřeží bajkalském po výtce jsou pokřtěni, avšak ruský křest nevnikl hluboko do mysli jejich. Církevní úkony jsou jim pouhou formou, i vykonávají je pouze za přítomnosti Rusů. Jsouce o samotě holdují šamanstvu.

Země rozprostřená na východní straně bajkalského jezera nazývá se Zábajkalskem a jest od r. 1851 samostatným územím. Hlavní město její Čita rozkládá se ve výši 538 m. nad mořem a čítá teprve 4000 obyv. Zemí vine se velmi důležitá cesta obchodní, která podél Selengy jde do mongolského města Urgy; přehojné karavany dopravují po ní čaj a rebarboru. Na čínském pomezí jest pověstné dvojměstí, Kjachta po straně ruské a Majmačin po straně čínské, jichž obyvatelé žijí ve stycích velmi přátelských. Pohoří Stanové postupuje Zábajkalskem směrem téměř jihoseverním. Na úpatí jeho, při řece Šilce leží ve výši 444 m. město Nerčinsk, střed báňského okresu daurského s bohatými doly na stříbro a olovo. Mnohem však důležitější Zábajkalska jest vychodně položeno Amursko. Prostírajíc se o 6233 □ Mm. a jsouc pokryto půdou úrodnou a k zemědělství příhodnou, hledí území ono vstříc krásné budoucnosti. Nad Amurem rozkládá se hlavní mesto Blagověščensk, kteráž teprve počíná se zvelebovati; nad ústím amurským jest Nikolajevsk, jižně odtud Vladivostok. Obě místa jsou nejprůběžnějšími přístavy tamních krajín.

Veškeré území protékají Amur a pobočky jeho. Amur vzniká ze zřídelných řek Šilky i Arguna a jest splavným pro menší lodi až po ústí řeky Seje o trati celkem 316 km. Od ústí sejského až po soutok s pobočkou Ussurijem, o trati 950 km., lze po něm plaviti se lodem, jichž ponor není větší 2½ m; od ústí ussurijského jest splavný i pro veliké lodi mořské; splavností na trati té překážejí pouze jespy při ústí řeky, která tam má sotva 4 m. hloubky. Pánev amurská, jejíž pouze severní část k Rusku náleží, kdežto část jižní posud jest čínskou, na všech stranách horami jest obklíčena a rozmanitě jimi prostoupěna. Na severu vleče se směrem

západovýchodním pohoří Stanové až téměř po  $55\frac{1}{2}^{\circ}$  severní šířky; na západě činí hranici Veliký Čingan, v jihu Čanbošan; na východě odlučuje oblast amurskou od moře pásmo Sichota-alyň. Řeka Amur na témž místě, kdež nabývá svého pravého jména, přerývá Veliký Čingan, a nedaleko svého ústí prolamuje si lože Sichota-alyňem, tak že do pánve amurské od západu i od východu důležité vedou brány. Souběžně s pásmem Stanovým, ač o několik stupňů jižněji, vypíná se pásmo Djukdu, jímž si Seja cestu otvírá; pokračování téhož pohoří, všelikými jmény označená, dobíhají až k moři ochotskému. Mezi ústím řek Bureje a Songarije přerývá Amur Malý Čingan, jenž zabíhá od jihozápadu k severovýchodu, níže pak táhne se zemí pohoří čanjatynské, které se podobá spíše vysočině na povrchu svém řekami rozryté, nežli pravému pohoří. Přes veškeren hornatý povrch svůj má přece pánev amurská tři veliké nížiny: nížinu seja-burejskou, mezi Velikým a Malým Činganem, nížinu středoamurskou, sice menší, ale úrodnější nežli prvá, a nížinu čankajskou. Tyto nížiny pokrývají povrch 825 □ Mm., vedle nich pak jest ještě více menších. Poměry podnebné jsou celkem nepříznivé. Neboť Amursko proti krajinám evropským, na téže zeměpisné šířce rozprostřeným, má průměrnou roční teplotu o osm až deset stupňů menší; proti soulehlým krajinám ruským má teplotu menší o  $4\frac{1}{2}$  až  $6\frac{1}{2}$  stupně. Podnebí jest suchozemské s velmi parnými lety a s velmi studenými zimami; přes to užírají tam evropské druhy obilné i víno. V červenci bývá pravidelné deštivo s velikými zátopami, které rychle přicházejí. Země oplývá velikými lesy, což jest následkem hojné vláhy. V lesích jehličnatých rostou modříny, smrky, červené a bílé jedle i cedry; v lesích listnatých vyskytují se břízy, duby, jasany, jilmy, ořechy, borky, javory a lípy, které vesměs neobyčejné velikosti dospívají. Divoké víno poskytuje hojného ovoce. S podivuhodnou bujností rostou tam různé traviny. Charakteristickou stránkou tamní květeny jest úkaz, že v ní mají převahu byliny rostoucí v mírném pásmu studeném a pak i byliny, které se vyskytují jenom v krajinách velmi teplých. Těž úkaz pozoruje se i při zvířené. Pardal a tygr pobíhají ve stopách rysa, vlkův a rosomáků; medvědův objevují se dva druhy. Z pravých zvířat kožišnatých žijí tam sobol (ročně 22.000 až 25.000 koží), červené a černohnědé lišky, kuna, hranostaj a vydra říčná. V lesích cedrových hemží se temnohnědé veverky, jichž kožešiny jsou velmi hledány a kupují se za 12 až 17 kopejek. Z přeživců vyskytují se jeleni, losové, srnci a pižmovci; ptáků jest 211 druhů. Vody amurské, zejména vody ussurijské

ské oplývají nesmírným množstvím ryb, jeseterů, vyz, lososů, kaprů, sumcův a sterljadů. Mouchy a komáři v takovém se objevují množství, že jsou v létě pravou trýzní krajiny. Zlato bylo objeveno na 23 místech; na dvou místech již se doluje. V Malém Činganě objeveno bylo železo a hojná ložiska arseniková, pak vápno, asfalt, alabastr a mramor; dosti jest kamenného uhlí, než jakost jeho jest pouze prostřední. Doprava děje se výhradně po vlnách a po ledech říčních; silnic jízdných téměř není. Dopravu po vodě opatřují vláda a amurská společnost paroplavební. Vedlé toho náleží tři lodí odboru zeměměřickému a pět odboru telegrafnímu. Odbor telegrafní má lodí své, ježto jest mu stříci 4000 km. telegrafních linií; jsou již s Evropou spojeny telegrafem i břehy Tichého oceánu. S nesmírnými obtížemi dále se osazování země ruskými osadníky r. 1850 počaté. Obyvatelstvo skládá se z Tungusů z části osedlých, z část kočujících, z Číňanův a Giljaků, kteří jsou buď lovci buď rybáři. Veškeren lid tento pracuje pouze pro svou potřebu. Diviti se jest, že úspěchy tak značné ruskou vládou dosaženy byly, ježto povázit dlužno, že jest Amursko nesmírně vzdáleno, že má neobvyklé podnebí a že krajiny s ním sousedící velmi řídké jsou zalidněny. V roce 1869 čítalo se tam totiž již 18.519 Kozáků, t. j. lidí, kteří tam byli po rozkaze vládním zavedení, a 25.870 rolníků, kteří se přistěhovali dobrovolně, 3900 osob vyjímajíc. Veškeru toto obyvatelstvo celken žije v dobrých poměrech hmotných.\*)

Zvláště rychle vzrůstá se město Vladivostok, založené před několika lety na severním břehu Zlatého rohu; hlavní třída městská táhne se na břehu mořském o délce několika kilometrů. Město má mnohé ruské chrámy a 460 domů, téměř vesměs jednopatrových a ode dřeva zbudovaných. Obyvatelstva jest 5000 duší, z nichž s vojáky i s lodníky pouze 1045 náleží do státního svazku ruského. Zbytek činí nejvíce Číňané různých kmenů. Žen žije ve Vladivostoku velmi málo poněvadž Číňané obyčejně ženy své doma nechávají.

Proti ústí amurskému a proti severnímu pobřeží téhož území prostírá se veliký ostrov Sachalin čili Karafto. Dříve náleželo společně Rusku i Japonsku (č. Dža-), smlouvou však nedávnou stal se Rusko jediným pánem jeho.

Otrov Sachalin pokrývá plochu 586 □ Mm. Délka ostrova jest 950 km., šíře kolísá mezi 140 a 25 km. Poloha sama nebyla by

\*) Wenjukov: Die russisch-asiatischen Grenzlande. Aus dem russischen übertragen von Krahmer. V Lipště 1874, 8°, str. 106—179.

nepřízniva, ježto položen jest ostrov na téže šíři s Kalugou a Pererkopem; avšak blízkost moře ochotského dodává podnebí rázu velice nepřívětivého. Snh leží na horách ještě uprostřed května a průměrná teplota krajín na 48. stupni severní šířky položených rovná



Krajina amurská.

se teplotě krajín norských, které leží severně kruhu točnového. Vlhko jde se zimou týmž krokem. Nejvlhčí jest pomorí východní, avšak i na západním pomorí jest do roka 253 chmurných dnů. Veškerým ostrovem táhne se horské pásmo, které se dopíná do 620 metrů, nikde však nedotýká se čáry věčného sněhu. V těchto

horách mnohé řeky se prýští, které ovšem mají tok velmi krátký. Z plodin přírodních na prvním místě jmenovati se sluší kamenné uhlí. Již doluje se na uhlí v mnohých nalezištích; nerovná se sice uhlí sachalinské uhlí anglickému, avšak platí se za ně o třetinu více, než za uhlí austrálské nebo japonské. Vedle uhlí nabudou přistě velké důležitosti i rozsáhlé hvozdy, v nichž posud pouze zvěř pro své kožešiny se honí. Obyvatelstvo domorodé živí se honbou zvěře kožišnaté a zištným rybolovem a chytáním tuleňův; orba dařiti se nechce. Zelin lze však ještě pěstovati a také daří se chov dobytka. Obyvatelstvo skládá se asi z 3000 Rusů, téměř výhradně vojákův, asi z tolikéž Číňanů, kteří se rybolovem živí, a z domorodých Giljákův a Ainů. jichž se čítá asi 3000 hlav. Žije tudíž na 5 □ km. jeden člověk.

Veškeren severovýchodní díl Sibíře zabírají kočovní kmenové Jakutů, Jukagirů, Korjákův a Čukčů. Přední řeka nesmírné oblasti té jest Léna, jejíž prameny jsou položeny nedaleko západních břehů bajkalských; přijavši pobočku Vitim, od východu přichozí, vine se tokem *S* podobným, vnímá z východní strany přichozí Olekmu a mohutný Aldan a ohýbá se pak na sever k ledovému moři, do něhož se vlévá rozsáhlým ústím deltovým. Výše ústí aldanského rozkládá se nad Lénou přední město severovýchodní Sibíře Jakutsk. Z přítoků západních jest nejřednější a nejdůležitější Viljuj, jenž souvisí s neznámým posud okresem sibiřských jezer. Západně od ústí lénského vlévá se do ledového moře více menších, přes to však důležitých řek, jako jsou Chatanga, Anabara a Olenek; východně vlévají se do moře Jana, Indigirka a Kolyrna. Proti lénskému ústí vystupují z moře ledového ostrovy novosibiřské, rostlinstva i obyvatelstva pohřešující, s povahou na skrze arktickou. Na východě končí Asie v berinském průlivu poloostrovem čukockým, jehož nejřednější řeka Anadyr vlévá se do soujmené zátoky moře berinského.

Z národů potulujících se po severovýchodní Asii nejřednější jsou Čukčové, Korjáci a Jakutové. Mezi Čukči rozeznávají se praví Čukčové, kteří obývají při ledovém moři a živí se honbou a rybolovem, a tak zvaní Sobí Čukčové, kteří blíže jsou spřízněni se sousedními Korjáky; řečí svou liší se ještě méně nežli Španělové a Portugalci. Všichni tito národové vzdávají velikou úctu šamanům čili kněžím kouzla a čary provozujícím; kněží tito nejsou podvodníky, nýbrž sami sebe podvádějí věřice nezvratně v působnost čar svých. Velmi příznivý dojem činí Sobí Čukčové chováním svým i svou postavou; pouze krojem svým liší se od severoamerických rudokožců.

Silou a velikostí těla svého závodí s Američany i Korjáci, kteří se velice podobají Američanům majíce čelistné kosti vysedlé, dotěrný a plachý pohled a řídký černý vlas. Korjáci mají povahu velice mírnou, netlukou nikdy dítku nějakého a nepropoví příkrého slova proti ženě kterékoli. Tím více tedy užásáme slyšíce, že hubí své věkem sešlé příbuzné anebo nevléčitelné neduživce, které kopíni zabíjejí. Zvyku tomu snáze porozumíme uvážíce okolností, v nichž jim žiti jest. Věkem sešlí a neduživí lidé nehodí se více k životu kočovnímu, pročež usmrcují je více z útrpnosti chtějíce zkrátiti dlouhé útrapy jejich. Neboží přejí si smrti, a Korjác dovede s anatomickou



Přístav ochotský.

zručností bodnouti v místo, kdež nejrychleji nebožáka bolestí sprostí. Naprosto liší se od Čukčův a Korjáků Lamutové při moři ochotském, kteří činí s Tungusy, s Mandžury a s amurskými Giljaky skupinu čeledi čínské. Lamutové a Tungusové jsou spolu nejbliže spříznění; oba kmenové označují se stihlým a útlým vzrůstem, černými a ježatými vlasy, pletí olivovou a očima více méně šikmo položenými. Vousů nemají. Jako pěstitelé sobů žijí ve stanech, nenosí však s sebou stanové tyčky z místa na místo, jako činí Korjáci, nýbrž zůstávají je a přistě odpočívající buď si vyhledají jiných anebo užijí těch, které tam byly zůstavily jiné hordy.

Třetí skupinu severních Asijců činí kmenové turečtí, k nimž počítají se i Jakutové. Rusové tvrdí, že lze stambulskému Osmanovi snadno smluviti se s Jakuty na Léně. Jakutů stále přibývá, kdežto druzí kmenové znenáhla vymírají. Wrangell právem nazývá je lidem železným, ježto ze všech obyvatel sibiřských nejsnáze snesou velikou zimu tamní. Když bylo na teploměru —32° R., viděl je Kennan, ani stojí na ulici o jedné košili, jsouce oděni jediné ovčím kožichem, při čemž se bavili a smáli, jakoby je ovíval nejrozkosnější vánek letní. Jsou také velice přičinliví a zrobí si též tak obratně jako Rusové toporem čili sekerou dřevěnou chýši s dveřmi a okny. Vůbec projevují i chut i schopnost k trvalému pořizování těžších prací.

Nejdůležitějším členem severovýchodního pobřeží asijského jest polouostrov Kamčatka, po jehož vší délce vleče se pásmo vysokých sopek; vedlé hojného počtu teplec a jezer i početných vyhaslých sopek ční ještě při samém východním pobřeží 14 činných vulkánů, mezi nimiž nejvyšší sopka asijská Klučevskaja, jejíž téměř vznáší se do výše 4804 m. Pokračováním sopek kamčadalských jsou sopky souostroví kurilského, které se táhnou v husté řadě až k ostrovu Jessu, nejsevernějšímu z velikých ostrovů japonských. Na Kurilech dýmá posud osm až deset velikých sopečných výhní. Protivu východního pomoří činí západní pobřeží kamčatské, nízkou pahorkatinou se pnoucí, kdežto vnitřek pne se středohorami. Nejřednějším místem polouostrovským jest Petropavlovsk při zálivu avačajském, jenž činí přístav na zeměkouli z nejlepších a nejpríhodnějších. Jednou pouze do roka přichází pošta do odlehlého hlavního města kamčatského.

O Kamčatce asi laskavý čtenář posud četl a slyšel popisy nehrubě poutavé, avšak Kennan byl uchvácen krásami krajiny tamní. Podotknouti sluší, že první dny pobytu jeho (v září) jsou takorba nejpůvabnější částí roku v severních oněch krajinách, tak že zejména východ slunce krásou svou okouzluje. Nebe jest jasno, divé labuti poletují s libozvučným zpěvem: vzduchem tichým a žhoucí slunce růžovým leskem polévá sněh na čerenech sopečného pásma, z nichž nejblíže vypíná čelo své štít Forjatskoj (3512 m.), kdežto dáleji po pravé straně ze sříceného jícnu avačajského dlouhý pruh zlatého dýmu s blankytem splývá, vulkán pak Roselskoj temné i těžké páry ze sebe chrlí. O 10 km. stranou vypíná se štíhlá jehla Vilučinská, jejíž žhoucí strážné ohně také pozdravují první jitro. Břehy řek a potoků zdobí traviny bující s bujností téměř tropickou, proťkané pestrými květinami, chomáči alpských růží, mochny pětprstky

a vzácných černých lilí kamčatských. Na nížinách kupí se topoly a břízy, na úbočích horských pak pozorujeme temné lesy jehličnaté.

Kamčadalové liší se fysicky zcela od sousedních Korjakův a Čukčů, jsou postavy malé, pleti černohnědlé, s plochými a širokými obličejí, s vysedlými kostmi čelistními, s malýma a hluboko vpadlýma očima, nemají vousův, ale téměř jejich pokrývá dlouhý a řídký černý vlas, mají malé ruce i nohy, údy souměrné, jeví však velikou náklonnost ke tloustnutí. Od r. 1780 ubylo jich hladomorem a nákazami veliké množství. V létě loví ryby, zejména oštěpem vytahují lososy z řek, pěstují řepu, zemáky a žito, vyměňují si za ulovené kožešiny s Rusy čaj a cukr a chovají si také několik krav. Kennan doličuje, že připravují si z kyselého mléka, z pečeného tvarohu a ze sladké smetany krmi cukrem a skořicí posypanou, která by se hodila velmi dobře i na stůl vzdělaných národů. Čistotou největší stkví se nitro domů jejich. Stěny, pokryvky a podlaha jsou vystrojeny ohlazenými a bělostkvoucími podlažinami březovými, okna jsou opatřena záslonami kartounovými, stěny pak tu a tam ozdobeny americkými ocelorytinami. Pouze nízká mají dvěře, tak že cizinec, jehož páteř nezvykne si přílišnému obýbání, otvorem proléztí musí. Uprostřed osad, kteréž se rozkládají vždy mezi košatými stromy na březích rybnatých řek, nechybí nikdež kostel svedený slohem byzantsko-kamčatským, ježto Kamčadalové se ku křesťanství přiznávají. Mimo polouostrov obývají také na některých ostrovech kurilských.

### Japonsko.

Na nejzazší východní hranici asijské prostírá se císařství japonské čili Japan, které za našich dob jest zajisté nejzajímavější državou zemědělu asijského. Japan má se k asijské souši asi tak, jako Veliká Britannie k Evropě, jen že k dokonalému přirovnání by bylo třeba, aby se prostírala Britannie naproti břehům francouzským a španělským. Jako kdysi Veliká Britannie souvisela s evropskou souší, tak i Japan činil někdy část východní Asie, čehož důkazem jsou ~~divocí~~ ssavci na japonských ostrovech žijící. Z nich známe teprve zajíce, srnce, druh sajhy, medvěda, divokého vepře, lišku, rudého a černého jezovce, vydru, kunu a veverku.\*)

Domácích zvířat jest velmi málo; pouze vyskytují se skot, koně, dva druhy psův a kočka. Zdá se, že ostrovská zvířena po-

\*) Rafael Pumpelly: Across America and Asia. V Londýně 1870, 8°, str. 88.

hřešuje ovce, kozy a osla. Říše japonská skládá se ze čtyř větších ostrovů, které slují Yesso, Honshiu, jež mylně Nipponem nazýváme, Sikok'f a Kiusiu, a ze 3850 menších výsep, které pokrývají plochu o 3300 až 4400 □ Mm. a na nichž žije 33 až 34 mill. duší. Ostrov Yesso, nejsevernější ze čtyř větších ostrovův, oddělen jest průlivem La Pérousovým od ruského Sachalina a průlivem Tsugarujským od Nippona. Nippon mající podobu jakési čelisti jest největší z ostrovů japonských a takořka v jižním jakémisi výkroji jeho jest nejmenší ze čtyř větších ostrovů Sikok'f. Mezi oběma vlní se Suwo-Nada čili vnitřní, „Binnenzee na hollandských mapách“, široké to moře vnitřní, v němž jsou přčetné ostrovy, bradla a skaliny a jehož břehy malebnými obrazy se honosí. Na východě končí průlivem linšotenským, na jihozápadě přechází v chobot, jenž odděluje Kiusiu průlivem Van der Kapellenským od Nippona a průlivem bungojským od Sikok'fa. Pobřeží japonské jest velmi nebezpečno pro hojná úskalí, měřčiny a bradla korálová, japonské pak moře zmítáno bývá početnými víry a zhoubnými orkány. Vnitřek jednotlivých ostrovů teprve jsme seznali v dobách nejnovějších, pročez naše zeměpisné známosti o Japonsku jsou ještě velice skrovný a týkají se pouze nejdůležitějších sídel pobřežních a nejbližšího okolí jejich.

Obecnou povahou popisující japonské ostrovy, připomenouti musíme, že nitro jejich jest naskrze hornaté. Na větších ostrovech vypínají se rozsáhlá pohoří s mnohými sopkami, které jsou posud aspoň z části činné a mnohdy dopínají se až i čáry věčného sněhu. V horském skladu převládají čediče a horniny trachytové, z nichž hojné teplice vyvírají. Zdrávo a pravidelno jest podnebí. V létě chladí japonské břehy svěží mořské větry, v zimě oteplují je teplé jiho-mořské proudy rovníkové. Pobřeží tichého oceánu má podnebí nejmírnější, avšak severní krajiny jsou poměrem studenější než sou-lehlé krajiny evropské. Krajiny japonské, položené na rovnoběžce marseillské a gibraltarské, mají v zimě mocné ledy. Rozmanitý jsou plodiny přírodní, výtečně upraveno jest zemědělství; vznešeného a usměvavého viđu poskytuje rostlinstvo pásem níže položených, které v živou se staví protivu k vyšším pásmům pohorským, vůbec pak jest známo, že květena naše mnohou krásnou květinou japonskou rozhojněna byla. Veliky jsou plody, což jest buď dílem přírody, buď výsledkem péče zahradníkůvy. Japonsko nejlepší rodí rýži, která nad míru mnoho chová v sobě látek výživných; pěstování její provozují pilní rolníci nejhorlivěji a každá píď půdy jako v Číně nej-

pečlivěji jest vzdělána. Vedlé potravin, jichž skýtá souše, jsou v okolních mořích hojně druhy ryb a měkkýšů, vedlé nichž Japonec rád pojídá hady i jiné plazy. Ze stromů lesních nejvzácnější jest kastrovník, jehož dřevo a kořeny jsou důležitým předmětem vývozu. Vnitrozemská rudohoří skrývají v sobě přebohaté doly na měď. Japonsko má mnohá města tytýž i velice lidnatá, avšak blíže známa jsou jen tak řečená města smluvami vyhrazená. K těm se počítá na ostrově Yessu město Hakodadi, na Nipponě přístavy Niigata, na pobřeží západním Tokio (dříve Jedo zvané), hlavní město říšské, Kana-gava a Jokohama na pobřeží východním, Fiogo čili Hiogo a Ohosaka v části jižní, posléze Nagasaki na ostrově Kiusiu a Nava na ostrovech Liukiujských, které činí jižní pokračování výsep japonských. Uvnitř Nippona rozkládá se blíže velikého jezera Bivaka město Miako, „japonský Řím“ a dřevní sídlo císařské, kteréž nyní obecněji Kioto se nazývá. Když na konci r. 1874 japonská vláda zařídila obecné sčítání lidu, napočetlo se v celé říši 33,300.675 obyv., z nichž bylo 16,891.729 mužův a 16,408.946 žen. Obyvatelstva přibýlo od r. 1872 189.850 hlav. Roku 1874 rodilo se 290.836 chlapcův a 278.198 děvčat; téhož roku zemřelo 208.092 mužův a 197.312 žen.

Domorodým obyvatelstvem japonským v dobách předhistorických byli nepochybně Aínové. Když byli na ostrovy vnikli nynější Japonci, přišedše ze souše asijské, vypuzeni byli Aínové z části na sever, z části pomísili se s novými příchozími a osvojili si vzdělanost jejich. Za nynějších dob obývají Aínové pouze na ostrově Yessu; než ještě v VII. století po K. drželi výlučně veškeru část Nippona, která se rozkládá severně od 38° severní šířky. Ne bez boje ustupovali mocnějším Japoncům. Stopy pomísení se s nimi shledávají se nejvíce v této severní části nipponské, kdež oni nejdéle prodléli a tudíž s Japonci nejhojněji se stýkali.

Aínové činí praobyvatelstvo ostrovů kurilských, Sachalina a Yessa; s nimi nejbliže spřízněni jsou Giljakové, kteří obývají v části souše, proti Sachalinu položené. Aínové byli nepochybně i praobyvatelstvem krajín jižně řeky Amura rozprostřených, odkudž byli vypuzeni skrze pomořské Tungusy čili Lamuty i jiné kmeny tunguské, kteří znenáhla k moři pronikali. Aínové jsou kmen, jenž nevyšinul se z prvobytných stupňů vzdělanosti; mnozí dokonce upírají jemu všechnu schopnost vzdělávati se, čehož ale jiní pozorovatelé nepotvrzují. Kapitán Blakiston zajisté vypravuje o nich, že jsou značnými schopnostmi nadáni, jakož i že rádi užívají každé příleži-

tosti ku vzdělání svému. Přes to zdá se, že se neminou s osudem, který stíhá národy prvobytně žijící, že totiž nejsou s to, aby požil vzdělanosti, nýbrž že znenáhla vymírají. V tom se suášejí všichni zpravodajové, jichž na tomto místě užito, Brandt, Blakiston, Pampelly, H. C. St. John i jiní mnozí. Že ukaz tento již trvá v Japonsku za tisíce let a ještě skončen není, jde na rozum z toho, že Aínůn bylo stále lze k severu ustupovati. Počtu jejich však stále ubývá a oni přičítají se již k národům, kteří bezpečně vymrou. Japonci udávají, že prý na Yessu pobývá jen asi 10.000 Aínů; anglický námořský důstojník St. John to popírá a tvrdí, že jsou zprávy japonské přehnány. Jiné zprávy praví, že jich 50.000, Brandt tvrdí, že jen na Yessu jich žije 60.000, jsa při tom přesvědčen, že vzdělání ostrova s neštovicemi a s líhovými nápoji zkazí i poslední zbytek jejich. Sir Henry Parkes spočetl jich na ostrově Yessu 25—30.000. Oni žijí ve zvláštních vseh a jsou odloučení od Japonců, kteří mají pro ubohé největší opovržení. Opovržení Japonců dalo podnět báji, že prý žena jednoho předvěkého vládce nipponského byla se svým psem na liduprázdný ostrov Yesso vypověděna, z kteréhož prý smí sením pošlo nebohé ono plémě.

Aínové jsou postavy malé, zřídka prostřední, pleť jejich jest temna, temnější pleť Japonců, tahy obličejů jsou pravidelné a mají přívětivý výraz, oni sami jsou dobromyslní a ochotní a podobají se více Evropanům nežli Asijcům. Vlas jejich jest hrubý, vzpřímený a jak havran černý i vyskytuje se v neobyčejné hojnosti u obou pohlaví. Tím podivnější jest tento ukaz, ježto národové východoasijských z pravidla menším vzrůstem vlasů se označují. Však zprávy o bohatství vlasův aínských mezi sebou se různí a zdá se, že mnohé z nich jsou přehnány. Mnoho síly Aínové ve svých svalech nemají, také nedospívají vysokého věku; málokterý z nich dožijí se 55 let svého věku. Ženy jsou dosti osklivé, mají temnou pleť a rychle stárnou, ježto již z mládí jest jim zabývatí se prací velmi namáhavou. Obvyčejným oděvem obou pohlaví jest sukně z jelení kůže, po kolena splývající, která na bedrách pasem jest stažena. Ženy tetovují se: obličej kolem rtův a na spodní části lícné podobou zavinutých knířův a užívají při tom jemně modré barvy, což osklivost jejich ještě zveličuje. Vůbec stěžuje si cestující, že v domácnosti Aínů veliká rozhostuje se nečistota, která jest příčinou přemnohých nemocí. Zbraní jim jest luk a šíp jedem napuštěný; také užívají zbraní zápalkových. Jejich dovednost jest nepatrná. Náboženství jest hrubé fetišství, jež nebyla s to, aby vypudila, ani nauka Buddhova. O povaze jazyka

jejich, jehož v písmě se neužívá, mezi badateli shody není. Na ostrově Yessu a na Kunaširu, jenž severovýchodně Yessa z moře vystupuje, jsou pobřežní Aĭnové ve všem na Japoncích závislí. Kníže matsmajský, jenž dříve na Yessu vládl, dovolil jim jediné, aby se živili rybolovem. Každoročně odvádějí pánům svým poplatek, jenž záleží v kožešinách a sušených rybách, a za této příležitosti objevují se někteří Aĭnové v městech Matsmaji a v Hakodadiji, kdež prodávají přebytek ryb a kožešin, jediné to plodiny nehostinné nynější vlasti své, začez rýže a loveckého náčiní nakupují. Japonci užívají jich ryby lovíce, honíce a algy sbírajíce; ve vnitrozemí ovšem volněji se pohybují, ale raději na pobřežích obývají, kdež snáze jest jim výživy si opatřiti. Na jedinkém místě spozoroval Blakiston, že se orbou zabývají; bylo to při zátocě sopečné, kdež za jeho pobytu dařilo se proso, brambory a řepa. \*)

Nynější Japonci činí část plemene vnitroasijského a zaujímají i tělesně i duševně

místo prostřední mezi národy jemu příslušnými. Oni jsou štíblého vzrůstu, nejsou malí a zavilí jako Číňané, ač průměrem jsou postavou svou menší Evropanův. Oči mají nemnoho vpadlé, pleť jejich jest temna, svaly pak mužů neobyčejně vyvinuty. Tahy obličejů mužů japonských jsou vůbec nehezky, avšak naproti tomu příjemný jest vnějšek a veškeren zjev japonské dámy z lepších kruhů, v čemž se



Japonské dívky.

\*) „Ausland“ 1873, číslo 44, str. 75, číslo 46, str. 911.

shodují téměř všichni pozorovatelé. Přemnohé dámy obdařeny jsou touž bílou pletí jako nejsličnější Evropanky. Řeč lidu japonského, po soudu moderních mluvozpytcův, úplně jest osamělá; poněkud, ač velmi vzdáleně, spřízněna jest s jazykem mandžuským a s prvými jazyky mongolskými. Tvrdí se však vůbec, že v ústech dán japonština zní tak harmonicky a hudebně, jako vlastina. Také lze se jí přiučiti tak snadno, jako kterémukoli modernímu jazyku evropskému.

Přes to vše jest tomu, kdo poznati chce japonštinu, ať obecnou, ať spisovnou, louskati tvrdé ořechy. Vypravuje ku příkladu ruský cestovatel Golovnin, jenž za delší čas pobyl v zajetí japonském, že slovo „fi“ (oheň) zní jako fi, hi, psi, fsi a že prý žádný Evropan přes veškerou obratnost jazyka svého není s to, aby tak skrze zuby sykal, jako Japonec. Golovnin prý sám po dvě léta tím se mořil a přece se tomu nenaučil. Týž úkaz prý se jeví při slově „nga“, jež se píše „ga“; Golovnin pokoušel se několikráte slovo ono vysloviti a přece se mu nepodařilo uspokojiti jemné uši japonské. Za to žádný Japonec nevysloví naše *r*, kteréž v japonštině jest známen hrdelným; ještě hůře děje se našemu *l*, jehož vůbec abeceda její nemá a kteréž oni zvukem *r* nahrazují. Končí-li slovo samohláskou *u* pohlcují ji, jest-li *i* na konci, vyslovují je polohlasitě. Téměř každá krajina japonská má své nářečí a rozdíl je tím větší, čím vzdálenější jest krajina hlavního města. Nejpřesnější mluvou mluví se v Ningaku a také jí užívají obyvatelé tokijští z lepších vrstev společenských. Ještě sluší se doložiti, že jinak vyslovují paní a jinak muži, čemuž ucho tak snadno nepřivykne. S počátku nezdá se nám býti nesnadno přiučiti se jazyku, jenž nemá rodu, členu a mnohočtu. Než vnikající hlouběji do ústrojí jeho, setkáme se s obraty a rčeními, při nichž bychom raději viděli znaky našich jazyků, jichž nedostatek jsme za výhodu pokládali. \*) Ještě hůře jest s písmem. Japonci jsou jediný národ posud známý, který dobrovolně a beze všeho vnějšího tlaku osvojil si písmo, písemnictví, filosofii a mravní zásady jiného národa. Na neštěstí osvojili si oni tyto poklady u Číňanův a přidržovali se čínského písma, i když byli vynalezli pravé fonetické písmo o 47 znacích. Jako vůbec vše, tak i fonetické písmo u nich v dvojí podobě se vyskytuje; jeden způsob sluje katakana, druhý firagana. Nejprve tudíž seznati jest nám souznačná písmena čínská

\*) Eufemie von Kudriaeffsky: Japan und seine Literatur, V „Ausland“ 1876, číslo 27, str. 525—526.

a pak obojí písmo japonské, ježto Japonci píšíce, všechny ty tři druhy směsují. Také pro čínská písma mají trojí značky; jedněch užívají v tisku a básnictví, jedněch v listinách, třetích pak v písmu obyčejném.

Již starý Thunberg shledal, že ze všech národů na naší zeměkouli Japonci nejvíce vzdělaností svou Evropanům se podobají. Podobnost tato vysvětluje se tím, že mají veliké nadání, osvojující si vše dobré z ciziny. Jsou bystrovtipní a čili, označují se vědyčtivostí a vyšší zájmy snadno chápou. Povaha jejich jest celkem dobrosrdečna a laskava, zvláště proti povaze jiných kmenů mongolských, zejména Číňanů; při tom však nezbyvá se jakési dětinskosti a mnohdy dřímá v domnělých ctnostech faleš, nespolehlivost, nedůvěra i úskočnost, které po mnoholetém přátelství z nenadání se mění v nejhorší mstivost. Nehezkými stránkami japonské povahy jest i náklonnost k lichvě a bujná smyslnost; nevázaná veselost Japoncova cizince mnohdy až uráží. Při tom jsou Japonci velmi zdvořilí a způsobilí, čímž neliší se vznešené osoby od nejnižších vrstev lidu; také jsou udatní a nadšeni za veliké činy předkův svých. Povahu bojovného národa nejvíce projevují smrtí opovrhující a majíce velice vyvinutou ctižádost, která se také duševní chorobě podobá. Ze ctižádosti té často vznikají souboje a zvláštní způsob samovraždy, zvaný harakiri čili rozpárání břicha, kteréž od pradávných dob v zemi zdomácnělo a provádí se neobyčejně ukrutnou zručností.

Mnozí svědkové, kteří přítomni byli ukrutnému činu tomuto, zůstavili nám podrobná líčení,\*) které za dob právě minulých stvrdil svobodný pán Jindřich Siebold.\*\*\*) Ze zprávy jeho vyjímáme tyto podrobnosti: „Děje-li se ukrutná pokuta po rozkaze vládním anebo některého knížete, který též k tomu má právo, vykoná se za přítomnosti zvláště k tomu vypraveného úředníka i jiných svědků slavnostních, jichž úkolem jest toho dbáti, aby obřad vykonán byl podle všech předepsaných pravidel a formulí. Obřad děje se dle těchto pravidel: Úkon sám provádí se obyčejně v noci v chrámech anebo pod širým nebem a pouze vznešenějším propůjčují přátelé i sami knížata zvláštní komnatu, za tím účelem zařízenou, i pokládají si za převelikou čest, že se domu nebo zámku jejich užívá za účelem tak ušlechtilým. Komnata obestřena jest bílým hedvábem, ježto bílá barva jest Japoncům barvou smutku; ostatní úprava jest zcela jednoducha. Též harakircovi jest se obléci oděvem zcela jednoduchým,

\*) „Ausland“ 1869, číslo 47, str. 1110—1113.

\*\*) „Wiener Abendpost“ 1864, číslo 63.

kterýž také zvláštními pravidly ustanoven jest. Řídká světla osvětlují prostor. Jsa zahalen tajemným poloušerem, pokleká odsouzenec na místě poněkud vyvýšeném, obrátí se obličejem k severu a přítomné osoby jej mlčky v poloukruhu obstupují. Byl-li harakiri jemu usouzen s vyššího místa, přečte se klečícímu slavnostním způsobem nálež a podá se mu v obyčejném bílém hedvábu dýka šest až devět palců dlouhá a nejlépe nabroušená; i dýka tato podá se mu na taburetu slavnostně a dle pravidel k tomu ustanovených. Po té oznámí závět svůj a prosí některého z přátel svých, kterého byl již dříve způsobem slavnostním k tomu požádal, aby, jakmile řez vykonán bude, jemu mečem svým hlavu stal. Jest to služba lásky, které nikdo neodřekne. Pak teprve odsouzenec chápe se podávané zbraně, odhalí tělo své a se stojským klidem, jenž propůjčuje úkonu tomu veliké ceny mravní, učiní si řez čtyry palce hluboký od levé strany k pravé, načež přítel za ním stojící zručnou ranou hlavu od trupu oddělí; hlava se pak shromážděným ukazuje. Za největší ponížení odsouzence a za znamení nejhlubšího opovržení pokládá se, když nedopustí se jemu, aby řez vykonal, on pak v okamžení, kdež sahá po podávané zbraně, mečem usmrcen bývá. Ještě většího mravního ponížení doznává, když spozoruje zbraň z pochvy dobýváje, že mu místo zbraně dán byl čepel bambusový anebo do čista ženský vějíř, ježto se tím označuje, že buď jest jmín za neschopna anebo za nehodna mužného činu. Japonci kladou velikou váhu na rytířský způsob, jímž se harakiri provádí, a pokládají jej za nejtěžší zkoušku mužnosti své, která zjednává jménu jejich pověst nesmrtelnou; i snášejí také bolesti s neobyčejnou lhostejností. Ještě nikdy nebylo slyšeti jedinkého zvuku bolesti z úst důstojného harakirce a projevil-li kdo napřed obavu, zdali povaha těla jeho dovolí, aby zdržel výkřik bolesti, tož jistě dobrý přítel zachrání dobré jméno jeho, rychle jemu hlavu setna. Harakiri vykonává se způsobem vylíčeným ještě po dnešní den a důstojník, úředník nebo zřízenec policejní podrobuje se mu s radostí anebo aspoň s lhostejností, obdržev i nejmenší důtku svého přednosty. Jiný způsob harakiri objevuje se často u Samurajů. Tito jsouce zapleteni do některé věci čestné, odnímají si život bez pomoci druhé osoby a podávají neobyčejný důkaz duchapřítomnosti a mužnosti své tím, že nejprve vykonají břišní řez a pak sami hrdlo si podřežou. Tento způsob samovraždy požívá v Japonsku vážnosti největší, osoby pak, které jím ze světa sešly, jmíny jsou za mučenánsky své cti a nikdo nesmí ani nejmenší výtkou památku jejich poskvrnit. I příbuzní požívají veliké vážnosti a v účtě majíce reka,

ani smutkem se neodívají. V Japonsku jest povinností každého, kdož zná se ke společnosti vznešenější, aby znal dokonale předpisy břichořezů. Proto o jeho způsobu a provádění jest zvláštní literatura, která obsahuje všechny předpisy a veliký počet vynikajících případů.“

Všichni cestovatelé potvrzují, že v Japonsku zdá se cizinci vše, oč jen oko jeho zavadí, býti pohádkou, že vše jej překvapuje, v úžas přivádí a budí v něm obdiv nejživější. Ptá se cizinec zajisté sám sebe, zdali to vše pravda čili sen, či pohádka z tisíce a jedné noci; tou měrou liší se život a činnost japonského lidu od života našeho.

Baron Hübner,\*) jehož zprávy ovšem pečlivěji zkoumati třeba, praví, že v Japonsku všecko se odívá hávem veselým. Vše prý se směje v zemi té: nebe i rostlinstvo i lidé. Lidé žertují a hovoří ustavičně, jsou bezstarostni a velice zdvořilí. Zdvořilými jsou nejen pěkné japonské dívky v čajovnách, nýbrž i nosiči palankinů, v nichž pocestný se svými zavadly se ubostuje. Zdvořilými jsou i japonští žebráci, snažíce se ne snad pláčem a bédováním vzbudit soucit mimojdoucích, nýbrž upoutati pozornost jejich různými žerty a komickými pohyby a tím sobě hojnější almužny získati. Po práci oddává se vše nejveselejším hrám a stařec věkem shrbený s děckem závodí. Baron Hübner uzel tři pokolení, dědy, otce a vnuky, ani baví se tím, že draka, fantasticky vyšňoreného do vzduchu pouštějí. Někteří Japonci dokonce baví se,



Japonské dítě.

\*) Promenade autour du monde. V Paříži 1873, 8°, 2 díly.

za dne ohňostroje vypalující. Největší část ohňostrojů skládá se pak z raket a z bomb, které se ve vzduchu rozstříknou a místo ohně ze sebe pestrý dým barev nejrůznějších vydávají; někdy také padají z nich figurky z papíru a drátu, které se ve vzduchu nadýmají a znenáhla země dopadají.

V každém městě japonském jest čtvrt zvaná Josivarou, kdež jedině rozkoši se holduje. V hlavním městě Tokii obsahuje čtvrt ona 394 čajoven, které nesmíme stotožňovati s domy veřejnými. Těch čítá se v Tokii 153 se 3289 příslušnicemi, což jest zajisté počet neveliký, uvážíme-li, že se Tokio počtem obyvatelstva rovná Berlínu. Menší „okresy květinové“ roztrouseny jsou po celém městě; také jsou hostince, kdež nevěstky se zdržují. K těm také přičítati lze ubohé dívky, obyčejně z nejnižších vrstev společenských poslé, které pod večer sedávají před obydlím svým, jsouce pečlivě vystrojeny, se šijí běloskvoucí, s červenými tvářemi, pozlacenými rty a temně obarvenými zuby, a okolojdoucím v nad svých nabízejí. Ryčné a do-  
těrné chování Japonci jest neoblíbeno, za našich dnů shledává se pak pouze v místech přístavních. Také v Josivarách dosti hlučně život na večer před se jde. Od sedmé hodiny večerní až do pozdní noci procházejí ulicemi Josivary komikové, gymnastikové, akrobaté i j., kdež na ulicích předvádějí úkony umění svého, veselé i zajímavé.

Zvláštního pohledu poskytuje japonské divadlo. Zapravivše nepatrné vstupné, vcházíme do vnitř, kdež obecenstvo nejen v přízemku, nýbrž i v ložích a na galerii na zemi leží. Uprostřed prostoru, jenž jest v přízemí pro diváky zpořizen, jest most sotva s metr vysoký, po němž umělci přicházejí a odcházejí; nemá divadlo japonské žádných kulis a jedině pozadí označuje divákovi místo, na němž se děj odehrává. Pozadí spočívá na kolu točivém; kdežto ku př. odehrává se scéna v pokoji jednající, pořizuje se na straně vnitřní, od divákův odvrácené, nové pozadí a jediným otočením kola mění se pokoj v dějiště jiné, třeba v zahradu. Orchestr činí několik dívek, které tlukou na japonskou loutnu a provázejí slova hercova zvuky nástroje svého. Divadlo osvětluje se světly, která zakryta jsou papírem, lojem napuštěným, a činí více dýmu nežli světla, tak že přes nesčíslný počet světel a přes veškerou namáhání cídlice, jenž od plamene k plameni po celém divadle přecházejí spálený díl sloupku papírového odstřihuje, pouze velice nedokonalé světlo po místnosti se rozlévá; jen s namáháním lze pozorovati, co se na jevišti koná. Vystoupí-li některá znamenitá osoba, tož třeba, aby zvláštní světlo uděláno bylo. Malé pachole totiž, krčíc se za umělcem dotyčným,

drží jemu před nosem dvě světla, na dlouhých tyčkách upevněná, po celou dobu řeči jeho, což ovšem velmi směšně vyhlíží. Evropský divák ovšem představení celému málo rozumí, při tom však lze mu spozorovati některé scény povahy tak sprosté, že hledá bezděky východu z divadla. \*) Z národních zábav japonských nejoblíbenější jsou zápasy, jimž obecenstvo raději obcuje, než divadlu. Někdy účastní se obecenstvo zábav těch s takovým zápalem, jenž upomíná na Španěla a jeho býčí zápasy.

Japonec prozrazuje všim svým chováním, že rozkoš jde mu nade vše. Prvou potřebou jest jemu lázeň, jakmile nadešel večer věnovaný požitkům, jichž poskytuje dolce far niente. On nečekal příchodu zjemnělé evropské civilisace a měl již z dob nepamětných zalíbení v čistotě těla svého. Zámožné rodiny mají lázně v domech svých, nezamožní koupají se v lázních veřejných, které jsou zpořizeny nejprvobytněji. Evropané, kteří přinášejí s sebou na výspy japonské jistá pravidla slušnosti a stydlivosti, zaraženi jsou již při prvním nahlédnutí v lázeň japonskou, kdež mladé dívky a ženy všeho stáří společně se koupají, nijak neohlížejíce se na zvědavé a nestoudné pohledy mimojdoucích, kteří z ulice bez překážky dívají se mohou na zvláštní divadlo. Přes to nesmíme tvrditi, že by byli Japonci studu prosti, protože se obě pohlaví společně koupají, anebo že některá mladá „musme“, upravujíc toalettu svou, zapomněla okna bytu svého přivíti. V japonském domě neznámý jest pocit, jež studem nazýváme, a jenž spíše podnebím vzbuzen jest, tak jako v dětské kolébce. Japonec užásá rovněž jako Negr, když se mu praví, že se prohřešuje proti mravovědě koupaje se společně s paními. Ani neřesti pohlavní nevyskytují se v Japonsku častěji než v jiných krajinách civilisovaných; lásku manželskou pojmají sice naivněji čili nevinněji než my, při tom však téže přísnosti jsou pilni jako na západě. Manželství jest pouze formální, zakládajíc se na upsaném slibu, jež smění obě strany. Muž smluví se s rodiči a odvádí domů žínku svou, aniž náboženství nebo zákon měly u věci samé nějakého účastenství. Žena jest jeho hospodyně a matkou jeho dítěte; ona řídí domácnost, ukládá rozkazy zřízcům a sdílí se s mužem o tajnosti obchodní. Žena zodpovědná jest vůbec za domácí pořádek a nový život její není oddán rozkošem, nýbrž odříkání se. Stavši se paní obětuje nejprve krásu svou. Sama činí se starou a ošklivou, holí si obočí a zuby natírá černou sklovinou, tak že domníváme

\*) „Schwäb. Merkur“ ze dne 14. ledna 1875.

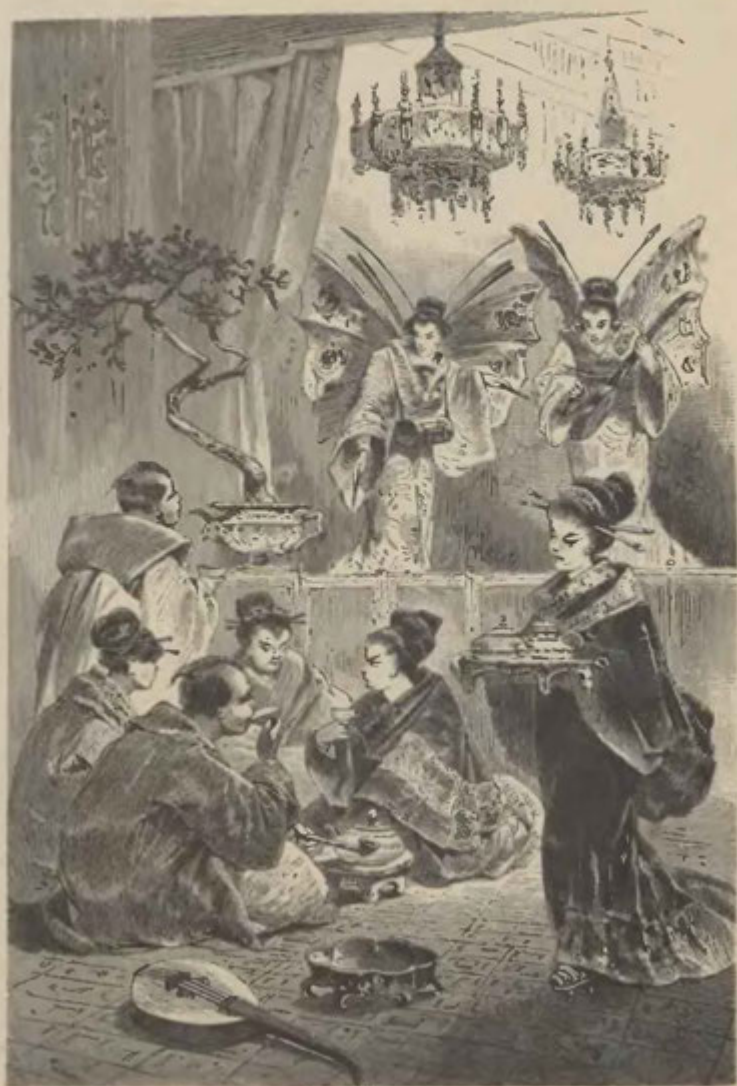
se, když ústa otevře, že hledíme do nějaké jámy. Ani Evropan, nadaný všemi zásobami pochlebnictví, nebyl by s to v okamžení téměř aby se sebe menší zdvořilostí s paní tou promluvil. Manželství ujednávají se skrze smluvčí, kteří se zaručují spolu, že manželství šťastné bude. Japonec smí totiž míti pouze jedinkou legitimní choť; pouze šlechtici dovoleno míti dvě nebo čtyři souložnice, které mnohdy vybírá a dává choti svému sama žena, chtějíc uchovati klid domácí Japonští manželé nevynikají také přílišnou stálostí ve choutkách svých, neboť vedlé rozsáhlých práv svých dovolují si po židovském způsobě ženu zapuditi. Nejprísneji tresce se nevěra ženina. Muž dostihnuv paní svou samotnu v komnatě s mužem jiným, oprávněn jest oba ihned usmrtiti; unikne-li muž, obžaluje manžel ženu, která pak státa bývá; usmrtiv však muže samotného sám hrdlo propadá.

Ženské pokolení jako všude jinde tak i v Japonsku snaží se aby se jiným zalíbilo, pečujíc za tím účelem o nádherný výstroj Mongolský typ obličejce neujímá jeho půvabu a japonské ženy hled půvaby své zvýšiti vkusnou toilettou. Částkou oděvu přední, kterou japonská žena na prostém těle nosí, jest „ftanno“, jakýsi druh zástěry, skoro 2 m. široké a 1 m. dlouhé, na jehož obou cípech jsou stužky upevněny. Ftanno zavěsuje se od zadu ku předu tak, že kraje jeho na břiše a na kyčlích se stýkají. Zhotovuje se z pestrého a surového hedvábu čili krepu a jest tak elegantní, jako veškerý oděv dám japonských. Nejprve opáse se dáma ftannem a pak obléče se podlé doby roční nebo podlé toho, strojí-li se pouze pro domácí čili pro veřejnost, dvěma i třemi, začasť pěti až šesti rouchy „kiyemon“ zvanými; roucha ta dlouhá i řásná podobají se županům a splývají až po paty; utkána jsou z hedvábu nebo z krepu, spodní z bílého nebo světlejšího, svrchní vždy z látky temnější. Svrchní v zimě podšita bývají. Přes různé „kiyemony“ ovijí se kolem těla pás, 2 1/2—3 m. dlouhý, 0·3 m. široký, jenž skládá se z jediné částky sametu anebo nejdražšího hedvábu a „obi“ se nazývá. Konce jeho ukryvá veliký čtverhranný uzel, jež dámy z pravidla na zádech nosí; avšak dámy v Josivare napřed pod prsoum jím se zdobí. Kojence nosí matka v pásce na zádech svých a ani za nejtěžších prac domácích nezbyvá se břemene svého. Muži i ženě nevyhnutelný jsou vějíř a slunečník. Téměř třetina všech mužů nosí kolem těla zástěru pouze, nahé pak části těla svého tetovují si pěknou červenou a modrou barvou. Způsob ten vyskytuje se nejvíce u žebráků, kulijů a bettů čili ošetřovatelů koní. Tetovují si bedra a ramena, záda, kyčle a obzvláště jednu polovici těla; nepravidelnost ta není s po-

divením, ježto, jak známo, libují si Japonci v libovolném roztrhávání malovaných ozdob na porceláně anebo na výrobcích lakovaných. Nejvíce zobrazují se podoby lidské anebo části lidského těla v  $\frac{1}{5}$  anebo v  $\frac{1}{4}$  přirozené velikosti, při čemž ne nedostává se i obrazů nesuslušných, na nichž, jak se zdá, majitelé nejvíce si zakládají. Z barviva nejobyčejněji užívá se rumělky a černé tuši. Ostatní mužové stroji se jako ženy. Hedvábem odívají se hodnostáři, knížata, daimiové i j., nosíce na znamení hodnosti své dva meče za pasem; též jim jediné přísluší, koňmo jezdit a vlasem dlouhým se honositi. Za nejnovějších dob dovoleno jest i mužům z obecných vrstev vlas dlouhý nositi; dříve musil každý choditi s hlavou částečně oholenou, což zvláště u chlapců směšným bylo. Vůbec jest největší rozmanitost viděti u Japonců v úpravě vlasů. Hlava mnichů buddhovských do hola jest oholena, kněží pak sintojští svůj hojný vlas způsobem prapodivným si upravují. Lékaři a jiné osoby, které slouží daimiům, opět nosí účes jiný. Nejobyčejnějším druhem účesu jest krátký rulík z vlasů spletený, jenž sedí na přední oholené části lbi. Japonsky sluje „Kami Jotari“; na kořenu svém svázan je papírovou stužkou, jež sluje „motooi“, načež ku předu jest vzpřímen a na lysině spočívá, k níž připevněn jest pomadou „Bingso“, zhotovenou z oleje byliny Camelia Sesanqua. Pravých spodků neužívá se v Japonsku všeobecně, nýbrž odívají se jimi vojáci, cestující, venkované, nosiči a vůbec lidé, kterýmž za delší čas venku trávití jest. Domy po výtce jsou o jednom patře; zbudovány jsou z bambusu a mají vysedlou střechu k ochraně proti dešti. Nábytku uvnitř domů není; v japonské domácnosti neužríme ani stolu, ani stolice, ba i lůžko jest neznámým luxurním zbožím. Nedostatek ten jeví se pouze u muže nejsprostšího i u mikada, rozdíl zámožnosti a stavu jeví se v kobercích více méně skvostných. Frankům v hostincích japonských, které slují „čai“ čili „hondžiu“, vždy nejhorší komnaty se vykazují. Lepších Evropané užiti nemohou; ježto jsou vystlány drahocennými koberci (tatami) a Evropanu se neuzdá, z bot se vyzouti, tož by zpustošil více ze stkvělé úpravy, než kolik byl řádu svého zaplatil. Japonská lůžka skládají se z vycpané podložky, přes níž klade se jemné roucho s rukávy, do něhož spící vklouzne a pak ještě jednou přikryvkou se pokrývá. Místo polštářů čili podhlavniček ukládají hlavu svou na dřevěnou skříňku, zvanou „makura“. Skříňka ta jest 0·2 m. dlouhá, 0·1 m. vysoká a 0·5 m. shora široká, na ni pak se klade podhlavnička papírová, která se k vůli čistotě každé noci obnovuje. Záhlaví totiž nemá prý se nikdy dotknouti podhlavničky, ježto by tím se zkazil

účes vlasů. Pouze zámožní lidé mají domy kamenné a bezpečné proti ohni; u všech jiných obydlí skládá se i vnější stěna pouze ze mříže, učiněné ze třtiny bambusové, tak že z ulice skrze čtyry nebo pět pokojův až do dvora viděti lze. Místo bambusu zhotovují se také stěny z papíru olejem napuštěného a jen tak lze si vysvětliti, že Jedo vždy v sedmi letech shoří a zase znova zbudováno bývá. Místo kamen, ohnišť a krbův užívá se otevřených pánví uhelných, které se kladou na podlahu koberci pokrytou; papíru užívá se obecně místo skla v lampách, ve svítilnách atd. Již samo užívání mastného papíru nebezpečno jest, tím pak větší jest nebezpečnoství, ježto jak známo díky japonské rády se ohněm obírají. Města japonská jsou rozdělena ve čtvrti požárové, jimiž v noci pravidelně procházejí strážci požároví čili „kanabové“. Každá čtvrť má hasický sbor dobře zřízený, observatorium, strážnici a kolnu na nářadí. Hasiči chválí se pro rychlost, srdnatost a vytrvalost, kterou při každé příležitosti projevují. Japonec domnívá se, že není příhodno užívatí šátků kapesních, jako činí Evropané; místo nich užívá čtyrrohých papírů, které ihned zahazuje. Muži i ženy kouří z malých dýmek ocelových tabák jemný a drobounce rozřezaný; poněvadž dýmky málo tabáku pojati mohou, třeba po čtyrech nebo pěti výdeších znova nacıpávají. Domo-rodci opia nekouří. Potrava skládá se jako u Číňanů po výtce z rýže, ryb a zelin zahradních.

Umění kuchařské dospělo v Japonsku stupně vysokého; zejména znají tamní kuchaři táž jídla připravovati způsobem nejrozličnějším. Evropan však chtěje okusiti jídel v japonské kuchyni připravovaných, nejprve nechť sezná, kterak se užívá hůlek jídelných. Nejskvostnější oběd pořizuje se v Japonsku za peníz nepatrný, jakož vůbec veškery potřeby životné velmi levny jsou. Tím se také vysvětluje, že jsou v oběhu peníze způsobu nejmenšího; železným penízem, jichž 10.000 teprve dolar činí, šťastna učiníš každého chudáka. Minci tuto házejí i do velikých skříní obětních, které jsou před každým oltářem. Japonské chrámy jsou zřízeny slohem velmi podivným a mívají velikost ohromnou; nitro jejich všeho druhu modlami přeplněno jest, které jsou tvaru velmi fantastického a hroznou podobou svou spíše strach nahánějí, než aby budily lásku a důvěru. O každém svátku táhnou Japonci u velikých zástupech do chrámu, chtějíce tam nejen pobožnost svou vykonalí, nýbrž i pobaviti se. Při každém větším chrámu shledávají se divadla a kukátka všeho druhu. Také jsou tam všeho druhu loterie a lid oddává se různým hrám, jako jest pověstné házení vějířem, střelba šípem z luku a bambusovou



JAPONSKÁ KAVÁRNA.

rourou, při čemž vítěz obyčejně malé odměny nabývá. Pozornost cizincovu vzbuzuje i japonská drožka, „džinrikša“ zvaná a dětskému vozíku dvoukolému podobná, kterou táhne domorodec, zvaný „min-sogo“. Ulicemi hemží se množství podobných povozů; koně uvidíš zřídka a to jen koně jízdého. Jízda džinrikšou není nijak nepohodlna. Vozataj snadno ubírá se, kam jest mu poručeno, a to s takovou rychlostí, že by bylo lze závoditi s našimi povozníky městskými, jen když jsme si najali poněkud obratného vozataje.

Posoudivše zhruba, kterak japonský lid žije, věnujmež pozornost svou i státním a společenským řádům jeho. Prodlením dlouhých



Džinrikša.

dob, které uplynuly od příchodu Japonců na dnešní jejich ostrovy, vyvíjelo se zřízení státní zcela samostatně. Počátek lety udati, jest ovšem nesnadno. Dějiny japonské sledovati lze asi do třetího století po Kr.; což starší, vše jest bajkou. Pravdou ovšem jest, že se lid japonský nikdy nepománil. Cizinci vůbec řídka do země přicházeli, ve vývoj pak života a mravu národního nepatrné působení měli. A tak zachovala se národnost japonská bez úhony a odolala zdatně všem protivníkům svým. Krev japonská ryzí zůstala, o čemž nemáme druhého příkladu v dějinách. Dějiny japonské až po naši dobu dělí se ve dvě doby, patrně se mezi sebou různící, které nazývají Japonci

„ošeí“ a „hašeí“. Prvá doba sahá až do r. 1192 po Kr. a obsahuje dobu všemoci Mikadů čili císařů vojenských, z nichž znenáhla vzešli králové kněžští. Toť japonský starověk! V druhé době znamená se rozvoj mocí Sjogunů čili vojenských vládců, které Evropané po dlouhou dobu nepříhodně „taikuny“ nazývali. Doba tato, která jest japonským středověkem, počíná se rokem 1192 a končí teprve r. 1868, když byla obnovena opět samovláda Mikadů.\*)

Zákonné povahy nabyla moc Sjogunův, o jejímž pravém významu Evropané po dlouhé doby pravého ponětí neměli, teprve s počátkem XVI. stol. V Evropě domnívali se totiž, že má Japonsko dva císaře, světského, jenž v Jedu sídlí a Sjogun sluje, a duchovního, zvaného Mikado, jenž přebývá v Kiotu. V pravdě však byl Sjogun pouze náměstkem Mikadovým, jemuž ve veřejnosti důstojenstvím se rovnati nesměl, ač prodlením dob potáhli na sebe Sjogunové veškeru moc státní a po nějaký čas Mikada v Kiotě takořka v čestném vězení drželi. Než povstáním r. 1868 moc Sjogunova byla zkažena a pravému panovníkovi Mikadovi navráćena.

Svrchovaná moc státní jest nyní v rukou císaře čili mikada, kterýž 4. prosince r. 1873 dal národu ze své vůle ústavu. Ústava v život vešla r. 1875. V čele správy státní jest sbor zvaný „dai-ši-in“, který skládá se ze státní rady (šoín), ze sboru ministerského (uín) a ze senátu (saín). Dle prastarého rozdělení zeměpisného dělila se říše japonská v devět velikých krajin čili správních území, z nichž každá činila zase více okresů (kuni). Území dle pořádku tato byla: 1. Kínaí, krajina ústřední a neprodajný majetek rodiny císařské s 5 okresy; 2. Tokaido, t. j. Východní průliv s 15 okresy; 3. Tosando čili Východní silnice pohorská s 13 okresy; 4. Hokurokudo čili Severní silnice suchozemská se 7 okresy; 5. Sanindo čili pohorská silnice na straně výslunné s 8 okresy; 6. Sanjodo čili pohorská silnice na straně stinné s 8 okresy; 7. Nankaido čili Jižní průliv s 5 okresy a s ostrovem Avadsijem, kterýž jest posvátným obydlím božských manželů, zvaných Isanagi a Isanami nu Mikoto; 8. Saikado čili Západní průliv, jenž skládá se z ostrova Kiu-siu a ze všech jižních ostrovů japonského mnohoostroví; 9. Hokukaido čili Severní průliv, které zřízeno jsouc za novějších dob, skládalo se z 10 okresů na ostrově Yessu a z okresu jedenáctého, jímž zahrnují

\*) Fr. O. Adams: Geschichte von Japan von den frühesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Übersetzt von Emil Lehmann. V Gothě 1876, 8°, I. díl.

se ostrovy kurilské. Toto pradávne rozdělení říše již za mnohá století nevyhovovalo potřebám správy. Zavedeno tudíž r. 1871 v celé říši nové zřízení správní podle čínského systému, jenž sluje „Gun-Ken“; nynější „Ken“ shoduje se s francouzským departementem a správce jeho „Ken-rey“ zvaný podobá se praefektu. Z tohoto zřízení



Chrást v Kamakuře.

pouze jsou vyňata tři hlavní města japonská, která součiní zvláštní okresy správní, zvou se po čínském způsobě „Fu“ a spravována jsou vrchním purkmistrem, císařem jmenovaným. Jsou to obě pravá hlavní města a město Ohosaka; Sai-Kio-Fu čili „okres západního hlavního města“ zahrnuje v sobě město Kioto čili Miako, Tokio-Fu čili „okres východního hlavního města“ obsahuje Jedo

a Ohosaka-Fu, soujmené město obchodní. Roku 1871 rozdělena byla celá říše s výjimkou tří okresů městských a pak území Hoku-kaida v 66 Kenů, z nichž však šest od té doby bylo zrušeno. Každý Ken spravuje Ken-rey, jenž podřízen jest přímo ministerstvu vnitřnímu; každý Ken sluje po svém hlavním městě. Z těchto hlavních měst jsou cizincům do té chvíle přístupna jenom čtyři, Kanagava, Hiogo, Nagasaki a Niigata; ostatních 56 cizincům posud zavřena jsou. Území Hokukaido má jakýsi druh správy osadní. Správce ostrova Yessa sídlí v městě Hakodadi.\*)

Branná moc říše zakládá se na obecné povinnosti branné. Dle obecného zákona japonského jsou všichni japonští občané, počínajíc rokem dvacátým povinni službou vojenskou a jest jim setrvati za tři léta buď ve vojště buď na loďstvu. Těm, kteří důstojnické hodnosti dosíci chtějí, jest podrobiti se zkoušce. Po tříleté době služebné vstupuje bránc japonský do zálohy a obcuje každoročně vojenským cvičením. Za dvě léta setrvav v záloze, vstupuje do zálohy druhé, která se svolává jen tehdy, když se nařídí obecná hotovost. Potřeba-li káže obranu jednotlivých území, svolává se zemská obrana, do níž řadí se všichni mužové od 17 do 40 let, kteří nejsou ve svazku vojska řadového nebo zálohy. Dle tohoto zřízení čítati bude příště japonská armáda v době míru 31.680 mužův a v době války 46.360. Veškerá armáda skládá se z 42 pluků pěchoty (Dai-tai), z tří pluků jízdných, 16 baterií dělostřeleckých, z 10 praporů ženijních (Sio-tai) a ze sboru dopravného. V době míru skládá se armáda pouze ze čtyř pluků pěchoty, z pluku jízdného, z dvou baterií a z praporu ženijního. Vojsko japonské výtečné jest, ježto nezná Japonec zbabělosti a ctižádost jest ctností obecnou. Dříve cvičili vojsko Prusové, nyní Francouzové. Po vítězném skončení války pruskofrancouzské ovšem povolání byli na místo francouzských instruktorů důstojníci němečtí, než smlouva na dále s nimi obnovena nebyla. Vůbec zdá se, že se francouzské způsoby více Japoncům líbí než německé. Žádný cizinec nedojde trvalého úřadu v armádě japonské. Veškerá říše skládá se ze šesti okresů vojenských; arsenály a sklady dělostřelecké jsou v totijském předměstí Tingavě, v Ohosace, v Hiogu, v Nagasaki, v Kagosimě a v Hakodadi. Loďstvo válečné čítá 21 lodí, z nichž dvě jsou obrněné fregatty; veškero loďstvo vyzbrojeno jest 60 děly a 3670 muži, z nichž 272 jest důstojníků. Prvý okres námořský má sídlo své v Oodsu, druhý v Kagosimě. Lodi stavějí Japonci již sami;

\*) Leo Metšchnikov: V Petermannových „Geograph. Mitth.“ 1876.

pouze lodí obrněné budoujice vyhledávají rady anglické. Japonci vůbec jeví schopnosti námořnické, jsouce směli a podnikavi a zajisté brzko vyrovnají se mistrům svým.

Vyučovatelství nezbylo se sice po tuto chvíli nátěru theoretického, přes to však dozrává nejhorlivější péče se strany vládní. Pokud týče se školství, rozdělena jest veškera říše v sedm okresů. Každé město okresní má vysokou školu (Day-gaku-ko); středních škol (Tsin-gaku-ko) jest 224, škol počátečných (Sio-gaku-ko) zařízeno jest pro potřebu 33,423.715 obyv. 47.040. Japonsko účastňuje se také ve světovém spolku poštovském a má osm hlavních pošt, jichž sídly jsou města: Tokio, Saikio Jakohama, Ohosaka, Motomura, Oodsu, Sakai a Koba; vedle toho má Japonsko 2832 kni. sítě telegrafní. Od března r. 1875 zřízena jest železnice z Ohosaky do Koby, kteráž prý bude vedena dále severním směrem údolím jezera bivažského až do Tsugary a k západnímu pobřeží. Japonsko osvojilo sobě vzdělanost svou z Číny. Také hlavní druhy výrobné čínským se podobají. Výroba zbraní



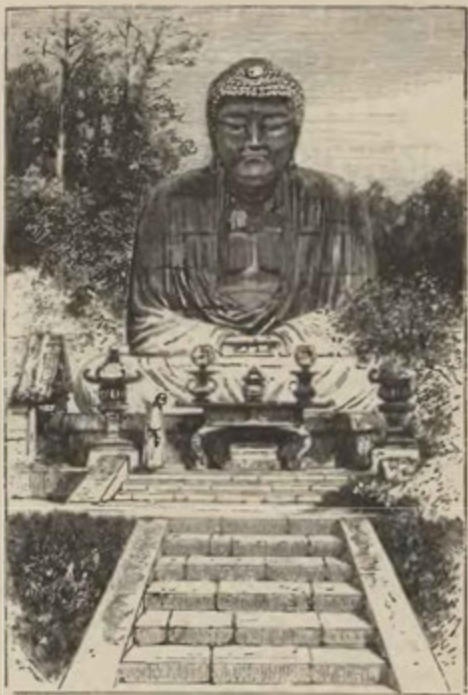
Japonský válečník.

utrpěla úhony veliké, když vojsko bylo zřízeno po evropském způsobu a tudíž nastala potřeba, přivážeti zbraně evropské. Za to posud kvete staroslavná výroba papíru, věcí bronzových a laku. Z novějších dob (ze stol. XVI.) pochází výroba porcelánu a zboží smaltového. Výroba porcelánu soustřeďuje se nejvíce v Aritě a v Imariji; tamť jsou nevyčerpatelná ložiska hlíny kaolinové, jejíž zušlechťováním 36 vsí

se obživuje. Hollandané již ode dávna japonsky porcelán do Evropy přiváželi a jej Imari nazývali. Okres porcelánový navštívili v dubnu r. 1875 rakouský lékař a přírodopyscec Dr. A. v. Roretz a Dr. J. J. Rein, kterýž po rozkaze pruské vlády za dvě léta po Japonsku cestoval a studia svá v tamních krajinách průmyslových konal. Oba pánové shlédli mimo jiné, kterak zhotovují se vázy až dva metry vysoké a tak řečený porcelán skořápkový (Eierschalenporzellan). Velice zajímavý jsou japonské malby na papíře a na hedbávu, také knihy s dřevoryty. Pruhy mnohdy kolik metrů dlouhé a jeden metr široké pomalovány jsou dílem rostlinami, dílem figurami; rostliny kresleny jsou velmi pěkně, při postavách dbá se ve všem slušnosti v obličejích i ve tvaru a jsou provedeny nejen velmi podrobně, nýbrž i lehce. Pozoruhodny jsou knihy obrázkové. Perspektiva není Japoncům neznáma a věci vzdálenější zmenšují se podle poměrů. Na obrazech veřejných prostranství a podobného shledáváme se s obrazy Evropanův ovšem karikovanými, z nichž seznáváme, což směšného domorodcům býti při nás se vidí. Velmi stkvělé práce vykonány jsou dřevorytctvím. Vedle velikého počtu knih, které majíce obyčejně s prst tloušťky skládají se vesměs ze složených a pouze po jedné straně potisknutých a obráceně sešitých lístků příčných, mají Japonci i četné knihy nárysné, v nichž pestře střídají se obrazy krajinné, studie lidské i zvířecí, scény genrové a nejpošetilejší karikatury. Kresby po výtce jsou výtečné, nejtěžší zkratky nejdokonaleji bývají provedeny; na krajinách, kdež pnou se lesnaté pahorky a lesknou se hladiny řek, zvyšuje se převelice dojem prostředky nejjednoduššími, při čemž se pouze užívá lehkého barvotisku.

Vůbec však, jakož dovedl nedávno ve Vídni professor Exner, jsou naše pojmy o lidu japonském a o jeho výkonech tržebných i výrobných velice přepjaty, což zajisté není nijak prospěšno snaze nabytí moderního vzdělání, již Japonci projevují. Všeho zboží v oběhu bylo r. 1871 za 156 mill. mark; v přívozu měly prvé místo výrobky avšak domácích tovarů pouze za 12 mill. vyvezeno bylo. Hledíme-li k nepoměru, jenž se jeví ve vývozu surovin a tovarů, tož bychom zajisté musili za nic pokládati důležitost Japonska, jakožto státu průmyslového; než třeba uvážiti, že strojů vůbec není a že obyvatelstvo po výtce živí se zemědělstvím. Jest nám tudíž zasluženot chválu vzdávati domácímu průmyslu japonskému. Mnohými vzory dořídil professor Exner, že jsou japonské nástroje zařízení velice jednoduchého, ba že přemnohé z nich k užívání se ani nehodí, tak že nesmírná a takoroka opičí obratnost, kterou výrobce rukoma i no-

hama svyma týmž časem projevuje, nahrazovati musí sílu, kterou u nás nejdůmyslnější stroje v sobě chovají. Ovšem nepřekonatelná dokonalost výrobků japonských má v první řadě původ svůj ve vyborné jakosti surovin, což zvláště se shledává ve výrobě papíru, v hedbávnictví a v oblíbených pracích natěračských. Základem natěračství japonského jest jistý druh pryskyřice stromové. Spolu sluší se vzdáti chválu bezpříkladné trpělivosti a svědomitosti japonských dělníků. Evropská vzdělanost nezavinila nijak, že za dob nejnovějších japonské zboží obecně se pohoršuje, nýbrž neblahý úkaz ten má příčinu svou v průmyslovém úpadku, který od delších dob již se pozoruje. Z úkazu toho vznikají ovšem oprávněné obavy do budoucnosti průmyslu japonského. Obavy ty mají základ svůj také v nynějších poměrech země. Japonsko jest dnešním dnem domovem nejpříkřejších protiv, ježto snaží se vedlé staletých zvyků svých zavéstí chvatně nejnovější výsledky civilisační.



Soha Daibutova v Kaniakuře.

Nová doba nastala Japonsku, když bylo odstraněno sjogunství, ježto tím vydána byla země nejobsáhlejší přeměně, z části i převratu dávných zvyků svých. Japonci by nejraději hned osvojili si veškerý duševní i hmotné výhody kulturních národů západních. Vláda Mikadova okamžikem vykouzila loďstvo a vojsko, zřizuje železnice a telegrafy, buduje s nákladem až přebytným nádherné stavby,

z nichž na prvním místě sluší se jmenovati mincovnu v Ohosace. Má předrahá vyslanství ve Washingtoně a při všech dvorech evropských, podporuje bohaté mladé Japonce, kteří v Evropě a v severní Americe studují, povolává značný počet evropských i amerických učitelů všech možných věd do Japonska, jimž veliké odměny udílí, zřizuje rytířské řády po způsobu evropském, zavádí evropský кроj u domorodců, ba zanáší se i myšlénkou, aby v Japonsku zavedeny byly písmo a jazyk anglický. Vedle horlivosti, s kterou zavádějí se způsoby západní, shledává se také při nynějších hodnostářích státních bezohledná neřest proti zařízením, která za panství Sjogunův ochrany a podpory požívala. Bezohlednosti té merou největší zakouší buddhism. Bohatství jeho bylo vzato, nádherné chrámy o své okrasy oloupeny, kláštery v kasárny proměněny a mniši z nich vypuzeni. Nesčíslné zvony chrámové do Ameriky za starý kov byly odvezeny a právě vyjednává se i o prodej skvostné bronzové sochy Daibutovy v Kamakuře. A vytýká-li kdo vůdcům pokrokových snah, že ovládá je slepá a obrazoborná horlivost proti buddhismu, tož odvětlí, že buddhism jest cizí modloslužba, kterou v Japonsku trpěti lze není. Přes to horlí tito šířitelé osvěty ještě ukrutněji do ubohých domorodých křesťanů, než do duchovenstva buddhovského.

Za dřívějších dob památným bylo úkazem v Japonsku, že tam v nejpěknějším míru žilo pohromadě asi 30 různých náboženských vyznání. Úkaz ten na rozum jde, když uvážíme, kterak klidně a bezstarostně Japonci den ode dne žijí, pečující pouze o své věci rodinné. Tři náboženské soustavy jsou v Japonsku zvláště hojně rozšířeny. Nejstarší jest soustava Sinto čili Kami zvaná (japonsky Kami no mitsi, t. j. cesta Kamiova), která se skládá z úcty duchů, jichž potomkem jest panovník. Sinto jest pojmenování čínské, uctívá pak se jím nejvyšší bytost, po všem světě se vyskytující, kteráž jest tak vznešena a posvátna, že nesmějí vyznavači její ani v modlitbě přímo ji osloviti; vůbec stotožňuje se ve svém nejstarším a nejprostším tvaru s nebem (= tenka), jakožto sídlem božstva. S bytostí tou splývá i pojem o nesmrtelnosti duše a o věčné odplatě nebo odvetě. Vedle ní uctívají se i nebeská tělesa, živlové a přírodní síly, které již za dávných dob samostatně a osobně byly pojaty a za duchy (Kami) pokládány. Na tomto náboženství, jehož se panující rod až podnes přidržuje, zakládala se moc theokratické vlády, která zaujala místo vlády vojenské, později však ustoupila buddhismu. Buddhismus objevil se v Japonsku r. 552 po Kr. a utkvěl pevně mezi lidem tamním, doznav ovšem různých změn v ústrojí svém. Třetí

soustava jest tak řečená soustava filosofská (nauka zv. Szuto č. Siza) jakési napodobení nauky čínského mudrce Kon-Fu-tse, kteráž však netěšila se nikdy zvláštní přízni vládní. Lze ji pokládati za jakýsi vytríbený materialism, kterýž však jest také základem sintoismu i buddhismu. Nauka ta nezná nesmrtelnosti duše a metafysického bohosloví, nýbrž zakládá se pouze na pravdách mravních; ji vyznávají učenci a vznešené vrstvy společenské, ač na oko holdují sintoismu. Křesťanství zavedl do Japonska neunavný věrozvěst jezuitský František Xavier uprostřed stol. XVI.; než úspěchy křesťanství zkaženy byly jednak přechmaty portugalskými, jednak žárlivostí Holanďanů, kteří přepadajíce španělské a portugalské osady, i do Japonska byli vnikli. Za strašného pronásledování roku 1596 byli křesťané úplně vyplnění a Portugalci z celého Japonska vypuzeni. Když byla obnovena samovláda Mikadova, udělena r. 1872 i křesťanům náboženská svoboda, než ve skutečnosti kladou se posavad překážky veliké šíření se jejich. Dle nejnovějších zpráv není více přestupování ku křesťanství s obtížemi spojeno; japonským kazatelům prý dovoluje se po zemi putovati a lidu kázati, než cizím misijnářům dovoluje se působiti pouze v přístavech smluvami vyhrazených. Praefekt hlavního města přikázal, aby mu policie oznamovala jména ku křesťanství přestoupilých: mimo příčiny jiné děje se tak i za tím účelem, aby sledován byl rozvoj křesťanství. Kazatelům dovoluje se kázati v kaplích jejich. Ruský pop Mikuláš, tamnímu vyslanectvu přidělený, jak se zdá, dodělal se úspěchů nejlepších; řecký chrám bývá vždy naplněn posluchači a sousední obyvatelé prodávají své skříně s modlami, ježto prý bůh cizinci hlásaný přívrženců nabývá a později sotva by bylo lze skříně s modlami tak draho prodati. Římští kněží posílají do vnitř země domorodé věrozvěsty a potkávají prý se s hojným výsledkem. Buddhovci čijí soutřzení, čímž pobádají se ku větší činnosti a ku protipůsobení. Začasté pořádají se veřejné hádky; lid veřejnými přednáškami poučuje se na mnohých místech o věrosloví a mravních zásadách Buddhových, chrámy ozdobují se a do pořádku uvádějí a nepořádky odstraňují.

Končíce zprávy a úvaly své o národu japonském, nemůžeme nedotknouti se i společenského rozřídění jeho. V Japonsku žijí vlastně dva národové: šlechta, která však nedávným převratem pozbyla největších práv svých, a lid. Šlechta rozpadá se ve dvě vrstvy, příkře od sebe oddělené; jedna část sluje „Kuge“, t. j. dvorská šlechta, část druhá sluje „Buke“, t. j. šlechta bojovná, a i tato rozvětňuje se

v hojně odstíny se šesti hlavními stupni. \*) Vůbec rozpadá se obyvatelstvo od starodávna v sedm, dle jiných v osm tříd hodnotných, které se různí životním zaměstnáním. Jsou pak třídy tyto: 1. Daimiové, totiž nejvyšší knížata říšská, původně mocní lenníci, jichž poměr k Mikadovi podobal se poměru říšských knížat a hrabat ku císaři v středověkém Německu. Původně jich bylo tolik, kolik krajín, totiž 18, a poněvadž krajina „Koku“ sluje, sluli oni Kokusiudaimiové. 2. Dědičná šlechta, z níž se vybírají správcové jednotlivých krajín,



Yakonin se sluhou.

vojenští velitelé a úředníci státní; nižší šlechta sluje „Hattamoto“; 3. kněží sintojští a buddhovští; 4. vojínové, zvaní Yakonin čili Samurai; tyto čtyry třídy činí třídy vyšší a členové jejich nosí dva meče vedle splývajících a téměř ženskému oděvu podobných spodků, jichž nikdo z nižších tříd obvléci nesmí; 5. vyšší třída městského obyvatelstva, jako lékaři, písaři úřední, úředníci a j.; 6. kupci a kramáři, nechť si mají bohatství jakékoli; 7. menší obchodníci,

\*) Viz „Beilage zur Allgemeinen Zeitung“ ze dne 19. září 1875.

malí kramáři, podobní obchodníci, strojníci, umělci a malíři; 8. rybáři, plavci, rolníci, venkované a delníci. Konečně žije v Japonsku jakýsi druh Pariů, kteří Jetas čili Jeteris slují a s obyvatelstvem ostatním ani ohně, ani vody ani příbytků společných nemají, \*) počítá se jich 250—300.000. Rozšíření jsou po celé říši, zvláště po velikém ostrovu Nipponu. Oni čistí ulice, jsou jircháři, koželuhy a vykonávají veřejné popravy, s nimiž spojeno jest bezectí. Nesmějí obývat ani ve vsi ani v městě, kdež obývají členové vyšších tříd, a nepočítají se při sčítání do počtu obyvatelstva; oni nesmějí vstoupiti ani do hostince ani do čajoven, na cestách pak jest jim jísti mimo dům z nádob svých. Znalci japonského života posud neshodli se o povaze kast těchto. Jedni dávají jim význam kast indských, čehož druzí opět popírají. \*\*)

Nebudiž nikomu s podivením, že posud skrovně poučení jsme o důležitých stránkách japonského života; dlužnoť povážiti, že známe z celé veliké říše pouze několik bodů pobřežních čili tak řečené smluvné přístavy. Posouzení naše má asi takovou cenu, jako názor cizince, jenž ku př. v Čechách seznal Cheb, Liberec, Litomyšl a Krumlov. Zahájivše jednání japonskou vládou, domohli se Evropané, že jim otevřena byla nejpřednější města přímořská; než do vnitrozemí dovolení posud se jim nedostalo. Evropanům dovoleno jest pouze v přesně vymezených okresích pobýti; velmi nesnadno jest dosíci povolení do krajín mimo okresy svolené a také se ho dostalo posavad jenom málokterým. Tot příčina, proč o místopisu vnitřního Japonska hrubších známostí nemáme.

Nejčastěji pobýli Evropané na ostrovu Nipponu, který slyne malebnými půvaby krajín svých; také jsou na něm nejpřednější osady evropské. Než půvabům nipponským nijak neustupují krásy ostrova Yessa (786 □ Mm.). Novozitný cestovatel líčí nám úchvatně cestu polouostrovskou šíjí, která odděluje krásnou a prostrannou zátoku Vulkánskou od Tsugarského chobotu v jihu ostrovském.

Na jihu pnou se ještě pohoří nipponská, kdežto na severu vypíná se sopka Komangadake, na jejímž úpatí vkouzleno jest uprostřed lesův a lučin půvabné jezero. Rostlinstvo rozmanitostí a bujností svou téměř tropické kvéteně se podobá. Všude vidíme ušlechtilé druhy magnolijí, buků, bříz, javorův a dubů, jež lepě ovíjí

\*) Viz Mohnike v „Auslandu“ 1871, číslo 30, str. 697—700.

\*\*) Viz „Beilage zur Allgemeinen Zeitung“ ze dne 27. srpna 1874 a kterak proti tomu praví George Bousquet: Les moeurs et le droit au Japon v „Revue des deux mondes“ ze dne 15. července 1875, str. 254.

réva nebo břechtán. Svrchní kužel sopky Komangadake skládá se jediné z pemzového násypu; nejvyšší místo jícnu vypíná se 1152 m. nad mořem. Na straně východní k moři sřítla se stěna jícnová. Vnitřní sráz jícnu sopečného příkře spadá do hloubky několika set stop; na rovném dně jícnovém vypíná se uprostřed pahorek, jenž zbytkem jest vnitřního kužele. Na všech místech z jícnového dna zejí rozsedliny, z nichž jako záslony vodní páry vystupují. Velikolepa jest vyhlídka na moře a na ostrov, na rozkošné a lesnaté pozadí, jehož zelená barva znenáhla do fialova přechází. Před očima pozorovatelovými kupí se řada sopek, a v širé dálce zdvihá se sopka Usu, polouvyhaslá. Ač bylo 29. května, přece ještě snh bylo viděti ve vnitřních záhybech hory. Břehy, zátoky vulkánské a jejího vůkolí jsou velmi bohaty přírodninami; tamť v hojnosti vyskytuje se zlato, stříbro, olovo, železo, skalní olej a uhlí. Na jihovýchodním cípku Yessa, u Yesana, seznána jest solfatar s báněmi na síru; síra také se vyskytuje na úpatí Ivaunoborije, jenž jest střední kužel ve skupině tří srostlých sopek. Na průlivu tsugarském, totiž proti ostrovu Nipponu, rozkládají se města Matsmai čili Matsumai a Hakodadi; zvláště toto město vyniká, jsouc předním tržištěm severního Japonska a ležíc při prostranném a bezpečném chobotu, v němž lodi výtečně kotví. Nitro ostrova Yessa posavad není pranic takořka známo; tvrdí se pouze, že jím prostupuje směrem od severu k jihu pásno vyhaslých sopek. Posavadními výzkumy seznáno pouze okolí zátoky vulkánské a polouostrova s ní souvislého. Nejlépe posud seznal Yesso kapitán Blakiston na cestě své, kterou vykonal v září 1869. \*)

Také přední ostrov Nippon čili Honshiu v nitru svém málo jest prozkoumán. Půda jeho jest písčena a málo úrodná, černá půda vyskytuje se pouze v okolí tokijském, a to v kruhu asi 160 km. Bohactví její, kteréž nepochybně jest darem sopečným, stalo se zdrojem blahobytu a zámožnosti obyvatelstva. Jinak na všech vsích nipponských vidí se chudoba. Domy bez rozdílu poskytují přístřeší člověku i hovadu jeho a proti zálibě v pořádku a čistotě, kteráž se po všem Japonsku jeví, bída tato příkrou staví si protivu.

Nejpřednější město nipponské, spolu i hlavní město říše jest Tokio (dříve Jedo [č. Džedo] zvané), kteréž také Evropanům nejlépe jest známo. Ležíc na samém pobřeží zátoky mořské, která jest na zemi z největších a nejkrásnějších, nemá Jedo takořka žádné

\*) Journal of the R. geograph. Soc. 1872, str. 77—142.

vyhody města přístavního, ježto rejda sinagavská velkým lodem jest téměř nepřístupna. Město rozkládá se na rozvlněné rovině, kterou vroubí na jihu zátoka mořská, na východě pak a na severu široký a krásný veletok Sumidagava („gava“ znamená řeku); na západě obkličuje město dílem rovina rýžovišti pokrytá, dílem nízké řady pahorků porostlých koniferami a sady bambusovými. Na pahorku uprostřed města stkví se hrad japonsky „Siro“ zvaný, v němž do r. 1869 Sjugunové přebývali; od té doby jest sídlem Mikadovým.

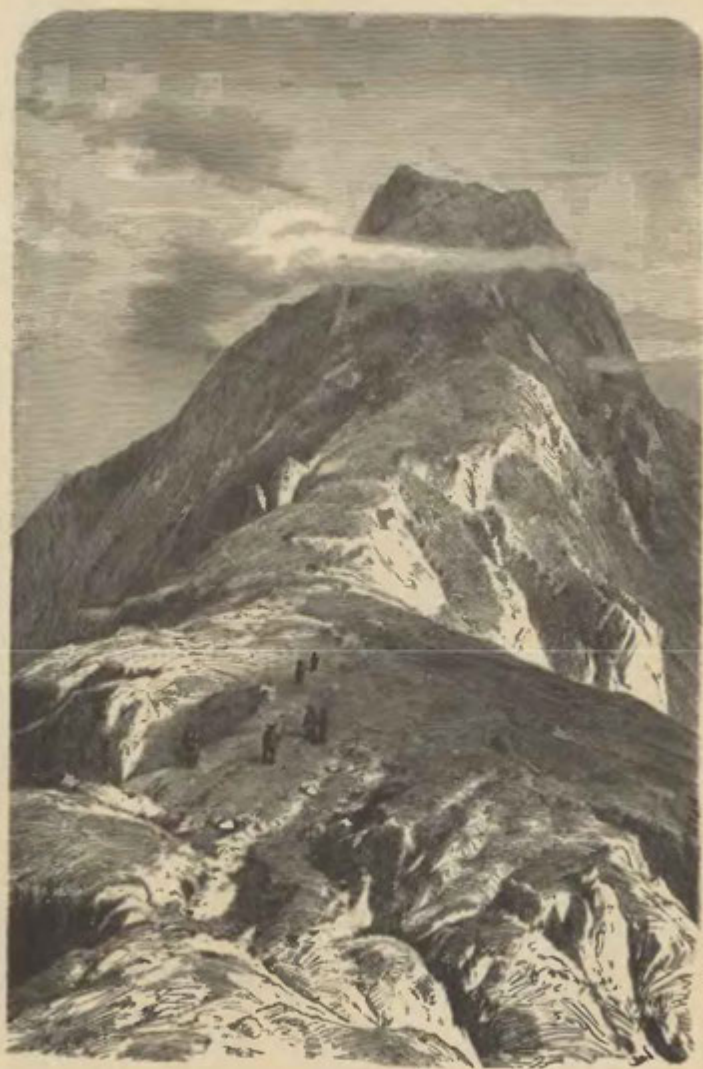


Kanál v Jedě.

Jiný pahorek pne se na severovýchodní straně městské a na něm jest nádherný buddhovský chrám udženský se hroby mnohých Sjugunů, z dynastie právě minulé. Východně řeky, která se patrně ohýbá od severovýchodu k jihozápadu a pak do moře vlévá, jest veliké předměstí Hondžo; jihozápadně od něho i od města jest osada Sinagava, která činí spíše pokračování předměstí Takanavy. Jedo skládá se ze čtyř čtvrtí, které jsou: Siro, Soto-Siro, Mitsi a Hondžo. Siro, sídlo Mikadovo, jest vysokými náspy, krásnými

a košatými stromy a širokým příkopem pevnostním, jímž voda plyne, obklopeno a tudíž viděti jest z něho pouze některé vyšší věže. Kolem Sira rozkládá se Soto-Siro, okolo něhož v nepravidelném kruhu vine se příkop stoce podobný. Oba příkopy jsou spolu spojeny. Na jih prostírá se čtvrt tato až po Sumidagavu a jest protkána množstvím menších stok, spojených mezi sebou i s oběma příkopy, které se z části do moře vylévají. Ve čtvrti té jest více dlouhých a širokých ulic a nescíslný počet uliček, které z hlavních ulic v pravém úhlu se rozbíhají. Tamť jest sídlo obchodu a nejbohatších i nejnádhernějších skladů. Blíže Sira jsou četné paláce daimiů, vznešených hodnostářův a nejvyšších úředníků státních. Čtyři druhy budov do nekonečna se v Jedu opakují; jsou to chrámy, paláce daimiů, domy měšťanské a ohnivzdorná a věžem podobná skladiště. V chrámech převládá ráz buddhovský. Japonské paláce nazývají se Jasikes (č. Jaskes), než pouze jméno společné s našimi paláci mají. Jsou to po větce skupiny domové, obklopené jednopatrovými a obilnými budovami vedlejšími, v jichž oknech spořizena jest černá dřevěná mříž. Tyto budovy vedlejší jsou spolu i zdí hradebnou a obývají v nich dvojmečovní šlechticové, zbrojnoši a sluhové. Podobají se nízkým a rozlehlým obdélníkům, vnějšek pak na kasárny upomíná. Střecha jest pokryta černými taškami, na kraji bíle obarvenými; černá a bílá barva v Soto-Siru převládají. Staré sídlo Mikadů Kisto nazývá se japonskými Athénami, Jedo však jest Babylonem vzdáleného východu. V Jedu jsou nejlépe zařízená divadla v celé říši; hostince a čajovny jedské jakož i zpěvačky, tanečnice a jiného druhu krásky nemají soupeřů na celém východě. Okolí města jest největší a nejurodnější rovina celého císařství, kdež velmi hojně rýže se rodí. Naproti tomu výroba tovární skrovna jest; zastoupenyť jsou v ní jenom zboží umělé a ozdobné, zvláště bronzové a lakované. Ku povznesení se města velice přispěl zákon, jímž všem Daimijům přikázáno po šest měsíců v hlavním městě přebývati, rodinám pak jejich města vůbec opouštěti nedovoleno. Když však r. 1866 zákon ten zrušen byl, ubylo obyvatelstva tak rychle, že nyní místo 1½ mill. duší sotva 600.000 v Jedu shledáš.

Jižně od hlavního města a při téže zátocě rozkládají se města Kanagava a Jokohama; obě přístupna jsou Evropanům; Jokohama pak, majíc příhodný přístav, jest hlavním sídlem obchodu s Evropou. V městském pozadí zdvihá se „hora hor“, jakž nazývají domorodci sopku Fusi-yamu, 3920 m. vysokou. Za novějších dob častěji již slezen vrchol hory té, kteráž z rozsáhlého a širokého pod-



SOPKA FUSI-YAMA NA NIPPONÉ.

valu náhle nabývá tvar dokonalého a na temeni poněkud zkomoleného kuzele, všechny okolní vrcholky převyšujícího. Na vrchole rozvírá se veliký jícen, 320 m. hluboký, s jehož krajů vidí se celé pásmo pohoří hakonijského 2130 m. vysokého.\*) Než Fusi-yama jest teprve čtvrtá ze čtyř velikých sopek nipponských; jsou tam ještě: Siro-yama, Asama-yama a Jake-yama (yama horu značí). Nejsevernější jest Jake-yama, pnoucí se nad průlivem tsugar-ským a proti ostrovu Yessu; takorůzka ve středu zdvihá se Asama-yama, která se vidí na severozápadní straně tokijské. S horou fusijskou činí ona velikolepou sdruž, která mimoděk upomíná zeměpisce na horské obry anahuacké, Popocatepetl a Iztaccihuatl. R. 1873 slezl Francouz Jiří Bousquet vrchol Asama-yamy i zdá se, že Bousquet uviděl největší část vnitra nipponského. K úpatí sopky nastoupil z Tokia cestu dvěma průsmyky velmi neschůdnými, z nichž první sluje Wagi-Toge (Toge = průsmyk) a druhý Simonhita. Asama-yama má výše více než 3000 m.; na temeni jejím rozvírá se jícen, mající v průměru asi 300 m., z něhož ustavičně mraky kouře a par vystupují. Odtud naskytuje se také rozkošná vyhlídka v daleký kraj; na severovýchod a na východ stékají hojné bystřiny k tichému oceánu, z nichž po výtce vzniká veliký Tone-gava. Na jih ubíhá pásmo horské 180 km. dlouhé, které končí polouostrovem atamijským a nedaleko Fusi-yamy k východu se zahýbá. Vody v něm vznikající vylévají se vesměs do zátoky tokijské. Odtud až po západní pobřeží směrem od severu k jihu vlekou se mohutná pásma horská, jimiž mřížovitě celý ostrov prostoupen jest. Pásma ta činí předěl mezi japonským mořem a pacifickým oceánem; do moře japonského všechny řeky plynou, které se prýští na severních sklonech. Sešed s Asama-yamy nevrátil se Bousquet do Tokia, nýbrž odebral se do přístavního a obchodního města Nagoye, které položeno jest západněji na pobřeží pacifickém. Na této pouti bylo mu překročiti veškerá výše vylíčená pásma horská, jakož i namáhavé soutky Waga-Toge, kdež zaniká naprosto veškerá květena. Ocťil se tam v pravém japonském Švýcarsku, v němž střídají se romantická pobřeží malého a teplého jezera Suivy (900 m. n. m.) s hroznými soutkami, jakož jsou debr Šivodžiri a Torii-Toge, a s údolními, jimiž pěníc se ubíhá Kisogava. Skrze krajinu Oi a jednotvárným územím ovarijským, které se skládá z monotonních písečných pahor-

\*) Rutherford Alcock: The Capital of the Tycoon. A Narrative of a three years' residence in Japan. V Londýně 1863, 8°, I. díl.

kův a kdež se vyrábí porculán barvy modré, v Japonsku nejsprostší, dostihne poutník města Nagoye, které má 200.000 obyv. a po Jedu, Ohosace a Kiotu jest čtvrtým městem nipponským. Evropana unavuje umrtvující pravidelnost města, jemuž špatný přístav nenáhle působí úpadek.

Nejzajímavějším městem ve vnitrozemí jest zajisté Kio-to čili Miako, kamž z Jeda vedou dvě hlavní silnice: Tokaido, která se vine podél jižního pobřeží ostrovského, a Tosando čili Nakasendo, pohorská to silnice, která vede středem ostrova a po níž krácel i Bousquet. Z Nagoye prošel on množstvím osad více méně opevněných aneb aspoň „Siro“ (hrad) majících k malebnému a krásnému jezeru bivajskému, z něhož k moři odtéká krásná a čistá řeka. Jezero, 110 km. dlouhé a 45 km. široké, má jméno své po tvaru, kterýž podobá se dvojstrunné kytáře japonské; na všech stranách obklíčeno jest horami a na březích jeho hojná jsou sídla, mezi nimiž starožitné Ots se svými Kurayasky čili palácům podobnými skladišti nad jiné vyniká. Odtud vede Tokaido do japonských Athén, jakož nazývají posvátné Kio-to (nyní Miako). Slavné město to rozléhá se v nížině nevysokými pahorky věnčené, kterouž protéká potok Kamogava, i čítá 63.217 domů, 93 chrámů sintojských a 945 chrámů buddhovských, z nichž dva nad jiné vynikají; v jednom prý skrývá se podle japonského podání 333.333 model, v druhém jest slavná obrovská socha Buddhova, sedící na květině lotosové. Obyvatelstva udává se 238.663 hlav. Japonci staré hlavní město své za jakýsi druh Athén pokládají; byloť Kio-to ode dávna středem učenosti národní, nářečí pak, jehož se tam užívá, pokládá se za nejpřesnější japonštinu. V městě jsou početné knihtiskárny, také jest tam ohnisko písemnictva japonského. Poutníci hemží se stále na ulicích jeho. Hlavními druhy výroby jsou výroba porculánu a zboží bronzového. Kio-to do nedávna bylo svatyně takorčica cizinci nepřístupnou a teprve za právě minulých let navštívili je někteří Evropané. Další cestu až do Ohosaky na pobřeží mořském vykonal Bousquet po řece Yodogavě, plaviv se ve velikém krytém člunu, jenž sluje Yane fune. Ohosaka, japonské to Benátky, jest v každém zjevu královnou japonských měst. Ve všech směrech protékají městem průplavy, přes něž napomáhá styku ke 3500 můstků, podobu oslích hřbetů majících. Obyvatelé žijí více na vodě než na suchu a vše svědčí o veliké čistotě a pohodlnosti; než Ohosaka pozbyla nyní z větší části bohatství a významu svého, ježto cizímu obchodu více přístavů bylo otevřeno a obchod se znenáhla sestrěduje v Jedu a Yokohamě. Obyva-

telstva se čítá 272.000 duší. Při téže zátocě vnitřního moře japonského, kteráž ostrov Avatsi takořka obkličuje, jsou ještě města Kobe a Hiogo, která činí spolu téměř celek jediný. \*) V dále šesti hodin od Hioga ukrývá se v horské rokli památné lázeňské místo Arima, městečko to čítající 343 domův a 14.050 obyv. Teplota vody činí 106 F. (= 41 C.) a přes tuto výšku teploty koupají se japonští hosté lázeňští dvakrátě denně a to vždy za celou půl hodiny ve vodě, která prýští mohutnými zdroji a na rozličných místech z půdy, hlazenými kameny pokryté. \*\*)

Srovnávajíc mapu japonskou, seznáme, že se v části jižní veliké ostrovy Nippon, Kiusiu a Sikok'f svými rohy téměř dotýkají



Zelenáři.

a že mezi sebou pouze úzkými průlivy odděleny jsou. Pouze uprostřed šíří se prostranný vodojem čili vnitřní moře zvané Suwo Nada, kteréž na západě se rozplývá v početné zátoky; jedna ze zátok těchto dotýká se Ohosaky. Při průlivu, který činí západní ústí tohoto vnitřního moře, jest ještě na Nipponu město Simonoseki, naproti nemu pak na Kiusiu město Kokura. Hory kiusijské nále-

\*) Bousquet: Un voyage dans l'intérieur du Japon v „Revue des deux mondes“ ze dne 15. ledna 1874, str. 278—306.

\*\*) Mittheilungen der deutschen Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens. Jokohama. Leden 1874, IV. sešit.

žeť k útvaru pískovcovému, z něhož skládá se i prst ostrovská: přes to vyniká i Kiusiu bojnými a malebnými krásami přírodními. Nej půvabnější jsou četnými choboty rozeklané břehy jižní, kdež leží město Nagasaki se 70—80.000 obyv. Město toto nejdříve ze všech přistavův Evropanům bylo otevřeno, nyní však rychle pustne.

### Polouostrov Korea.

Západně od Japonska rozléhá se polouostrov Korea, jež v každém ohledu za samostatný člen asijský pokládati se sluší. Jméno jeho vzniklo z domácího názvu Keirin čili Tsio Sjöŋ. Směr jeho jest od severozápadu k jihovýchodu, rozléhá pak se mezi 34° až 42° sev. šířky a mezi 125° a 129° vých. délky od Gr. Východní stranu omílá japonské moře, západní stranu žluté moře a zátoka korejská. Na severu činí veletoky Yalu a Tumen hranici proti čínskému a ruskému Mandžujsku. Veškeren polouostrov, vyjímajíc hojně malé ostrůvky na jižním a na západním pobřeží, pokrývá plochy asi 2050 □ Mm., jest tudíž třikrát tak veliký jako Skotsko. Země jest hornatá a na samém pomoří vypínají se vrcholky, jichž temena vznášejí se nad 2400 m. výšky nadmořské. Údolí prý jsou úrodná a hory na některých místech až po hřeben hustými lesy pokryty. Tak aspoň líčí krajinu anglický cestovatel Rv. Alexander Williamson.\*) Veškera země činí jediné království, které se dělí v osm „tao“ čili území.

Ze všech států naší doby jest Korea nejvíce uzavřena a osamocena, stavíc se tím v nejpamátnější protivu ku pamětihodné změně názorů, která za nemnohá léta v sousedním Japonsku byla se provedla. Sama Čína dopustiti musila, aby Evropanům nitro říše její bylo přístupno; pouze Korea, která dokonce říši čínské poplatná jest, toho dovedla, že se uzavřela neprostupně nejen proti stykům Evropanů, nýbrž i proti nejbližším svým sousedům, Číňanům a Japoncům, tak že o Korei nemnoho více víme nežli o mnohých částech střední Afriky.\*\*\*) V horské poustce na straně severní vypíná se velikán Peh-tau-Šen čili „hora s bílou hlavou“, číníc strážnici na pomezí mandžujském. Čínští zeměpisce udávají, že má výše 20 „li“ čili asi 12.000 m.\*\*\*) Na západních a na východních jeho sklonech

\*) Journeys in North-China. V Londýně 1870, 8°, II. díl, str. 295.

\*\*) Edinburgh Review, ze října 1872, číslo 278, str. 300.

\*\*\*) Bulletin de la Soc. de géograph. de Paris 1865, II. díl, str. 345.

vyvívají veletoky Yalu a Tumen; Tumen k východu stékající činí nyní hranici proti obávanému ruskému sousedu, kdežto Yalu nejprve plyne směrem západním skrze širou i pustou krajinu lesní, kterou pouze tygrové a jiná zvěř kožešinatá oživuje, a vylévá se po toku, jenž prý o 215 li se rozvíjí, do zátoky korejské. Ve vnitrozemí prý jest 33 měst prvního, 28 druhého a 70 třetího stupně. \*) Nejpřednější řekou vnitrozemskou jest Han-kang; řeka ta protéká od východu k západu územím King-ki, i činí rozsáhlé delta, v němž rozptýleny jsou početné skalnaté a lesnaté ostrovy, které se nazývají mnoho-ostrovím císařského prince. Na březích řeky Han-kanga položeno jest hlavní město říšské Seul (jinak Kjong). Dle všech popisů nám známých jest Korea hornatinou, která jest rozryta četnými říčními údolímí; i v tom se shodují naše zprávy, že země jest chudobna, že orba a obchod jsou v úpadku a že obyvatelé mají mravy velmi prosté. Počet obyvatelstva asi nepřevyšuje devět millionů. Za sčítání r. 1793 napočítlo se 7,342,341 hlav. Zdá se, že obyvatelstvo jest velmi nestejně rozsidleno, což zejména na rozum jde z hornaté polohy země; nejhustěji osídlena jsou veliká údolí, zvláště ta, která se na západ otvírají. Méně osídlena jsou údolí východní, kdežto severní krajiny řídké jenom mají obyvatelstvo. Než není sever řídko obydlen z té příčiny, že by podnebí a půda byly nepříznivé, nýbrž z příčin politických; zřídilať tam vláda umělou poustku za tou příčinou, aby zdržela návaly bojovných Mandžujců, a proto kázala strhnouti čtyři města a více vsí. Na mapě Petermannově naznačen jest tudíž mezi Koreou a Šin-kingem čili Liao-tongem rozsáhlý i široký pruh neutrálného a neobydleného území. Podnebí jest vůbec zdrávo; na severu jest drsné jako v Mandžusku, v jihu podobá se podnebí japonskému; v zimě však vyskytují se sněhy a ledy i v nejjihnějších částech země. Poněvadž jest krajina ze tří stran mořem obklopena, jsou ovšem pršky velmi hojny. Odtud vysvětluje se bujný vzrůst bylinný, jenž zvláště na pobřeží poskytuje úchvatných obrazů. \*\*)

Po rozumu Bedřicha Müllera náležejí Korejci k uralsko-altajské čeledi mongolského plemene a jsou smíšenci, ježto pocházejí jednak po národu Sien-pis zvaném, jednak od kmene San-han, jenž v jihu korejském se byl osadil. Kmen Sien-pis původně kočoval v severovýchodním Mongolsku, než dávno již pozbyl národní indivi-

\*) Tamže str. 345—346.

\*\*) Edinburgh Review. n. j. m. str. 307—308.

duálnosti své. Korejci obdrželi národnost i jazyk svůj od výbojných Kas-lijů, kteří v druhém století před Kr. ze severu do Koree vtrhli a veškeren polouostrov sobě podmanili. \*) Vnějšíkem svým podobají se více Japoncům nežli Číňanům, při čemž patrně se jeví mongolský původ jejich. Nos mají poněkud prohnutý, nozdry jsou široké, oči všech černy a šikmo zapustěny; tělo jest štíhlé i statné a jak se zdá i větší než u jiných národův okolních. \*\*)



Korean.

Výživa jejich skládá se hlavně ze druhů menší rýže, pak z pšenice, ječmene, prosa a kukuřice, které se velmi mnoho pěstuje. Nasolené zelí a řepa pojídají se téměř každodenně, jako na pomorí ryby; zámožní zabíjejí voly a vepře, chudší neopovrhují ani masem koňův a psů, jichž jak známo pojídají rádi i nevybíraví Číňané. Také

\*) Fr. Müller: *Allgemeine Ethnographie*. Ve Vídni 1873, 8°, str. 355.

\*\*) *Edinburgh Review* n. j. m. str. 309 — *Globus*, XXIV. str. 131.

se pěstuje tabák, než druhy jemnější z Číny se přivážejí. V zemi daří se jablka, hrušky, ořechy, merunky, jablka granátová a slívy. Důležitější nad pěstování bavlny jest pěstování různých druhů lnu, z nichž připravuje se hrubé i pevné plátno pro potřebu chudiny; šlechta a úředníci hedbávem se odívají, jehož také v zemi malá část se nabývá. Mimo to má Korea pouze dva předměty vývozní, jež čínští obchodníci poloupokoutně kupují. Také přiváží je do Číny společnost každoročně do Pekinga putující; s povolením vlády odbývá se trh na hranici. K těmto dvěma předmětům počítá se papír a ginseng (*Panax Ginseng*). Ginseng dobývá se semen pod ochranou střech, ze smrkové kůry zhotovených; kořenů rostliny lze teprve po pěti letech použití, načež se shromažďují a na slunci suší. Ginseng korejský má u Číňanů cenu mnohem menší než ginseng, jež rodí lesy na Amaru a Ussuriji; přes to platí za půl kilo 60 až 80 mark. Papír korejský vyrábí se z bavlny a z lýka jistého druhu moruší, i rovná se japonskému. Jest velmi pevný a různě se ho užívá. Velice bohat jest poloucestrov plodinami nerostnými; vyskytují se zlato, stříbro, měď, železo, olovo a uhlí, než právo k těžbě vyhradila si vláda. Korejci zušlechťují a upravují kovy tak dovedně jako Japonci, projevující při tom jemnou i uměleckou krasochuť. Naproti tomu plavba jest u nich zanedbána; na řekách mají ploché čluny, na pobřeží malé džunky. Lid sám žije velmi jednoduše, vyjímajíc ovšem kruhy dvorské; ani čaj posud nepronikl do chýše korejské. Muž z lidu obyčejně pívá jakýsi odvar z rýže nebo prosa, bohat někdy svaňuje ginseng, což se za luxus pokládá; s měrou pije se špatná pálenka, která se připravuje z různých druhův obilních a má moc snadno opojnou. Cukr mají pouze v lékárnách; pokrmy medem se sladí. Lid šatí se dlouhými i širokými spodky, které splývají až po kotníky, a jednoduchou a volnou kytlicí, která pasem jest stažena. Vznešenější odívají se v široké bavlněné spodky a ve svrchní bavlněné roucho, načež často obvlékají rouho z jemného hedbávu, po předě knoflíky opatřené a bledě modře obarvené, které až po kolena splývá. V zimě odívají se v kožešinu a v roucha podšívaná. Obuv činí střevíce slaměné nebo nitěné, které napřed podobu zobáku nahoru zahnutého mají. Mužové-ženatí upevňují si na hlavě vlasy ve vrkoče spletené velmi útluh hůlkou bambusovou, načež kladou klobouk zvláštní podoby z lýk bambusových spletený, do něhož hlava nijak vjíti nemůže; aby nespádl, upevňuje se pod bradou zvláštní stuhou. Ženy nekazí si nohy své jako v Číně a vlas v záhlaví si splítají ve vrkoče, kteréž volně kolem hlavy otácejí. Velmi kusy

jsou naše zprávy o státním zřízení korejském a o podrobnostech tamní administrativy. Víme pouze, že Korea po vzoru čínském jest mocnářství neobmezené, jehož hlavou jest král; vedlé něho jsou třídy výsadní a dědičná šlechta, které v Číně není. Mezi šlechtou vyvinují se různé strany, k nimž zření jest míti despotickému mocnáři. Koruna jest dědičná, než o následství hojně vznikají spory, při nichž šlechta důležitou hraje úlohu. Správní úředníci z pravidla mají býti povoláváni k obročím svým, když se byli podrobili předepsané zkoušce, v čemž viděti jest vzor čínský. Než mnohdy docházejí míst svých i koupí anebo přízní královskou. Úředníci mají neomezenou moc nad životem a jméním lidu; tresty jejich jsou barbarské, nejobecnější pak jsou tresty bambusovou holí, kteréž se usuzují i na nejmenší přečin. Každý Korean povinen jest službou vojenskou, než stálého vojska není a za pravé vojáky lze pokládati pouze tělesnou stráž královu. Kázeň a taktika jsou ovšem zcela neznámy. Venkované z každého území, kteří vládě i jiné tělesné práce konati musí, svolávají se v určitých dobách do krajského města, kdež konají služby ozbrojencův a zřízencův policejních. Potom nenosí obyčejných klobouků bambusových, nýbrž kladou na ně ještě jakousi kulatou přikryvku. Ozbrojení jsou kopími, luky a puškami zápalkovými; tělesná stráž má přílbu a pancíř. Ve válce odívají se také dlouhými svrchníky, které jsou tak hojně podšity bavlnou, že jimi nepronikne ani rána sečná ani rána z mušketu; ovšem proti ručnici evropské ochranou nejsou. Zbroj jest příliš těžká, sama přílba váží 10 kilo, překáží tudíž mužstvu ve volném a hbitém pohybu. Jako mnohé jiné, tak i náboženské poměry Číny vzpomínají. Mezi lidem jest rozšířen buddhismus, též Tao čili učení Lao-tse; vyšší třídy spokojují se mravoslovím Kon-fu-tse. Korejci mluví řečí mnohoslabičnou, která jest vzdáleně příbuzna s japonštinou a s nářečími urálskoaltajskými. Dle francouzského učenice Léona de Rosny\*) liší se korejština tím od jazyka čínského, že má 27 pravých písmen. Než abeceda domácí nepožívá hrubě vážnosti, nýbrž užívají jí po výtce jenom ženy a dítky, kdežto vzdělanci znají písmo čínské. Znaky tyto, jako naše arabské číslice, značí pojem určitý, a proto Japonec, Korean, nebo Annamec sezná je, zná také význam jejich a jen tak možno jest dorozumění mezi těmito národy, jichž jazyk se velice od sebe liší; na př.: znak slova člověk vyslovuje se v čínském jên a v korejském sa ra m, avšak znak značí i v korejském i v čínském týž pojem člověka.

\*) *Aperçu de la langue Coréenne*, v „*Journal asiatique*“ 1864, str. 287—325.

## Č i n a.

Jménem Číny srozumíváme obyčejně veškeru říši čínskou, která se prostírá i po krajinách lišících se jak přírodou tak i obyvatelstvem od pravé Číny. V tomto svém rozsahu rovná se říše „květnatého středu“, jakož Číňané svou zemi nazývají, oploší evropskému;



Zlatý ostrov v Yang tse kiangu.

počet obyvatelstva není sice lze na vlas udati, než sotva jest menší, než počet obyvatelstva našeho zemědělů. Ovšem nedbá nikdo více zpráv, kteréž čínské říši dávají 500,000.000 obyvatelstva; nyní udává se 400,000.000, ale i tento počet zdá se býti přehnaným a lze očekávati, že obyvatelstva čínského je celkem asi 300,000.000 duší. Počet ten zahrnuje v sobě rozličné živly národní, kteréž si Číňané prodlením dob byli podmanili a své osvětě podřídili. Takt panuje od r. 1640 v Číně tatarská dynastie z Mandžujška. Pravá Čína číní

sotva třetí díl veškeré říše a obyvatelstvo její činí tudíž pouze úlomek všeho obyvatelstva, ač počtem největší. Jest zajisté z krajín na zemi nejhustěji obývaných, ba lze říci, že trpí přelidněním. Po své poloze zeměpisné dotýká se Čína části velkého okeánu, kterou nazýváme mořem čínským, a dotýká se na východě říše korejské a na jihu říše annamské. Na severu prostírá se Mandžusko a odtud na západ Mongolsko, kteréž obě krajiny jsou Číně poddány; na západě vypínají se nesmírné planiny středoasijské, Východní Turkestan a Tibet, kterýž doléhá až po severní úpatí mohutného pásma himalajského. Ovšem ve všech zemích těchto svrchovanost říšská není příliš upravena, ježto na některých místech pouze dle jména se jeví. Dokonalé správy domohla se říše pouze v pravé Číně.

Čínská říše spravuje se posud patriarchálními formami. Císař, jenž se nazývá Ta-Kuang-ti, čili veliký císař, pokládá se za otce národa i vládne s mocí omezenou. Základní zákony císařské moci obsaženy jsou ve čtyřech prvních knihách Konfuceových, hlavní pak zásadou jich jest, že stát tak řízen býti musí, jako každá jiná rodina. Úřední jméno vládnoucího císaře je Ki-tsiang, což značí „vznesená blahodějnost“; častěji nazývá se císař Tung-Chi. Panovník je spolu hlavou vlády a náboženství státního. Náboženství státní, kteréž má jméno po velikém mudrci Konfuceovi, nemá žádné hierarchie a žádného vyznání, nýbrž spokojuje se s některými symbolickými obřady, kteréž o novém létě císař a místokrálové jeho vykonávají. Vyjímajíc tyto obřady přikazuje náboženství pouze studium a rozjímání náboženských zásad Konfuceových a Laotseových. Jiná vyznání v Číně kvetoucí, mezi nimiž převahu mají Buddhism a Brahmanism, požívají přízně vlády, ježto jsou prospěšny výchovou lidu; pouze třída vzdělanců, kteří obírají se indifferentismem a materialismem, opovrhují vyznáními těmito. V jižní části říše přebývají domorodí Mahomedané a křesťané, jakož vůbec po celé Číně jsou roztrouseny křesťanské osady. Školy, vesměs řízené světskými silami, dodělávají se utěšeného rozkvětu. S těží potkáme v Číně člověka, který by neuměl psátí a čísti ve svém nářečí; v řeči mandarinů, v písmě i mluvě, znají se pouze učenci, ježto k studiu jejímu mnohdy třeba práce celého života. Každoročně odbývají se vědecké zkoušky v hlavních městech jednotlivých krajín, jimiž nabývá se prvních dvou stupňů čínské učenosti; zkoušky k druhým dvěma stupňům vyšším, konají se výhradně v hlavním městě Pekingu. Nejvyššího stupně vědomostí nabude ten, kdož zná více než stotisíc značek písmenných; menšího

stupně vzdělanosti nabývá se dle určité míry mnemonického namáhání. Vzácné jsou případy, kde Číňan u věku mladém dostoupí nejvyššího stupně učení, tak že jest jemu lze věnovati se studiu silozpytu a věd přírodních; veliká část uspokojí se tím, že se na paměť učí prastarym sentencím těchto věd a návodu ku praktickému jejich užívání. Každý stupeň má právo, na klobouku nositi jakožto vyznamenání knoflík zvláštního druhu. Veřejné úřady mají se zadávati dle své důležitosti různým stupňům učení. Správu říše vykonává v první řadě vysoká rada o čtyřech členech, z nichž dva náležejí

národnosti tatarské a dva čínské. Porad této rady účastní se dva zástupcové kanlina čili velkého sboru; jim stříci jest toho, aby se nedála žádná řízení, odporující základním pravdám svatých knih Kon-fuceových. Členové rady a pomocníci jejich nazývají se Ta-hyo-si čili státními ministry i spravují Le-poo čili jednotlivá ministerstva. Tato jsou: I. Ministerstvo civilních úřadů, jemuž bdíti je nad chováním se civilních úřadů státních a nad správou jim svěřenou. II. Ministerstvo financí, které opatřuje hospodářství státní. III. Ministerstvo zvykův a obřadů, jemuž bdíti jest, aby národní zvyky a zákony lidem zachováány byly. IV. Ministerstvo



První Mandarin.

války. V. Ministerstvo veřejných prací. VI. Nejvyšší soud vojenský. Na ministerstvu nezávislý a spíše nad ně postaven jest úřad veřejných censorů čili Tucheyivem. Skládá se ze 40—50 členů se dvěma předsedy, z nichž jeden je Tatar a druhý Číňan. Po zvyku zděděném má každý člen této rady právo císaře upozorniti přímo na všechny zlořády ve státě. Při poradách v různých ministerstvech vždy přítomen jest jeden z těchto censorů, nemaje ovšem práva hlasovacího; jiní projíždějí různé částky císařství a zkoumají úřadování místodržících. O úhrnných příjmech říšských nemáme zpráv

podrobných; vímeť pouze, že důchody z cel jsou větší z vývozu než z přivozu.

Branná moc státu skládá se ze dvou skupin oddělených; ku prvé skupině náležejí pluky, které jsou téže národnosti, jako vládnoucí právě tatarská dynastie, ke druhé pak skupině přičítají se pluky, doplňované z Číňanův a jiných národův. Prvá skupina jest přední oporou dynastie, skládá se z osmi praporův a číní posádky nejpřednějších měst anebo důležitých míst, zdmi a náspy opevněných. Jeví sice velikou bojovnost, než nemá ceny, nemajíc dostatečných zbraní a náležitého výcviku. Teprve za novějších dob staly se pokusy k lepšímu, zvláště skrze anglické instruktory, kteří zlepšili dělostřelectvo. Skupinu vojáků národnosti čínské činí 600.000 mužův; ti jsou po celé říši rozšířeni, obývají ve svých domech, zjednávají si výživy prací svou a shromažďují se pouze časem v hlavních městech kraje svého, kdež obcují cvičením svých velitelů. Čínou na všech stranách prostupuje 2000 císařských silnic a uvážíme-li, že má Čína množství velikých řek a rozsáhlou síť průplavů řeky spojujících, tož doznáme zajisté, že jest z krajín nejbohatších prostředky dopravnými. Bohužel nebylo toho dbáno, aby silnice a průplavy v dobrém stavu byly udržovány a chráněny před působením času a nepohody, tak že nyní s veliké částí jich není lze užívati. Nejlidnatější krajiny jsou velice příhodny k zakládání železnic, které zpoříditi lze s nákladem nepatrným a s nadějí bohatého výtěžku. Z přelidnění země lze si vysvětliti obtíže, které je přemáhati obyvatelstvu výživy hledajícimu. Lid čínský je pracovitý, touží po zisku a nezanedbá nikdež nabytí prospěchu z orby, anebo z ušlechťování plodin země své a svých moří; přes to vše vznikají strašné drahoty, jichž příčinou jsou velké zátopy, špatné úrody a vnitřní boje mezi jednotlivými kraji, ba často i mezi jednotlivými vsemi, čímž vzniká hlad a odstraňuje se zákon o ochraně majetku. Nemenším svízelem, než častý hladomor, jest nadmíru špatná správa, která se naskytuje po vsi říši. Za nynější dynastie dostoupili úředníci nejvyššího vůbec stupně korrupce. Za vlády despoticko-demokratické, kdež zákon vyznamenává pouze vědomosti a osobní zásluhy, jest s to jediné obecná mravnost, aby zjedнала účty zákonu a právu. Než vědomosti, zásluhy a mravouka pozbývají moci své, jakmile úplatnost s rodiny na stát přejde; patriarchální pak forma vládní, kteráž si ukládá jedinou povinnost, aby otcovsky milovala, způsobila, že nedostatek mravnosti vládnoucích kruhů měl následky nejstrašnější a učinil je kořistí hnusné úplatnosti. Právo i každý úřad veřejný prodávají se dražbou

a politicko-učená zařízení, která z daleka jsouce pozorována, vzbu-  
zují obdiv těch, jižto nadseně důvěrují vznešeným zásadám svobody  
a rovnosti omezené pouze intelligencí a mravností, zplodila v Číně  
tyranství nejhnusnější, jakéhož vůbec v dějinách příkladu nemáme.  
Kdežto je jedinou péčí mandarina nižšího stupně, aby za dobu nej-  
kratší oplatil peněžitou půjčku u mandarinů vyššího druhu, kterou  
učinil chtěje dostati úřadu příhodného, a aby nashromáždil bohatství  
nové, které by mu kleslo cestu k úřadu vyššímu, jest vedlé toho



Džunka.

zase obklopen četnými druhy, z nižších vrstev lidu pochozích, kteří  
jsou jemu vojáky, policejními náhončími, ba i — katy. Praetoriáné  
tito tráví svůj čas násilně i nemravně hrou a kouřením opia a čím  
více naloupili, tím více podléhají zlořádům těm. Místokrálové velikou  
mocí obdaření, jsou úplně v rukou této kamarilly, která se tou měrou  
zahnízdila a ve své moci utvrdila, že veškerou společnost čínskou  
zavedla do bahna nečistoty, nemravnosti a neštěstí.\*)

\*) G. Lovera ve „Revista marittima“ 1872.

Počestnost toho vyhledává, abychom pověděli, že nevíme o vnitřku čínském o mnoho více, než o nitru Japonska, ač byly vykonány záslužné cesty mnohých mužů slovutných, jako barona Richthofena, Armanda Davida, Margary-a, Elije Neye i jiných. Styku s Evropany jsou přístupna pouze některá místa východní, mající přístavy, i nazývají se „místy smluvnými“. Jsou pak smluvná místa tato: Niučiang, říšské hlavní město Peking, Tien-tsin, Teng-čeu, Či-fu, Čing-kiang, Kieu-kiang, Hang-hau, tato tři na řece Yang-tse-kiangu, Šanghai, Ning-fo, Fu-čeu, Hiamen (Amoy), Ša-teu (Svatov) a Kanton; na velikém ostrově Formose, jenž vystupuje z moře opodál souše, jsou smluvné přístavy: Ke-lung, Tanšui a Thaivan, a na ostrově Hainanu město Khiung-čeu. Smluvou, která byla učiněna 12. září 1876, vymínila si Anglie, aby za rok 1877 ještě šest přístavů čínských bylo otevřeno obchodu evropskému, totiž: Ša-si, Ta-tung, Vuhu. I-čank nad řekou Yang-tse-kiangem, Ven-čeu a Pai-hai, čili Pakhoi na pobřeží mořském. Mimo to zřízeno bylo na Yang-tse-kiangu šest zastávek, kdež lze kotvití parolodem, jakož i zboží a cestující přijímati i vypravovati. V jižní Číně na malých ostrůvcích jsou dvě velmi důležitá místa přímořská, Hongkong a Macao (č. Mazam); obě jsou v rukou evropských, ono náležejíc Angličanům, toto Portugalcům. Vědomosti naše o vnitru Číny zakládají se pouze na těchto místech přístavních a na odvaze neohrožených missionářů; teprve v dobách novějších byly podniknuty některé pouti učené do vnitř země.

Pravá Čína útvarem svým jest buď hornatinou, buď nížinou, a jsouc obdařena množstvím vod, mírným podnebím a hojným střídáním se zjevů krajinných, jest z nejpožehnanějších částí povrchu zemského. Hornatina pne se v západní části země; jádrem jejím jest horský kmen Tsing-Ling, jenž na jihu přechází v alpskou hornatinu Yün-Nan. Na straně západní tato hornatina souvisí s horstvy himalajskými, Nan-šan pak spojuje Tsing-Ling s Kün-Lünem, i lze obě tato pásma pokládati za severní hranici vysoké roviny Tibetské. Na východním cípu nan-šanského pásma počíná slavná „veliká zeď“, která jsouc ohradou proti vpádu severních barbarův, obkličuje veškeru severní část pravé Číny; než za našich dob patrně se počíná rozpadati. Různá přívrší mají svá jména zvláštní, než nejsouce s dostatek poučení o jejich směru, nemůžeme učiniti si úplný obraz čínského horopisu. Mnohé temné body byly nedávno objasněny badáním svobodného pána Ferdinanda Richthofena.

Z rovin vyšší Asie, jejíž východní sklony činí právě jmenovaná pohorí, valí se do údolí dvě mohutné tepny, Hoang-ho či „žlutá řeka“ a Yang-tse-kiang, čili „modrá řeka“, blízcenci to, kteří tokem svým hojně upomínají na středoasijské řeky Syr a Amu a na Eufrat a Tigris. Také ony obkličují čínské meziříčí a dolní jejich tok protéká úrodnou nížinou čínskou, která je kolébkou říše. Hoang-ho plyne severněji tokem ležícímu S (ㄣ) podobným a vlévá se do zátoky pečilské. Yang-tse-kiang jest po řece amazonské a po Mississippi největším i nejdelším veletokem na zemi; ústí jeho jest tak



Přístav Hoangský.

široké, že s jednoho břehu druhého nedohlédneš, tok pak jeho jest přední obchodní cestou v Číně, která spojuje s pobřežím i krajinu daleko uvnitř říše položenou. Povšimnutí zasluhuje ještě Si-kiang, jenž se prýští v Yün-nanu a plyna východním tokem, vlévá se u Kantona hojnými hrdly do jihočínského moře.

Veliké úrodnosti právě Číny dotekli jsme se již výše; jest pak čínské meziříčí nejúrodnější obilnicí vší země a poskytuje pilnému Číňanu v hojnosti všech možných plodin. Nejprřednější plodiny severních krajů, kdež stýkají se chladné zimy s teplými léty, jsou pšenice, ječmen, tabák, luštěiny; ve středních krajinách daří se bavlna,

cukrová třtina, pepř, betl, koření, jižní ovoce, zejména pak rýže, která jest přední potřebou každého Číňana; tamť střídají se veliká vedra letní s bouřlivými a deštivými zimami. Rýže pěstuje se nejhojněji ve středu říše, kdež také jest největší lidnatost a střed všeho obchodu. Mezi 24 a 35° sev. š. rozléhá se vlast čajovníka, jehož listy jsou nejvzácnějším předmětem vývozu. Nejlepší černý čaj daří se v kraji fukienském na návrších Bohua řečených, nejlepší zelený pochází z krajín Hoang-ha a San-to-čeu. Ovšem tvrdí Angličané, že nejvzácnější čaj se daří v Indii, který prý výhradně v Anglii se též spotřebuje. Než mimo Číňany pijí nejlepší čaj Rusové, kteří za veliké ceny nejjemnější druhy skupují. Do nedávna dopravovala se veškera potřeba čaje pro Rusko karavanami, které se ubíraly po suchu pouští gobijskou a Mongolskem do dvojměstí Maimačina a Kiachty; nyní však dováží se čaj do Ruska též po moři, ač tñi ztrácí se jemná vůně jeho. Západní sklony západních pohoří ukrývají v sobě vzácná naleziště rebarbory (*Rheum emodi* Wall), v lékařství velmi důležité; též velice rozšířeno jest pěstování zhoubné byliny papaver orientale, která poskytuje nebezpečného opia. Dříve nebyl znám v Číně požitek tohoto narkotika; teprve Angličané za ziskem jdouce, z Indie je do Číny přinesli, kdež bylina sama výborně se daří. Od té doby se snaží Angličané — nepochybně v zájmu osvěty — s největším úspěchem, aby oblažili čínský lid jedem opiovým, tak že již nyní jsou celá území veliké říše, kdež obyvatelstvo tělesně i duševně je zničeno požíváním opia. Mnozí domnívají se, že čtvrtý díl Číňanův opium kouří; sama vláda podporuje zlovyk zlověstný, učinivši opium svým monopolem a podporujíc stále příspěvky peněžitými jeho pěstování. Opium doma vyrobené po výtce se vyváží do východního Mongolska a do severního Mandžuska; též některé kraje jižní počínají účastňovati se kulturního požitku tohoto; přes to nestačí domácí těžba pro potřeby lidu a každoročně plyne do pokladen anglo-indské správy 120—140 mill. mark, jež odvádějí opiu holdující Číňané. Nemůžeme nehaněti, že hnusný obchod tento doznává podpory i v Německu.\*) Velmi podivno jest, že Číňané přes obecný nedostatek dříví pečlivě ničí všechny porostliny a lesy. Bylo by lze ovšem namítnouti, že kácení lesů jest následkem veliké poptávky po dříví a snahy po rozšíření půdy orné; kterak však omluvíme souborné spalování lesů na horách a zakládání pastvin, když uvážíme, že jest chov dobytka v Číně zcela nepatrný? Abbé David domnívá se, že se ničí lesy

\*) Tak ku př. chválí jej i „Allgem. Ztg.“ ze dne 25. července 1875.

proto, aby se zamezilo rozplemeňování dravých zvířat. Neboť nejen ve žhoucí Indii, nýbrž i v Číně a to i v krajinách nejsevernějších lojně jsou rozšířeni tygr a pardal, jimž chladnější podnebí uštedřilo mohutnějších ještě svalův a větší divosti. Zkušeností jsme poučeni, že veškera zvířata z rodu kočkovitých z pravidla opouštějí krajiny, kdež ubýváním lesův a porostlin nastává nedostatek úkrytu, což snad bylo příčinou, že bázlivi Číňané lesy své na dobro zničili. Ve-



Kuřatí opia.

likým zdrojem bohatství národního jest naproti tomu výroba surového hedvábu; již od pradávna zobecnělo v Číně chování bourců, hedváb pak stal se takorůzka nejpřednějším předmětem vývozu. V Šang-hai vyváží se nejvíce čaj, bavlna a hedváb, v Kantoně však má vývoz hedvábu prvé místo; po něm přijde nejprve čaj a pak Cassia lignea, plodina to pro střední Evropu velcdůležitá, ježto se tam všeobecně užívá Cassie místo drahé ceylonské skořice. Největší však bohatství má Čína ve své půdě, která skrývá v sobě nevyčerpatelné

poklady rud a uhlí, kteréž plodiny zajisté jsou s to, aby v budoucnosti daly čínskému obchodu obrat příznivější.

Již ode dávna užívá se v Číně kamenného uhlí jako paliva; teprve však za posledního desíletí obrátilo se zření Evropanů ku bohatým tamním nalezištím. Nejznamenitější doly byly již prozkoumány zasloužilými cestovateli, jako jsou Khings-mill, Rafael Pumpelly a Abbé David. Nejdůkladnější zprávy o kamenouhelných pánvích čínských podal však Richthofen. Na jihu pohoří tsing-ling-šanského, které se do výše 3350 m. vypíná a na našich mapách omylně Pelingem sluje, jsou pánve nejbohatší; pohoří toto odděluje pánve řeky Yang-tse od úvalu hoangského a na jižním svahu jeho jsou pánve uhelné méně výnosny proti svahům severním, kdež se těží s největším výsledkem. Richthofen udává povrch veliké i širé pánve v kraji řečeném Sz'-čvan na 2500 □ Mm. Pánev ta na všech stranách vysokými horami je obklíčena a přítoky řeky Yang-tse ve svých výmolech odkrývají všude couky uhelné, čímž těžba se usnadňuje, ježto řeky ty po výtce jsou splavné až ku pokraji pánve.

Jakost tamního uhlí jest různá, na severu a na západě uloženo jest dobré uhlí živičné, na jihu a na východě skládá se z dosti dobrého anthracitu. Více k jihu, v Yün-nanu vyskytují se mohutné sloje velmi dobrého anthracitu, v jehož sousedství hojně se nalézá ruda měděná, cínová, zinková a olovo. Starší útvar uhelný uložen jest odtud východněji v kraji Hu-nanu. Pánev tuto co do bohatství jejího lze přirovnávati ku pánvi pennsylvánské; má plochy 400 □ Mm. a šíří se po obou stranách řeky Sianga až po Siang-tang; tam vyskytuje se v jihu výtečný anthracit a na severu uhlí živičné. V severních částech říše jsou nejrozsáhlejší a nejbohatší pánve uhelné, prostírající se od západních pouští až ku pobřeží žlutého moře, což jest 25° délkových. Ložiska ta po výtce náležejí staršímu útvaru kamenouhelnému; geologicky mladší jest pouze menší část. Jádro jejich jest v území Šan-si, kdež jsou také bohatá ložiska železnáku. Bohatství kamenouhelných ložisk jest velikolepé a poměry těžby uhelné nejpríznivější. Přemocné sloje uhelné uloženy jsou téměř vodorovně a šíří se o jediné ploše, která pokrývá 800 □ Mm.; na hoře přiléhají k vápenci, jenž též vodorovně jest uložen. Planina, jež sluje Tal-han-šan, vypíná se do výše 600 až 900 m. nad okolní rovinu, řeky pak na mnohých místech vymlely půdu až po vrstvy vápencové, tak že uhelné sloje se objevují. Uhlí anthracitové jest výborné, husté a velmi čisté. Méně bohaty uhlím jsou území

Ho-nan a Kan-su, která obkličují Šan-si; také se vyskytuje uhlí v okolí pekingském. \*)

Obecné zprávy tyto dosvědčují, že kamenouhelná ložiska čínská mohou zúplna soutržiti s americkými jakostí a rozšířením svým. K tomu ještě uvážiti třeba velmi příhodné poměry, které podporují těžbu a vývoz uhlí v Číně. Máť zajisté Čína největší bohatství peněžitě, ježto západ za právě minulých třiceti let pouze za hedváb a čaj jí zapravil  $\frac{3}{4}$  ceny hotovými penězi; dále dlužno uvážiti, že má Čína veliké pomorí, že vnitrozemí protkáno jest početnými řekami a průplavy, že rodí v množství převelikém obilí, ryži, čaj, hedváb, bavlnu, len, konopí, cukr, indigo a tabák, a že bohata jest všeho druhu nerostnými plodinami. Uvážíme-li pak podivuhodný průmysl čínský, píli a vytrvalost pracujících tříd, skrovné potřeby jejich, jejich úctu k představeným, lásku k zákonům a k míru, zálibu v práci i nejtěžší a konečně obratnost v obchodu, kterou předčívají samy Angličany, tož snadno lze seznati sílu, která vězí v tomto 300- až 400-millionovém národě. Právě za našich dob pozoruje se nový obrat v čínském obchodě. Číňané velmi horlivě kupují domy evropské a zřizují si v nich skladiště i obydlí svá. Tím vysvětlují se hlavní příčiny ustavičných stížností, které vznášejí cizinci do váznoucího obchodu, tím také potvrzuje se domněnka dávno pronesena, že Číňané znenáhla všechen obchod do svých rukou dostanou a že v témž poměru ubude obchodu, jež dříve cizinci provozovali, kdežto v ostatních poměrech nic se nemění. Opakujet se tudíž to, což v Kalifornii již úplně se zakořenilo. Do nedávna pokládalo se za věc neslýchanou, když domorodci parolodí užívali. Nyní mají sami své parolodi. Příčiny tohoto obratu vysvětlují se zejména láčí čínské práce; dávno jesti dokázáno, že čínský dům, v němž Evropan žádný zaměstnan není, o pětinu méně spotřebuje než dům Evropany spravovaný. Také jsou skrovnější potřeby čínského kupce proti potřebám cizího kupce v oněch končinách, i lze se mu spokojiti s menším ziskem. Číňan obcuje se svými krajany a zná jejich názory, jazyk, zvyky a potřeby, kdežto cizí kupec vůbec používati musí domorodců za prostředníky. Čínský kupec jest neunavný, on věnuje veškeru péči svou obchodu, pracuje časně z rána i pozdě v noci a všechno snažení jeho vrcholí v zisku peněžném. \*\*)

\*) F. v. Hochstetter: Asien, seine Zukunftsbahnen und seine Kohlen-schätze. Ve Vídni 1876, 8°, str. 171—186.

\*\*) Allgem. Ztg. ze dne 4. list. 1876.

Nejdůležitější zájmy obchodní má Anglie, jejíž obchod s Čínou obnáší ročně 420 mill. zlatých. Též tak důležité jsou styky nebeské říše s Ruskem, nemajíce pouze rázu obchodního, nýbrž označující se i povahou politickou. Obě říše hraničí spolu na prostranství nesmírném a obcují spolu přátelsky již za dvě století. Jednajíce s Číňany, prokázali opět Rusové neobyčejné nadání k obcování s Asijci, jimž ode dávna všechny Evropany předčívají. Číňané tudíž činí patrný rozdíl mezi Evropany a Rusy, jichž netýká se také jejich záští k cizincům. Proti Angličanům a Rusům jsou styky Francouzův a Američanů s Čínou nepatrný. Francouzské působení nemělo do našich dob v Číně váhy pražádné; aby tudíž váhy a působení v Číně nabylo, osvojila si Francie ochranu katolických misíí a vůbec křesťanů v Číně a podporuje velmi horlivě mezi Číňany rozvoj katolického učení. Z 500 evropských misíonářů v Číně činí Francouzi  $\frac{3}{4}$ , z četných jeptišek tam působících jen nepatrná část není národnosti francouzské.

Stanice katolických věrozvěstů francouzských postupují v řadě nepřetržitě až po západní hranici čínskou. Mužové ti byli přinuceni, osvojiti si kroj a mravy domorodcův a odříci se navždy vlasti své. Jim není lze více opustiti Číny, oni také nesmějí cizincům o zemi dáti zpráv nějakých. Jen tímto způsobem bylo lze překonati přepjatou nedůvěru úřadů čínských. Přes to missie vzkvétají a uvnitř nesmírné a tajuplné říše čínské vznikají četné osady domorodých křesťanů. \*)

Číňané jsou nejčetnější národ plemene mongolského, které by bylo lépe zváti plemenem hornoasijským; jsouť obličejem téměř čtyřstranného s čelistmi patrně vysedlými a s malými i zavilými očima. Dle podání přišli prý ze západu do pánve obou velikých řek, kdež před nimi přebýval národ jiný. Zbytkové čínských domorodců, kteří slují Miao-tse, obývají nyní v jižní hornaté části říše. \*\*)

Důkazem velikého stáří čínské vzdělanosti jest již sama řeč. Jestli ona řečí slovných kmenův a skládá se vesměs ze slov jednoslabičných, také pohřešuje naprosto skloňování a časování. Touž skupinou zvukův proslovují se veškeré tvary grammatické, ba čínský jazyk nezná ani tvorby slov v pravém slova smyslu, nýbrž různý smysl kořene vzniká poměrem ku kořenům jiným. Takto upravený

\*) T. Cooper: *Travels of a pioneer of commerce in pigtail and petticoats: or an overland journey from China towards India*. V Londýně 1871, 8°, str. 117—118.

\*\*) C. v. Scherzer: *Einige Beiträge zur Ethnographie China's*. Ve Vídni 1859, 8°; *Revue d'Anthropologie*. III. díl str. 699; *Sitten und Gewohnheiten in Kwei-Tscheu*, v „*Ausland*“ 1872, číslo 6, str. 115—118; posléze Dr. Ch. E. Martin: *Etude ethnographique sur les Chinois et les Miao-tse*. V Paříži 1873, 8°.

byly někdy všechny jazyky vzdělané. Původně nebylo slov, nýbrž pronášely se pouze kmeny a teprve stýkáním se kmenův s kmeny nabyla myšlénka projevu svého. V čínském jazyku dokonale stačí poměr, jímž se kmeny k sobě mají, nejen pro výměnu myšlének v domácnosti a v trhu, nýbrž i pro zákonodárce velikých společností, ba hodí se k výlevům lásky pro poutavý román, na jeviště s úkony státními, také i pro mudrce, jenž jich zneužívati chce dialekticky k pronesení podivných svých názorů. Číňané ukázali jazykem svým, kterak lze provéstí veliké věci prostředky jednoduchými. \*) Též tak původní a podivné jest čínské písmo, jehož vůbec není lze užiti k naznačení cizích a nečínských zvuků jazykových. \*\*) Že Číňané ve vědeckém vzdělání zůstali daleko pozadu za jinými národy, vysvětluje se z veliké úcty, kterou oni až po dnešní den jeví ku všemu po praotcích zděděnému; než patriarchální poměr, jenž dává státu povahu rodiny v širším smyslu a rodině povahu státu v užším smyslu, vzbudil i v životě národním a rodinném vedlé věcí, které se nám směšnými zdají, i pěkná a mnohdy i výtečná zařízení; i pochybili bychom, přisuzující národu čínskému z nedostatku vzdělanosti vlastnosti sešlého a zkaženého národa. Jsoutě Číňané lid velice střídmy; opilství vyskytuje se v případech velmi vzácných. O deváté a nejpozději o desáté hodině na noc neprochází se nikdo ulicemi městskými. Vynikající vlastností povahy jejich jest převeliká zdvořilost. Navštíví-li Číňan někoho, zdráhá se domácí pán usednouti po pravici hostě svého a kdyby host uprostřed živější rozmluvy maličko povstal, vstane i pán domu a neusadí se dříve, dokud i host jeho tak neučinil. Host nezbytně uctěn bývá čajem, než nevypije jeho hnedky, ježto dotýkaje se jeho, dává znamení svého odchodu. Takových příkladů zdvořilosti lze množství uvésti. Postavení paní čínských není tak zlé, jakož často se udává; ovšem ženám nižších tříd jest trpce si vydělávati denní výživy, která téměř výhradně z rýže a ze zelin se skládá, než přece nepracují více nežli ženy týchž vrstev společenských v jiných krajinách. Není prý příkladu, že muž ženu svou udeřil, ač za jistých okolností rozhoduje manžel nad životem a smrtí ženy své; ba není prý vzácností žádnou, když muž své ženy jest poslušen. Poměrný počet lidí, kteří zimou a hladem trpí, jest mnohem menší než ku př. v Angli, zejména pak pracující ženy čínské mnohem hojněji požívati mohou prvních těchto podmínek životních,

\*) Peschel v „Auslandě“, číslo 14, str. 315; Robert K. Douglas: The language and literature of China. V Londýně 1875, 8°

\*\*) H. Wuttke: Geschichte der Schrift. V Lipště 1872, 8°, I. díl, str. 241

než dělnické ženy anglické. Velmi radostnou událostí v čínské rodině jest narození syna, ač ani dcera se za neštěstí nepokládá; narodí-li se dcera, tož pouze otec stává se předmětem žertův a vtipkování. Že narození syna velikou radost v rodině způsobuje, vysvětluje se tím, ježto dle poměrů čínských syn i oženiv se, v domě rodičův zůstává a je ve stáří podporuje, kdežto dcera dům buď opouští anebo výživu stěžuje. Velikou poctu vzdávají Číňané velikému stáří; muži obstarožnému lichotíme, tážíce se po jeho věku, což se děje



Vznešená dáma šang-jekü.

tímto zvláštním způsobem: „Jakž jest ctihodným zubům vašim?“ Umře-li císař, halí se veškera země v smutek, jehož předpisy mnohem převyšují pravidla evropských dvorských anebo zemských smutků, nebo po sto dní obvlékají se dvůr a vyšší stavy v bílé roucho, bílou kožešinou lemované. Značí totiž, jak známo, barva bílá v Číně barvu smutku. Po celou tu dobu nesmí žádný muž holiti své brady a paní nesmějí nositi zdob na hlavách svých, jimiž jindy rády se honosí. Po uplynutí sta dnů mění se bílá barva roucha v černou aneb alespoň v temnou,

které se pak užívá po celý rok. Mezi vyššími stavy po celou dobu tu jsou veškery sňatky zakázány, také veškery zábavy a veřejné kratochvíle; doba zákazu snubního pro lid obecný trvá za sto dní. Ve všech domech zaniká zvuk loutny a kytary, jenž jindy ze všech stran se ozývá, a navštívenky, které bývají obyčejně červené na znamení radosti, jsou barvy temně hnědé. I listovní papír mění barvu svou; pečeti a řádky jindy červené jsou v době smutku temnomodré. Za obyčejných poměrů pokládá se za urážku v Číně, když

někdo píše list na bílém papíře a modrým inkoustem. Jednotlivé stavy trpí však veliké příkoří obecným smutkem. Po sto dní jsou téměř veškery lázně zavřeny, všichni pak členové společností kratochvilných po celý rok jsou beze všeho výdělku. Také projevují Číňané veliký zármutek, zemře-li některý člen rodiny, a zármutek bývá tím větší, čím většího stáří dožil se zesnulý.

Jako u jiných synů světa, tak i obyvatelům nebeské říše začasť se přihází, že upadají v bídu peněžitou, načež opatřují si peníze způsobem různým; než těžko jest zapravovati úroky půjčky nějaké, nebo zákonem dovoleno jest zúrokovati až třemi procenty měsíčné. Nesmírnou míru úrokovou pouze si vysvětlíme uvážíce, že věritel dlužníkovi vše takoruka svěruje, neboť obě strany bojí se soudu, kdež za špatného hospodářství čínských úředníků pouze za mnohé peníze práva dosíci lze. Protož čínský věritel sám se práva domáhá: Opatřen jsa samovarem, dýmku a rohoží vchází do světnice zdráhajícího se dlužníka a nevyjde z ní, dokud se nedodělá kýženého účinku. Chtějíce zabrániti takovýmto zlořádům, utvořily se v Číně zápůjčné společnosti, kteréž jak se zdá velmi blahodějně působí. Členové těchto společností zapravují měsíčně jistou částku, kterouž opatruje vždy po jeden měsíc jeden člen. Z peněz takto uložených činí se zápůjčky na malý úrok; přebytek nikdy se nedělí, pročež některé společnosti jsou nesmírně bohaty. I nečlenové majíce dostatečnou záruku, obdrží půjčku s úrokem o třetinu nižším, než v Číně obvyčejem jest.

Též tak blahodějným zařízením jsou tak řečená společenstva kupecká. Ona ustanovují cenu zboží, poskytují půjčky potřebným a ochraňují své členy před přehmaty tyranských a zištných mandarinů, proti nimž jednotlivec jest téměř bez moci; když zemře chudý člen, vybývá pohřeb jeho společenstvo. Než blahodějně působení společenstev kupeckých jeví se i jiným způsobem; činíť ona hasičské sbory, které chrání nejen členy, nýbrž i veškero obyvatelstvo městské. — V každém městě čínském jsou hojné zastavárny, jichž se užívá měrou velikou; vždyť neostýchají se ani lidé vyšších stavů, zanašejíce kožichy a zimní oděv svůj v létě do podobných ústavů. Číňané věří, že život jejich až do nejmenších podrobností zákony nezmenitelnými předurčen jest. Také jsou pověrčivi, a vidí v neobyčejnějších zjevech přírodních nadpřirozené příčiny a účinky. Vlasatice a zatmění slunce i měsíce pokládají za zvláštní výstrahy panovníků, hromobití, blesk a kroupy značí jim návštěvu rozhněvaného boha, pročež člověk bleskem schvácený pokládán bývá za taj-

ného zločince a o krajině krupobitím stíženě domnívají se, že obývána jest lidmi bezbožnými. Vidí-li se potřeba, tož sám císař nebe prosí o déšť anebo o krásnou pohodu. Také památka jest pověra „Feng-shui“, jejíž povahy doposud Evropanům nepodařilo se posouditi. \*)

Pravá Čína skládá se z 18 území (Sang), která mají ve všech možných odvětvích státního života správu samostatnou. Město dělí se v různé třídy; městům třídy první přísluší název „Fu“ a vždy přidělen jest jim určitý počet měst druhé třídy, která slují „Čeu“; městům druhé třídy podléhají města třídy třetí, zvaná „Hieu“. Jako města japonská, jsou si i čínská města velice podobna a vylčivše nynější hlavní a sídelní město Peking, učinili jsme si obraz všech měst jiných, ovšem ve větším měřítku.

Peking jest nyní cizincům otevřen. Výjimku činí pouze rozlehlý palác císařský, položený ve středu tatarského města, jež nazývají také městem císařským čili zakázaným. Baronu Hübnerovi, jehož zpráv na tomto místě užíváme, podařilo se otevřenou branou nahlédnouti do jedné ulice zakázané čtvrti městské, i zdálo se mu, že nijak se neliší od čtvrtí cizincům přístupných. Nabyti chtěje přehledu veškerého města, vystoupil na terasu veliké brány „Chien-men“, která vede z čínské čtvrti do tatarské. Město skládá se z dvou rovnoběžníků, z nichž tatarské město příčnou stranou svou kolmo stojí na podélné straně čínského města. S větší společností navštívil Hübner „Tien-tan“ čili nebeský chrám, jež císař jednou do roka navštěvuje; ostatní čas bývá zavřen. Chrám tento má s různými svatyněmi, zahradami, dvory, hroby a hojným jiným příslušenstvím dvě míle v objemu. Nejpatrnější z budov ku chrámu náležejících jest chrám ročních počasí, v němž čtyry dřevěné sloupy podpírají jedinou kopuli, kterou vůbec Hübner v Číně spatřil. Do tohoto chrámu vstoupiti lze pouze císaři, pak princům z jeho rodu a jeho družině. Z jiných chrámů vynikají veliká „Lamasarie“, t. j. chrám buddhovský, zvaný „Jung-ho-kung“ a chrám Kon-fu-tseův „Ven-Miao“, které oba položeny jsou v severovýchodní části tatarského města. Tamtéž také v malém dvoře uložena jsou veškerá díla mudrcova, jakož i jiná díla klassická, vrytá na černé dsky mramorové k potřebě literátů. Také hojně navštěvována bývá starožitná a proslulá hvězdárna jesuitská, vypínající se při východní ohradě tatarského města; v ní poutají nejvíce mistrovským svým provedením, jakož i uměleckou

\*) Dr. Arnošt Eitel: Feng-shui: or the rudiments of natural science in China. V Londýně 1873, 8°.

a vědeckou povahou, dva globy, zhotovené vedením dvou Jesuitů čínskými dělníky. V tatarském městě jsou také čtyry katolické chrámy. Ze chrámů těch nejznamenitější jest tak řečený severní chrám, zvaný po čínsku „Pei tang“; při něm jest seminář, rozsáhlá knihovna a bohatá sbírka přírodní. V apoštolském vikariátu pekingském žije 27.000 křesťanů, z nichž 8000 přebývá v samém městě. Mnozí z nich jsou zámožnými řemeslníky, zvláště pak všichni hodináři přiznávají se k učení křesťanskému. Jako v Jedu tak i v Pekingu různé se



Západní brána v Pekingu.

udává úhrn obyvatelstva; ve skutečnosti jest jeho zajisté méně, než jak se domníváme v Evropě. Dle barona Hübnera čítá Peking million duší, dle jiných zpráv 800.000 a podle nejnovějších zpráv pouze 500.000. Vůbec činí Peking nepříznivý dojem svojí nečistotou, bídným stavem svých ulic, úpadkem svých mostů, které po výtce teprve v minulém století z mramorových balvanů byly zbudovány, svými průplavy špatně opatřovanými a obrazem všeobecného úpadku, jež při každém kroku spatřiti lze. Tuť naskytuje se sama otázka

po příčině neobyčejné té protivy s mravnými vlastnostmi a s duševním nadáním čínského národa, jenž označuje se silou, přičinlivostí a neobyčejnou pokročilostí, který zaplavuje Ameriku, Austrálii a Oceánii a po jistou míru vítězně podjímá se boje s nejpokročilejšími národy evropskými.

Peking jest severní hlavní město; jižním hlavním městem a někdejší sídlem čínské říše jest Kiang-ning nad Yang-tse-kiangem, kteréž obyčejně Nankingem nazýváme. Než nezdá se nám prodlévati při městě tomto, kteréž chová v sobě tak málo zajímavého, jako Šanghai nad ústím modré řeky, položené v bařinaté a nepěkné krajině a mající téměř 400.000 duší; také neupoutá nás přední tržiště jihu, Kuang-tung, jež Evropané Kantonem nazývají. Všecka přístavní města mají týž ráz a vynikají pouze velikým počtem duší. Neboť města, která nemají 100.000 duší, k menším se počítají, a města s 200.000, 300.000 ba až 400.000 obyv. nejsou žádnou vzácností. Proti nim pozbývají úplně důležitosti své dvě osady evropské: klesající portugalské město Makao (č. Mazām), v němž obývá 12.000 hlav, a britské město Hongkong, mající 115.000 duší.

Než rozsáhlými styky tržebnými vítězí Hongkong stkvěle nad sestárlými svými sousedy čínskými. Zátoka tončínská sevřena jest na východě poloostrovem k jihu zabíhajícím, od něhož pouze úzkým průlivem oddělen jest hornatý a nezdravý ostrov Hainan s bohatými doly na zlato a vzácnými druhy dřev. Vnitro jeho jest téměř naprosto neznámo, ježto tam obývají kmenové nezávislí; vímeť pouze, že hora Ta-uči-šan se dopíná sněžné čáry. Číňané drží pouze pomohí ostrovská; všecken ostrov pokrývá prostor 417·5 □ Min. a živí asi 1½ mill. lidí. Hlavní město Kiung-čeu-fu čítá samo 200.000 obyv. Severněji jest veliký ostrov Thajvan čili Formosa, položený proti území fu-kianskému, jež od souše odděluje kanál fu-kianský čili formoský. Číňanům patří pouze západní jeho pobřeží; uvnitř a na východní straně obývají samostatní diví kmenové, kteří znenáhla ustupují čínským osadníkům na západním pobřeží.

Východní pobřeží asijské chráněno jest četnými ostrovy a souostrovími, které mají podobu jakési pevnosti; počínají jižním cípem Kamčatky a vlekou se téměř až po severní obratník. Nejseverněji vystupují z moře ostrovy kurilské, jižněji po řadě skupina japonská, ostrovy linšotské, skupina Liu-kiu a skupina Maiaco-sima, která se opírá o bok velikého ostrova Formosy. Ostrovy tyto lze právem k pevnosti přirovnávati, ježto jsou jimi chráněny čínské přístavy od

Amoye až po žluté moře od hrozneho větru teifuna, jenž jest nejhroznější metlou východních moří. Odražen jsa skalami formoskými, ničí za to teifun Hongkong a Makao na jižním pobřeží čínském. Jméno Formosa pochází od plavců španělských; příkládá pak se ostrovu právem, ježto on úchvatným jest ve kráse své. Vnitřek jeho prostoupen jest alpským pásmem sopečné povahy, jež však nemá výhní sopečných; na západě šíří se rozlehlá a úrodná rovina, protékána četnými bystrými řekami, kteráž přilákala četné a průmyslné osadníky z čínského území fukienského. Kdež se usadili kolonisté, tam vznikla v rovině města sady obklíčená. Naproti tomu ve východní části ostrova, kdež výšiny dostupují až k samému pobřeží, přebývají divocí kmenové stavu úplně barbarského. Plujícimu podél břehů západních naskytuje se obraz velmi krásný. Ústřední pásmo pne se do značné výše 3650 m., pásma pak moří bližší sotva polovice této výše se dopínají. Obrisy pohoří těch jsou i fantastické i krásné; střídají se s velechrámy se štíhlými věžemi turně podivného tvaru a příkré klepy horské. Bujnou zelení odívají se úbočí horská, bystřiny stékají po hojných kaskádách a voda jejich v záři tropického slunce stříbru se podobá; uprostřed pak luzného obrazu skrývá se v rozsedině ves domorodcův. Obyvatelé domorodí dělí se ve dvě třídy; jedni z nich, zvaní Peppohoan, Číňanům jsou poddáni a ve sňatky s nimi vstupují; také přijali mravy a způsoby jejich, podrževše pouze řeč svou. Prostřednictvím jejich smlouvají se Číňané s obyvatelstvem nepodrobeným, které žije asi 70 km. severovýchodně od Thajvana. O těchto divoších se praví, „že jsou těla nrostlého, živé povahy, že mají jemné tahy, velké černé oči a černý vlas. „Peppohoanové jsou lid nadaný, od něhož mnoho se očekává; také prý jsou dosti přístupní nauce křesťanské.“ Číňané rádi zasnuvují se s ženami z kmene jejich, poněvadž jsou silnější, pracovitější a hezčí žen čínských. Také si nekomolí nohou a jinak upravují si vlas svůj. Divoši formosští tetovují si svůj obličej. Kapitán Box vypravuje, že budují si velmi pěkné chýše z bambusové třtiny a z listů palmových. Nade vchodem často zřítí jest, jako odznak vítězný, leb divého medvěda, jelena neb opice, a hrdý Formosan mnohdy vztyčí na hřebeni chýše své žerď, se které vlaje šestero copů, jež svou rukou odhal zabitým Číňanům. Obyvatelstvo pěstuje kukurici a černou ryži, což však děje se způsobem nejprvobytnějším, ba i nedbalým. Velikost Formosy rovná se asi velikosti italských ostrovů Sardinie a Korsiky. Z přírodnin bohat jest ostrov sirnatými prameny a hojnými doly na síru. Také se vyskytuje hojně petrolej

a za dob právě minulých bylo objeveno malé ložisko kamenouhelné. Z ostrova Formosy přichází do obchodu kafr; uvnitř ostrova jsou prý ještě veliké lesy stromů kafrových, jichž se dosud nedotkla ruka lidská, ježto obyvatelé domorodí neznají způsobu, kterak se kafr dobývá.

Nejpřednější drahou, po níž i Evropané putují do nitra čínského, jest mohutná modrá řeka čili Jang-tse-kiang. Ve vodách jejích shlížejí se města Činkiang, Nanking, Keukiang a Hankeu. Z města posléze jmenovaného pokusili se podnikaví Angličané T. Cooper a August Margary vniknouti do jižních území říše, která do té doby byla téměř naprosto neznáma.

Poslední z památných cest těch byla pouť Margaryova. 4. září 1874 opustil cestovatel na čínské lodi Hankeu a plul proti vodám modré řeky. Nejprve bylo mu plouti územím Hu-pe, kdež se šíří pusté a loupežníky znepokojované roviny; nížiny pobřežní byly vzdělány a pěstovala se na nich bavlna a sesan. Na řece potkal Margary velmi hojné plti. V Losfanu shlukl se kolem cizince, jemuž podobného nikdy neviděli, zástup zvědavého a povykujícího lidu. Za Losfanem vypínají se v poloukruhu přesypy, za nimiž se šíří nepřehledná rovina, rýží a lotosem porostlá. 20. září stihl ostrova Čun-šana na výtoku velikého jezera tungtinského, kdež z bahnitého Yang-tse-kianga vplul do jasné vody horské. Za příznivého a silného větru plul cestovatel bez přestávky mělkým jezerem, až vnikl do řeky Yuana. U Ni-hsin-tanga ve vzdálenosti 60 „li“ od ústí této řeky, objevují se na březích travnaté planiny a porostlé pastviny. Pole byla po výtce pečlivě vzdělána, zvláště pěstovalo se hojně bavlny; také bylo viděti pěkná obydlí a všude jevílo se dobré bydlo. Margary přistál v městě Čang-Te a jel odtud do velkého i zámožného města Tao-Yuan-Hsiena; tamt dříve bylo přední tržiště na zboží hrčené, které se vyváželo u velikém množství do města Čeu-Čou-Fu, nyní však obývá tam nejnepokojnější lid ve všem kraji. V okolí města zdvihaly se hory, které poskytovaly příjemného obrazu; smrčím odívaly se vrcholy, mohutnými jasany a porůznými palmami úbočí. Příštího dne dospěl místa, kdež jasné vlny řeky vinuly se mezi svisle vypínajícími se skalinami. Veškera krajina Hu-Nan jest velmi důležitá ohledem geologickým. Řečiště naplněno bylo hojnými úskalími, která na některých místech přecházela v nebezpečné přeřeje. U města Čeu-Či-Hsiena činí řeka veliký ohebný, jenž činí 100 li k jihu a tolikéž k severu, načež opět k západu se zahýbá. 27. října stihl města Čeu-Yuan-Fu, které

jest obklíčeno velikolepými skalinami. Tamť skončila zdoluhavá plavba, při níž Margary tak těžce onemocněl, že ustavičně k lůžku byl připoután; přes to zmužile pokračoval dále ve své pouti.

Příštího dne konána další cesta po zemi v nosítkách. Znenáhla vyléčil se Margary ze své choroby. U místa Čing-Ping-Hsiena spatřil kamenné uhlí na prodej vyložené, z čehož soudil, že se nalézá na blízkou dolů kamenouhelných. Čím blíže hlavnímu městu, tím větší byla města, četnější vsi a rozsáhlejší orba, zejména pěstování rýže a tabáku. 3. listopadu stihl Margary do Kvei-Ting-Hsiena. Příštího dne vedla cesta po výtce úzkými roklemi, a hory



Peřeje v Yang-tse-kiangu.

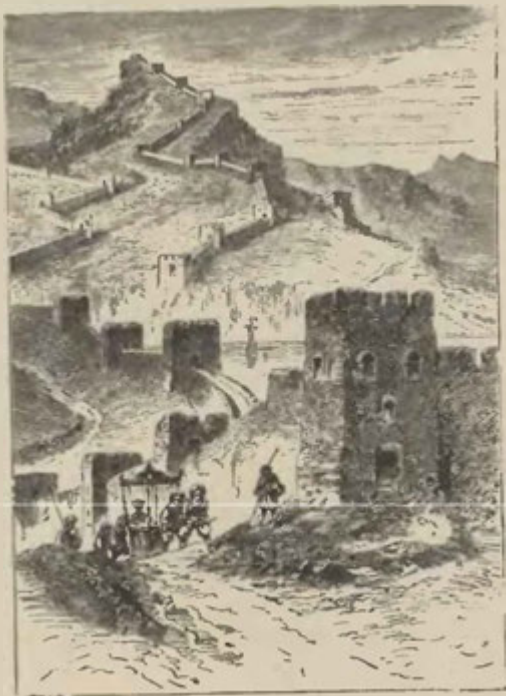
travou porostlé stály tak blízko u sebe, že nezbylo pro orbu vůbec místa. Po obou stranách silnice bylo viděti husté i živé ploty. 5. listopadu přišel poutník do Kvei-Yanga, hlavního města kraje Kvei-Čeu. Město položené na výšině posledního průsmyku, poskytuje pohledu velmi krásného; rozkládá se na zvlněné planině hojně stromy porostlé a horami vůkol obklopené. Tyto hory vypínají se z pravidla po různu uprostřed planiny, úbočí pak jejich pokrývá hojně bylinstvo. Pouze vrcholy činí výjimku, podobajíce se černým deskám skalným, dobře uhlazeným, jichž temena zdobena jsou četnými chrámy. Na konci cesty před městem bylo množství čestných oblouků z bílého mramoru, které zřízeny byly k památce zbožných paní. U Čing-Či-

Hsiena počaly se širé úrodné roviny, které byly tehda travou porostly, ač na nich bylo znáti stopy bývalého zemědělství. Údolí táhnou se po výtce od západu k východu. Polní květiny vroubily cestu z obou stran, na porostlinách pak kvetl krásně divoký čajovník. Mnozí líčili Kvei-Čou jako nepřístupnou hornatinu, než Margary byl příjemně překvapen, shledav tolik krásných rovin. Po travnatých pahorcích a zvlněných pustínách vinula se cesta do Lang-Tai. Tamť teprve nastala horská krajina a silnice nabývala větší příkrostiti. O vrcholích soudil Margary, že mají výši 1220 m. Řeka Metou rozděluje tam osady divých kmenů Miao-tse a Čung-Čia. Odtud na západ shledati lze orbu ještě rozsáhlejší, jakož i četné vsi, jichž obyvatelé kupčí s oranžemi a trepkami slaměnými. Yünnan má chladnější podnebí, než Kvei-Čou, kdež domy proti zimě opatřeny nejsou. Do té doby pozorována byla teplota průměrná 10—11° R. Tehdy prošel Margary průsmykem yünnanským, načež 20. listopadu dospěl prvního pomezního města toho kraje. Cesta z hlavního města Yünnan-Fu do údolí iravaddyjského v sousední Birmě jest přebroťná a znesnadňuje obchod měrou velikou. Veškera země pne se drsnými horami. Z Yünnan-Fu do Bhama jdoucím jest překročiti horská pásma, 1000 až 1220 m. nad rovinou se vypínající, která do téže výše nad mořem jest zvýšena. Země jest řídko obydlena, údolí pak pouze z části vzděláno. Velikou měrou klidí se opium, ježto prý mák činí  $\frac{1}{3}$  vsí úrody. Obyvatelé jsou vůbec chudi, obydlí jejich prosta. Dobře se osvědčují stanice „lekin“ zvané, které se všude naskytují. Cestovatelé v nich přebývají, ježto jsou nejlepšimi a nejčistšími příbytky v městech.

Vratmež se z jihu na sever do hlavního města Pekinga, kdež se počíná veliká obchodní cesta sibiřská. Ona vede pouští gobijskou a Mongolskem do Kiachty, po ní pak i nám lze pravou Čínu opustiti.

Poutník z Pekinga na sever ku čínské zdi putuje, stihne po dvoudenním pochodu „hrozeného města“ Čang-piu-čao, kdež však místo města sbledá bídnu ves hlíněným náspem ohrazenou. Příštího jitra dospěje mohutných pěti bran, jimiž se vchází do údolí hrobů císařských. Údolí naprosto pískem zaváté a amphiteatrálně vysokými horami obklíčené skrývá v sobě 13 obrovských hrobů císařů čínských, kteréž se kupí v poloukruhu na březích horské bystřiny. Příští noci přijdeme do Nangkaa, kdež se prohýbá divoká i drsná rokle. Po bocích jejích vypínají se kostřbaté stěny skalní, dnem pak jest vyschlé dno horského toku. Pásmo hradeb cimbuřími a věžkami zdobených táhne se po hřebeni příkrých stěn a hadovitě

sleduje veškerý záhyby jejich, kamž jen oku dohlednouti lze. Prvým pohledem bychom se domnívali, že jsme před velikou zdí čínskou, než proniknuvše dále neschůdným údolím, spatřujeme dále dvě další rovnoběžné hradby, které úzce podlé sebe ubíhají po čerenech skalného pohoří a rysy svými patrně od obzoru se odrážejí. Opět vchází poutník do temně zející propasti; konečně z ní vystoupiv, nalézá se



Čínská zeď.

na lesknoucí se ledovcové rovině přede dvěma kiosky, nachovou barvou natřenými, které jako orlí hnízda visí na vrcholech černých turní skalních. Toť přirozená brána k novému průsmyku. Kejhajíce obletují kolem nás stáda divých kachen a husí a za mnohé míle vůkolí lidské bytosti nespatriš. Maličko ještě pokročiv, dostihneš hradeb nesmírných, jimiž oddělena jest Čína od Mongolska. Základní

zdi a okenné otvory bašt jsou poněkud sříceny. Než veliká zeď, která vyrůstá z nenadání po pravé i po levé straně poutníkově, a obrovskému kamennému hadu se podobajíc, ovíjí se po hlavním-hřebeni horském, se čtyřhranými věžemi, nejeví ani stopy nějakého poškození aneb úpadku. Jsouc neporušena tak jako před 2000 lety, když ji byli zbudovali stavitelé její, staví se na odiv až po dnešní den.

Severně pravé Číny rozkládá se hornatina mandžujská, od níž na západě činganským pohořím odděleno jest Mongolsko. Mongolskem nazýváme planinu, v jihu pokrytou pouští Gobi čili Šamo, která na západě doléhá až po ruské državy v Turkestaně. Západní část nazývá se vůbec Džungárskem a jest vrchoviskem hojných řek, které stékají do nížin turkestanských, mezi nimi Černého Irtyše a Ilje, načež přechází v různé horské soustavy, jako Altai, Tarbagatai, džungárský Alatau a Tian-Šan. Severní část Mongolska opírá se o sajanská a čínskoruská mezihoří, Mandžusko pak zabírá pouze oblast Amura a poboček jeho Sungarije a Ussurije. Ussuri a Amur činí hranici té části Mandžuska, která posud zůstala v držení čínském, a oddělují ji od ruského Amurska, které po povaze zeměpisné ještě k Mandžusku počítati jest.

Hlavní řekou Mandžuska jest Sungari, který valem svých vod s Amurem závodí. Země má výhodné podnebí, úrodnou půdu a bohaté poklady minerální, i jest tedy způsobilá, aby pojala a uživila přebytké obyvatelstvo severní Číny. V skutku pak osadili rolníci Číňané znenáhla Mandžusko do té míry, že kočovní Mandžové jsou nyní menšinou obyvatelstva. Po tamních krajinách činil rozsáhlé cesty v roce 1864 a v letech následujících Rev. A. Williamson; vyšel on ze starého hlavního města Mugdena, které Mandžové za svatyni pokládají, ač jsou rozsáhlá jeho předměstí velmi nečista, a šel do Petuny čili Šing-čunga, opodál ústí řeky Nonniji do Sungarije, a pak souběžně s touto řekou do Sang-Singa, posledního čínského města nad Sungarijem, odkudž se přes Girin do Mugdena navrátil. Girin jest nové hlavní město mandžujské a čítá prý 100.000 duší; rozkládá se pak po obou březích Sungarije, jest trámy dlážděno a provozuje čilou plavbu i rozsáhlý obchod s dřívím.

R. 1870 vykonal ruský archimandrit Palladius s topografem Nachvalnym cestu velmi zajímavou; vyšel zajisté z Mugdena, stihl za Girinem a Petunou řeku Nonni; po jejím pak směru putuje, navštívil tvrze Zizichar a Mergen a dostihl u mandžujského města Aiguna, které leží proti hlavnímu městu ruského Amurska, Blagověščensku, řeky Amura. Tyž topograf Nachvalnych odebral se

r. 1872 s ruským podplukovníkem Barabašem do Mandžuska a oba cestovatelé podali nové zprávy o řekách Nonniji a Sungariji které již dříve byli navštívili ruští cestovatelé, jako kníže Krapotkin, Usolcov, Chilkovskij i j. v. Nonni vlévá se u San-singa do Sungarije, který níže protéká nepřehlednými lesinami; na pravém břehu vlévá se do Sungarije řeka Hurka čili Khurkha, v jejímž údolí jsou četné čínské osady. Z osad těch vyniká bohaté a úpravné město Ninguta, odkudž cestovatelé překročili horské pásmo, jež odděluje pánev řeky Hurky od údolí suifunského. Suifun jest pobřežní řeka, která má krátký tok západovýchodní a vlévá se blíže Vladivostoka do části japonského moře, zvané zálivem Petra Velikého. O prozkoumání Mandžuska mají Rusové zajisté zásluhu největší; jejich parolodi plují již po vlnách sungarijských, vnikly také do Nonnije až po Zizichar, ba i do řeky Hurky, která však jest příliš mělká a kamenitá, takže do Ninguty pouze čluny bylo lze dospěti. Na východním pomezí mandžuském, po výtce již na ruské půdě, jest dosti značné jezero Chanka, jehož hladina jest 46 m. nad mořem zvýšena. Na jihu jest východním sousedem mandžuským poloostrov Korea, pohořím San-alinským oddělený. Mezi oběma krajinami táhne se úzký pruh neutrálné půdy až po břehy žlutého moře, tamť leží Fung-huang, jediné místo pro styky s Korejí, kteráž dřevěnými palisádami od Číny jest oddělena. Méně probádáno jest západní Mandžusko s pohořím Činganským, jímž vedou průsmyky až 1140 m. vysoké do Mongolska. Tím však netvrdí se, že jest mezi Mongolskem a Mandžuskem skutečné a přirozené rozhraní, ježto mnozí kmenové mongolští sedí i na úpatí činganském. Nejdůkladnějších zpráv o rozhraní mongolskomandžuském podal nám ruský astronom Fritzsche, který vykonal r. 1873 z Pekinga cestu do ruské pomezí tvrže Staro-Zuruchajtujevskaja nad Argunem.

Po šestidenní jízdě z Pekinga dospěješ Kalgana, 200 km. severozápadně od Pekinga položeného, které zbudováno jest při jedné z bran velké zdi; cesta vede dvěma průsmyky a třemi planinami hornatiny, která objímá na jihovýchodě vysočinu gobijskou. Krajina na prvních 50 km. zvýšena jest nad mořem asi 40 m., na dalších 150 km. 600 m., Kalgan pak sám 826 m. Odtud odebral se Fritzsche do veliké čínské vsi, za velikou zdi položené, a asi 1150 m. nad mořem zvýšené, která sluje Si-van-tse. Tamť žijí tři katoličtí kněží a náčelník belgicko-katolické missie pro jihovýchodní Mongolsko, jejímž úkolem jest šířiti učení křesťanské mezi Mansy čili Činany, přebývajícími severně veliké zdi. Jiné jejich stanice jsou

Si-yin-tse, západně předešlé, pak Bei-lei-gu nad řekou Ying-gingem; tať jest zřidelnou řekou řeky Liao-Ho, která u známého přístavu Niu-čuang, i evropskému obchodu otevřeného, vlévá se do zátoky liao-tunské. Čtvrtá stanice sluje He-šui; tať jest vzdálena 98 km. severovýchodně od stanice Bei-lei-gu a 30 km. jižně od Šara-Mureena, nepochybně největší zřidelnice řeky Liao-Ho. Ze Si-van-tse do He-šuje jsou cesty dvě; jedna postupuje s počátku směrem severovýchodním k obchodnímu městu Lama-miao a planinou gobijskou ve stálé téměř výši 1400 m. do He-šuje. Cesta ta má délky 400 km. a missionáři vykonají ji v čínském voze asi za deset dnů. Druhá cesta jest téměř 700 km. dlouhá a vedouc ustavičně úzkými a velice se zatáčejícími údolími o nestejně výši nadmořské, bývá zejména za letního vedra velmi obtížna. Onať dvakrát vede velikou zdí, výška její nadmořská kolísá mezi 600 a 650 m., horské pak vrcholy, které se vypínají blíže jejího směru, nedosahují z pravidla výše 3000 m. Sněžných vrcholků, zejména pak hory Pe-ča, jejíž jméno i na novějších mapách se stkví, v krajinách těch naprosto není. Průměrná teplota vzduchu v rozlehlé hornatině té jest skoro 4-4° R.

Po osmnáctidenní jízdě dostihl Eritzsche missijní stanice Bei-lei-gu nad řekou Ying-gingem, později čínské vsi He-šui, v jejímž okolí přestávají sídla čínská a počínají se osady mongolské. Knížata totiž panující nad Mongoly, severně a západně od osady He-šui obývajícíní, nedovolují žádnému Číňanu, trvale se v zemi usaditi a orbu provozovati, chtějíce tím zbyti se osudu Mongolů v knížectvích onhiotském, čakharském a jeholském, kteří čínskými osadníky ze své vlasti vytlačeni byli. Roztrouseně po Mongolsku žijí pouze kupci čínští, ježto se zdá, že se Mongolové k obchodu nehodí. Římskokatolických křesťanů žije v Si-van-tse, v Bei-lei-gu a v He-šui asi 3000 duší; živí se po výtce orbou, někdy také i lovem. Jsou sice chudí, než přece jsou zámožnější sousedních pohanských Číňanů, ježto neholdují kouření opia, což jest zásluhou horlivých kněží jejich. Již prvního dne po odjezdu z He-šui dospěl Eritzsche na další severní své pouti jezera Šara-Mureena. Jezero toto jest téměř největším ze zřidelných jezer řeky Liao-ho. Břehy jeho jsou písčiny, voda kalná, a hladina pouze 500 m. nad mořem zvýšena, ač He-šui ještě o 300 m. výše položeno jest. Příštího dne užírl poutník řeku Čagan-Mureen. I putoval proti vodám jejím směrem severovýchodním. Vřídlo její shledal na 44-5° severní šířky, kdež také byl pramen řeky Oerče-Mureen, též jedna ze zřidelnic řeky Liao-Ho. Čagan

Mureen na mapách našich má nepravé jméno Kara-ussu a horní tok její bývá kreslen opačně, totiž od západoseverozápadu ku východujihozápadu, ač řeka v oněch končinách vine se téměř tokem od severu k jihu. Asi na 47-7° severní šířky a 118° východní délky od Gr. přešel Fritzsche průsmykem Čolotu-davänským (1200 m.) i ocítil se na západním úbočí nízkého okrajného pohoří, kteréž se od jihozápadu táhne k severovýchodu. Před sebou zřel rozvlněnou step, asi 900 m. nad mořem zvýšenou, která se zvolna sklání ku řece Argunu. Průsmykem Čolotu-davänským končí se knížectví Barin, i počíná knížectví Ude-Mičin. Až potud převládala čínská řeč, nadále však lid více jí nerozumí. Na cestě své stepí seznal Fritzsche hojné studny a pozoroval s podivením, že všechny mají téměř touž hloubku, totiž asi tři metry. Řek shledal pouze patero, tekou po výtce k severozápadu nebo k západu; dvě z nich vylévají se po krátkém toku do malých jezer solných, ležících na poledníku velikého jezera Kulun-noora, ostatní náležejí ku potočím řeky Arguna. Také uviděl mnohá dna jezerní, která naplňují se sladkou vodou dešťovou. Mimo jediné byla právě vyschla všechna tato jezera, ježto doba dešťů právě se blížila. Mimo řídce rozptýlené jurty a čínské město Khailar shledal na celé cestě mezi 43° a 50° sev. šířky pouze sedm klášterů lamajských, které se, jak se zdá, u Mongolů místo měst vyskytují. Mongolové oněch končin spravují se úředníky svými; pouze nejvyšší úředník v Khailaru sídlící z Pekinga ustanoven bývá. Obchodním středem pro severovýchodní Mongolsko jest město Khailar, kdež mají čínští kupci asi 60 skladů; město jest od ruského pomezí na Argunu pouze asi 120 km. vzdáleno, přes to však bylo do té doby Rusům téměř neznámo. Čínští kupci také prodávají zboží své, zvláště čaj, tabák, chléb, sedla, jurty atd., po vší zemi usazující se bez žen na místech od sebe vzdálených a shledávající zejména potřeby ku výrobě mongolských stanů. Mongolové kupují čínské zboží za skot, koně a ovce; velbloudů, kteří v krajinách mongolských mezi Kiachtou a Pekingem u velikém množství se chovají, není v končinách těch, jimiž Fritzsche prošel; také lesa nikde viděti nebylo. V krajinách Číňany obývaných až po 43° severní šířky spatřil pouze nepatrné zbytky lesův a malých porostlin při samých vseh, v stepi odtud severně se prostírající uzřel pouze několik lesův a teprve blíže ruského pomezí osamělé stromy, zejména jedle. \*)

\*) Verhandl. d. Gesellsch. f. Erdk. zu Berlin 1874, číslo 1., str. 27—32.

(Mongolsko) zabírá nejnižší planinu mezi Altajem a Tian-Šanem a východní část horstva tian-šanského i kün-lünského; průměrná výše jeho zřídka dopíná se 600 m., mimo to táhne se veškerou planinou hluboká sníženina. Od mongolského města Urgy směrem k jiho-východu vypíná se za řekou Tolou pohorská rovina, nemající ni vody ni lesův, i sluje Gobi. Východní její mezi jest pohoří Darchan Oola, 1500 m. vysoké. Až potud nemá krajina pravého rázu pouště, ježto pokrývají horská úbočí křoví 0·6 až 1 m. vysoká. Podlé obecného líčení jest Gobi širá pastvina, na níž se popásají početná stáda dobytka. Tamť počíná se sníženina při průsmyku mandalském (1130 m.). U šřicenin Olong Baišinga stává se proláklina patrnější a tamť zřítí lze takorka kolmou zeď syenitovou, náhle z okolní roviny vystupující, jež podobá se přirozenému náspu a u Mongolů sluje skalou pásovou. Onať táhne se přímým směrem od východu k západu a rozděluje velmi patrně severní Mongolsko od Mongolska středního čili pravého Gobi je, kteréž teprve v těchto místech nabývá povahy pravé pouště. Půdu pokrývají trosky skalné a úlomky porfyrové, jaspisové, chalcedonové i karneolové, mezi nimiž rostou solné rostliny; tamť také počíná se veliká pánev, jejímiž nejnižšími body jsou místa Ergi, Ude, Durma a Šabadurghuma. Tato pánev jest pravou písečnou pouští (Šam o, t. j. písečné moře v jazyku čínském); než není pokryto pískem pohyblivým, nýbrž půdou písečnou a látkami solnými promíchanou, i jest patrně dnem zašlého jezera, na němž daří se všechny druhy známé nám z břehů moře kaspiského. Jižně Durmy znova pne se půda až po výši břehů zašlého tohoto moře a dopíná se u Tsagan-Balgasu výše 1370 m., kteráž se úplně rovná výši severního kraje u Urgy. Největší výše dopíná se planina nedaleko veliké zdi pohořím činganským (1645 m.), odkudž se znenáhla krajina ku Pekingu sklání.\*)

Dosavadní cestovatelé ze dvou míst nastupovali pouti své do Mongolska, buď z Kiachty-Majmatčina na sever anebo ze Semipalatska v západní Sibiři, kdež vede cesta z bánských okresev altajských Ust-Kamenogorskem do mongolského města Kobda. Prvá cesta spojující Kiachtu s Pekingem protíná východní Mongolsko směrem téměř severojižním a jest již ode mnoha set let dosti známou cestou obchodní.

Urga leží v území chalchaských Mongolů, také Khalka zvaných, na 47° a 55' severní šířky a 106° 41' východní délky od

\*) Zeitschrift für Allg. Erdk. 1864, str. 355—356.

Gr., asi 250 km. od sibiřského pomezí u Kiachty; Mongolové nazývají ji Kuren čili Takuren, t. j. obklíčený prostor. Město toto jest Mekkou buddhovských Mongolů, ježto sídlí v klášteře tamním nejvyšší kněz mongolský Guisson-Tamba, jenž jako Dalai-Lama v Tibetě uctíván jest jako sám vtělený bůh; k jeho sídlu putují nesčíslní poutníci ze všech konců buddhovské východní Asie. Město samo skládajíc se z domů nepravidelně rozložených a majíc veliký bazar stanový, v němž hojný obchod se provozuje, spíše se podobá táboru kočovnickému. V západním Mongolsku jest středem vojenské správy Uliassutai (2500 m). Cestu z Urgy do tohoto místa seznal v létě 1868 ruský konsul Šišmarev. On opustil Urgu 23. července a přišel 3. srpna k řece Bajantu, která náleží k oblasti jezera Ike-Aral-Noora. Z břehu této řeky užírl nejprve nádhernou horu Otchon-Tengri, na jejímž temeni stkví se věčný sníh. 4. dospěl Uliassutaje, kamž dosud byl nepronikl žádný Evropan. Město leží nad řekou Bogdem, tam kde se vlévá do řeky říčka Uliassutai, v poloze půvabné; rozprostírá se v hlubokém údolí, kteréž otvírá se k východu úzkými soutkami, Uliassutajem protékanými; větry však po celý den téměř vějící ničí práci lidskou, tak že veškero zemědělství se skládá pouze z pěstování zelí a řepy. Také podnebí jest velmi chladné; anglický cestovatel Ney Elias za svého jedenáctidenního pobytu v listopadu 1872 zřídka pozoroval větší teplotu než —6 R. Uliassutai jest pouze pevností, 600 m. dlouhou a 590 m. širokou, a jest obklíčeno vysokými palisádami, které mají na každé straně bránu a čtyři věže. Obyvatelstvo čítá 4000 hlav, po výtce Mongolův, i skládá se z úředníkův a vojákův. Obchod vyjednává se ve vsi asi jeden km. vzdálené, kdež činští kupci vyměňují své látky bavlněné, plyš, tabák a kůže za ovčí kůže, lůj, voly, koně, rohy bůvolí a kožešiny. Přes to pry obchod města toho velice klesl, z čehož vznikla nesmírná drahota.

Krajinu severně od Uliassutaje a přechod do Sibíře seznal r. 1870 Matušovský. Uliassutai opustil 8. září a šel podél silnice, kdež byly rozestaveny stráže, k pásmu řečenému Tannu-Oola, překročil toto pohoří za prudké vánice sněhové a shledal tam prameny řeky Šnurmaka, která činí část levé oblasti horního Jeniseje. K řece té dospěl níže místa, kdež spojují se přední její zřídla, Bei-Khem a Kua-Khem, i přeplavil se přes ni na voru. Za čtyři dny dospěl odtud Matušovský ruského pomezí a prvé ruské vsi Ussy, na jižním úbočí sajanského pohoří. Po seznání jeho jest všem cestám, které vedou z Minušinska do Mongolska, překročiti toto

pásno značně vysoké; než Tannu-Oola zdál se mu býti nižším nežli hory sajanské, a také průsmyky v pohoří onom jsou pro tažná hováda dostupnější, naproti čemuž úzké proluky hor sajanských velbloudům zbožím obtěžkaným velice jsou obtížny; zvláště pak jižní úbočí srážna a kamenita jsou, na některých místech majíce i hluboké slatiny, tak že lze jimi putovati pouze s koni majícími náklad neveliký. Po řece Jeniseji není lze se plaviti, poněvadž má hojné peřeje a pod hladinou jeho ukrývají se veliké kameny. Pilný tento cestovatel učinil i mapy cest, které byl vykonal na půdě mongolské. Také ohledal jezero, Ike-Aral-Noor, kteréž jest z nejznamenitějších jezerních skupin západního Mongolska, a dospěl přesvědčení, že neveliké jinak jezero Kirgis-Noor, ležící severovýchodně města Kobda, jest středem jezer západomongolských, že se do něho vlévají četné řeky a výtoky tamních jezer, posléze že není vodopisného spojení mezi jezerem Kyzyl-Bašem a Černým Irtyšem, o němž mnoho se psávalo, ač také mezi nimi není žádného pásma horského. Naše známosti o Mongolsku znamenité byly obohaceny r. 1872, když Angličan Ney-Elias veškeru zemi z Pekinga na východě až na západ po ruský Altai procestoval. On se odebral do Kalgana a odtud do belgické missijní stanice Si-Yin-tse. V krajinách oněch pěstují pšenici, oves, proso a zvláště mák, který prý jest příčinou hlavní, že se v oněch krajinách Číňané usazují. Spolehlivých zpráv o obchodu s opiem nebylo lze se dopídit. Než tolik na jisto postaveno jest, že obchod tento přes veškeru veliké daně v Mongolsku posud nejlépe kvete. Cesta ze Kvei-Hva-Čanga, kteréž místo jest nejzazším bodem pro obchod s Ulissutajem a Tian-Šanem, jest 240 km. dlouhá a vede travnatou a poněkud hornatou krajinou; ve vzdálenosti asi 65 km. od města jest průsmyk 1770 m. vysoký, s něhož schází se do údolí, jehož dno pokryto jest hnědožlutým jílem; také hojné rozsedin y a úvozy často až 10 m. hluboké prostupují jím. Na druhé straně pahorku užívají obyvatelé těchto rozsedin za stálá obydlí. Kvei-Hva-Čang skládá se dle pravdy ze dvou měst a provozuje rozsáhlý obchod s čajem, s moukou, s prosem a s výrobky rukodělnými, jichž Mongolům potřebí jest, kteří pak za ně dobytek a kůže přivázejí. Odtud navštívil Elias nejbližší položené místo na žluté řece, Hoko v zvané, neveliké sice, než obchodem živé, s velikým zásobami tvrdého a břidličnatého uhlí. Jiný výlet vykonal do Ku-ku-Ilikunga, kteréž jest poslední čínskou osadou na pokraji pouště. Ze Kvei-Hva-Čanga vedou do Ulissutaje cesty dvě, jedna úřední a druhá karavanní. Na stepi mongolské spatří poutník velmi málo změn;

Elias přišel nejprve ku kmeni tumetských Mongolů, kteří se zdvořile i přátelsky k němu zachovali; mají pak nemnoho stád, koz a ovcí. Vůbec poskytuje poušť obraz nízkých pahorků s údolími a planinami spíše skalnatými než písečnatými, beze vsí téměř trávy, kterýmiž tu a tam prostupují nízké skalnaté pahorky. Nejlepší voda prýští se na blízku těchto pahorků; tamť také bývá vždy nasládlá, kdežto v rovině bahnita začasté jest. 8. října dospěl Elias k řece Onghinu, jehož severozápadně-jihovýchodní tok měří asi 100 km. délky a ztrácí se potom v poušti. Putuje k západu na úbočí strmých hor kangajských, z šedých a rudých žulových spoust zbudovaných, dospěl nejprve Tuie a Baitarika, které jsou nejvodnější z řek kangajských; na obou stranách diva a neúrodna jest krajina; diví koňové a osli pobíhají tam v kupách o 30—40 koních. 25. října položil se Ney Elias na levém břehu řeky Čagan-Tokoje, která se prýští v horské spouště, severně od silnice rozložené, plyne pak zprvu jihojihozápadně, pak západně a rovnoběžně s jiným vysokým pásmem horským; pásmo to sluje Sirka a přispívá mnohem k zeměpisnému vidu krajiny, ježto jednotlivé vrcholy jeho 1000—1300 m. nad okolím se vznášejí. Na severozápadě jest horský kmen, v němž vyvívají řeky Uliassutai a Bujanta a ježž překročiti jest průsmykem 2440 m. vysokým. Z Uliassutaje spěchal Ney Elias do Kobda, s počátku podél řeky Jabkana, již pak přešel, a tak dospěl jižního břehu Turgen-Ike-Arala. Mezi oběma jezery vypíná se horské pásmo, přes něž vede silnice do Kobda. Kobdo leží uprostřed širé, kamenité a bylinstva prosté roviny a skládá se z pravého města, kteréž obkličuje hliněný násep, a z neohrazené čtvrti na jihovýchodní straně. Tvrdí se, že obchod v Kobdě jest značnější než v Uliassutaji. Obyvatel jest asi 6000, z nichž 3000 Mongolův a 1650 vojnův. Obytélé pěstují pouze řepu, zelí a obilí. Další cesta vede průsmykem 2750 m. vysokým z Kobda do čínského pomezního města Suoka, z něhož přichází se vysokým, ne však obtížným průsmykem altajským do Bjska. \*)

Jihovýchodní krajiny mongolské prozkoumány byly velikolepými cestami ruského plukovníka N. M. Převalského do krajín Ordosa a Aljašana. Smělý objevce tento dal se r. 1871 z Kalgana na jihozápad ku pohoří Inšanu, které se vypíná na levém břehu středního Hoangha. Hned jakmile se byl uchýlil z karavanní cesty, která ku Kiachtě vede, spozoroval změněnou tvářnost krajiny,

\*) *Proced. R. geograph. Soc. Vol. XVII., číslo 3, str. 184—193.*

Hory byly vyšší, skály hojnější, a hlinitá i s částí písčitá půda řidčeji travou zarůstala; čím dále na západ, tím více naskytovala se step místo luk v širých údolích; po vláze ani stopy, na mnohé míle není naprosto vody, a Mongolové napojují se i svá stáda vodou ze svých studní. Nejvyšší pohoří vzpášející se nad oněmi krajinami slují Šarachad a Sumachad. Velmi divy jsou obrysy těchto pohoří. V Sumachadě shledal Převalský divou ovci *Ovis Argali*, žijící v tlupách až o 15 členech. Jako vysoká i strmá hradba horská táhne se na levém břehu Hoangha pásmo inšanské a spadá divoce do vln řeky. Převalský prozkoumal pouze západní část pásma tohoto, kteréž Mongolové nazývají Muni-Ula, Číňané pak Uljässan; naprostá výše jeho obnáší 2250 m. a veškero pohoří má výhradně alpský ráz. Pohoří inšanské a řeka Hoangho, kterouž spolu s krajinou Ordosem překrásně lze shlédnouti s vrcholů Muni-Ulských, činí přesnou hranici ssavců a ptactva. Z inšanského pohoří nastoupil Převalský cestu do města Bautu na levém břehu hoanském, které jest obezděno čtverou hradbou; velmi lidnaté a dosti nečisté město provozuje čilý obchod s Mongolskem. Preplaviv se přes Bagachatun, největší to a spolu i nejjižnější z ramen hoanských, vnikl Převalský do Ordosa. Na pravém břehu Hoangha táhne se ve vzdálenosti 20 až 24 km. rovnoběžně s řekou okres písčných návějí, které Mongolové příhodně nazývají „kusupči“ čili nákrčníkem a jenž na povrchu svém nenepodobá se dlouhotáhlým vlnám mořským. Z veškery krajiny ordoské obýváno jest pouze údolí hoanské až asi 120 km. západně města Bautu; dále odtud není žádného člověka více. Na levém břehu hoanském prostírá se krajina Aljašan. Větší část širých rovin krajiny té pokryta jest pouští, písčnými návějemi, bez rostlinstva, bez ssavců, bez ptákův, i činí dojem života prázdné poustky. V ostatní části země, kdež písek solí a jílem promíchán jest, objevuje se řídké a prazvláštní rostlinstvo. Také obyvatelstvo velmi řídké jest rozsídleno. Hlavní město zemské jest Dyn-juan-gu, kdež sídlí domorodý kníže čili van; asi 20 km. západně vypínají se hory aljašanské. Veškera délka horského pásma činí po výroku Mongolů 240—250 km., na všech stranách vypínají se hory strmě z údolí hoanského a mají ráz alpský. Nejvyšším bodem jižního Aljašana jest vrchol hory Bajan-zumbura, která se dopíná výše 4890 m. a vznáší se 1770 m. nad aljašanským údolím. Na severu aljašanské krajiny rozprostírá se krajina Uroten, položená mezi Aljašanem, Ordosem a vlastní zacharských i chalchaských Mongolů. Povrch krajiny jest rozvlněn, místy vystupují i pahorky a za rovno-

merného stoupání v brzce se dopíná vyše 1770 m., převyšuje tudíž roviny aljašanské o 700 m. a údolí hoanské o 750 m. Planina urotenská odloučena jest příkře od údolí hoanského vysokým pohořím okrajným.

### Vyšší Asie.

Tímto jménem srozumíváme střední část pevniny asijské, na severu ohraničenou horstvem tian-šanským a na jihu Himalají, která ve svém rozvětveném vnitru skrývá nejvyšší posud změřené vrcholky na zemi. Na našich mapách značí se severně od Himalaje dvě jiná velická pásma, Karakorum a Kün-lün, která s Himalají jsou rovnoběžna, avšak nečiní zvláštní skupinu horskou, jakož posud mnozí se domnívali. Jako na severu jest jediná vysočina tian-šanská, tak i na jihu jediná vysočina himalajská pokrývá širý prostor mezi Východním Turkestanem a Indií. Přičítati jest tudíž Karakorum a Kün-lün ku vysočině himalajské, a názvy těmito označují se pouze rozsochy této vysočiny, širými planinami od sebe oddělené, kterýž ukaz i v Tian-šanu pozorovati jest. Podobným badáním shledává se, že středoasijským horám propůjčují zvláštního rázu vysoké roviny pohorské, nikoli pak pásma, nad něž vysoké turně se vypínají. Z rovin těch sluší se nejprve jmenovati pánev tarymskou; řeka Tarym vylévá se do plesa Tarym-gola čili Lop-Noora, jehož hladinu shlédlo prvé oko evropské (Převalského) 11. února 1877. Také nazývá se pánev tarymská zkrátkou Východním Turkestanem; Číňanům sluje Ili t. j. země západní. Velmi důležité jsou pohorské roviny Tibet a Kašmír, které jsou velikými členy vysočiny himalajské. Pokračováním Himalaje na severozápadě a na severu jsou dvě pohoří, která též dosavade za samostatné vysočiny byla jména. Západní pohoří sluje Hindu-kuh, i odděluje oblast amujskou od úvodí afghánských, na severozápadě vypíná se vysočina pamírská, spojená s Hindu-kuhem severozápadním cípkem vysočiny karakorské, Pušt-i-Kahr čili Oslí most zvaným; na druhé straně splývá Pamír opět s Tian-Šanem. Činí tudíž pohoří obě, Hindu-kuh a Pamír, takorča úhel k severozápadu vypouklý, a spojíme-li je s Himalají, nabývají hlavními svými směry podobu šikmo položeného písmene Y (Y); úhel, oběma rameny písmene sevřený, jest vrchoviskem amujským, jehož proudy ovlažen jest západní Turkestan. Tamť prostírají se krajiny Vakhán, Badachšan a Kunduz, jižně Hindu-kuha Čitral a Kafiristan čili země Siyah-

Posouv a na uzlu horstev rozléhá se země Dardův. Obrafmez nejprve zření své k vysočině severní, k Tian-Šanu čili k Nebeským horám, kteréž odlučují Vyšší Asii ode předestřených plas džungárských a západomongolských.

Nesnadno jest pověděti, kde počíná se Tian-San vypínati a kde končí. Ke skupině jeho přičítají se z pravidla již horstva, která se vypínají ve východním okolí měst Čenkenda a Samarkanda v ruském kraji turkestanském. Vysočina tian-šanská sama skládá se z více pásem, nejvíce rovnoběžných, která z pravidla postupují směrem ze západu k východu a mezi nimiž západní nížina daleko k východu proniká, činíc hojné a dlouhotáhlé choboty. Jediným pohledem na mapu nabýváme přesvědčení, že jest pásmy tian-šanské vysočiny odděleno Džungársko od pohorských rovin Východního Turkestana, kdež asijský výbojce Jakub chán před nemnohými lety mocnou si byl zřídil říši. Území mezi 40 a 45° s. š., na němž vypínají se různá pásma Nebeských hor, dobře označují na severu řeka Ili, plynoucí z východu k západu, a na jihu Tarym, který opačným směrem se plouží k mongolskému plesu Lop-Nooru.

Nejsevernější rovnoběžné pásmo tian-šanské sluje Záilijským Ala-Tauem; východním jeho pokračováním jest Nan-Šan v okolí Kuldže, k západu pak táhne se dlouhé pásmo podél řeky Talasa, zvané horami Alexandrovskými a znenáhla výše 4572 m. dostupující. Ala-Tau záilijský rozděluje se opět v pásmo jižní a v pásmo severní. Obě pásma oddělena jsou od sebe hlubokým údolím, uprostřed pak spojena jsou příčným sedlem, nad nímž tříhranný obr Talgarnyn-Tal-Čoku dopíná se výše Montblanka. Hluboko vynulité údolí, které horským sedlem rozděleno jest ve dva díly, západní a východní, jest ložem dvou řek protivnými směry tekoucích, velikého Kebina a Čilika. Jižní úpatí jižního pásma záilijského spadá do vod velikého pohorského jezera Issi-Kula: povrch jezerní jest větší všeho velkovévodství oldenburského. Méně hostinný a poutavy jsou břehy jezera, do něhož se vlévá asi 40 různých ručejí; po výtce rozkládá se kolem něho poustka a jen na některých místech dopouští Kirgizům nuzného pobytu. Severní pobřeží nazývá se Kungei, jižní Terskei; tam také ční mohutné zasnežené pásmo, pohoří to Temurtu-Tagh čili pravý Tian-Šan. Jsouc tudíž na všech stranách velehorami obklíčeno, má jezero Issi-Kul ráz obrovského jezera alpského v pravém slova smyslu. Na jižním břehu jezera vypínají se také nejvyšší vrcholky tian-šanské, kteréž posud známy jsou. Nejvyšším nepochybně vrcholem jest hora „král

duchů“ čili Tengri-Chan, 6100 m. vysoký, jenž se vypíná mezi hojnými i rozsáhlými ledovci. Údolí Naryni čili horní Syr-Derje ohraničuje po jižní straně naprosto lysé pásmo, lesův i lidských obydlí pohřešujícím, kteréž s jižními břehy issikulskými téměř rovnoběžně postupuje a šesti průsmyky se prohýbá. Barskann-assu ve východní části a Kyzart v části západní jsou z těchto průsmyků nejvhodnější. Mimo Tengri-Chan zdá se, že největší hřebeny tian-šanské jsou na jižním pokraji, kdež proti teplým krajinám východo-turkeštanským se vypíná do výše 5100 m. pásmo Kok-Kija. Mezi oběma pásmy jest položena veškerá šíře vysočiny tian-šanské, která na svém povrchu se šíří v rozlehlý hřbet. Hřbet sám, jenž sluje Syrt v řeči Kirgizů, jest šířá i rozlehlá plasa, ve značné výši položená, ze kteréž jednotlivé hroty a pásma ještě výše do vzdušného more vystupují. Těmito hroty i pásmo dělí se veškeren povrch horský v různé pohorské roviny, z nichž délkou i šířkou svou nejznamenitější jsou údolí narynské a jižněji položené údolí řeky Aksaje. Aksai plyne od západu k východu výsehorským údolím, přijímá v dolním toku řeku Kokšal a protéká nejširší i nejrozsáhlejší planinou tian-šanskou.\*) Velmi chudý jsou naše zprávy o východních částkách tian-šanských, které daleko zabíhají do pravého Mongolska; některé krajiny tamní jsou nám posud naprosto neznámý. Teprve za let právě minulých vnikli někteří cestovatelé, zejména Rusové, do neznámých končin těch. Z objevných cest, v oněch krajinách vykonaných, sluší se na prvním místě jmenovati vědeckou pouť Sosnovského, jenž r. 1875 vyšel ode břehův Yang-tse-kiangu v Číně, putoval do měst Khamije a Barkula, na východním konci tian-šanském položených. Odtud cestoval skrze Hučen, podél severního úbočí tian-šanského, k jezeru dsaisanskému a ku SemipalatinSKU. Vůbec vypíná se Tian-Šan ve východních částech svých mnohem výše, než se byli zeměpisci domnívali. Jest pak Nebeské pohoří (také zvané Bo-šan, t. j. bílé pohoří) pásmem nepřetržitým, které se táhne na západ ze severovýchodních částek okresu chamijského Starým Turfanem a Džungáskem, a pak se ohýbá k jihozápadu, kdež se spojuje s čínskou vysočinou Tsing-lingem čili pohořím cibulovým. Pásmo to má různá jména místná.\*\*)

Na jižních svazích mohutné vysočiny tian-šanské šíří se Kašgarsko čili Východní Turkestan. Jméno obecné má země ona

\*) Viz Helliwald: Centralasien str. 139. 172.

\*\*) Zeitschrift der Gesellschaft f. Erbk. v Berlíně 1875, str. 405.

po hlavním městě svém, i jest šírou rovinou pohorskou, 1300 až 1400 m. vysoko se vypínající, již svlažují Tarym a pobočka jeho Kašgar-Derja ze západu přichází. Na všech stranách jest Kašgarsko odloučeno od krajů sousedních; na třech stranách jest velehorami, na čtvrté straně pouští gobijskou. Dříve bylo poddáno Číně; než roku 1864 svrhla země cizí jeho a sedlský synek Jakub Chán, postaviv se v čelo povstaleho lidu, vydobyl si koruny, jíž držel až do nedávna. Sídlem jeho byl Kašgar, město čítající asi 80.000 obyvatelův a příkopy i náspy ohrazené. Větší však i důležitější jest Jarkand (č. Dz-) se 120.000 obyv. Rozsáhlou výrobou slyne město Khotan čili Elči, za dvanácte denních pochodů východně Jarkanda položené, se 40.000 obyv. Prvý Evropan, jenž shlédl město ono, byl r. 1866 anglický cestovatel Johnson.

Nad velikými městy východoturkeštanskými vypínají se obyčejně tvrze, opodál města zbudované, v nichž bývaly dříve čínské posádky. Jednotvárný a neutěšený jest vid měst tamních. Mečety nemají minaretů — pouze v Zarkandě ozdobena jest věž džamie Registan — domy jsou nízké a mají ploché střechy, pročez poutník, blíže se k městu, vidí pouze hliněné náspy, zdi barvou svou nijak se nelišící od okolní půdy a v rozích neveliké kostkovité věže, v čínském slohu zbudované. Z kamene nestaví se nikde, ježto ho vůbec není na rovině; z nedostatku kamenných budov vysvětlí se i nedostatek nápisů nebo starožitností, z nichž by bylo lze aspon pouěkud minulost seznati. Všecka města východoturkeštanská jsou ohraničena hradbami, které nahoru se zřítují; při branách a v rozích zřízeny jsou náspy obranné. Úzky a nepravidelné jsou ulice, pouze v hlavních ulicích lze jeti dvojkolou arabou, která jest obyčejným tamním vozem. Krámy, veřejné kuchyně a lázně jsou otevřené boudy na obou stranách hlavních ulic, t. j. těch ulic, které vedou ode bran městských k velikému tržišti uprostřed města. Východní Turkestan z té příčiny jest důležit, ježto na půdě jeho stykají se asijská politika ruská a anglická.

Nejneznamějším téměř místem v zeměpise asijském jsou podnes krajiny, které oddělují na západě Kašgarsko od ruských držav v Turkestaně. Východní Turkestan sám vypíná se velmi značnou vysočinou, avšak na rozhraní onom zdvihá se ještě mohutnější pohorský kmen, který spojuje Tian-Šan s vysočinou himalajskou. Nitro vysočiny té jest posud pramálo seznáno, než sluší se zajisté pokládati, že má ráz velikolepé planiny, vůbec zvané planinou pamirskou. Kirgizové, kteří potulují se na studených pláních tam-

ních, příhodně ji nazývají po výšce její „střechou světa“ čili Bami-duniah.

A. Humboldt domníval se, že se vypíná v krajině pamirské vysoké osamělé pásmo, zvané Bolor-Tagh čili Belut-Tagh, to jest pohoří mračné, které prý činí příčinou závoru směru severojižního mezi západním a východním Turkestanem. Se západních úbočí pohoří tohoto sbíhá Amu-Derja, a badáním o pramenech jeho teprve seznána pravá povaha Pamira. Angličan John Wood r. 1838 odkryl zřídla amujská v jezeře sary-kulském (Žluté jezero), které podobu půlměsíce májíc, hladinou svou o 4755 m. výše leží hladiny mořské. Na třech stranách jest jezero lemováno pouze nízkými pahorky, avšak na jižní straně dopínají se vysoké hory výše 5790 m.; jsou to nejvyšší turné hindu-kuhské, jimiž Hindu-kul splývá s Pušti-Kahrem. Reka Amu opustivši jezero, nejprve ubíhá na západ úzkým údolím, mrazovitou to krajinou Vakhanem, ku níže ležícímu Badachšanu; tamť zahýbá náhle k severu a přijavši pobočku Surchab, též z Pamira přichozí, šfrým obloukem k západu a pak k jihu se obrací. Největší část takto vypsaneho toku jejího protéká krajinou pamirskou, která vypíná se z nenáhle vystupujících plání bocharských, přímkou téměř rovnoběžnou se 70° vých. délky od Gr. Badachšan a Vakhan již se rozkládají uvnitř pamirského obvodu a sice na severních sklonech hindu-kuhských, jež, jak výše řečeno, činí jižní okraj jejich. Mimo jezero Sary-kul jest uvnitř ještě více jezer; na severu na pravém břehu surchabském prostírá se krajina Karategin na jižním úpatí mohutných pohoří, jimiž Pamir na severu jest obklíčen a oddělen od páneve řeky Syr-Derje. Tato severní pásma na západ se rozvětvujíce, činí jižní okraj Ferghany čili bývalého chanstva chokanského, i nazývají se Alai-Tagh. Západně pokračování, které dobíhá až do okolí samarkamského, jest Karače-Tau. Souběžně s Karače-Tauem vypíná se na jihu pásmo hissarské a mezi oběma pásmy řítí se s obrovského ledovce alajského reka Zerafsan, vymílajíc úzké vysehorské údolí, jehož straně dopínají se obrovské výše 5790 až 6090 m. Terek-Davan spojuje východní část Alaje s jižním hlavním pásmem tian-šanským. Než jako Tian-šan má i Alai různá jižní podhůří. Na jižním úpatí jeho rozléhá se Dašt-i-Alai čili planina alajská, 2430 m. vysoká, již směrem k východu šíře přibývá, tak že poskytuje obrazu nekonečné, rovné stepi, mezi horami rozprostřené a víc a více se rozšiřující. Na jihu ohraničují planinu alajskou velmi vysoké hory záalajské; průměrná výška hřebene jejich sotva jest nižší 6500 m., než vrcholky

výše se vznášejí a některé turně vypínají se výše 7600 m. Velikolepostí svou budí horstvo toto úžas největší; vypravuje objevce oněch končin, A. Tedženko, že veškerá horstva turkesterská krásou horám záalajským vyrovnati se nemohou. Na jižní straně záalajských hor rozléhá se pravý Pamir, kamž vedou mnohé průsmyky. Dle zpráv anglických cestovatelů Haywarda a Shawa činí východní sklon pamirský proti Kašgarsku velmi malebné pohorí Kyzylart s vrcholky 6000 až 6300 m. vysokými. Nejvyšší z nich, hora Taghalma, jest dle Haywarda 6325 m. vysoká. Z příkrého sklonu pohorského k východu, totiž ku planině kašgarské, souditi lze, že veškerá jezera pamirská k západu vytékají a že Kyzylart jest spolu rozvodím. R. 1868 proputoval jižní část krajiny pamirské směrem ze západu k východu asijský cestovatel Mirza-Sudža, i tvrdí, že jižním pokračováním Kyzylarta jest pohorí Čičik, kteréž on, do Kašgarska se ubíraje, přešel soujmenným průsmkem, 4570 m. vysokým. Naproti tomu Tedženko domnívá se, že nečiní Kyzylart a domnělá jižní jeho pokračování východní kraj pamirský, nýbrž že od východu k západu zahýbají. Po soudu jeho skládají se vrchoviska Amuje a řek kašgarských z pásem rovnoběžných, mezi nimiž rozléhají se různé roviny pohorská. Dle toho bylo by tudíž lze pokládati Pamir za skupinu pásem souběžných, za sebou ležících a z východu k západu postupujících. Po nějakou dobu tyto domněnky nalézaly víry, avšak za dob nejnovějších uvedeny byly v pochybnost zprávami anglického kapitána Trottera a novějšími výzkumy ruského plukovníka Kostenka. Potvrdí-li se náhledy Kostenkovy, v nívěc rozplynou se Tedženkovy domysly. V červenci 1866 překročil Kostenko pásmo záalajské a prvý jsa Evropan, vstoupil ze severu na půdu pravého Pamira. Již s výšin průsmyku kyzylartského v záalajských horách shlédli veškeren Pamir, v jehož jižní části vlní se malebné modravé jezero Kara-Kul; potom stanul na břehu jezera, o němž posud jen domněnky známy byly, a prozkoumal krajinu na pomezí kašgarském až k malému jezeru Ran-Kulu. Mezi oběma jezery vypíná se hora Us-Bel, 3500 m. vys., která činí rozvodí Kara-Kula a zřidelných ručejí Tarym-gola. S temene této hory naskytuje se překrásná vyhlídka k východu; tamť vypíná se pohorí nad čaru věčnosněžnou daleko vyčnívající, které zavírá údolí Kašgar-Derje a jest nepochybně Haywardovým Kyzylartem. Kostenko domnívá se, že hory ty mají výše 7620 až 7920 m., a navrhuje, aby nazývány byly horami Konstantinskými. V tato slova líčí Kostenko krajinu tamní: „Záalajské pohorí podobá se pásmu alpskému,

i činí severní hranici vysočiny pamirské. Za tímto pohorím počíná vysoká rovina pohorská, na všech stranách horskými hřebety prostoupená, které z pravidla nad čáru věčnosněžnou vyčnívají. Údolí, roviny, rokly a horské hřebety netáhnou se týmž směrem, nýbrž podobají se mnohonásobně prostoupenému pletivu. Údolí nejsou široká (2—3 km.) a často z nich se odštěpují údolí pobočná. Veškera krajina jest prosta stromův i keřů, tráva pak roste na nemnohých malých prostranstvích, obyčejně na březích potoků, kdež bývá hustá a svěží, a tak poskytuje stádům kočovníků hojně i záživné potravu. Hory skládají se z hornin měkkých a jsou tudíž průsmyky povolenější a snadno lze je překročiti. Vůbec pak všechny cesty v Pamiru dosti dobře upraveny jsou. Říčky a potoky s nevysokých hor sbíhající plynou z pravidla volným tokem a tudíž lze jimi snadno se přebrodit. Půda skládá se buď z kamenitého písku nebo z písečné hlíny, z písečnatých solných kaluží a čistých kaluží solných, které jsouce nedávno vysušeny pokrývají se sněhu skvělejší vrstvou magnesiou. Místa vyskytují se i vlhká místa, na nichž roste hustá nízká tráva. Na některých místech bylo viděti kanizíky, zajíce, vlky, lišky i jeleny. Kozoroh (*Ovis polii*) nepochybně vyskytoval se v Pamiru za dřívějších dob velmi hojně, avšak úplný nedostatek mladších združení, jakož i nescíslné množství velikých těžkých rohů těchto zvířat, které se všude vyskytují, uvádí nás k domněnce, že podlehl kozoroh nákaze, která r. 1869 zuřila. Medvědi a tygrové nevyskytují se; z ptáků viděli cestovatelé orla, supu, havrana, rudozoby a mnoho menšího ptactva. Ač jest podnebí velice drsno, přece navštěvují v létě Pamir kočovníci z krajín kašgarských, šugnanských a karateginských. Všichni kočovníci tito zabývají se výhradně chovem dobytka. V létě bývají parné dny a studené noci. S počátku srpna klesá již teplota na 4° R. V zimě bývají velmi tuhé mrazy, pročež kočovníci jsou přinuceni, hledati krajín níže položených a tudíž teplejších. Velmi prudky hyvají větry, jichž směr řídí se směrem jednotlivých údolí. Zřídle ovzduší nedopouští mnohdy ani v létě člověku pobytu, ač se neosvědčily vyprávky o škodlivém působení jeho ve zdraví lidské. S pravdou jest, že krevnatí lidé tam často trpívají krvácením nosu a že začasť i omdlévají; než za nějaký čas zvykají i oni tamnímu podnebí.

V jihu vysočiny pamirské vypínají se jakož nám již známo, vysoká pohoří: na západě Hindu-kuh, na východě mnohá pásma vysočiny himalajské, která obepínají na jihu i Východní Turkestan i poušť gobijskou. Z pásem těch nejsevernější jest K'un-lün čili

pohoří Aneuta, které zabíhá k východu podél 36° s. š. Kün-lün lze pokládati za pokračování Kyzylarta a jižní rozsochy jeho Čičika, jichž bytelnost na jisto prokázána jest. Jižněji postupuje vysoké pohoří Karakorum a posléze i mohutné hřebeny himalajské. Veškerá pásma tato splývají na západě v mohutném kmennu horském, jenž doléhá ku Pušt-i-Kahru, a tak činí soujem úzkých a téměř souběžných údolí výšehorských, z nichž nejznamenitější jest údolí sindské. Hornaté poríčí sindské sluje Malým Tibetem čili Kašmírem, i jest částkou panství britského, které tudíž z Indie nejdále severu dospívá. Na západní straně řeky Sindu, jenž zahrnuje k jihovýchodu po jistou míru odděluje Hindu-kuh od himalajského horstva, ukrývá se nepřístupný horský kout, na severu o pamírskou vysočinu opřený, a v něm, na samém pomezí indsko-afghánském, jsou málo známá údolí: Kafiristan, Čitral, Gilgit a Dardistan. Na východní straně kašmírské počínají se znenáhla od sebe oddalovati jednotlivá pásma himalajská, a tak vzniká mezi Kün-lünem na severu a mezi hlavním pásmem jižním širé prostranství, na němž vypíná se obrovská planina tibetská, také Bodyulem zvaná, která zasáhá až do neznámých hornatých končin jihovýchodní Číny. Budiž dovoleno nám, abychom na západě počnouce, podali krátký popis končin oněch.

Jižní údolí hindu-kuhská až po Sind a Kabul nemají jména společného. Rakusan Dr. G. V. Leitner, nejřednější a také prvý objevce nepřístupných oněch končin, navrhuje, aby se zahrnovala údolí ta společným jménem Dardistan, po kmeni Dardů, k nimuz přičítají se veškerí národové, v údolích hindu-kuhských osedlí.

Na severním pomezí dardistanském prostírají se oesbecké krajiny Badachšan a Kunduz; na jihu plyne řeka Kabul, jež odděluje Dardistan a Afghanistan. Mnohé veliké řeky protékají zemí tou, podobajíc se žilkám nějakého listu; z pravidla plynou z východu k západu a splývají do pěti velikých řek. Nejvýchodnější a spolu i nejznamenitější z řek kafilistanských činí hranici mezi Kašgarskem a Kafilistanem a nazývá se Kama při ústí svém do Kabula; výše sluje Kumar a při vřídle svém Kašgar čili Čitral. Mnohé menší řeky, hrnoucí se podobou pohorských bystrin z divokých roklí a ze zejících propastí pobočných údolí a sbírajíc vody své z velikých ledoveců a věčného sněhu na horách, naplňují vodami svými veliké řeky, po nichž v době tání pouze vory plaviti lze. Po obou stranách řek šíří se nížiny, bohatým pokryté náplavem. Teplota a

podnebí podléhá velikým změnám, ježto na horách naskytují se veliké rozdíly výšek. V krajinách výše položených zřídka kdy bývá parno až do úmoru, v zimě pak pokrývá sníh zemi za mnohé neděle. Údolí níže položená jsou chráněna před zimními bouřemi; v létě, zejména v červnu, v červenci a v srpnu mívají úmorná parna, ač jsou obklíčena vysokými a věčným sněhem krytými horami. V zimě bývají veliké vánice a smršti, průsmyky stávají se neschůdnými a vzájemné styky jednotlivých údolí za mnohé neděle zanikají.

Jak již výše řečeno, obývají v oněch končinách lidé kmene Dardu čili Dardové; v užším slova pojmu slují tak pouze obyvatelé hornatiny šinakijské, šíře pak zahrnují se týmž jménem i kmenové Čilasští, Astorští, Gilgitští a Dureylští, pak obyvatelé Gunzy, Nagry, Čitrála a Sivy-Pošové v Kafiristaně. Gilgit rozléhá se na západní straně Sinda, Čilas jihozápadně Gilgita, Čitral blíže Hindu-kuha. Území Gunza a Nagyr prostírají se na pobočce řeky Gilgita, která se do Sinda vlévá. Západně Gilgita až po meze afghanistanské posléze obývají v nepřístupné takorka hornatině různí kmenové Kafirů Siya-Pošských; nesmírna jest různost jmen horských těch národkův, a též tak má se s řečí a s náboženstvím. Z kmenů dardských nejzajímavější jsou tak řečení Siya-Pošové (= černoholenní), o jichž pokolení za všech dob mnozí národové bez úspěchu se pokoušeli; nezávislost svou zachovali až po dnešní den a věrni zůstali i pohanskému náboženství svému. Obličej Kafirů zcela se podobá evropskému, i jest velice intelligentní; oči mají modré i černé, obočí bývá sklenuto, řasy dlouhé, čelo vysoké i široké, vlasy černé až i světle hnědé. Muži i ženy jsou lepého, štíhlého vzrůstu. Siya-Pošové dělí se v 18 kmenů, kteří však krojem svým se neliší; města a vsi jejich — Kafirové neobývají nikdy ve stanech — jsou položena po výtce na úbočích horských a čítají mnohdy 400—500 domů. Siya-Pošové výborně chovají dobytek a mají značná stáda skotu, bravu a koz. Víno všichni velice milují, ozbrojení jsou ručnicemi s kaménkem, které prý zhotoveny byly v továrnách ruských. Loupežné jízdy jejich jsou po výtce odvetou za loupežné vpády Mohamedánů. Náboženství jejich jest velmi jednoduché; uctívají způsobem prvobytným modly své a pohřešující jazyka spisovného, nemají ani přesně vyvinuté soustavy náboženské. Mnohé obřady upomínají na obřady parské, jakož vůbec pozorovati lze blízké spříznění Siya-Pošů s Parsy. Řeč jejich velice příbuzna jest sanskritu a rozvětňuje se v hojná nářečí; i zdá se, že jsou zbytky praobyvatelstva krajin kabulských a afghánských, což lze prokázati

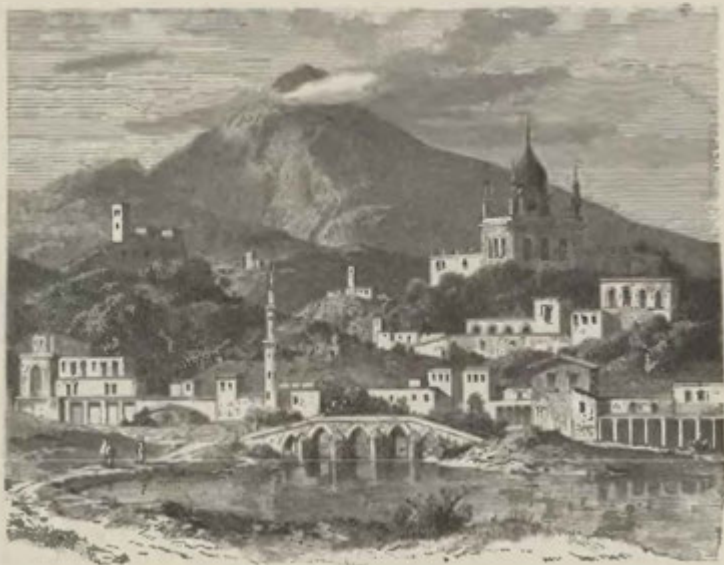
zprávami spisovatelů mohamedánských a spisy dějepřavnými, sepsanými jazykem afghánským.

Horní poříčí řeky Sinda jest nejznamenitější výšehorský kraj vsí země. Tamť šíří se říše Gholaba Singha, vůbec nazývaná Kašmířskem, ač krajina kašmířská činí jen menší část šířého prostoru, nad nímž vládne Maharadža čili velkokrál kašmířský, o jehož rozsahu málo Evropanů pravé vědomí má. Říše Maharadžova smluvou Amritsarskou ze dne 16. března 1846 poddala se svrchovanosti anglické. Podnebí tamní velice se různí, též tak lid a útvar půdy, ježto se prostírá země z parných nížin pentšabských až po nesmírné ledovce a března věčného sněhu na nejvyšších vrcholech himalajských. Obyvatelstvo samo činí velikou směsici, skládajíc se ze živlů původu arijského a urálsko-altajského a z přivržencův učení brahmánského, buddhovského i mohamedánského. Země jest vůbec hornatá a to tou měrou, že diviti se jest, kterak zbývá místa pro četné obyvatelstvo. Ku Kašmíru počítá se i krajina Džamu, dle níž by spíše veškera země nazvána býti měla, ježto ve hlavním městě jejím sídlí Maharadža se dvorem svým. Džamu položeno jest při samém jižním pomezí Kašmířska, na rameni řeky Džinaba, která ku Sindu spěje. Oplošť veškeré říše činí asi 1760 □ Mm. a obsahuje mimo Džamu a Kašmír území Le čili Ladakh Baltistan čili Malý Tibet s hlavním městem Iskardem nad Sindem a krajinu Gilgit.

Po přirozené povaze své rozpadá se veškera země ve tři patra, která počínají v Indii na nížinách pentšabských a znenáhla severně se vypínají. Prvé patro činí vnější pahorky, hornatina to průměrné výše 600—1220 m.; severněji vypíná se střední patro o výši 2440 až 3050 m. a posléze krajina výšehorská, kdež čnějí turně o výši 4570—8220 m. Nejvyšší vrcholky jsou Nanga Parbat (8815 m.) a bezejmenná hora na indských mapách znakem *k<sup>a</sup>* označovaná, která se vypíná do výše 8615 m. a po Everestu jest nejvyšším bodem vysočiny himalajské a snad i veškerého povrchu zemského. Zvláštní pozornost věnována budiž ledovcům, z nichž největší jest ledovec Baltoro, 50 km. dlouhý, jenž se prostírá mezi dvěma vysokými hroty horskými. A přece jsou nesmírné ledovce tamní pouze nepatrnými zbytky ledovců, které za dávných dob pokrývaly povrch veškeré vysočiny himalajské. Četny jsou zátopy, laviny a strže zemské, jimiž v severních krajinách indských nejstrašnější zpousty způsobovány bývají.

Na všech stranách obkličují hornatinu kašmířskou převysoké vrcholky věčným sněhem zdobené, uprostřed pak šíří se rovina ko-

lem jezera Wollarského, kterouž protéká řeka Dželam (Ihelum). Průměrná výše planiny té činí 1620 m., čímž veškera kotlina nabývá podoby nesmírného jícnu sopečného. Z vrcholků, které činí věnec okolních hor, nejvyšší jsou hory východní, než na všech stranách prohybují se schůdné průsmyky, kterými cesty vedou do sousedních zemí. Kašmír líčí se jakožto vlast věčného jara, a veliký mogul Šah Džehangir říkával, že by raději ztratil veškeru velikou Indii, než oblíbený svůj Kašmír. Rajskou povahu končiny té činí



Kašmír.

sněžné turně, malebné rokliny, početná jezera a krásné řeky se svými slapy, překrásné lesy a pestrá květena rovin. Z jezer nejznamenitější jest jezero Wollarské, jímž Dželam protéká, nejkrásší však jest jezero Manasa-Kul. Jsa těmito jezery a dželamskými pobočkami ovlažen, má Kašmír vláhy s dostatek. Hlavní město výšehorského údolí toho, Srinaggar, rozkládá se na obou březích Dželama, v údolí 100 km. dlouhém a 65 km. širokém, kteréž dopíná se 1830 m. nad mořem; město má podnebí velmi mírné a honosí se bujným i bohatým květenstvím. Význam jeho jména jest město

sluneční; někdy bývávalo mnohem lidnatější, nyní udává se počet obyvatelstva různě od 40—120 tisíc duší. V mnohém ohledu podobá se Srinaggar Florencii a na četných průplavech jeho rozvíjí se život, jemuž rovných zjevův ani v Benátkách nenalezněš. Jako Benátky jest Srinaggar opatřen hojnými mosty, zbudovanými z mocných kmenů cedrových na sebe položených. Mosty ty spojují břehy četných průplavů neboli spíše ramen říčních, kteréž protékají městem a spojují je s blízkým jezerem Daľem, asi 8 km. dlouhým a tolikéž i širokým. Jen tím liší se průplavy srinaggarské, že jsou břehy jejich zelenými stromy porostly. Jestli za sucha ubude vod dželamských, otevrou se stavidla jezerní, když však povodeň rozmnoží vody posvátné řeky a předčí i hladinu jezerní, zavírají se stavidla sama tlakem jejím. Z průplavů, které spojují Dal a Dželam, nejznamenitější jest kanál jabloňový čili Sut-i-Kul; na řece poletují vodní ptáci, nejpestřejší opeření, a na březích lotosem lemovaných vypínají koruny své vzácné stromy; na jezěře pak plovou zahrady, vzácným umem upravené, které zdají se upomínati na Činampy v jezěře tezkuckém blíže Mexika. Z různých bylin, které oku lahodí, vyniká zvláště Traba bispinosa jakožto bylina užitečná, z níž obyvatelé kašmírstí připravují chutnou mouku i chléb. Wilson vypravuje, že klidí Kašmírané každoročně 60 tun ořechů z jezera Wollarského.\*)

Obyvatelstvo kašmírské dělí se původem svým v lid arijský a nearijský. Čeleď arijská rozpadá se opět v pět skupin, které slují Dogra, Chibalští, Paharové, Kašmírci a Dardové. Nearijští Tibetané rozpadají se ve tři skupiny: Baltis, Ladakhi a Champa. Arijové po větce se přidržují islámu a sunny a jsou ze všech Hindů nejkrásnější. Lid ten projevuje pravý typ indoevropský, a francouzský cestovatel Vilém Lejean tvrdí, že mezi ním a Evropany není vnějšího rozdílu. Obyvatelům kašmířským nedostává se znaků, které nelibě se nás dotýkají u jiných Hindů, totiž hubených údů, vysedlých čelistí a velmi temné pleti. Mužové jsou veliké i statné postavy, mají široké plece, tělo jejich jest však souměrno a mužnost projevují tahy obličejů jejich. Zachovavše plémě své před cizími příměsky, mají také světlejší pleť nežli Hindové v dolní zemi. Ženy jsou svěží i krásné a bývají hledány pro haremy hindostanské, než tahy obličejů jejich jeví mnohé podoby s tahy židovskými. Selky pracující v létě na slunci, jsou ovšem opáleny, což však i u nás za letních měsíců

\*) The abode of snow. Observations on a journey from chinese Tibet to the Indian Caucasus through the upper valleys of the Himalaya. V Edinburghu a v Londýně 1876, 8°.

se děje, i podobají se pak pletí svou ženám pentšabským; než plet zámožných tříd není temnější pletí žen vlaských. Kašmírci jsou čili, bystří, veseli i vtipní, avšak i lhavi, zábav velice chtivi, pověreční, nevědomi a lstivi. Jsou velice obratní, vynikají zejména obchodem a rukodělstvím, než také jsou nestoudní podvodníci. Zločiny hrdelné jsou prý u nich zcela neznámy, pohlavním však neřestem plnou měrou se oddávají. Wilson podává nám obraz o nynějších kulturních poměrech kašmírských, jež není lze nijak nazvatí lichotivým. Nádherná a lesku vnější přírody, vece on, staví se lid v nejpříkřejší protivu. Jsoutě Kašmírci mravů nepěkných, zbabělí i úplatní; na



Ženy Kašmířské.

všech stranách uráží oko uslintané a polounahé děti a vyžilé ženy. Nynější Maharadža pečuje velice o nápravu těchto poměrů: onť jednou za týden sedá veřejně na soudu a vyslyšá pře a stížnosti i nejposlednějšího rolníka. Než ve skutečnosti mnoho toto zařízení nepomáhá, ježto lid dávnou porobou jest ustrašen. — Také poklesl slynoucí někdy obchod se shawly kašmírskými. Lid, jenž zabývá se výrobou shawlů, má nyní nepatrný výdělek a podobá se pravým otrokům, ježto nesmí ani Kašmíra opustiti, ani zaměstnání své změniti. Nejjemnější koží srsť, jíž se užívá ve výrobě shawlů, nepřichází však z Kašmíra, nýbrž z Turfana v okolí jarkandském. Pouze na středoasijských stepech, kdež neustále chladné vanou větry, svědčí

kozám s jemnou srstí. Naproti tomu jiné odvětví výroby počíná na se obracetí pozornost vlády, totiž hedbávnictvo. Za našich dnů nečítá veškero obyvatelstvo kašmírské ani půl millionu duší, ač by velmi snadno čtyři milliony našly místa i výživy v bohaté zemi té; Angličané tvrdí, že by se velmi dobře hodila britským osadníkům. V Kašmírsku posud kvetou řády kastovní; dívky ženského pohlaví u velikém počtu po narození svém se usmrcují, v Džamově ještě od nedávna obecně se dalo „sati“ čili dobrovolné upalování vdov, i provádělo se ještě fanatičtěji, než v nejbogotnějších krajinách indských.

Věnujmež posléze pozornost svou i lidem tibetského původu, kteří po výtce obývají v Ladakhu a v Baltistanu. Okresy ty himalajské jsou velmi řídce obydleny, čehož jedinou příčinu shledává Fridrich Drew, znatel země zajisté výtečný,\*) v prapodivném tamním obyčeji mnohomužství. Členové kmene gaddijského budí obdiv, nosíce klobouky druhu nejpodivnějšího. Champové zase vynikají spíše svým ústrojím, zejména plícemi, nežli krojem svým. Obývají na vysokých průsmycích kašmířských a bylo jim nepohodlné, ne-li nesnesitelné, obývat níže 3220 m. výše nadmořské. Nejraději usazují se na březích rozsáhlého solného jezera v osamělém údolí výsehorském o výši téměř 4000 m. Obývají ve stanech a přidržují se mnohomužství. Zdá se, že úplně neznám jim jest způsob myti se. Téhož původu jako obyvatelé Ladakha jsou i obyvatelé baltistanští, tím jediné se různíce, že se přiznávají k islámu a že tudíž mnohomužství mnohčlenstvím zaměnili. Následkem toho přibýlo obyvatelstva tou měrou, že nebyla krajina s to, aby vše uživila, a vznikla potřeba vystěhováti se. Zdá se, že jedna část baltských boralů koná Maharadžovi kašmířskému službu vojenskou.

Na severním břehu středního Sinda vypíná se pásmo Karakorum čili Muzdagh, t. j. ledovcové pohoří, jakož sluje obyvatelstvu východoturkeštanskému, které Karakorem pouze jediný průsmyk nazývá. Také Karakorum odštěpuje se z výše již dotčeného uzlu Pušt-i-Kahra, kdež sbíhá se s Hindu-kuhem i s Pamirem, táhne pak se na čínském území směrem vychodoseverovýchodním až po vřídlo sindské.

O východním pokračování pohoří tohoto od průsmyku Čangčenma nevíme posud nic určitého a teprve budoucnosti jest prokázati, splývá-li na společném vrchovisku posvátných řek Sinda a

\*) The Jummo and Cashmere territories, a geographical account. V Londýně 1875, 8°.

Brahmaputry s vysokou skupinou Kailskou vysočiny himalajské, či rozchází-li se ve více horských pásem, která postupují dále planinou tibetskou. Nejvyšší vrcholky vypínají se v té části pásma, která se prostírá mezi průsmykem karakorským a počátkem údolí gilgitského; některé z vrcholkův oněch vypínají se výše 7620—7925 m., hřeben sám vznáší se průměrem 6000—6300 m., nejvyšší pak vrcholek Dapsang ční do výše 8619 m. Do severního úbočí karakorského zarávají se dlouhá příčná údolí, jižní pak strana, k Sindu skloněná, má příkřejší svahy a jest i celkem divočejší severních úbočí. Tak se zdá, že severní podhůří mají površí vůbec vyšší, než jižní pánev sindská. Pušt-i-Kahrem počínajíc, přidržuje se Karakorum stále směru ze západoseverozápadu ku východojihovýchodu, na soujmeném pak průsmyku zahýbá k jihu a opět honosí se vyššími vrcholky. Východně odtud činí pásmo toto jižní lem vysokých rovin pohorských, které průměrem jsouce až 5000 m. zvýšeny, směrem východním se šíří až po úbočí kün-lünská, a končí při tibetském jezeře Pangongu východně Čang-Čenma. Ne hřebeny kün-lünského, nýbrž hřbet karakorský činí předěl severní a jižní části Vyšší Asie; sněhová čára počíná, jak se zdá, na severu 5670 m. a na jihu 5550 až 5600 m. Velmi vysoko prohýbají se průsmuky, ze kterých nejdůležitější jsou Muztagh a Karakorum (5583 m.) v části ústřední. Cesta k němu počíná v jihu údolím horního Šayoka, jenž jest ze předních poboček sindských; na severu schází se na planinu a ktaghskou, odkud spěje cesta údolím řeky Jarkanda do Východního Turkestana. Třetí průsmyk, Čangtang čili Čang-Čenmo, níží se v jihovýchodní části pásma a ač se dopíná 5942 m., tož přece jest prý velice schůdný i pohodlný. Těm, kdož pohořím přecházejí, činí největší obtíž zředěný vzduch v patrech těch vysokých a neúrodná krajina, čímž nejvíce trpěti jest tažné spřeží. Mezi Karakorem a Kün-lünem šíří se rozlehlé roviny pohorské. Ovšem nejsou roviny ty všude téže výše, ježto na površí jejich vypínají se nižší i vyšší souběžná pohoří, mezi nimiž se zarávají tu mělká, onde hluboká údolí; přes to krajina mezi Kün-lünem a Himalají mnohem výše se vypíná, než jiná údolí mezhorská.

Kün-lünem nazýváme dlouhé a úzké pásmo, které se táhne ze západu k východu; na severu jím lemováno jest výsehorské údolí tibetské, západní pak část jeho postupuje podél řek Jarkanda a Karakaše. Do jižních úbočí částí západní zarávají se, jak se zdá, krátká údolí příčná; čím dále k východu, tím více ubývá výsky i přikrostí jednotlivým vrcholům a úbočím. Nejvýše dopíná se pohoří

mezi 77—81° v. d. od Gr., jsou tam hory drsné i srázné, nejvyšší vrcholky čnějí do výše 7000—7150 m., ba sama průměrná výše hřebenné čáry zdvihá se nad 6000 m. Východní část Kün-lüna jest nepřetržitě pásma výšin a výslunných vrcholů, západní část však hojněji se rozvětjuje a vysílá rozsochy buď s hlavním pásmem souběžné buď podobou příčných odnoží do turkesterských rovin zabíhající.

Krajina mezi Kün-lünem a Karakorem položená šíří se západně 79. poledníka rozsáhlou rovinou, která jsouc západním pokračováním planiny tibetské, s ní videm vnějším i povahou úplně se shoduje; nízké, rozvlněné pahorky a nepřetržitá i nepravidelná úvrší střídají se s jednotvárnou rovinou, v jejichž prohlubních se hojná solná jezera vyskytují. Některá z těchto jezer v létě vysychají anebo v zemi se ztrácejí, zanechávající po sobě pouze rozsáhlé dno, solnou korou pokryté. Ovšem mizí úplna bylinstvo na rovinách těch vysoko se pnoucích a pouze na některých místech, příznivěji položených, vyrůstá několik stébel trávy anebo rostlina „bursi“, levanduli podobná.

Pravý Tibet čili krajina mezi Himalají a Kün-lünem má tvar obrovského podélného údolí, na jehož dně se šíří více menších rovin. Hodgson, jsa z nejlepších znatelů Tibeta, v tato slova líčí přírodní povahu země: „Tibet jest trojhranná planina s vrcholy otupenými, prostírající se z jihovýchodu k severozápadu mezi 28—36° s. š. a 72—102° v. d. Země jest drsná a vypráhla, rozkládající se ve výši převeliké (3650 m.); podnebí jest chladné, ježto na všech stranách obkličují zemi vysoké sněžné hory, v jihu tytéž dopínající se výše až 6000 m. Mrakův a dešťů jest nedostatek, ježto vzduch velice řídký jest, půda jest písčita a solnata, a tak veškery příčiny tuto uvedené způsobují, že bylinstvo jest řídké a nevyvinuté. V jihu omezuje Tibet Hemachal, na severu Kün-lün, na západě Behir a na východě Yun-ling, všechna pak pásma ta jsou po větce pokryta věčným sněhem a prohýbají se průsmyky, 4870—5180 m. vysokými.“\*)

Uprostřed šířého údolí zdvihá se mohutná vypnulina, až 4800 m. vysoká, která zemi rozděluje ve východní a západní úval. K západnímu Tibetu počítají se kašmírská území Baltistan a Ladakh a krajina Gnari čili Nari Khorsum, která jest již částkou čínského Tibeta. Východní úval sluje Bodyul, i skládá se z více území, která nazývají se Kham, Ue a Tsang; Tsang opět dělí se ve dvě části:

\*) B. H. Hodgson. Essays on the languages, literature and religion of Nepal and Tibet; together with further papers on the geography ethnology and commerce of those countries. V Londýně 1874, 8°.

ve pravý Tsang a ve Dogthol. Území Kham sousedí již s Čínou; hlavní město její sluje Khamdo. Od něho jihozápadně jest Bonga, prvá stanice, kdež trvale přebývají křesťanští věrozvěstové a kdež i prvá křesťanská obec v Tibetě byla vznikla. Nejmenší a nejdůležitější jest území Ue. Tamť v Láse čili ve Lhasse sídlí „Dalai-Lama“, duchovní hlava Buddhovcův a vládce ve Východním Tibetě, nyní ovšem uznávající nad sebou svrchovanosti čínské. Číně poddána jest i krajina Gnari Khorsum, kdež si Číňané osvojili správu zemskou měrou mnohem větší nežli ve Východním Tibetě. Pouze v jediném povolila vláda čínská připustivši, že volí se dva domo-



Zastávka na vysocině západotibetské, Karakorum majíc v pozadí.

rodí Tibetané do nejvyššího správního sboru. Ti slují „garfany“, volí se na tři léta a zasedají v létě v Gartoku a v zimě v Gargunse. K ochraně veřejné zařízení i ve Gnari Khorsu i v území Dalai-Lamově jakýsi druh zemské obrany, do níž, ač nehojna jest počtem, zařaděno jest veškeré branné obyvatelstvo mužské. Tibetští úředníci majíce strach dosti odůvodněný, aby země neupadla v moc lakotných Britů, jakož bylo se stalo Indii, úzkostlivě uzavírají hranic země své a činí překážky návštěvám i nejnevinnějším. \*)

\*) Hermann von Schlagintweit: Reisen in Indien und Hochasien. V Jeně 1872, 8°, III. díl.

Tím lze si vysvětliti naše chudičké zprávy o tibetském vnitrozemí. Mimo některé věrozvěsty práno bylo málokterým Evropanům vkročiti na půdu tibetskou. Jižní část prozkoumána byla za dob právě minulých hindskými „Pandity“; sever zeje na mapách našich posud hroznou prázdnotou. Pouze v nejzazších krajinách severovýchodních práno bylo statečnému ruskému plukovníku Převalskému, že pronikl z jižního Mongolska k velikému jezeru Kuku-Nooru a do kraje čaidamského. O cestě své takto vypravuje Převalský: „Nikdy v životě svém nespátřil jsem krassího jezera nad Kuku-Noor. Slaná voda jeho má krásnou tmavomodrou barvu a jako věnec obstupují zasněžené hory rozsáhlý vodojem (bylť říjen), který východně od našeho tábora na obzoru se ztrácel. Stepi okolní jsou velice úrodné a hojnost sajek (*Antilope gutturosa*) tam pobíhá. Mongolové a Tangutové vyskytují se tam hojným počtem a na travnatých pažitech popásají se četná i převeliká stáda.“ Hladina jezerní zvýšena jest nad mořem asi 3040 m. Když byl Převalský se svými průvodci přešel veliké hory, které se vypínají na jižním břehu jezerním a odtud téměř 600 km. daleko k západu postupují, vnikl do kraje čaidamského. Veškerá krajina tamní skládá se z nesmírného močáru solnatého a má povrch úplně rovný. Rokyti pokrývá sírou rovinu, z čehož se soudí, že se tam, kde nyní močár jest, dmulo v dobách nepřilíš dávných veliké jezero. Čaidam leží asi o 300 m. níže než Kuku-Noor a protéká jím směrem z východu k západu valná řeka Bajangol. Na severu ohraničena jest bahnitá rovina čaidamská pohořími, která se zdvihají v jihu jezera kuku-noorského, na jihu pásmem, které sluje Burkhan-Buda, na západě pak podlé zpráv mongolských dosahuje až po jezero Lop-Noor. Tamť ještě žijí divocí velbloudové. Pásmo Burkhan-Buda omezuje chladnou i pustou vysočinu severotibetskou, jižně pak od něho vypíná se země různě výškou 4250—4600 m., ve kteréž setrvává až po pohoří Tanlu. Tamť opět zdvihají se obrovské hory, věčným sněhem kryté, jako pásma Šuga-Naidži a Gurbu-Naidži. Gurbu-Naidži jest počátkem rozsáhlé vysočiny Kün-lünské, která na jihu ohraničuje západní části čaidamské a roviny při jezeře lop-noorském. Všude, kdekoli jen poněkud tráva se daří, vyskytují se převeliká stáda yaků (*Poëphagus grunniens*), gazel, sajek, orongův, adů (nové druhy) a horských ovcí, které mnohdy činí houfy o mnohých stech zvířat. Převalský také seznal nový druh muflonů (*Ovis argali* nov. spec.) s prsoma sněhobílými, a karavanu jeho sledovaly stále smečky vlků, živících se masem zabitých zvířat, které cestující nadbytek majíce zahazovali.

Tangutové obývající u velikém počtu v krajinách Kansu, Čaidam a v okolí kuku-noorském podobou svou velice se Cikánům podobají; ještě větší však podobu projevují povahou svou. Mongol zdá se býti Evropanu příliš nevzdělaným, než proti Tangutovi jest přece člověkem značně vzdělaným. Jurta, v níž Mongol obývá, jest palácem proti stanu tangutskému, v němž začasť jest se člověku po kolena hnusem brodití; trochu klestí na zem nasypaného jest prvobytným lůžkem. Nepřepínáme zajisté tvrdice, že doupě sviští anebo tarbičí (Lagomys) mnohem jest k obytu příhodnější, než stan Tangutův. Zvíře má aspoň měkké a teplé lože, stan však Tangutův utkán jest z tkaniny takorika pavučině podobné, která neuchrání ho ani deště ani chladu zimního. Přední stránkou povahy Tangutovy jest jeho náklonnost ku krádeži a k podvodu. Po této stránce předčí nad Číňany a jsou jim tím, čím Číňané Mongolům. Jeden knen jejich, tak řečený Kara-Tangutové, obývají kolem jezera Kuku-Noora, žijí se loupeží a šíří bez přestání strach po vsí zemi. Nejvíce podnikají Kara-Tangutové útoky své do sídel mongolských, dobytek jim odnímajíce. lid pobíjejíce a do otroctví vlekouce.

Jižní Tibetem táhnou se severní pásma himalajská i protékají jím řeky Sind, plynoucí směrem severozápadním, Sadledž a opačným směrem řeka Brahmaputra. Brahmaputra v horním toku svém má jména různá, slujíc Yaru-zang-bo-tsinem čili krátce Sangpojem, níže pak Dihongem, vyvírá pak východně vrchoviska sindského a sadledského na severních sklonech himalajských; již v Tibetu jest řekou velmi mocnou. Souřící její zvýšeno jest 5200 m. nad hladinou mořskou, na severu pak omezeno jest pásmem horským, za nímž prohýbá se úval velikého jezera Tengri-Noora, na našich mapách Čunghhen-Noor čili Jang-Namčo zvaného, ač posud nevnikla na břehy jeho noha cestovatele evropského.

Spolehlivé zprávy o jižním Tibetě podal učený Pandu Nain Sing jakožto výsledky cesty své z r. 1874—1875; onť putoval ze západu k východu a skrze Assam šťastně dospěl Indie. V červenci r. 1874 odebral se Nain Sing do Ladakha, překročil u Čagry tibetskou hranici a dostíhl u Noha v okrese rudockém jezera Pangongského, 160 km. dlouhého, které se skládá z podélné řady několika menších jezer; ve východní části jest voda jeho pitelna, v západní však slana. Z Noha vede cesta planinou k východu a to širokým i travnatým údolím, kdež se u velikém množství popásají stáda sajek, divých oslův a obrovských ovcí (Ovis Ammon). Na oné planině, 4180 až 4570 m. vysoké, naskytují se všude rozsáhlé plochy vodní. Jezera

tamní po výtce jsou slanovodna. Obyvatelé příslušejí ku kmeni Kampa zvanému, který se byl před 25 roky vystěhoval z východního Tibetu. Jsou lidé to širokoplecí, postavy statné, dobře urostlí, odění kožichy ovčími, klobouky plstěnými a zakřivenými a ku předu vybíhajícími koženými střevíci. Jsou vůbec dobrými jezdci a i ženy jejich sedlu uvykly. Černé stany své vyrábějí ze srsti yakovy, z níž také připravují hrubá sukna. Požívají masa, másla, sýra, mléka a moukou maličko polévku zavrcují. 17. září dospěl Nain Sing ku zlatým polím u Thok-Daurakpy. Důležitější však jsou zlatá pole u Thok-Yalunga, která navštívil týž poutník r. 1867. V obou nalezištích těchto a ve dvou jiných, odtud východněji položených, těží se ročně asi 160.000 lhr. zlata. Odtud dále k východovýchodjihu jde cesta o trati 290 km. podél severního pásma himalajského, které sluje Gangdis-ri. Z vrcholů tohoto pásma, věčným sněhem krytých, vyniká výškou svou Targot-jap (7620 m.); na úpatí jeho vlní se jezero Dangrajum, horami obklíčené a podobu 8 mající, jehož pobřeží činí okres Nakšang Ombo. Okres tento jest důležit ohledem zeměpisným; vznášit se do výše 4650 m. nad mořem, i jest tudíž z nejvyšších planin na zeměkouli, a přece jediné v něm orba (ječmen) se pěstuje. — Po cestě 320 km. dostihl Nain Sing východně položeného jezera Tengri-Noora, které splývá s rozsáhlou soustavou menších jezer. Všechna jezera tato hojně oživena jsou ptáky a rybami, v nich pak sbírají se hojné řeky, které mají vřídla svá ve pásmě, oddělujícím planinu tu od údolí Brahmaputřina. Největší z nich jest výše dotčené jezero Dangrajum-čo, mající délky z jihu k severu 72 a šíře 40 km. Veliké jezero Tengri-Noor nazývají tuzemci Nam-tso, t. j. „nebeským jezerem“, jelikož u veliké výši se rozprostírá (4712 m.). Krásný vodojem ten má 80 km. šíře a kol a kol obklopují jej hory, věčným sněhem kryté a mající výše 4712 m. nad mořem. Ze sněžných hor jižního kraje jeho smýkají se dolů veliké ledovce. Pásmo ono táhne se zdélí 240 km. a nejvyšším vrcholem jeho jest velebný štít Džang Nindžinthangla (7600 m.). Na severní straně jezerní jsou hory nižší. Jezero samo za svaté se pokládá a ač jest příliš vzdáleno od míst obydlených, putují přece četní poutníci k němu a k buddhovským klášterům, vystavěným na březích a na ostrovích jeho. Uchýliv se ze severních břehů jezerních k jihu, přišel Nain Sing do Lasy a pak do kláštera Samaje-goupy, jenž položen jest jihovýchodně opodál řeky Brahmaputry. Níže, asi na 92° 42' v. d. od Gr., rozprostírá se na pravém břehu lenivé řeky Brahmaputry, která tam má šíře 450 m. a 6 m.



HIMALAJA

hloubky, veliké město Četang se dvěma kláštery a se 700 lámy. Z Četanga, jenž jest položen ve výši 3500 m. nad mořem, počíná se údolím pobočky Jelunga, která náleží k souřičí Brahmaputrině, cesta ku sedlu karkangskému, jímž se ve výši 4940 m. hlavní pásmo himalajské vypíná. Poutník překročí i průsmyk kya-kijský schází potom do údolí tavangského (3135 m.). Ve Čona-jungu v blízkém údolí čukhangském odbývají se hlučné trhy, kdež si vyměňují tovary své kupci assamští a tibetští.

Jižní hranici tibetskou činí nesmírná hradba pohoří himalajského, která na severozápadě Hindu-kuhem počínajíc, táhne se nepřetržitým pásmem až k Assamu a ku Birmě, a tam značí průlom řeky Brahmaputry jihovýchodní konec pásma, oblouk poněkud k severu vypjatý činicího. Horstva rozložená na východním břehu Brahmaputrině, na půdě Zadní Indie, nepokládáme za pokračování vysočiny himalajské, a to z důvodů mnohých. Mámeť posud nepatrné vědomosti o hornatině jihočínské i není nám lze nijak tvrditi, že by skladem svým nebo povahou s Himalají souvisela. Veškera vysočina skládá se z více pásem souběžných, z nichž jižní sluje Himalají v užším smyslu: šíře přibývá ze západu k východu, z 300 do 370 km., severní sklony do planin vnitroasijských jsou mírný; k jihu však do nížin hindských spadá srážně. Ze strany mořské není Himalaje viděti, avšak z nížin hindustanských činí dojem veliký obrovské pásmo, jež žádná podhůří předestřena nejsou. Jižní úpatí obkličuje bařina „terai“, mající zšíří 20 hodin. Nejbujnější tropické bylinstvo pokrývá rozsáhlé bařiny a mezi ním vyskytují se nejnádhernější druhy rostlin tropických, zejména palma a calamus různých druhů, gumovník, bambus a rostliny úponkovité. Zato však nebezpečna jest krajina ona poutníkovi, vylučujíc ze sebe nezdravé vypary, které se nad ní jako stálý závoj mlhavý vznášejí, a živíc nebezpečné dravce a jedovaté plazy ze svých houštinách. Lidé ubozí tam přebývajíc a Boksy zvaní, stavějí tudíž ku své ochraně několik stop nad zemí bídné chyže, v nichž tráví nuzný život svůj. Ku zvláštnímu rázu himalajského pohoří sluší se počítati zejména úzká a roklinatá údolí, která však naprosto pohřešují vodopádů. Řídka jsou údolí o mírném svahu a o větší šíři, příhodná k osazování se, jako ku př. innské údolí v Tyrolsku. V nadmořské výši 1820—2130 m. položena jsou sanatoria čili zdravotní místa indská, jakási léčebná místa vzdušná, kdež přebývají obyčejně Britové v Indii žijící. Praví se, že prý místa ona zejména těm jsou prospěšna, kteří trpí prvním stupněm plicních nemocí.

Himalaja dělí se v část západní, střední a východní. Západní část prostírá se od ohbu sindského až po vřídlo téže řeky. V ní rozkládají se krajiny, součinníci říši maharadže kašmírského, a anglická území Kulu, Spiti, Lahul a Kanaur. Pravého hřebene není v pásmě tom, ač se tam vypínají četné vrcholky až nad 7000 m.; ba Nanda Devi má výše 7808 m. Řeky, prýstící se v jižním oddíle pohorské té skupiny, nevytékají hned do nížiny, nýbrž často protékají o délce mnoha set kilometrů podélnými údolími mezi jednotlivými pásmy; když pak více valu nabyly, prolamují si bránu úzkými debřemi z pohorského vrchoviska svého. Nejpečnějším dokladem úkazu toho jest Sind, jenž vzniknuv na půdě tibetské, plyne za pěti himalajskými pásmy k severozápadu, a teprve když byl vody své rozhojnil, prolamuje si lože všemi pásmy těmi a vtéká do nížiny. Velikým obloukem tím obtéká veškero poříčí svých peti velikých přítoků, které dávají jméno Pentsabu čili Pětiričí. Každý pak z přítoků sindských měrou menší napodobí choutky svého veletoku a rokle, jimiž se prodírají řeky pentšabské, jsou z nejdivějších krajin himalajských. Kmenové Boksů, Ravatův a Tharovův i j. m., kteří v této části himalajské vysočiny byli se osadili, jsou původu hindského. Vynikající vlastnosti jejich jsou: bezúhonná počestnost, láska k rodině a ku vlasti, zbožnost a cit náboženský, které mnohdy až v pověru přecházejí. Nesmírný jest tudíž počet brahmánů, kteří se potulují ve krajinách pohorských a živí se almužnou obyvatel, a poutníků čili „fakírů“.

Střední část Himalaje počíná vřídly sindskými a dosahuje až po údolí ganzské pobočky Tisty. V této části své jest Himalaja rozryta hojnými příčnými údolími, od jihu k severu spějícími, a v ní vypínají se také nejvyšší posud měřené vrcholky zemské. Nejznamenitější turné jsou Dhaulagiri (č. -džiri, 8576 m.) a Gauri-Sankar čili Mount Everest (č. Maunt Ivrist, 8840 m.); nepřikládáme-li plně víry pochybným výpočtům o výši Hérakleovy hory na Nové Guinei, jest hora tato nejvyšším bodem naší oběžnice, východně pak od ní vypíná se třetí obr Kančinžinga (8583 m.). Ústřední část tato nazývá se také Himalají nepalskou, jelikož téměř veškeren povrch její zabírá samostatná říše Nepal. Nepalem srozumíváme dlouhé podélné tříso zemské, proti severu ohraničené himalajskými velehorami, které k jihu podobou nesmírné vlny po patrech stále menších se sklání do hindské nížiny. Na severních čerezech vlny té vypínají se nejvyšší vrcholky, věčným sněhem kryté, k jihu pak spadá horstvo po stupních, tak že na nejnižším patru

pouze 300 m. nad hindskou nížinou jest zvýšeno. Tamť činí druhou vlnu „dhuny“ čili dlouhé pásmo pískovcové, zvýšené 900—1220 m. nad mořem. Jednotlivá patra porostla jsou velikými hvozdý, místa pak prohloubená jsou naplněna jedovatými výpary. Terai položeno jest níže nežli nížina hindská a jest spíše opětováním vlnového útvaru výše dotčeného, počátkem nové vlny. Některé části jeho džunglemi zarůstají, v nichž vyskytují se vsi velmi bídně zbudované; jiné části pokrývá bezlidná poušť, vysokou travou pokrytá. Ve krajinách oněch není určité hranice mezi Nepalem a britskými državami a také jí snad nikdy nebude. Než jsou také úrodné částky teraie na rozhraní indskonepalském. Jádrem číň krásná kotlina, úrodná i dobře svažaná, na jejímž dně jest hlavní město Katmandau s 50.000 obyv. Hlavní město nepalské jest krásné město s ulicemi dlážděnými, s domy přívětivými a s mnohými chrámy mezi sady, které vnějškem svým prozrazují, že tam již splyvají vkus čínský s hindským. Správu země způsobem despotským koná král čili „radža“, pochozí z kmene bojovných Ghorků. Země jest úrodná a má hojnost rud. Obyvatelstva jest asi 2 mill., i skládá se z brahmánských Hindů (Parabátija), z buddhovských Nevarijů, kteří jsou směsí živlů hindských a tibetských, a z Butijů, kteří žijí pastýřsky na vyšších místech pohorských. Mluví se tudíž v Nepale velmi četnými jazyky a čítá se 13 předních nářečí.

Ve východní skupině himalajské ční Džamalari do výše 7300 m. i jest nejvyšším vrcholem jejím. Část ta rozpadá se v různé krajiny: v Sikkim, Bhutan a Assam. Část Sikkima jest područním státem britským pod vládou domorodého radže, druhá část jest britským okresem, jehož hlavní město jest Dardžiling, velené pro půvaby horské své polohy a krásného podnebí. Bhutan jest posud samostatný stát o velikosti 500 □ Mm., na nichž žije  $\frac{3}{4}$  mill. obyv. původu i jazyka tibetského; vládu vykonávají dva vládcové, duchovní panovník „Deb Radža“ a světský náměstek jeho „Dharma“ čili „Dhvan Radža“. Vládcé světského volí tři nejmocnější „pillo“ (místodržitelé), zřídka pak potrvá on déle na trůně než tři léta. Všichni úředníci jsou vzati z kasty kněží, která vůbec má v zemi veliké působení. Panující náboženství jest buddhismus ve své severní způsobě, která se vůbec nazývá lamaismem. Hlavní město bhutanské sluje Tasi-čo-song (Tassisudon). Naproti tomu Assam, jímž protéká Brahmaputra, má již úplně povahu indskou a činí v pravdě nejzáse k severovýchodu položené území Přední Indie. Jen z té příčiny dotýkáme se krajiny té, ježto se snaží Angličané, aby z Assama nabýli suchozemské cesty do jižní Číny.

### Polouostrov Přední Indie.

K rozsáhlému jádru Vyšší Asie má se veliký polouostrov Přední Indie, pokrývající plochu asi 38.500 □ Mm. asi tak, jako Itálie k souši střeoevropské, obojí pak na severu odděleny jsou ode trupu souše vysokým pohořím. Nejvyšší pohoří světa Himalaja jest jako Alpy horstvem geologicky příliš mladým, ježto žádná z hornin jejích není starší eokaenu čili nejstaršího ze tří oddělení třetihorních. Ještě z mladší doby pochází pohoří solimanské, které na západě odděluje Indii od afghánské vysočiny. Byla tudíž Indie kdysi ostrovem jako Itálie, a teprve když nanoslo se údolí ganzské, spojená byla jižní Indie s jádrem vnitroasijským. Nížina ganzská v té příčině podobá se v mnohém nížině pádské.

Sluší tudíž se hledati hranice Indie prvotné ne tam, kde se nyní počíná okraj její, nýbrž v palaeozojských horninách, z nichž složena jsou horstva středoindská. Východně Sindu, ze širé pouště vystupuje pásmo Aravulli, ze všech nejsevernější, jehož nejvyšší bod, hora Abu, dopíná se výše 1520 m. nad mořem. Na východním cípu svém stýká se Aravulli s vysočinou Vindhya, 600–900 m. vysokou, která se na severu a na východě sklání do údolí ganzského, na západě pak do údolí řek Nerbuddy a Taptje. Na jihovýchodní a na jihozápadní straně vindhyjského pohoří vypínají se dvě jiná pásma; pásmo jihovýchodní má jména různá, sleduje západní hranici údolí ganzského a končí se v Orisse při moři. Pásmo druhé táhne se Berarem a Nagpurem, slujíc s počátku Satpurou a později, když bylo splynulo s rozsochami vindhyjskými, Mahadeem čili Mahadevou. Směrem k jihu splývají různá pohoří, pouze Godaveryj a Krišnou prolomená, i pokračují tímž směrem až po vysočinu Mysorskou (č. majsur-). Pohoří okrajná slují Ghaty, a rozeznáváme mezi nimi Východní a Západní Ghaty, které jménem Annimullaye, Pulnaye i j. v. až po mys Komorin dobíhají. Povaha a život polouostrova předoindského záleží však nejvíce na Himalaji. „Himalaja brání drsným větrům, studeným i pustošivým, které vějí od severu z vysočin nitroasijských; také však zdržuje mračna dešťová, veškeru to vlhkost okeánu, kterou z jižních moří větry pasátné přihánějí. A tak vylévají mračna obsah svůj na nížiny, na úpatí jejím rozestřené, ochlazují žár sluneční a svadlému bylinstvu propůjčují nejpěknějšího zelena. Jest tudíž Hima-

laja klimatickou hranicí, která činí největší protivu podnebí úpatí svého a svých výšin.“\*)

Indii lze po útvaru jejím dělití ve dvě částky naprosto různé: v šírou nížinu, která se rozléhá na úpatí himalajském a s vysočinou tou spojuje pradávňý ostrov indský, a pak v ostrov ten sám, který činí tak zvanou vysočinu Dekkanskou. Himalaja sama nepatří k Indii ani zeměpisně ni národopisně, nýbrž sluší se ji přičítati ku Vysní Asii, neboť činí nejzazší jižní bradbu vysočiny středoasijské. Také původní obyvatelstvo její nenáleželo ku kmeni hindskému, až za nynějších dob více méně v Hymalaji na jevo vystupují hindské působení a hindská národnost. Ethnicky a zeměpisně počíná se Indie nížinou, která se prostírá nepřetržitě podél jižního úpatí himalajského, od západu, tam kde si Sind prolamuje lože své, až po veliký záliv bengálský na východě. Svlažují ji dva obrovské veletoky, na západě Sind čili Indus, na východě Ganga čili Gangés, které se prýští i s nejdůležitějšími pobočkami svými v Himalaji.

Sind opustiv kašmířská údolí, plyne ze severovýchodu směrem jihozápadním podél indskoafghánského mezihoří; značnější pobočky vnímá po výtce v horním toku po východní straně své. Dželam, do něhož Činab a Ravi se vlévají, a Sadledž zavodňují spolu se Sindem nížinu, zvanou Pentšab čili Pětiríčí, která činí severozápadní část veškerého polouostrova. Na březích těchto řek bují bylinstvo v pravdě tropické, v krajinách pak mezi nimi, „duab“ zvaných, zhusta vyskytují se pouze křovím a travou porostlé poustky. Duab mezi Sindem a Dželamem má ráz pravé pouště, která rozdělena jest ve dva díly Solným pohořím čili Kalabaghem, 1000 m. vysokým. V přívrší toni objevuje se sůl na bíledni a tudíž hojně tam vyskytují se báně solné, z nichž nejpřednější jsou báně u Sardije a Varchy, zvláště pak báně Khevrajské. V Pentšabě jest mnoho velikých a znamenitých měst se zvučnými jmény. Takť shledáváme tam tři místa důležitá a obchodem kvetoucí, zejména Multan nedaleko Činaba, uprostřed palmových hájův a sadů tropických, s tvrzí a s 80.000 obyv.; Lahore nad Ravijem spojeno jest železnicí s Multanem, má 100.000 obyv., rozsáhlý obchod bankovní a vedlé četných trosek dávné slávy hojně a nádherně posud paláce, mečety, mausolea a bazary. Východně jest Amritsar čili Amričr s 90.000 obyv., staré město, posvátné „sikhům“ čili „Žákům“. Sikhové činí náboženskou sektu mahomedánskou, vzniklou

\*) Daniel: Hdb. der Geogr. I. díl, str. 310.

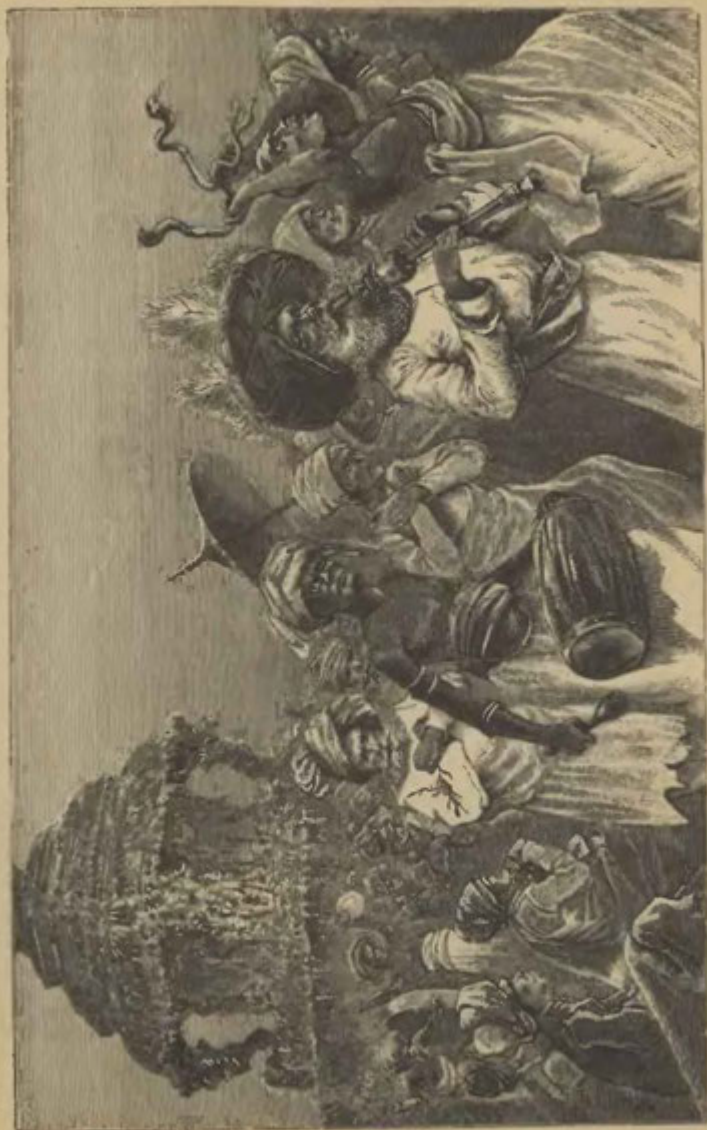
kolem roku 1500 po Kr., jejichž nauka obsahuje oslepté pojmy mahomedánské a některé zásady brahmánské. Z Lahora vede železná dráha k severozápadu podél himalajského úpatí do města, zvaného Raval Pindi, a odtud do Pišavera. Pišaver jest vzkvétající tržiště se 60.000 obyv., spolu i nejdůležitější anglická pevnost v Indii, neboť položen jsa v údolí kabulském, činí nejzazší hradbu proti Afghanistanu a proti pověstným součkám khajberským.

Přední částí pentšabského obyvatelstva až po naše doby jsou Džatové, lid to mohutný i dobře urostlé postavy, náležející ku



Palác v Lahore.

kavkazskému plemeni. Džatové v Pentšabě a v údolí indském nikdy nepřijali indského zřízení kastovního, pročež ostatní Indové jimi opovrhují, za nečisté je pokládají a slovy „baheka“ (t. j. ti, kteří vně jsou) je označují. Vedle Džatův a pravých Hindů, dělících se v brahmány, kšatrije, vaisyje a sudry, žijí v Pentšabě i jiní kmenové. Jediným kmenem potulným a domova nemajícím jsou Čangarové, jichž jméno patrně upomíná na Cikány. — Jednotlivé společnosti náboženské liší se rodinnými zvyky a náboženskými způsoby svými. Mahomedáné ve všem řídí se předpisy, koranem stanovenými. Hindové již více hledí si obřadnictví. Když se narodí syn, zavolá se



PROCESSÍ V TŠAGGERNANTE.

domácí kněz, jenž jemu upraví „Janam-Patri“, t. j. jakýsi horoskop a po 40 dnech udělí jemu jméno. Až do pátého roku nestříhají se vlasy dítěti; teprve po uplynutí tohoto roku putují rodiče s dítětem do Ivalamukije, kdež plamen ze země šlehá, a tam brahmáné vlasy jemu ostříhají. Když chlapec dospěje 8 až 12 let, oholí se jemu hlava, domácí kněz poučuje jej, kterak činiti „čauku“ (místo kravským výkalem potřené, kdež Hindové jedí), učí jej znáti „sandhyji“ a „gayatri“ (posvátná rčení z véd) a pak jej opáše posvátnou stuhou. Od té doby pokládá se chlapec za zletilého i jest mu zachovávatí šesti povinností, Hindovi náboženstvím uložených. Nadále jest mu zdobiti se copem na temeni hlavy, kdežto ostatní část hlavy oholena jest, jest mu odívati se „dhotijem“, t. j. sukem kolem beder ovinutým a v zadu zastrčeným, majícím podobu podvlěček, nositi posvátný pás, v ruce jakýsi růženec a na čele svatý znak (rudé nebo bílé barvy). Když byl dospěl hoch léta čtrnáctého, pečují rodiče, aby jej zasnoubili s děvčetem sourodým, když pak byly se obě rodiny smluvily, dějí se zasnuby tímto způsobem: otec děvčete posílá po domácím svém lazebníku šest datlí a jednu rupii (= 2 marky) otci hochovu, což znamením jest, že chce dceru svou za syna jeho provdati. Jakmile objeví se lazebník, natírají domácí olejem obě strany zdi blíže dveří, tím lazebníka vítajíce. Po té shromažďují se příbuzní a domácí kněz činí z mouky „čauk“, t. j. místo čtyřhranné, moukou posypané, do něhož činí kněz různé znaky a z těch věští štěstí snoubencům. Když se byl v čauku ženich pomodlil, vrhá jemu lazebník do klína šest datlí a rupii a učiní svatý znak na čelo jeho, načež následují blahopřání a hostina. Sedm dnů před svatbou umývají se ženich a nevěsta po celém těle a velmi důkladně mýdlem, složeným z mouky, oleje a voňavek mnohých, což mnohdy ovšem velice potřebno bývá. O dnu svatebním harcuje ženich koňmo v průvodu svých příbuzných a za strašné i pronikavé hudby do domu tchánova, kdež odívají jej krásným šatem, kladou mu na hlavu diadém ze stříbra i zlata urobený a kolem čela jemu ovijí věnec, ze zlatých nití spletený. Po té rozžihá se oheň uprostřed dvora a kolem něho vodí kněz čtyřikráte ženicha i nevěstu; i nesní nevěsta více se vdávati, byť i ovdověla. Slavnosti snubné trvají pak až čtyři dny, a posledního dne rozdávají se dary. Svatby hindské vyžadují mnohdy velikého nákladu, pročež mnozí vznešení Hindové dcery své, jakmile jsou se narodily, utápějí v teplém mléku, obávající se velikých výdajů při sňatku jejich. — Zvyky Sikhů liší se naprosto od zvyků hindských. Práví Sikhové nenávidějí velice a také nikdy nepotřebují brahmánů; také nemají úcty k védám a k jiným

svatým knihám hindským i řídí se jediné a výhradně v životě a ve víře své svatou knihou čili „granthem“. Sikhové zasnubují se později nežli Hindové a jsou tudíž vzrůstu mnohem silnějšího. Při sňatcích svých užívají Sikhové pouze granthijů, kteří předčítají z grantha místo příslušné; u nich není čtverého ochozu kolem ohně svatebního. Nestřihají si vousův ani vlasů, nýbrž volně je růsti nechávají; vlas splétají kolem hlavy v dlouhé rulíky. Odívají se spodky dobře přiléhajícími, vysokým turbanem, v němž chovají maličko oceli, ježto každému Sikhovi ocel u sebe nositi jest náboženstvím uloženo.



Fakír.

Mrtvolý spalují jako Hindové, než při tom pouze grantha užívají; sradhy a jiné obřady hindské jako bezbožné zavrhnou. Mezi Muhamedány, Sikhy i Hindy vyskytuje se veliké množství tak řečených „Fakirů“, kteří na odívají žijí velice pobožně a živí se mizernou pracujícího lidu. Žijí askéticky buď o samotě, pod stromy, u hrobův anebo na místech, kdež se mrtvolý spalují, anebo žijí po způsobu mnichů v klášteře, majíce „mahanta“ čili opata svého.

Po vytce jsou holými lenochy, kteří raději nežby pracovali, žebrají pod ochranou náboženství. Přes to dostává se jim hojně výživy, zvláště přízní žen, ač lenivý život jejich i vtip lidu peprně bídne.

Jižně Pentšaba šíří se po levé straně rozlehlá a bezvodná step, zvaná nížinou sindskou, poskytující skrovné potraviny pouze stádům bůvolův, oslův a velbloudů. Sind nemaje více poboček, zvolna se plouží podél pohorí halajského, a vlévá se do moře šířím Deltem o jedenácti hrdlech. Delta jeho s částí pokrývají rýžoviště, s částí močáry a písčiny; na počátku Deltý jest město Hydarabad (č. Haj-) se 24.000 obyv. a s továrnami na zbraně a na hedváb. Při moři

jest nejzápadnější přístav indský Karanči. Východně ústí sindského vniká daleko do země záliv Kačh, obtékající na západě polouostrov gudžeratský, týž záliv znenáhla přechází v pobřežní nížinu Ran, v létě to písečnou poušť bylinstva prostou, která však za deštiva proměňuje se v bahnitou lagunu. Laguna tato doléhá na západě až po jezero Sindri, jež na severu lemuje výšina Allah-Band čili boží hráz. Jezero i hráz vznikly následkem zemětřesení



Vřídla ganzská.

r. 1819. Veškero Delta daleko i široko podléhá sindským záplavám, jejichž okres na východě teprve se končí na pokraji Tharra čili indské pouště, ta pak protkána jsouc hojnými oásami, činí předěl mezi Sindem a Gangou. Jako v Pentšabu, činí i na březích dolního Sinda Džatové hlavní jádro obyvatelstva.

Nížina ganzská mnohem větší jest sindské i má jméno po Ganze, posvátném to veletoku ctitelů Brahmových. Vyřítivši se z himalajských roklí, ubíhá Ganga ze severozápadu k jihovýchodu

na úpatí obrovského pásma, jež odděluje od jižní Vindhhyje. S Gangou téměř souběžně plyne neméně mohutná Džamuna, její nejdůležitější pobočka, která též v Himalaji má vřídla svá. Vrchovisko džamunské jest položeno západněji pramenů ganzských, načež čistotné zelené vlny její více k jihu zabočují, prve než v Ganze mizejí. Z úbočí himalajských vnímá Ganga mocné pobočky jiné; méně důležité jsou však jižní přítoky, z nichž znamenitější jest jediné Šon. V širých naplaveninách na březích Gangy a Džamuny prostírají se nejvýznamnější země nynější říše indobritské, která stala se základem nesmírné moci anglické. Tamť stkvějí se hrdá města, jako Delhi (160.000 obyv.), někdy nádherné hlavní město Velikých Mogolův, Agra (125.000 obyv.), dřevní sídlo Timurovcův, a Allahabad (100.000 obyv.), slavné poutnické místo brahmánských Hindů, nyní pak přední zbrojnice britská. Všechna tři města položena jsou na březích Džamuny, Allahabad sám na ústí jejím do Gangy. Nad Gangou leží Kánpur (Cawnpore, 50.000 obyvatelů), před důležitý to tábor vojska britského. V bývalém království Audhu (Oude) vyniká Lakhnau čili Lucknow, lidnaté město nad Gumtjem s 300.000 obyv., se stkvostnými paláci, chrámy, džamiemi a náhrobky, níže pak nad Gangou proslavená města Benares a Patna. Benares se 170.000 obyv. jest posvátným městem Hindův a středem úcty Sivovy, majíc 1000 chrámů hindských a 333 mahomedánských mečetí, též jest sídlem učenosti staroindské. Patna čítá 280.000 obyv. a jest předním veletrhem na opium, které se v okolí pěstuje.

Nízinu protékanou dolní Gangou a pobočkami jejími nazýváme nížinou bengálskou. Nížina ta pokryta jest prstí velice úrodnou, kdež daří se u velikém množství všeho druhu tropické plodiny, jako bavlna, cukr, káva, rýže. Vedle toho daří se drahocenná koření, jako pepř, zázvor, skořice a ořechy muškátové (*Myristica moschata* Thunb.), hřebíček (*Caryophyllus aromaticus*), množství druhů palmových, mezi nimiž palma kokosová (*Cocos nucifera* Linné) a palma areková (*Areca catechu* L.), jejíž omamující ořechy, zavinuté v listy pepře betelového (*Chavica Betle* Miq.) Hindové žvýkají; tím pysky, dásně a ozubí přijímají velmi šerednou rudou barvu, což po vsí Indii i po východní Asii ku veliké kráse se přičítá. Znamenitý jest chov dobytka, zvláště pak horlivě pěstují se ovce, kozy a bůvoli. V bengálských pralesích, posud zachovaných, v nichž neprostupné rostliny úponkovité obepínají pně stromové, žijí velcí ssavci, jako strašný tygr královský, slon, nosorožec a j. v. Podnebí tamní jest do úmoru parno a velmi nezdrávo; tamť jest přední sídlo cho-

lery, která uchvacuje čtvrtinu ze všech umírajících. Uprostřed krajiny té vine se zvolna Ganga, před ústím svým tak široká, že oko nedostihne břehu druhého, posléze pak vchází do bahnitě, přes to však hustě obydlené Deltu a splývá s Brahmaputrou, z východu přichází. Spojené veletoky vylévají se do moře indského nesčíslnými hrdly, která slují Sundarban (Sunderbund, t. j. tisíc hrdel).

H. Beweridge ve svém popisu okresu Bakargandže podává nám pravý obraz přírodního života v dolním Poganží. Týž okres jest jihovýchodní částkou nižního Bengálska a protkán jest pravou sítí ramen říčních. Maje hojnost dešťů (do roka 2 2-28 m.), rodí nesmírné množství rýže a třtiny cukrové. Velikolepé hvozdy pokrývají část povrchu jeho, četné pak rybníky a řeky oživeny jsou rybami přehojnými. Mimo některé nepěkné stránky oplývá země ta hojností všeho. Po rýžových polích a po vrcholcích nádherných palm mnohdy poletuje běsně zhoubný orkán, a smečka tygrů přepadnuvši z nenadání ves, náhle ji mění v liduprázdnou poustku. Pěkné zátoky a chladivé proudy říčné lákají ku koupání, velevítanému a občerstvujícímu pod paprsky žhavého slunce meziobratníkového, než na dně jejich skryt jsa, číhá žravý alligator, v houštinách pak pobřežných kobry a brejlovců se zdržují, kteří hubí lid tou měrou, jako myši setbu polí. Vsi zbudovány jsou nejvíce na březích jezer, jichž hloubka zhusta mění se velikými přívaly, anebo na hrázích četných močárů. Veškerá krajina pokryta jest náplavou, povrch pak její stolu takorůž se podobá; vypínat se nejvýše 6-7 m. nad hladinou mořskou. Chtějíce poněkud znázorniti, kterak se usazuje náplava tamní, poslyšmež líčení Lyellova: „Skoro jest nemožným, podati aspoň přibližný obraz o obrovských změnách na povrchu půdy, které pokojně a nepozorovatelně řeka Ganga působí. Kdyby dva tisíce lodí, z nichž každá má 1400 tun bahna nákladu, v každou hodinu denní i noční za čtyři měsíce po řece k moři pluly, daly by moři jen tolik hmotných látek, kolik jich připlaví Ganga za čtyřměsíční své zátopy.“ Veškeren styk děje se po výtce vodní cestami. Po řece pojiždějí čluny všech tvarův i nejružnější podoby, tu a tam i parolodí, ač ne pravidelně, ježto plavba jejich závisí na přílivu. Některé řeky zvolna plynou, některé však svádějí rychlým proudem mohutný val vody, a nesčíslné menší struhy protékají všemi a polí. Severní část země skládá se po výtce z nesmírných močárův a jest obývána Hindy kasty nejnižší, kteří se byli usadili na malých výšinách, z bahna utvořených, a živí se lovem ryb i ptactva vodního, též rýží, kterou pěstují na sušších místech. Zrno její sije se a klidí na klamavém plovoucím povrchu,

který upomíná na plovoucí dýňové a melonové zahrady v jezeře kašmírském. Člověku poněkud těžšímu hrozí nebezpečení, že se proboří na tenké koře svrchních vrstev a že v bahnu utone. V životě svém vynikají tito poloudiví Hindové úplným opovrhováním vším pohodlím. Roje moskytů jako mraky poletují kolem nich a za deštiva provrtávají se jedovatí hadové poněkud vyschlou korou zemskou, na níž byli lidé své chýše zbudovali. Dobytku jest mnohdy po celé dni až po hrdlo ve vodě pobytí, po dva pak i po tři měsíce jest lidu i dobytku strádati nedostatkem vody a mrazivými bouřemi, což trvá až do konce května, jímž přestává doba zimní. Většinu obyvatelstva činí Mahomedáné, než nezdá se, že náboženství patrně působí v povahu jejich, nebo podvod, křivá přísaha a šalby všeho druhu jsou denními událostmi mezi nimi. Vůbec pak jsou svárliví a hubiví, ba mnohdy sváříce se, vrhají oheň i na chrámy protivníků svých. Práce jim není téměř ani třeba, ježto půda sama přeúrodná jest, lid tudíž upadá v lenost, která mnohdy přechází v holou nečinnost. Dostí podivno jest, že lid tamní při nesmírném takorba bohatství půdy své nemá jmění žádného; nikdo zajisté nenamáhá se výživou a spořivostí.\*)

Na březích Huglyje, západního to velikého ramene ganzského, jenž přes to, že umělými prostředky chráněn jest proti zabahnění, přece plavbě veliká nebezpečení klade, v krajině velice nezdravé rozléhá se Kalkutta, nádherné hlavní město říše indobritské, 165 km. od moře vzdálené, 0·2 □ Mm. plochy pokrývající, v němž více než 600.000 lidí obývá.

Kalkutta (č. Kalkata) skládá se z města bílého a z města černého. Bílé město, v němž obývají vedle Evropanův i hojní tuzemci, má ráz naprosto evropský a jest protkáno krásnými i rovnými ulicemi. Aristokratická čtvrť Chowringhe (č. Čauringhi) chová v sobě nádherné paláce úředníků vládních a bohatých obchodníků. Naproti tomu černé město, v němž přebývá největší část obyvatelstva, než pramálo Evropanů, má pravý ráz měst východních, úzké, křivé a špinavé ulice, s částí vysoké ale i chatrné domy, po výtce však bídné chýše. Život kalkuttský nám líčí podrobně hraběnka Nosticová. Následkem nedostatku Evropanek žijí mnozí Angličané ze všech vrstev společenských v divokém manželství se ženami tuzemskými. Podivno jest, že ženy tyto doznávají se strany Hindů největšího opovržení, což zajisté neděje se z příčin mravných, ježto

\*) H. Beweridge: The district of Bakarganj. V Londýně 1876, 8°.

sňatek hindský jest po našich názorech pouhou jen souloží. Každý má žen, kolik se mu zlíbí, mnohdy pak činí se zřídné obchody, když muž z vyšší třídy pojme ženu z bohaté sice, než nižší třídy společenské; dát si zajisté čest, kterou prokazuje rodině své ženy, draze zaplatiti. Ba on ani nestará se o svou choť, neběře ji do domu svého a ponechává jí příbuzným; obchod ten zhusta se opakuje, při čemž muž od ženy jedné k jiné jde, bez starosti žije. Že Hindové opovrhují ženami, které s Evropany žijí, vyplývá z před-



Spalování mrtvol v Kalkuttě.

sudků kastovních proti mužům do kast nenáležícím, což stihá i potomstvo nerovných snětí těch. Ba Hindové poloukastami takto vznikajícími ještě více opovrhují, než bílými otci samými. Podivný pak úkaz naskytuje se tím, že dívky, z manželství Evropanů se ženami hindskými poslé, přírodou i fysicky i mravně příliš málo nadány jsou. Ač oba rodičové náležejí k čeledi indoevropské, ač muži britští neobyčejnými přednostmi těla se označují a ženy hindské obyčejně velmi krásny bývají, přece naskytuje se u dítek ze smíšených manželství opak i bývají obyčejně velice ošklivý. Duševních

schopností naprosto sice nepohřešují a snadno se učí, než nikdy ne důkladně a vytrvalostí nemajíce bývají nespolehlivými. Po matkách svých zdá se, že jediné lhavost dědí; tato náklonnost spočívá v povaze tuzemců bohužel příliš hluboko a zatemňuje mnohé jejich dobré a chvalitebné vlastnosti. Dítka ze smíšených manželstev požívají vychování zajisté pečlivého, než výsledky jeho vůbec lze nazvati neuspokojivými. Fysickému rozvoji dítek evropských jest podnět evropské škodlivé po míru největší; až do osmého i desátého roku na pohled zkvétají a zdravím bují; pak počínají pozbývati svěží barvy, bledostí polévá se obličej jejich, svaly a údy jejich ztrácejí pružnosti a bez příznaků nějaké choroby zmírají, jako květiny ve skleníku bez světla a vzduchu. Z dítek angloindských, v Evropě odchovaných, vracejí se jinoši 18—20letí do Indie, kdež vstupují do služeb občanských i vojenských, anebo do soukromých závodův a v brzce stkvělého postavení se domáhají. Dívky navracejí se v 15—17 letech, když byly dorostly v mladé dámy rodičům téměř neznámé, a ihned obklopeny bývají nápadníky. Po nějaké době opouštějí dům otcovský a vládnou u krbu svého, načež jako matky trpí týmž dítek odcizováním. Takým pak způsobem volní se bezděky v Indii páska, která ve vlasti tuze a úzce spojuje rodiny anglické. Jen málokterým rodinám jest práno, brzkým návratem vzdáti se bolestného rozloučení. \*)

Mimo Kalkuttu položeno jest ještě v obústí ganzském nad Huglyjem francouzské město Čandernagore se 32.000 obyv., východněji pak, zeměpisně spíše na půdě zadoindské, nejdůležitější obchodní město bengálské Čittagong čili Islamabad. Po jistotu míru náleží k Zadní Indii i poříčí mohutné Brahmaputry, která splývá s Gangou a tak činí největší Delta na světě. Brahmaputra protéká východním Bengálskem směrem téměř severojižním, výše však velice zahýbá se k východu. Tamť prostírá se krajina Assam, která v pravdě zaujímá pouze údolí řeky Brahmaputry. Veletok ubírá se v Assamu směrem téměř z východu k západu, a na březích jeho vypínají se pahorkové skupiny, zvané Garo, Khasia a Naga, v nichž obývají soujmenní diví kmenové. Pahorky ty činí také jižní hranici assamskou. Svrchovanost britská nad horskými kmeny tamními není dosti utvrzena, posud pak činí horalé hojné překážky Evropanům, kteří za příčinou pěstování čaje v Assamu usaditi se chtějí. Nejdůležitějším místem severoassamským jest Su-

\*) Hraběnka Nosticová: Helfer's Reisen. II. díl, str. 28—72.

díja, v jehož okolí pojímá Brahmaputra důležitou pobočku svou Brahmakund, z východu přichozí, kdežto Dihong, ze severu z Tibetu se valící, úzkými soutkami lože si razí. Po dlouhou dobu pokládán byl Brahmakund za zřídelný tok Brahmaputry, novějšími pak objevy prokázáno, že horní tok veletoku činí Dihong, jenž v Tibetě sluje Yaru-zang-bo-tsiu čili z krátka Sangpo. Údolí dihongské táhne se směrem severojižním i lze je pokládati za východní hranici indské Himalaje. Cestami indských panditů téměř na jisto bylo objeveno, že jest Dihong pokračováním Sangpovým, který pramení se maličko od vrchoviska sindského a sadledzského, na severním úpatí himalajském, a pak plyne směrem západovýchodním. Má tudíž tok Brahmaputry podobu s obrovským S. Část její, Dihongem zvaná, odděluje západní divokou hornatinu slojskou, která jest ještě částkou vysočiny himalajské a již Angličané Aborem nazývají, od východních hor Nahongských (Angličanům Mišmi slujících).

Bengálské poríčí Brahmaputry, zejména v Assamu, podobá se rozlehlé nížině, nescísnými řekami protékané a na severu, na východě a na jihu vysokými horami obklopené. Jednotvárný vid roviny ruší jednotlivá přívrší, která se tu a tam příkře vypínají z nížin okolních, nekonečné pralesy a rozsáhlé prerie. Snad žádná země o téže velikosti nevyrovná se Bengálsku množstvím svých řek, neboť čítá se jednašedesát řek nejznamenitějších, k nimž se také přičítá Brahmaputra, a všechny řeky ty spojeny jsou mezi sebou přehustou sítí poboček svých. Země tudíž má vláhy s dostatek a jest z nejúrodnějších krajín indských. Podnebí jest vlhké a dusné, jelikož husté lesy překáží hojnější výměně vzduchu, vůbec pak nezdravé, ježto deštivo tam mnohem déle trvá, než kdekolivěk v Indii; počíná se v březnu a končí se v polovici listopadu, tak že krajiny níže na březích řek položené často déle osmi měsíců vodou zatopeny bývají. Srozumívá se ovšem, že ohromné to množství vody jenom zvolna se odpařuje a tak naplňuje se vzduch škodlivými výpary, které způsobují zimnici, úplavici a jiné nakažlivé nemoci. V době deštiva zuří v Assamu pustošivé bouře i způsobují často nesmírnou škodu v sadech tamních. Vzácnými nejsou ani zeměřesení. Příjemnější pohoda jest za doby chladné, která trvá od konce listopadu až do počátku února, a hodila by se k zotavení Evropanů, než husté mlhy, po půlnoci vystupující a až do jedenácté hodiny dopolední obzor neprostupným závojem zahalující, nezdravou činí i krátkou dobu tu. Méně jimi trpí místa výše položená, nad nimiž mocnější větřík vane. Na štěstí ušetřen jest Assam žhavých a pra-

žících větrů, které v květnu a s počátku června vanou v jižních a v západních částkách Indie. Z plodin má Assam nejvíce uhlí. Železo vyskytuje se hojně a jest výborné jakosti, assamští pak kováři velmi zručně ocelují nože a zbraně, také jest množství sirnatých a solných pramenů, ba sůl assamská prý jest lepší než sůl z Bengálska přivážená. Reky z hor se řítící chovají v písku svém a v naplaveninách více méně zlatého písku, jež tuzemci na sklonku deštiva horlivě jslují. Výše položená část země má nevyčerpatelné zdroje petroleje. Dříve pěstovali Assamští opia se svou potřebu, čehož ovšem ubylo, když Angličané veškeren obchod s opiem zmonopolisovali. Na bažinatých „pothárech“, t. j. krajích vodou zaplavených, které mnohdy na míle daleko se táhnou travnatým územím, daří se rýže v hojnosti převeliké. Na místech sušších daří se tabák a bavlna v hojnosti takové, že se značná část tabáku a bavlny vyváží. Nejutěšeněji květvá hedvábnictvo. Bourci krmí se zvláště listím stromu „sum“ zvaného. Veliká jest také hojnost jantaru, slonoviny, rohů všeho druhu a koží bůvolích, tygřích i jeleních. Nejprzednější však plodinou jest čaj, jež Assamští jsou znali ještě před příchodem Angličanův a jako léku užívali. Přehojná a velmi rozmanitá jest zvířena. V lesích a na horách žijí divocí slonové, kteří pobíhají někdy jednotlivě, častěji však ve stádech, jimž vévodí nejstarší a nejsilnější samec, Assamskými „gunda“ nazývaný. Mnohdy způsobují v sadech a v rýžovištích škody nevypravitelné. V odlehlějších lesích a blízko bažin zdržuje se nosorožec. Tygry a levharty, kteří mezi tuzemci a stády jejich strašně rádí, jest Assam takorčka přeplněn. Na všech stranách vyskytují se také medvědi, divocí bůvolové a kanci. Velmi škodliví jsou šakalové a divoké kočky. Srnci a různí druhové jelenovitých popásají se v prériích, za chladného pak počásí, když tráva jest sežena, podnikají se na zvířata ta rozsáhlé hony. Ze všech končin indských má Assam nejvíce jedovatých hadů, štírů, stonožek i jiných živočichů, jako pijavek a všekazů, k nimž se druží potkani, žáby a moskytové. Všichni tito živokové přebývají v domech pospolu s člověkem a stávají se jemu přecasto nepohodlnými a nemilými hosti. V lesích mimo to potulují se opice, orli, papoušci, sokoli, supi a jiné ptactvo. Rybářství provozuje se měrou velikou; řeky chovají v sobě veškery druhy ryb, které tuzemci rádí pojídají. Obyvatelstva nynějšího není více než jeden million, i skládá se z Hindů, z Mohamedánů, z přistěhovaých Bengálcův a z některých divých kmenů, kteří jsou potomky tuzemského praobyvatelstva. Vůbec mluví se jazykem assamským, příbuzným sanskritu, který se velice



HONBA NA TYGRY.

podobá jazyku bengálskému. Mohamedáné vedlé toho mluví jazykem Urdu zvaným, když pak vláda jala se zakládati školy, rozšířila se i známost jazyka anglického. Assamští (Assamesové čili Ahomové, jakož jsou se dříve nazývali) jsou těla krásného i ztepile urostlého, pleti bílé, velice učenliví i intelligentní. \*)

Jižně nížiny bengálské vypíná se vysočina dekkanská, 600 až 800 m. průměrem vysoká, která se k jihu znenáhla zúžuje a nabývá podoby trojúhelníka. Severní její okraj činí neschůdné pohoří vindhyjské, jehož druhohorní pískovce pokračují do Bandelkanda. Vindhya vypíná se až do výše 2000 m. a na jižním úpatí jejím prýští se Šon, který směrem severovýchodním ku Ganze plyne, a Narbada čili Narbuda, směrem opačným dospívající moře arabského. Souběžně s Narbadou plyne Tapti, jenž se maličko jižněji u Surata do moře vlévá. Vrchoviska těchto řek položena jsou v hornatině, kdež se vypíná hojnost turní a pásem horských, a v té krajině divů plné naskytují se pospolu velmi různé druhy živočišné i bylinné. Hvozdy salové dotýkají se přímo lesů tekových, ač jinde se pohromadě nevyskytují, a uprostřed lesů salových vyskytují se v hojnosti velicí jeleni a hojnost džunglového ptactva.

Hojnost přírodních krás naskytuje se v širém a dobře vzdělaném údolí Narbadině. Myslemež si mocnou řeku, na třetinu přirozené své šíře stěsnanou, která šumí o trati asi 3 km. dlouhé mezi bělostkvoucími stěnami mramorovými. Stěny ty jsou vysoký asi 30 m. a na některých místech vyskytuje se v nich sloj temně-zeleného nebo černého kamene sopečného, jenž se v příkrou protivu staví bílé barvě mramoru. Pouť narbadským údolím jest velice zajímavá. Podnebí jest výborné a zjevy krajinné s výrobky přírody i rukou lidských velice zajímají nás. Z říše bylinné vyniká zejména mhova, jeden z nejužitečnějších planých stromů; květ jeho lze pojídati a vyrábějí z něho nejvíce opojné nápoje. Také pantheističtí Gondové přinášejí jej za obět nesčíslným božstvům svým. Gondové jsou poldivný lid, jenž pracuje z větší části v uhelných báních údolí narbadského i v údolích poboček řeky té; neobyčejna jest odvaha jejich, s kterou vnikají do nitra země, při čemž důležitým činitelem jest pantheistické učení jejich. Již z mládí svého domnívá se Gonda, že jest každá skála, každá řeka i všeliká jeskyně obydlím nějakého ducha, jehož usmíření třeba, aby člověku neškodil, nechat i způsobem nejjednodušším. Z té příčiny dotýká se Gonda zprva suříkového ka-

\*) Oscar Flex: Pflanzenleben in Indien. V Berlíně 1873, 8°, str. 2—6.

mene, ježž chce právě malou částkou prachu na tisíc kusů rozdrobiti, klade naň drobet rýže a mhouvrou šťávu v ořechové skořápce, a tím jest usmířen duch v kameni tlící a dovoluje prostému ctiteli svému, ať si oběře z božského sídla kamene, kolik se mu zlíbí. Velice krásny jsou hory mahadejské čili hory „velikého boha“ mezi Narbadou a Taptijem, a jako svaté jsou uctívány. Veškero pásmo zasvěceno jest Sivovi, a mezi nejvyššími štíty horskými ukryta jest posvátná jeskyně, k níž putovati jest všelikému pravověrnému Hindovi aspoň jednou v žití jeho. Pouti ty poskytují neobyčejného vidu; na všech cestách k jeskyni sbírají se zástupy lidu, tak pestré jako zástupy, které se kupí kolem slavných Ghatů benareských, za jiných však dob nedovolují přístupu k jeskyni podlé domnění lidu šelmy, šotkové a ukrutné nemoci. Hned za Džilpou, nejzazší to vsí v rovině, počínají se džungle; než krajina častěji se mění, jakmile jsme byli nastoupili pouť do hor. Urazivše 22 km. cesty staneme na pohorské rovině pečmarrijské (Puchmurrée), která se podobá krásnému anglickému milosadu a mezerami mezi stromy pozírají na nás tři osamělé štíty horské. Středním z nich jest štít Mahadeo, jenž se pokládá za pravé obydlí boha; po pravé straně podobaje se baště obrovské tvrze, vypíná se srázný čtyrboký Čauradeo, z levé pak strany zasmužile pohlízí příkrý Dhupgarh, nejvyšším jsa bodem veškery hornatiny středoindské. Cesta, po níž se vychází, dosti mírně do výše vystoupá, než na všech stranách ostatních srázný a příkrý jsou okraje planiny. Východního průsmyku vůbec nedotkla se noha soumaru. Z planiny samé jest rozhled přerozkosný: na jižní straně mahadejské hory dlouhá řada rozeklaných úskalí, řady lesnatých hor, bez ladu vedle sebe nakupených, tmavorudé útvary pískovcové, které činí příjemnou protivu se zelenými lesy bambovými, nad nimiž se vypínají, na východě pak úbočí skalné, 620 m. vysoké, jež po dlouhých zelených patrech spadá do velikého lesnatého údolí. Toť veliký les sal! Na pokraji rozlehlé planiny viděti jest tajuplné i hrozné rokle, z nichž rokle Džambo-Durp za zvláště posvátnou se pokládá. V nesmírných lesích žije ušlechtilý bison a „sambar“, král ssavců mnohokopytných. Tygr zřídka se objevuje na planině, těž tak medvěd; hojnější jsou pardalové. \*)

Západní kraj vysočiny dekkanské činí dlouhé pásmo západních Ghatů (t. j. průsmyků), které počínají při ústí údolí khandeš-

\*) J. Forsyth: The Highlands of Central India: notes on their forests and wild tribes, natural history and sports. V Londýně 1871, 8°.

ského, pokračují souběžně s mořem jako řada klikatých a rozsochatých vrcholků a Mahabaleshvarem výše 1500 m. nad mořem se dopínají. Ve skladu Ghatů převládá rula, která v Dharwaru spočívá na druhohorních pískovcích. Jako všeliká pohoří pobřežní, sklánějí se i Ghaty zvolna na stranu suchozemskou k vysočině dekkanské a příkře k úzkému pomoří, čínice při tom některá patra velmi pečlivě vzdělaná. Na nižších patrech daří se pepř, betel, cukrová třtina a palma kokosová; výše rostou lesy tekové se dřívím téměř nezničitelným (*Tectonia grandis* L.) a ještě výše počínají se vzácné lesy soudálové a ebenové. Krátké říčky spouštějí se po hojných slapích k moři. Na západním pak pomoří leží na malém ostrůvku v nezdravém podnebí město Bombay se 650.000 obyv., z nichž jest 400.000 Hindů, 140.000 Moslimů, 50.000 Parsů (potomků starých Peršanů, kteří podnes oheň uctívají) a 25.000 Indoportugalců. Bombay jest z nejdůležitějších přístavných měst v Indii, zejména pro obchod s Evropou. Na pobřeží malabarském, jakož nazýváme západní pobřeží dekkanské, jsou ještě tyto osady: portugalské město Goa se svým územím, Mangalore a francouzské město Mahé.

Západní Ghaty končí se v jihu Modrými Horami čili Horami Nilagirskými (č. -džir-), které majíce příjemné a zdravé podnebí, za našich dob stávají se oblíbeným útlkem Evropanů v Indii osedlých. Nejvyšším bodem jejich jest Dodabetta (2500 m.), jenž do nedávna jmín byl za nejvyšší vrchol jižní Indie, vůbec pak podobají se příčné závoře, která spojuje Západní Ghaty s východním soujmeným pásmem; na jižní straně končí se skalnatým cípkem Gapem, pouze 130 m. vysokým.

Tuzemci nilagirští dělí se ve čtyři nebo ve pět kmenů, kteří se liší nejen od Hindů rovinných, nýbrž i mezi sebou. Jeden z kmenů těch podobá se velice mravy a životem svým Cikánům našim, má však stálá obydlí; náboženství neznají kmenové ti snad ani dle jména, věříce pouze v kouzla a v čáry. Z jiných kmenů živí se Todové výlučně chovem dobytka;\*) nejčetnější a nejvzdělanější kmen čítá asi 20.000 hlav a živí se orbou.

Jižně Gapa výše dotčeného vypíná se osamělá výsočina kardamská, kterou se končí v jihu trojúhelník indský; vrcholky její dopínají se až do výše 2900 m., nejjižnějším pak cípkem jejím jest mys Komoriu (téměř na 8° s. š.). V horách anamallských,

\*) Vilém E. Marshall: A phrenologist amongst the Todas; or the study of a primitive tribe in South India: history, character, customs, religion, infanticide, polyandry, language. V Londýně 1873, 8°.

kteřé jsou částkou vysočiny kardamské, vypíná se nejvyšší vrcholek jižní Indie. Na západní straně oddalují se hory ty poněkud od moře, čímž vzniká při moři krajina Trawankore. Naproti jižnímu pomorí indskému rozkládá se veliký i hornatý ostrov Ceylon, jež od souše oddělují toliko zátoka manaarská a průliv Palksův. Pobřeží počínající severně od Palksova průlivu, písčné i přístavů prosté, sluje pobřežím koromandalským a má šíře 70—200 km. Podnebí krajín při bengálském zálivu jest uad míru nezdrávo a když vane severovýchodní monsun (od října do dubna), není lze lodem ani přistáti. Za dešťův a bouří uprostřed dubna dostavuje se monsun jihozápadní, jenž ničí veškeru vegetaci. Tamť jsou francouzské osady Karikal (62.000 obyv.) a Pondichéry (č. Po'dišery, 124.000 obyv.), a britské hlavní město na pobřeží koromandalském Madras, který čítaje 430.000 obyv., jest přes velmi nepříznivou polohu svou předěležitým tržištěm. Madras velice trpí monsuny; když vane monsun severovýchodní, není lze žádnému člunu přistáti v rejdě tamní — přístavu Madras nemá —, chce-li ujíti ztroskotání, a za jiných dob plují obávaným „Surfem“ pouze „massuly“ čili čluny rybářské.

Opodál východního pobřeží vypínají se Ghaty Východní, číníce nízký toliko kraj vysočiny vnitrodekkanské; nemajíť ani té výše, ani nejsou tak příkry na úbočích svých, jako soujmený hřbet západní. Na hojných místech prorvány jsou údolními řek, které z Dekkana ku bengálskému zálivu plynou, a po výtce mohutnými jsou tepnami proti západním krátkým ručejím. Vysočina dekkanská má na povrchu svém podobu rozvlněné roviny, 450—800 m. nad mořem zvýšené, na níž četná přívrší a jednotlivé kupy se vypínají. V severní části jest divoka, lesnata, hornata a hustými džunglemi porostlá. Rovina sama sklání se zvolna ze západu k východu, tak že řeky, které vyvěrají na východním úbočí Západních Ghatů, prolamují se Ghaty Východními a vylévají se do zálivu bengálského. Nejjižnější z nich jest Kaveri, načež směrem severním sledující, dostihneme více jiných řek, jako Tirunkodžilur, Palar, Pennu, valnou Krišnu čili Kistnu, Godavari a Mahanadi. Tropický žár mírní vysoká poloha vysočiny dekkanská, která má tudíž zdravé a příjemné poduebí, v němž daří se téměř všechny plodiny indské. Na pomezí severovýchodním, tam kdež Dekkan Bengálska se dotýká, severně Mahanadije, počíná nesmírný prales, jenž doléhá až téměř po Delta ganzské. V něm obývají suroví ještě horalé; pobřežní krajina sluje Orisson.

Názory mnohých o obyvatelstvu předindském jsou dosti pleteny. Z pravidla domnívají se mnozí, že obyvatelstvo Přední Indie činí živel sourodý, než v pravdě nemá žádná země na světě obyvatelstvo tak smíšené, rozdílů kmenovými, mluvou a vzděláním rozrůzněné, jako požehnaný polouostrov jihoasijský. Vedlé vzdělaného Evropana a vedlé filosofsky osvíceného Hinda vyskytují se v Indii i divoši nejsurovější. Dle právě ukončeného sčítání lidu čítá Přední Indie 240,726.193 hlav, veškero pak obyvatelstvo, přistěhovalé Evropany vyjímajíc, rozpadá se ve dvě plemena různá, arijské Hindy a a v národy dravidské. Kmenové dravidští jsou beze vší pochyby zbytky indského praobyvatelstva, které mezi l. 2000 až 1500 př. Kr. podlehlu přemoci přistěhovalých Hindův a z veliké části do jižních končin bylo zatlačeno, při čemž ovšem obě plemena jsou se hojně pomíchala. Hindové po dnešní den obývají pouze na severních nížinách mezi Sindem a údolím Brahmaputry. Veškeren Dekkan i s hornatinami nitrozemskými jest vlastí Dravidův. Obě plemena však nečiní nijak celek sourodý, nýbrž rozpadají se ve veliký počet různých kmenův, o jichž životě a vzdělanosti ve případech mnohých jen málo poučení jsme



Hindu.

Friedrich Müller se stanoviska národopisného a kulturně historického liší mezi arijskými Hindy tři kmeny: 1. kmeny v severozápadních hornatých částech, 2. arijské obyvatele nížin (nedobře Hindy zvané) a 3. Cikány. Ku kmenům severozápadním náležejí výše již dotčení Dardové a Kafirští Siya-Pošové. Hindové však dělí se i jazykem i společností ve více skupin. Jazykem liší se od Hindův obyvatelé kašmírští, jichž mluvou, Kašmíri zvanou, hovoří asi tři mill. lidí. S kašmírštinou sousedí okres jazyků pentšabských (Pandžabi) mezi Sindem a Sadledžem, dotýkající se v jihu Multana, jimiž mluví 16 mill. lidí. Pentšabština splývá v jihu a na jihovýchodě

s jazyky středoinduckými, jimž říká se Hindi, a jimiž s mnohými ovšem rozdílů a změnami mluví 61 mill. lidí. Předním nářečím této skupiny, jehož se užívá nejvíce ve stycích veřejných, jest nářečí Urdu čili Hindostani; nářečím tím, hojně promíchaným živly perskoarabskými, hovoří veškerí Mohamedáné střední Indie, za našich pak dob rozšířilo se po všem polouostrově. V dolním Posindí od Multana až k moři mluví dva mill. lidí jazykem Sindhi zvaným. Na jižní straně pohoří aravullijského splývá Sindhi s jazykem gudžeratským (Gudžerati), který jest rozšířen až po jižní úbočí vindhyjská, vůbec pak s ním rozpráví 6 mill. lidí. Jižně odtud až po Čota Nagpur na východě a po Gou na pobřeží západním hovoří 10 mill. lidí jazykem marathským (Marathi). Mezi Parniou a Dinadžpurem stýká se Hindi s mluvou bengálskou (Bangali), kterou se smlouvá 22½ mill. lidí, a jejíž okres prostírá se podél Himalaye až do Assama. Vedlejšími nářečímí jsou: Oriya (2 mill.), Assami, bengálské to podřečí, jímž hovoří asi million lidí, a Nepali. Tudíž ze 240 mill. obyvatel rozpráví toliko asi 125 mill. nářečímí a jazyky arijskými; téměř polovice všeho obyvatelstva náleží plemeni dravidskému.

Hindové arijští dělí se dále v tyto kasty: ve Brahmany, kteří jsou nyní po vší Indii rozptýleni i liší se vzděláním svým patrně od lidu ostatního. Ze všech Hindů podrželi oni nejlépe ráz čeledi středomořské, a z pravidla označují se jemným oním typem, jemuž obdivujeme se u nesmíšených členů té čeledi. Někdejší třída vojinů čili Kšatryů z veliké části vymizela. Za zbytky její lze pokládati Džaty v severozápadních částech země, Radžputy, kteří jsou potomky původních výbojců hindustanských, nyní však živíce se orbou, znenáhla mizejí; příčinu úkazu toho jednak v tom hledati jest, že se mísí s vrstvami jinými a že u velikém množství vraždí novorozenátka svá ženského pohlaví. Přebývají pak v severovýchodních krajích pentšabských, v okresích džamujském a kangrském, v hornaté Simle, pak ve východněji položeném Audě, v Azimgharu a ve Ghazipuru, posléze v severozápadní části Bundelkhandy, v Malvě a v Udeipuru. Střed moci jejich činí tak řečené státy radžputské, kdež nejsou však Radžputové většinou obyvatelstva, nýbrž Džatové. K téže kastě počítají se také: Kurmijové čili Kunbijové ve středních a ve východních částech tak řečených severozápadních krajů; Gudžarové, nepokojný kmen pastýřský v pahorkatinách kašmírských, zvláště pak ve Gudžerátě, Ahirové, pastýřové ve krajích Radžputy a Brahmany osazených, Gvalové v Bengálsku a v Orisse, Khatrijové, kteří zachovali i jméno někdejší kasty vojenské, nyní pak provozují

obchod v Pentšabě a ve východním Afghanistaně; jim podoben jest velmi četný kmen Baniyů (Bani, Baniamen) ve pravém Hindustaně a v jižních končinách. Vnějškem svým liší se velice i Khatriové i Baniyové od Brahmánů. Po vsí zemi rozptýleni jsou Kajasthové (Kajath, Kaith), lid sice nižšího urození, temné pleti a sličné postavy, než vynikající obratností a vzděláním svým. Z nich zajisté pošlo nejvíce nynějších učencův indských, a ve všech důležitých úřadech s nimi se shledáváme. Kasty řemeslníků neliší se hrubě a mají téměř ve všech částech země typ týž. Naproti tomu



Cestovní vůz Hindův.

patrně se liší kasty porobův. Ovšem není jich v severozápadních končinách pohorských, kdež nebylo podmaněného obyvatelstva tuzemského. K porobům čili Pariům přičítají se Domové, Čangarové, Čamarové i j. \*)

Nynější Hindové přiznávají se k Hinduismu, který se toliko podobá někdejší nauce brahmánské. Z védského náboženství zachovaly se sotva některé védské verše a rčení, jež kněží odříkajíce, naprosto jim nerozumějí. Ve středu této společnosti náboženské,

\*) F. Müller: Allgem. Ethnographie, str. 457—463.

kteřá podnes po kněžích svých brahmánskou nazývána býti chce, vyskytují se mnohé sekty, mnohé tytýž i zvrhlé. Důstojností lidskou nejvíce opovrhují Aghorijové čili Aghor-Pantové, kteří aspoň po jméně za učitele se pokládají; nezřídka přidávají se k nim i sami Brahmánové. Kdož zachoval si dobrý názor o Hinduismu, nechať uváží slova tato: „S Aghoriji zhusta se setkáváme na Ghatech benareských, někdy také v jiných částech Indie, ba i v Assamu. Oni jsou lidožrouty a domnívají se, že není u věcech vůbec rozdílu žádného a že všechny rozdíly jsou pouhým důsledkem předsudků. Rána a udeření jsou jim rovněž tak lhostejny jako požehnání. Oni chodí in puris naturalibus, lebku lidskou v ruce nosíce, z níž ohlodali zahnílé maso a oči i mozek prsty byli vybrali; z lebky té popíjí pak pálenku, mléko nebo vodu shnilou. Pokrmem jim jest, co byli našli, hnijící mrtvola, zdechlina, vařené maso, ano i výkal. Aghori budí zajisté úžas a opovržení, máje zpečený vlas plsti podobný, oči krvorudé a tělo plné hmyzu a nečistoty; podobát se spíše vlku než člověku. Hindu má jej však u veliké vážnosti a žádný neodvází se ode dveří jej zapudit. Oni činí nejhorší vrstvu četné luzy posvátného města Benaresa a neštítí se žádného zločinu.“\*) Nejrozšířenější však z náboženských společností hindských jsou ctitelé Šivovi a Višnovi. Oběma společnostmi označují se protivné stupně pojmání náboženského, které se u lidí vždy vyskytovaly a i nadále vyskytovati budou. Vaišnava k bohu pohlížeje, od něho jako od původce všeho dobra vše očekává, Šaiva pak domnívá se, že téhož účelu dojde člověk sám sebou a skrze skutky své. Toť jsou rozdíly hlavní, vedlé nichž však obě sekty mají mnoho společného. Vůbec lze říci: „Hinduism není obnovením učení staroindského, nýbrž udržuje je. Onť těžil ze všech pověr, nechať byly i sebe hrubší, nemravnější i zločinnější, každou pak z nich opatřiv pokladem filosofským, opatřil i pravým rázem, při tom mezi všemi zřídil solidarnost, která nedopouští, aby jen jediný bod povalen býti mohl. Hinduism nejen že uznal rozdíly kastovní a kmenové, nýbrž dodal jim ještě i zvláštní oprávněnosti, tak že po jistou stránku až ustrnuly; následek toho jest, že v některé vsi indské různé kasty žijí vedlé sebe, majíce méně společných zájmů, myšlének a pocitů, nežli ku př. Němci a Francouzové. Tím stává se vlastenectví a národní vědomí po našem

---

\*) The People of India; a Series of Photographic Illustrations, with Descriptive Letter-press, of the Races and Tribes of Hindustan. Originally prepared under the authority of the Gouvernement of India etc. Edited by the J. Forbes Watson and J. W. Kaye. Vols I and II. London, Allen.

názoru naprosto nemožným, pokud Hinduism existuje.“ Jinak však spočívají nauky hindujské na přesném podkladě filosofském, obsahují v sobě mnohé vzácné zásady mravné, nařizují svým přívržencům zachovávat mnohé ctnosti společenské a mají v sobě mnohou podobnost s křesťanstvím.\*)

Plémě dravidské v Indii dělí se se stanoviska ethnografického ve dva, a připočteme-li k němu ceylonské domorodce, ve tři kmeny národní, naprosto mezi sebou se lišící, totiž ve kmen severoindský čili mundský, ve kmen jihoindský čili pravý dravidský a v obyvatele ceylonské čili Singhalesy. Původní mravy a zvyky své zachovali pouze kmenové mundští a nilagirští, vzdělání vůbec prostí; ostatní kmenové přijavše arijskou vzdělanost, zaměnili tím i původní řády své. Veškerý jazyky dravidské dlužno řaditi mezi jazyky přípínavé, což se objevuje i při jazycích urálsko-altajských; někteří badatelé chtěli z toho dovozovati genealogickou příbuznost obou skupin, které však naprosto není.

Ku kmeni mundskému náležejí nevzdělaní horští kmenové ve vysočině čota-nag-purské, severozápadně od Kalkuťty, kteří se nazývají úhrnně Kolh. Počítají se k nim Santalové čili Sonthalové, Kolhové Singhbumští (Larka-Kolh čili Ho), Bhumidžové a tak zvaní Munda-Kolhové. Naproti tomu není lze přičítati ke skupině té Urau-Kolhův a Radžmahal-Kolhů, kteří splývají s kmenem dravidským.\*\*)

Polodivý lid tento obírá se již orbou a věří ve preveliký počet duchů čili „bongů“, v kouzla, v čáry a v čarodějky, které lze jistým způsobem usmrtiti a ze země vypuditi. Viděti z toho, že lidský duch na všech místech trpí týmiž vidinami a domysly. Mezi Kolhy šíří křesťanské učení evangeličtí misijnáři, i založili již hojný počet osad křesťanských. Vedlé Kolhů jsou velmi rozšířeni mezi kmeny mundskými Bhillové; obývají pak v lesích na vyšinách, které lemují břehy řek Taptije, Narbady a Mahy, a jsou kmenem velice pomíseným, který po výtce přijal zvyky a řeč lidu, mezi nímž se byl usadil.\*\*\*)

Merové čili Mhairové jsou osazeni v horách aravullijských, kdež si hledí orby; Minové s nimi blízce spříznění obývají v hornatém pásmě, které od Adžmira ku Džamuně spěje.

\*) John Robson: Hinduism and relations to Christianity. V Edinburce 1874, 8°.

\*\*) L. Nottrott: Die Gosznersche Mission unter den Kolha. Bilder aus dem Missionsleben. V Dobrosoli 1874, 8°.

\*\*\*) Viz „Globus“ XXI. díl, str. 193—198.

Kmen dravidský rozpadá se v deset oddělení, jazykem se různících: 1. ve Tamuly čili Tamily, kteří jsou ze všech Dravidů nejpodnikavější a nejvzdělanější; přebývají v tak zvaném Karnatiku, totiž v podhůří Východních Ghatův od Palikata až po mys Komorin a ve vysočině k němu přiléhající. K Tamulům náleží také dělnické obyvatelstvo severního a severozápadního Ceylonu, pak i po výtce Klingové čili Kalingové, kteří se vyskytují ve přístavných městech zadoindských a na malajském mnohoostroví, posléze diví kmenové Irularův a Kurumbarů v horách nilagirských. 2. Telingové čili Telugu od Palikata až po Gendžam na pomorí zálivu bengálského. 3. Kanaresové (Kannadi, Karnata) v Maisuře a v Kanaře, k nimž po stránce jazykové připočítí jest i divé Kotary i Kohatary a Badagary (Burgher) v lesích nilagirských, pak i nevzdělané naprosto Kurgy (Kodugu) v Západních Ghatech. 4. Malabarové čili Malayalové na pobřeží malabarském od Mangalora až po Trivandram. 5. Vymírající již Tulové (Tuluva) na malé části pobřeží kolem Mangalora. 6. Todové (Tuda, Tudavar) v horách nilagirských. 7. Gondové v krajích mezi Godavarijem, jeho pobočkami Vainem a Indravatijem a horami gondvanskými v jižním pohoří Narbadině. 8. Krvelační Khondové čili Ku, kteří ještě bůžkům svým přinášejí lidské oběti; přebývají jižně od řeky Mahanadije v lesnatých pahorkatinách oriských. \*) 9. Výše již dotčení Uraové a Radžamal-Kolhové. 10. Posléze Brahuiové v Beludžistaně.

Praobyvatelstvo ceylonské jest též částkou kmene dravidského, čehož důkazem jsou základy řeči jeho, Elu zvané. Než prodlením dob byli se Singhalesové velice pomísili s Indy ze souše příchozími. Původní rás zachovali jen malí zbytkové, zejména tak řečení Veddahové či Beddové, kteří obývají ve hvozdech veddarattských ve východní části ostrovní. \*\*) Veddové jsou lid nepatrných schopností. \*\*\*)

Ostrov Ceylon (č. Sé-) má podobu srdce nebo hrušky i čítá asi 2½ mill. obyv., kteří obývají na 633 □ Mm. Střed a část krajín jižních jsou hornatinou, s níž splývají ladné pahorkatiny, na severu šíří se rozlehlá nížina, na jihu pak dostupují jednotlivé pahorky až po samo moře. Průměrná výše hornatiny jest 1600 m. (Peduru Tallagalle, 2536 m.) a Samanella čili Štít Adamův některé však štíty vypínají se mnohem výše, jako Pedrotalagalla

\*) John Campbell: A personal narrative of thirteen years service amongst the wild tribes of Khondistan for the suppression of human sacrifice. V Londýně 1864, 9°.

\*\*) Fr. Müller: Allgem. Ethnographie. Str. 410—416.

\*\*\*) Ausland, 1876, čís. 15, str. 296—297.

(2250 m.), s něhož se naskytuje přerozkošná vyhlídka. Hornatina sama chová v sobě mnohé malebné krajiny, jest hojně ovlažena a má chladné podnebí. Pahorkatina jest úrodná a po výtce vzdělána, nížinu severní pokrývají rozsáhlé zelené plochy a skupiny palem kokosových. Z hojných plodin ceylonských vynikají vzácné draho-kamy, dýmanty a rubíny, železo, mangan, sůl a stkvělé perly. Bohatvím plodin rostlinných nepředčí však Ceylon žádná země na světě. Vedle různých druhův užitečných dřev daří se pepř, bavlna, káva a skořice. Hlavní město Kolambo (Colombo) položeno jest na východním pobřeží, i vede z něho železnice do nitrozemského města Kandyje. Na jižním pobřeží jest nejdůležitější přístav ostrovský Point de Galle.

Mimo Ceylon má Přední Indie velmi málo ostrovů. Na pobřeží vůbec ostrovů není, ve větší pak vzdálenosti naskytují se pouze jednotlivá souostroví, která po povaze jejich k Indii připočítati jest. Jsou to na západě, opodál pobřeží malabarského, Lakkadivy a jižněji od nich položené Maledivy. Lakkadivy jsou útesy korálové, mnohdy jen pouhé skály, a čítá se jich asi 14.000, dělí pak se ve 20 skupin. Obývá na nich asi 10.000 Indoarabů; jedinou plodinou jest palma kokosová, na pobřežích pak vyskytuje se druh mušlí, kauri zvaný, jehož se na východě místo drobných peněz užívá. Maledivy jsou také ostrovy korálové a činí dlouhou řadu 12—15.000 ostrovů, z nichž pouze 50 jest obydleno. Plodiny jejich jsou též jako na Lakkadivách, obyvatelstva však jest mnohem více. Skládáť se veškeré obyvatelstvo asi z 200.000 mahomedánských Malayů, jimiž vládne sultán v Male sídlící. V zálivu bengálském kupí se ostrovy Andamany a Nikobary, již položené blíže pobřeží zadoindskému. Obě souostroví činí dlouhá pásma, která jsou od sebe oddělena tak řečeným „průlivem desáté rovnoběžky“. Andamany skládají se ze čtyř větších a z četných menších ostrovů, které dohromady mají plochy 66 □ Mm. Obývá pak na nich asi 15.000 Negritů, jichž vzdělání jest pranepatrné. Nemajíce obydlí a téměř ani oděvu, živí se nejvíce rybolovem. Ostrovy jejich jsou nejvíce ploché se stopami působení sopečného i daří se na nich palmy a dýně. Rozsáhlé hvozdy poskytují výtečného dřeva stavebného. Podnebí však jest nezdrávo, ježto jsou na ostrovech hojně močáry; z té příčiny založili lidští Britové na nejsevernější ostrovu Chathamu osadu zločinců.\*) Niko-

\*) Frederick J. Moat. Adventures and researches among the Andaman Islanders. V Londýně 1863, 8° — Dr. v. Liebig: Die Andaman-Inseln v ročních zprávách zeměpisné společnosti mnichovské, 1871, str. 103—125.

bary skládají se též z 9 větších a z 11 menších, velmi úrodných ale nezdravých ostrůvků, na nichž žije 5000 Malayův.

Ode dne 1. ledna 1877 jest Indie císařstvím, jehož koruna zdobí panovníka říše britské; správu říše vede lord místocísař, sídlící v Kalkuttě. Indie má správu zúplna samostatnou a své vojsko o 180.000 mužích, v němž většinu činí domorodí vojínové čili sipahijové. Veškera říše dělí se ve tři praesidentstva, bengálské s hlavním městem Kalkuttou, madraské a bombajské. Každé praesidentstvo dělí se ve více menších okresů správních, které v Bengálsku nazývají se provinciemi, v Madrasu distrikty a v Bombajsku divisemi. V Londýně pečuje o věci vzdálené říše zvláštní ministr čili státní sekretář indský. Přední Indie, jak již známo, má povrchu 38.500 □ Mm., na němž žije 240 mill. lidí. Než veškera Indie není poddána Angličanům, nýbrž značná posud část země spravována jest domorodými knížaty a skládá se ze zvláštních držav, které mají různé závazky k Angličanům. V celé britské Indii žije pouze asi 100.000 Evropanův, i lze tudíž snadno uvážiti, že není snadná úloha jejich, aby udrželi na uzdě nesmírné množství tuzemského obyvatelstva.

Všeho obyvatelstva britské Indie bylo za právě minulého sčítání 189,613,238 duší; území Britům poddané mělo plochy 23.231.45 □ Mm. Na jednom čtverečném myriamtru žilo 8100 duší. Státy domorodé obsahovaly 15.262.64 □ Mm. a měly 50,325,457 obyv. Francouzské državy zaujímaly 5.08 □ Mm. s 259,918 obyv. portugalské 41.68 □ Mm., s 527,517 obyv. Žilo tudíž ve vsi Indii 240,726,193 obyvatelů na 38,453,318 □ Mm. plochy, čili 76 % všeho obyvatelstva evropského. Z počtu 189 mill. činí obyvatelstvo bengálské téměř třetinu, asi po šestině pak provincie severozápadní s Allahabadem, Benaresem atd. a praesidentstvo bombajské. Ze států domorodých mají nejvíce obyvatelstva, totiž po 9 mill., státy radžputske na severozápadě a říše nizamova v Dekkaně. Největší lidnatost mají provincie Nižní Bengálsko, Behar a Aude, kdež žije asi na jednom čtverečném myriamtru 16.700, 18.000 a 18.100 obyv. V huglijském okrese Nižního Bengálska žije dokonce 40.000 duší na jednom čtverečném myriamtru. Ze 195 měst na zeměkouli, majících více 100.000 obyv., má 16 měst Britská Indie a pět států domorodých. Z veškerého obyvatelstva Britské Indie jest 96 mill. mužův a 92 mill. žen, vůbec pak bylo v počtu tom 127 mill. Hindů, 40 mill. Mahomedánů,  $\frac{1}{2}$  mill., neindských Arijcův a 100.000 Evropanů (zahrnujíc v to i britskou Birmu) atd. Dle náboženství bylo pak 73 % Hindů, 21 % Mahomedánů, 1.5 % Buddhovcův, 0.5 % křesťanův a maličko židův. Obyva-

telstva průměrem přibývá 0·5 % ročně. Rychleji než Mahomedané množí se Hindové, jelikož se dříve žení; také katolíci množí se rychleji nežli Mahomedané, totiž o 1·2 % ročně, protestanté dokonce o 6·1 %. Než dlužno při tom uvažovati, že všech protestantů není více než 250.000. Parsové, jichž se čítá 70.000, znenáhla vymírají. Nejméně stoupenců má učení židovské, jichž jest pouze 8800 duší; nejeví však žádné touhy po vymření. Veliký jest počet Mahomedánů v Indii; před sčítáním právě minulým neměl nikdo ani tušení o počtu jejich, sčítáním však vyšlo na jevo, že žije Mahomedánů v Bengálsku 19,553.450, v Madrasu 1,857.975, v Audě 1,197.705, v Assamě 1,104.601, a v ústředních územích Maisure, Beraře, v britské Birmě, v Adžmiru a v Kurgu necelé 2 mill. Jestli tudíž poddáno Angličanům více než 40 millionů Mahomedánů, kteří majíce ve svém středu hojně živlův energických i fanatických, vyžadují slušného zření k zásadám svým a ku všemu světu mahomedánskému.

Z toho vysvítá patrně, že indští Mahomedané činí Angličanům převeliké rozpaky. Dokladem toho budtež slova Heřmana Vámbéryho, jenž jest zajisté z nejznamenitějších právě žijících znatelův Isláma. Za mnohá léta již, vece on, podněcuje fanatičtí Vahabijové z města Patny plápol odboje. Tu způsobují mezi horskými kmeny menší povstání, onde nadšený žák sekty té káže přímo revoluci plukům sipahijským a vyzývá je ku „džihabu“ čili k válce s nevěřícími, tudíž k válce proti panovníku. Anglie chová se takorča trpně k nebezpečným rejdlům těm, ba jsou i mužové mnozí, kteří se domnívají, že třeba více péče věnovati moslimskému rázu soudnictví, školství a občanské správy. Vůbec zdá se býti podivným, když výbojce snaží se získati si přízeň mečem podrobených ústupky a různými výhodami, u arijských však Mahomedánů jest to pravým šílenstvím. Dobře podotýká Vámbéry, že nejlepší výhodou by bylo, by všichni Angličané z údolí kašmírských až po Komorin najednou věci své sebrali a zemi opustili. Chce-li Anglie získati si mahomedánské obyvatelstvo ve Přední Indii, nechat zanechá rázem všech tak řečených pokusův ústavných a přizpůsobí se více poměrům arijským. Nebo nesmíme zapomínati, že hlavní zásadou islámskou zůstane vždy stálý boj s nevěřícími. Vážné úsudky učeného znatele Vámbéryho jsou zajisté pravdivým dokladem, že panství anglické v Indii spočívá na sopečné a velice podryté půdě.

Také Hindové jsou velice nepřátelští Angličanům, jichž snahou jest, znenáhla naprosto podlomiti moc knížat domorodých. Všechny tuzemské državy, které se dochovaly v Indii až po naše dny, po-

žívají „ochrany“ anglické. V pravdě nezávislí jsou pouze kmenové horští, kteří často hojně a kruté nesnáze Angličanům způsobují.

Mezi tuzemskými državami indskými jsou tři stupně závislosti. Državám, které učinily s Anglií spolek subsidijný, dává Anglie pravidelné vojsko a za to obdrží ročně smlouvenou část peněz, místo nichž v jednotlivých případech i část krajiny postoupiti lze (!). Državy ty mají obyvatelstva asi 20 mill. V poplatných státech ochranných není vojska anglického; když však vypukne válka (s kým?), poskytnou Angličané státům těm ochrany vojskem svým, začež uvalují na ně roční poplatek. Států těch jest asi 50 s 12 mill. obyv. V témž poměru jsou ochranné státy nepoplatné, neplatící poplatku; jest jich pak více než 90 s 3½ mill. obyv. Všeliké ochranné státy indské vzdaly se práva svéobrany a diplomatického zastoupení u států jiných, jinými slovy vzdaly se úplné Angličanům, kteří se ustavičně vměšují do věcí a sporů jejich, ve všem hledajíce prospěchu svého. Britská vláda zaručuje jim trvalý mír a jest rozsudím ve sporech všech, které spolu mají vlády jednotlivých držav. Při tom milostivě se tuzemcům dovoluje, míti své vojsko; než počet jeho nesmí překročiti míru, kterou ustanoví anglická vláda. Táž vláda dodává tuzemcům i jisté množství střelného prachu, opatrně při tom si počínajíc, aby je učinila neškodnými. Pokud týče se správy vnitřní, vyhradila si Anglie právo, že se jí sama ujme, jakmile by se některý z tuzemských knížat byl špatnou správou provinil.\*) Ovšem náleží Angličanům vyšetřiti, co jest v pravdě „špatnou správou“, a takž jsou i v tuzemských státech jedinými pány. Každoročně dostavují se indští knížata k „darbaru“ čili k velikému slyšení u místocísaře, kdež vzdávají jemu hold svůj; darbar jest z nejdůležitějších úkonův úředních, které koná zástupce anglické moci v Indii. Z knížat indských nejmocnější jest Nizam v Dekkavě; hlavní jeho město Hyderabad (20.000 obyv.) má „k ochraně Nizamově“ anglickou posádku, ze tří pluků složenou.

Než spravedlivost toho vyhledává, abychom dotkli se i pokroků, kterých dospěla Východní Indie za správy anglické. O změnách, nechat jsou povahy dobré či zlé, nejlépe se vyslovuje úřední zpráva anglická: „Lid i právo ve Východní Indii doznaly obratu nad pomyslení velikého. Prvým pohledem již seznáme změny ty: politické středy přeneseny z vnitrozemí do měst přímořských, obyvatelstvo bylo ozbrojeno, bezpečnost a klid zjednány jak v nejlidnatějších

\*) Daniel: Handbuch der Geographie I., str. 327—328.

tak i v nejdlehlších částech říše, mnohé surové zvyky, jako lidské oběti v lesnatých krajích, upalování vdov u Hindův a veřejné trýzně hindských i mahomedánských asketů byly odstraněny, nové dopravné cesty byly založeny, jako železnice a telegrafy, jimiž spojena jsou již i města menší. Důležit jest také úkaz, ač se nejeví tou měrou patrně, že obyvatelstvo zanechává výroby a spíše se orbě oddává. Starožitný domácí průmysl zaniká na místech mnohých, čehož příčinou jest jednak soutržení Angličanů, jednak že zavedeny byly stroje v Indii. Než zruční domorodci přivykají si snadno změněným poměrům a hbitě i dovedně na stroji si počínají. V cukrovarech, v přádelnách a dílnách jutových zaměstnávají se tisíce dělníků, přes to vše nepodlehla posud dávná zručnost indská síle strojné. V Orisse a v Batně na př. udržuje se podnes ručný stav, podnes pak vyrábějí tkalci v Dakce nejjemnější musselin na světě, o němž a o krásných kněžkách, jím zastřených, báječné pohádky se vypravují.

Za jiný následek anglického panství v Indii sluší se pokládati, že se vzpružilo i oživilo mezi kmeny jednotlivými vědomí kmenového příbuzenství; také přibýlo rozdílů ve mravích a rádech jednotlivých krajin. Těch, jimž přirčeno bylo právo k majetku a k půdě, přibýlo velice, než ve právech jejich jest různost největší. Také pěstování domácích jazyků se zvelebují. Za dřívějších výbojců, kteří užívali v hovoru jazyků perského, mahratského nebo hindostanského, byly ostatní jazyky tuzemské potlačeny a lidu dvorský jazyk vnucován; za správy anglické změnily se tyto nepoměry napořád, zejména když zařízeny byly obecné školy, po nichž následovaly školy střední, ba později i university po vzoru anglickém. Vláda snaží se horlivě, aby vymýtila veškery živly cizí, jimiž byly promíchány jazyky severoindské za vlády velikých mogulův. Veliké svazky památných spisů naplněny jsou důkladnými úvahami o tom, jakým jazykem v tom neb onom území vyučovati ve školách anebo úřadovati jest. Školství vůbec utěšeně se rozmáhá, ač není nesnadnou prací, přivést lid ku poznání velikých těch prospěchů, které mu jím kynou. V Pentsabě přibýlo škol i žáků měrou velikou, přes to prý ještě 70% dítek v letech školských vyrůstá beze všeho vyučování. V severních krajích bombajského praesidentstva utrpělo školství velice tím, že neobyčejně mnoho chlapců ze školy vystoupilo a — se oženilo! V Bombajsku vůbec přibývá škol obecných měrou velikou a také prý obecné jest přání, aby se dítky přiučovaly jazyku anglickému. Vláda hodlá zřídití vyšší školy technické a průmyslové, aby mladí Bengálci nabyli vzdělání i pro jiné povolání životní, ne pouze pro

právníctvo a pro službu státní. V Kalkuttě a v jiných větších městech přibýlo ovšem i náklonnosti k pití u mladých mužů, ba i u chlapců. Jádrem obecného lidu označuje se posud střídmostí svou, ne však třídy vzdělané. Utěšeného výsledku dodělala se vláda, přísně zakazavši barbarský mrav vraždění nemluvňátek. V severozápadních provinciích přibýlo dívek proti úhrnnému počtu dítek ze 28·9% s počátku roku na 30·9% na konci roku. V okrese goruckporském více se zločin ten nebyl udál, v Audě pak vůbec nebyl obvyklým.

Hindovi zavřena jest nyní obvyklá cesta, dosíci hodností a bohatství. Čeho dříve došel jako milostník knížecí intrigami a násilím, jest mu nyní dodělati se opravdovou prací. „Domorodec nenávidí mnohé v našem zřízení státním, nejvíce pak stejnoměrný způsob, jímž státní stroj pracuje. Není zajisté věci možnou, byti dnes pouhým dělníkem a zítra náčelníkem sboru ozbrojeného. Ovšem lze každému prodáváči, jenž na veřejné ulici plodiny a jiné potřeby životní prodává, nabyti pilností, schopností a vytrvalostí millionů; než zavřena navždy jest mu cesta k hodnostem knížecím a ku královskému diadému. Z naší však ústavy lahodí Indovi, že má země mocného vládce, jenž ji chrání před cizími výbojci, netrpí vnitřních záští, jest mírným a koná stejné právo všem.“

Méně důsažny jsou změny ve mravích. Střední školy a university, za právě minulých 20 let zřizované, působily velmi prospěšně v povahu mladšího pokolení přímořských měst a okolí jejich a patrně pozměnily názory a myšlení jejich. Než uvnitř země podlé zpráv školských úřadů není lze pozorovati žádného většího vzpružení duchův. Zejména nepodařilo se doposud uvésti v jiné koleje ctižádost lepších vrstev společenských. Ve dřevní Indii nebylo osobních práv k majetku a k půdě; noví vlastníci čili úročníci s bohatstvím svým, které se stalo příslovím, nečiní žádné šlechty venkovské, která by byla lidu vzorem a vládě podporou. Propast mezi Evropany a tuzemci jest ještě příliš hluboka, i není lze očekávati, že se Hind řídití bude úředníkem původu evropského, který tou měrou nad něho vyniká vzdělaností, sebevědomím a společenskými způsoby svými.

Právo trestní a sporné zbudováno bylo v Indii na základech z brusu nových. Vůbec lze stanoviti, že zákony trestnými a spornými přeneseny byly do Indie právní názory a zvyky anglické; než přes to jest pozorovati veliké a hojné odchylky. Některé věci předstihly přirozený rozvoj a staly se směšnými svým prováděním, ba prokázaly se i býti škodnými. Zákony o občanských sporech se svými lhůtami a úředním jednáním staly se strašnou zbraní v rukou bez-

ohledného a zákonů znalého lichváře, jehož služby v Indii obecnému člověku tak jsou nezbytny, jako našim rolníkům dohazovacké. Dříve byl na mizinu přiveden malý poplatník násilím a útiskem, nyní pak zákonem a soudem. Novými zákony neobyčejně podnícena byla náklonnost ke sporům, což tím jest nebezpečnější, ježto Ind nepravé svědectví učiniti za dovolenou věc pokládá.

Stará tři praesidentstva rozpadají se ve více provincií, tyto pak zase ve větší počet krajů. Správu ve větší části říše, v tak řečených provinciích neupravených, vykonávají sudí v prvé instanci, v Bengálsku pak a ve všech provinciích upravených snaží se vláda úplně odloučiti správu občanskou od soudnictví, jako jest v Anglii nebo u nás v Rakousku. Než odloučení to nelíbí se lidu východnímu; hledá tudíž vláda střední cestu tím, že spojuje v téměř úřadě správu občanskou i soudní, jednotlivé pak výkony přidílí zvláště k tomu zřízeným úředníkům. Větší města mají své městské řády, právo ukládati si městské daně a povinna jsou pečovati o některá zařízení obecně prospěšná. Zastupitelstvo obecní s části voleno jest obyvatelstvem, s části jmenováno vládou. Než vůbec jeví Hindové velmi málo náklonnosti k samosprávě, některé čestné výjimky vyjímajíc; i jest tudíž vyčkati, jak osvědčí se krajská zastupitelstva, která s omezenou působností před nemnohými lety v Pentsábě byla zavedena. Prohlášením osobního vlastnictví zmařeny jsou základy, na nichž za dob dřívějších rozvíjely se obecný život a veškera místní správa ve všech; dříveť byl veškerec pozemek majetkem obce a ob čas bývával dělen mezi jednotlivé členy její. Nyní dějí se pokusy, aby obnovena byla někdejší zajisté výborná veská policie. Bernictví proti minulým dobám velice pokročilo, vedlé toho však jsou odstraněny i mnohé úřady výběrné, které dříve prospěšně působily. Proti našim dávkám jsou přímé daně značny, ba na mnohých místech jsou přímým lidu útiskem; než všem žalobám do přetížení hledí se dle možnosti vyhověti. Budiž tedy krátce řečeno, že Indie pokračuje i v hmotném i v duševním ohledu, někdy zvolna a sotva pozorovatelně, jindy zase způsobem rychlým a překvapujícím. „Times“ svou dobou rozepsaly se o panství britském a indském, i pravily, že panství britské jest snesitelnější, spravedlivější a blahodějnější než indské, přes to však že prý tuzemci indskému panství přednost dávají před vládou britskou.

### Zadní Indie.

Polouostrov zadoindský, také „zlatým polouostrovem“ zvaný, jest maličko větší Přední Indie, jest však, zejména v severních částech svých, z krajín na světě nejméně poznanych. Od východního cípu vysočiny himalajské na západě až téměř po moře jihočínské na východě rozléhají se mocné hornatiny, v nich pak ukrývá se dosti neurčitá hranice mezi říší květnatého středu a indskomalajskými státy Zadní Indie. Proti Přední Indii takorba nerozčleněné označuje se Zadní Indie četnými zálivy, zátokami a polouostrovy. Také jest Zadní Indie jižněji položena, i dotýká se takorba rovníka, dobíhají až po 1<sup>o</sup> s. š.; severní mez její maličko překročuje severní obratník. Na západním pobřeží vlní se záliv bengálský, jenž vniká do země zálivem pegovským čili martabanským. V něm kupí se nám již známá souostrovi, Andamany a Nikobary; na jihu odděluje průliv malacký od velikého zonského ostrova Sumatry polouostrov Malakku čili malajský, jenž činí jihovýchodní cíp Zadní Indie. Na východním pobřeží malackém šíří se moře jihočínské s hlubokým zálivem siamským, do něhož vniká tupý polouostrov Kočincina, tvořený na severu zálivem tonkinským. Šesti poledníkovými pásmy rozdělen jest veliký polouostrov zadoindský v tolikéž rovnoběžných a podélných údolích, jimiž směrem ze severu k jihu plynou valné řeky, tři mezi nimi ohledem politickým i dějepisným zvláště důležité. V údolích Iravaddyje, Menama a Mekhonga ode dávna jsou tři státy Pegu, Šan a Annam, čili jinak Birma, Siam a Kočincina. Za našich dob s části jsou obklopeny říše zadoindské državami britskými na pomoří západním, s části (na východě totiž) podléhají působení francouzskému.

Území, vůbec Birmon nazývané (prof. Adolf Bastian praví, že psáti se sluší Birma, nikoli pak Barma čili Burmah), dělí se ve dvě části, od sebe patrně oddělené: v nižší Birmu, jež jest nyní anglickou državou, a v Avu čili vyšší Birmu. — Vyšší Birma spravována jest posud panovníkem domorodým, který však vládne pouze z milosti anglické vlády. Nižní čili britská Birma dělí se opět ve tři území: v Arrakan, Rákhang čili Rošang, úzké to a asi 480 km. dlouhé přímoří při zálivu bengálském, jež jest vysokým pohořím od Avy odděleno; v Pegu, t. j. v delta řeky Iravaddyje, které doléhá až po záliv martabanský; posléze v úzké přímoří Tenasserim, které se šíří až po šíji Kravskou na polouostrově malackém. Na

ústí iravaddyjském obývají Talaingové čili Pegovci, za nimi ve vnitrozemí Birmané, a v severních končinách pohorských tak řečeni Šanští kmenové, v Siamu Laos zvaní; ti obývají rozlehlé hornatiny a početná údolí rázu alpského, rozestřená mezi jižním pomezím čínským a severními okresy zadoindskými. Siamem zahrnujeme poříčí menamské čili pravý Siam (také Thai zvaný), značnou část krajin laoských, část někdejší Kambodže a střední část polouostrova malackého. Území to jest téměř tak veliké jako Německo,



Poříčí Iravaddyské.

rozsah pak jeho ze severu k jihu rovná se vzdálenosti hranice šlesvickojutské a jižního cípku italského. Pravý Siam šíří se po výtce nížinou, protékanou Menamem, četnými pobočkami jeho a hojnými stokami; v části nižní činí Menam velikolepé delta, v němž ustavičně se nanáší bahnitá náplava a tak znenáhla souše do moře hlouběji vniká. Krajina laoská, na severu položená, jest z větší části hornatinou, která se táhne podobou jakéhosi věnce od zálivu tonkinského až do Assama, na pokrajích držav čínské, birmské, siamské a annamské. Národové tam obývající sami se zovou *Lovas*, z čehož vzniklo

evropské Laos; nejraději však nazývají se po sousedních Siamcích Thai, t. j. vznešení. Birmané zovou je Šan, z čehož pošlo jméno Siam, Číňané pak nazývají je Lolos. Po obou stranách menamské nížiny vypíná se po patrech lesnaté pohoří; oddělena jest nížina kambodská, již k údolí mekhongskému náležející, která s částí přechází v malebnou hornatinu. Nižní části Kambodže byli se zmocnili Francouzové, načež zařídili v deltě mekhongském osadu svou Nižní Kočincínu. Panství své rozšířili i do východních částí zadoindského polouostrova, kdež jest nyní císařství annamské. Země ona jest pouze úzké přímoří, podobná zemi chilské v Jižní Americe, prostírající se mezi mořem a horami po pravém břehu Mekhonga se vypínajícími. Po právě ujednaných smlouvách stal se Annam takorba područí državou republiky francouzské. Severní část annamská, s Čínou sousedící, jest důležitá krajina Tonkin, kterou protéká řeka Hong-kiang čili Song-koi, jediná to posud známá cesta obchodní do yunnanského nitrozemí.

Když jsme byli takto vyličili obecnou povahu zlatého polouostrova, o jehož prozkoumání nejvíce si zjednal zásluh berlínský učenec prof. dr. Adolf Bastian, putujmež dále polouostrovem ze severu k jihu a počněmež za tou příčinou severní hornatinou, jejíž nejzazší rozsochy vypínají se již na východním čili levém břehu řeky Brahmaputry.

Pahorky mišmijské lze již pokládati za nejzazší západní výštelky zadoindského území. Vypínají se na ostrohu mezi Dihongem a Brahmakundem, jižně pak této řeky zdvihá se pásma patkojské, jehož hřebenem označuje se severní hranice Birmy a spolu i předěl mezi Brahmaputrou a Iravaddyjem. Tam obývají Singpho-ové čili Singfu, jichž sídla zabíhají i hluboko do severní Birmy. Krajiny ony položeny jsou již v počtí Iravaddyjském. Iravaddy jest zajisté nejmnocnější řeka Zadní Indie, plyne po všem toku svém ze severu k jihu a vlévá se do zálivu pegovského. Vrchovisko jeho jest doposud neznámo. Obecně domníváme se, že sbírá své prameny ve vysočině khamtijské východně pásma patkojského. Jediným pohledem na mapu jihovýchodní Asie lze seznati, že se pramení v hornatině oné, která přitéká ku čínskému území yunnanskému, veškery větší řeky zadoindské. Jdouce ze západu k východu, zastihneme nejdříve řeku Kyendven, nejdůležitější z pravobřehých poboček iravaddyjských, s níž po delší trať souběžně plyne. Nedaleko vrchoviska jejího jest pahorkatina Hukung, kterou toliko jediná řada vrchův odděluje od vyšního údolí iravaddyjského. Souběžně s Iravaddyjem

a maličko východněji plyne řeka Saluen čili Salveen, jejíž prameny jsou též neznámy; ústí pak se do moře u Martabana a Maulmeina. Známotí toliko, že přichází pode jménem Lu-Kianga z pohoří Langtana čili Gulongsigonga na pomezí yünnanském. Maličko k východu popojdouce, ocitáme se do údolí Kiulung-Kianga čili Lantsanga, jenž znám jest více jménem Mekhonga čili Kambodže. Francouzskou výpravou, jejímž vůdcem byl pan de la Grée, bylo prokázáno, že Mekhong jest ze všech řek zadoindských nejdelší; máť vířidlo své ve východním Tibetě a protéká veškerým Yünnanem. Od údolí mohutného veletoku čínského Jang-tse-kianga, jenž domorodcům sluje Kinša-Kiangem, odděleno jest údolí mekhongské pouze jediným hřbetem horským. Nejvýchodnější z řek tok severojižní majících a v jihočínské vysočině se temenících jest Song-koi, jenž se vlévá do zálivu tonkinského; za našich teprve dob seznána neobyčejná důležitost řeky té z ohledů komerčních. (Vedle Singphovův obývají nejhojněji ve krajinách oněch (od hranic assamských až po yünnanské nitrozemí a po Siam a Kambodžu) kmenové Šanští, kteří se sami Tai zovou. Dělí se ve četné kmeny, mezi nimiž jsou Khamtijové na západě na vyšším Iravaddyi a kmenové laoští na východě v horním potočí mekhongském. O Singphovech podal nám nejnovější zprávy L. Jenkins, který učinil několik cest do hor patkojských. Dle jména poslouchají Singphové brimského „vuna“ čili návnětky, sídlícího v Magongu, než neřídí se nijak jeho rozkazy, jednáje ve všem po vůli své. Birmanů vůbec z hloubi srdce nenávidějí. \*)

Se Singphovy blíže spřízněni jsou Kachyové, ba po rozumu majora Sladena není prý mezi Singphovy a Kachyy rozdílu žádného. Zdá se, že náhled Sladenův jest pravdiv, ježto Singphovové ve více kmenů rozptýlení jsouce, namnoze týmž jménem Kachyů se označují. Singfu značí krátce „člověka“, kteréhož názvu, jak známo, nevzdělání kmenové často sobě přikládají. Jsou prý divoci, zrádci i neskroceni; sídla jejich na východě doléhají až po Momein. Sladen soudí o nich po zkušenostech svých, že bližším stykem stávají se útulnějšími a chápavějšími, při čemž ovšem projevují dosti chytrosti a lstivosti. Jsouť Kachyové i obratnými a ziskuchtivými obchodníky, než vůči cizincům jeví velikou pohostinnost. Náboženstvím jejich jest toliko úcta dobrých i zlých duchů (nats), jimž vzdávají oběti. Natům po soudu jejich podléhá veškerá příroda, hory, údolí, stromy

\*) Journal of the R. Geograph. Soc. 1871, str. 342—348.

a vody, ba i slunce a měsíc. Také ve strašidla velice věří. Šanové podobají se jazykem a krojem svým velice Číňanům a mají své písmo, které se maličko uchyluje písma birmského. Na horách svých hledí si horlivě chovu dobytka, každého pak léta v prosinci a v lednu přihánějí veliká stáda silných mimochodníků do Maulmeina a do Ranguna; také krotí zdárně slony, kteří se v zajetí velice rozmnožují, nejsouce prací přetěžováni. Šanové vyrábějí výtečné zboží ocelové, zvláště birmské bodáky s dlouhou rukojetí, „dahs“ zvané; ocel jejich prý se vyrovná dokonalostí svou oceli anglické. Tělo své téměř celé tetovují, někteří i obličej: při tom užívají zřídka barvy rudé, nýbrž malují tělo své spíše temnou barvou šedomodrou. Přiznávají se k učení buddhovskému; křesťanští věrozvěstové posud nepočali činnosti své mezi nimi. Severně sídel šanských, mezi různými kmeny, kteří přebývají na soumezi tibetském, yunnanském a birmském, a dle všeho též ku kmeni šanskému přičítání byti mohou, rozkvétají katolické missie, spravované kněžími francouzskými; horliví věrozvěstové ti zjednali si zásluh převelikých o zeměpis, podavše nám velmi mnoho vzácných zpráv o vzdálených krajinách oněch a o obyvatelích jejich.

Údolí iravaddyjské, jižně odtud počínající, hodí se velmi dobře ku vzniku velké říše. Jest zajisté Iravaddy nejvodnější ze všech veletoků zadoindských, údolí pak jeho obkličeno jest na západě i na východě vysokými horskými pásmy, která se táhnou k jihu směrem, poledníkovým. Než Angličané pěstující v Zadní Indii zájmy své, jsou závadou největší říši birmské, jejížž území přičiněním jejich stále ubývá. Nynější království birmské rovná se velikostí svou takořka Francii, čítá však toliko  $3\frac{1}{2}$ —4 mill. obyv. původu indsko-malajského.

Království birmské skládá se ze tří různých částí, z pravé totiž Birmy, mezi  $23\frac{1}{2}$  a  $18\frac{1}{2}^{\circ}$  s. š., kdež obývají ryzí Birmané, ze severní Birmy, obydlené Singphovy, Šany a jinými kmeny, a z východních područích držav šanských. Područí državy počínají se poledníkovým pásmem na východní hranici Birmy právě a prostírají se až po řeku Kambodžu čili Mekhong; území Šanů, k Birmě přičítaná, rozléhá se mezi  $24$ — $20^{\circ}$  s. š. a  $97$ — $101^{\circ}$  v. d. od Gr. Svrchovanost dvora birmského jeví se způsobem až téměř nesnesitelným v okolí hlavního města Mandalaye, avšak více jí ubývá, čím více k východu spěješ. V severovýchodních koutcích také se domáhají Číňané nezávislosti, a tak se ani neví, kde jest pravá hranice moci čínské a birmské. Některé krajiny posílají pouze ve třech letech

jednou poplatek, jenž se skládá z malého zlatého poháru, ze stříbrné květiny, z kousku hedvábu a zlatohlavu, ze střevíců, soli, čaje a svíček pozlacených; dary tyto posílají však některé krajiny i do Číny. V každém kraji dědično jest v knížecí rodině důstojenství „tsauvaba“ (thabva) čili područního vládce, dvůr birmský však udílí investituru následníku trůnu a určuje příštího jeho nástupce. V těch knížectvích, kde Birma spolu s Čínou svrchovanost vykonává, doroz-



Birmská tanečnice.

umívají se oba dvory o volbě nástupcově; častěji již se také nedohodly, načež knížectví mělo dva následníky, kteří spolu krutě válčili.

Správa říše děje se způsobem naprosto despotickým. Jeho „zlatonohé“ Veličenství birmský král vládne zcela neomezeně, a vše se před ním klaní. I evropským vyslancům jest vyzouti se ze střevíců, když vstupují před tvář „zlatonohého“ mocnáře, jehož odznakem

jest páv. Vedlé krále požívá největší úcty bílý slon, což se také děje i v jiných státech zadoindských. Slon ten náleží k říšským velmožům, má svůj zvláštní palác, svého domácího ministra, své statky v části země bavlnou nejbohatší, čtyři zlaté slunečníky a družinu o 30 osobách. Než nesmíme si mysliti, že má slon ten barvu úplně bílou; nazývají Birmané bílým slonem i zvíře barvy hodně hnědé, má-li jen bílé skvrny za ušima, na čele nebo na chobotu.

Birmané přiznávají se k učení Buddhovu, které zachovali v dosti ryzí podobě; také mají řeholní sliby chudoby a čistoty, jichž velice šetří. Národní jejich soustava vyučovací jest dosti dokonalá, ježto jsou chlapi zákonem povinni, pobyti za tři léta ve „khyungu“ čili v domě nábožném. Tam přisluhují kněžím čili „fungyiŭm“ a učí se od nich čísti, psáti, počátkům počtářským a náboženským, jest pak zajisté potěšitelným zjevem, že všechny dítky birmské umějí čísti a psáti. Žena birmská má postavení velmi slušné; jí lze jest všude se pohybovati a účastniti se všech úkonů denního života, ona má též práva jako muž. Ženy birmské jsou bystrotipny a podnikavy, za to však i lenivy, duch jejich jest nadán velice. Jsouce prosty ducha kastovního a plemenných předsudků, rády uznávají přednosti Evropanův a žádostivě se jim přiučují. V ohledech náboženských jsou Birmané velice snáselivi, ba spíše lze říci, že jsou indiferentními ku všemu náboženskému přesvědčení. Kněží jejich ovšem dlouhá mívají hádání s evropskými missionáři, jinak však přikládají svým spisům náboženským též úctyplné stáří a touž neomylnost jako spisům křesťanským; chtějíce nabyti přesvědčení o nepravdě učení svého, žádají od missionářů křesťanských důkazů mathematických, jichž jim tito ovšem nemohou poskytnouti.

Veškerá důležitá místa birmská rozkládají se v údolí iravadyjském, které se honosí mnohými půvaby přírodními a velikou úrodností svou. V téměř údolí jest nynější hlavní město Mandalay. Birmané totiž častěji měnili hlavní města svá, jednak za příčinou odbojův a změn dynastických, jednak z pověry nebo z choutek královských. Až do r. 1367 byla Ava hlavním městem; kolem r. 1740 přeneseno bylo sídlo vlády do Mučoba a 1762 do Amerapury; r. 1819 opět stala se Ava hlavním městem, r. 1837 opět Amerapura a r. 1857 Mandalay, které jest až podnes. Mandalay jest toliko několik kilometrů vzdáleno od Amerapury, obě města leží pak na téměř břehu řeky Iravaddyje. Pobřežní a předměstské domy mandalajské zbudovány jsou obvyklým slohem birmským: jsou to po větce chatrné chýže ze třtiny a z rohoží, které spoléhají na dře-

věné sloupy do bahna zapuštěné. Nejsou veliky a nemají ani vnějšku úhledného, jsou pak těsně vedlé sebe stavěny, i vznikají v městě hojné požáry, které velice podporuje snadno roznětlivá látka zdíva jejich. Požáry birmské nabývají mnohdy hrozné povahy. V předních ulicích jsou po výtce domy cihlové; někdy jsou cihly pouze přizděny k dřevěné podezdívce. Pěkného vidu poskytují kupecké sklady čínské, mnohdy až o dvou patrech vysoké; Číňané obývají po výtce v předměstích i v jižních částech města a sestrědují v rukou svých veškeren obchod mandalajský. R. 1871 žilo v městě pouze 14 Evropanů. Na všech stranách zřítí jest pagody, chrámy a „khyungy“ (školy nebo kláštery). Příkop a velmi hrubá zeď cihlová obklopují město; před branou jest zdělán přes příkop most velice prvobytný.

Dříve doléhala Birma až po záliv bengálský i obsahovala veškeru nynější britskou Birmu. Než prodlením nedlouhých dob odňali Britové Birmanům krajin pomořských a podřídili výboje své správě praesidenta bengálského v Přední Indii. Nyní rozpadá se britská Birma ve čtyři provincie, ve Čittagong, v Arrakan čili pomoří na východě Delty ganzské, v Pegu a v Tenasserim, které dohromady pokrývají plochu 2430 □Mm. a mají 2,400.000 obyv.

Z moře jsou pobřeží arrakanská velmi divá a malebná. Z nížin vypínají se v pásmech nad sebou se stroucích vysoké hory, porostlé až po vrchol temnými a rozsáhlými hvozdy; čereny jejich vznášejí se 1200—1500 m. n. m. Nížiny pobřežní jsou velmi malé a po výtce obklopeny jsou nízkými rozsochami a hustými hvozdy, které na blízkou moře mají převahou stromoví mangrovové. Nesčíslné potoky s hor se valící protékají nížinou a naplňují hojné vodojemy, které činí s četnými choboty mořskými pravý labyrint hladin vodních, až posud málo prozkoumaný. Místo cest jsou dráhy vodní, jimiž děje se velmi rychlé spojení vsí jednotlivých. Půda jest vesměs velice úrodná, podnebí však Evropanům velice škodlivé. Poněkud příznivější jest na rozčleněném přímoří a na malých ostrůvcích, které z moře vyvstávají nedaleko břehů. Na pobřeží jsou také položena nej přednější místa, Sandoway, Ramri a Akyab, která spolu s nitrozemským Arrakanem jediné hodna jsou pojmu města. Podél pobřeží a na ostrovech vypínají se bahenné sopky, také často vzniká zemětřesení ve krajinách oněch. Zvířena neliší se nijak od zvířeny indské. Nerostné bohatství země posud málo jest známo; toliko známa jsou ložiska železa, zdroje výborného petroleje, které však nevelikého množství poskytují, a kamenného uhlí. Hory porostly jsou mohutnými lesy dubovými a tekovými, na pahorkách pak roste bambu

všech druhů. Nižší končiny výborně se hodí k pěstování rýže, vedlé níž se pěstují výtečný tabák, cukr, bavlna, indigo a pepř. Výtečné soli nabývá se odpařováním na pobřeží. Nejvíce se vyváží rýže a soli, pak tabák, cukr, dřevěný olej, ořechy betelové, rohy a kůže bůvolí, slonovina, sušené ryby a hnízda laštovic. Zvláštní výrobou jest téžba dřevěného oleje ze stromu girdžuma. Obyvatelstvo skládá se z potomků bengálských přistěhovalců, z mahomedánských Hindostanců, z Kayanů, z Birmanův a z Mughů čili z Arrakánců, kteří jsou nepochybně pravými domorodci a činí více než polovici všeho obyvatelstva. Mughové a Birmané velice se sobě podobají a zdají se býti příslušníky téhož kmene; mají široký obličej indskomalajský, jsou malého a svalnatého těla a mluví jednoslabičným jazykem s hojným přízvukováním a četnými pohyby; vůbec však jsou Birmané silnější, mají pleť světlejší a označují se velice jemným tetovováním. Kayanové jsou nevzdělaní, jinak však mírní horalé, kteří se živí po výtce lovem; zvěř usmrcují šípy jedem napuštěnými a jako Číňané rádi požívají masa psiho. Lze je nejspíše pokládati za zbytky původního obyvatelstva.

Pegu zabírá v sobě nižní oblast iravaddyjskou, četnými hrdly řeky protékanou. Delta iravaddyjské svou povahou podobá se deltě ganzskému; krajina šíří se nížinou písčnou a bahnitou, malíčko zvýšenou nad blízkým mořem, která tudíž za deštiva trpí zhoubnými zátopami. Tamť jest Rangun (t. j. město vítězství), hlavní město britské Birmy, mající asi 100.000 obyv., Birmanů, Číňanův a Hindů. V západní části deltské jest město Bassein s 25.000 obyv., které provozuje čilý obchod s rýží.

V Pegu obývají vedlé Birmanův i Talaingové a Monové. Talaingové jsou potomky nejstaršího obyvatelstva pegovského, nyní však vyskytují se pouze ve východní a v jižní části delty iravaddyjské, pak v Martabaně a v Tenasserimu. Od Birmanů neliší se velice, poněvadž pak týmže krojem se odívají, bývají často za Birmany jmíni; jsou však vůbec pleti světlejší, mají jemnější tahy obličeje a jakási vousiska. Než jazykem se různí hned; nemá jazyk birmský písmene *r*, jímž oplývá mluva Talaingův. Oba kmenové žijí v hojných stycích mezisobných a vcházejí v hojné sňatky mezi sebou, tak že lze se nadíti, že birmské plémě v brzce po vši krajině vrchu nabude. \*)

Okresy tenasserimské činí úzký pruh země na západní straně malackého polouostrova mezi 11 a 20° s. š., asi 1000 km. dlouhý

\*) „Zeitschr. d. Ges. f. Erdk. zu Berlin“ 1874.

a 200 km. široký. Na západě omezeny jsou zálivem bengálským, na východě pásmem horským, které se táhne na podél veškerým polouostrovem a činí rozhraní mezi územím britským a říší siamskou. Na severu odděleny jsou řekou Salveenem od říše birmské, k níž před válkou jsou náležely. S vysoké předěle mezi zálivy bengálským a siamským stéká přemnoho řek, které prorývají vedlejší pásma, s hlavním pásmem souběžná, a po krátkém i dravém toku vlévají se do zálivu bengálského; za doby monsunovy podobají se rozrušeným veletokům. Nejznačnější z řek těch jest mocná řeka Martaban čili Maulmein, jenž vzniká soutokem tří splavných řek, Attarana, Gyna a Salveena. Na ústí řeky té rozkládají se dvě města, Martaban a Maulmein (70.000 obyv.); Maulmein s Akyaabem, Basseinem a Rangunem činí čtyři „rýžové přístavy“ zadoinenské. Nedaleko pobřeží vynořuje se z vln skalnaté souostroví merguiské, dříve obyvaliště malajských korsárů; nyní tam potuluje se hrstka kočovných a divých Seelongů. Ve vnitrozemí tenasserimském přebývají v největší odloučenosti Karové. Poněvadž dřívější podmanitelé birmští jimi opovrhovali, vyhýbají se i nyní Karové všech styků s Birmaný, a jen zřídka do měst přicházejí vyměnit plodiny své za potřebné nářadí. Žijí ve skupinách o 10—15 rodinách a budují si obyčejně nuzné příbytky své ve hvozdech nedaleko potoků, zapalují podrost, ten pak plamenem se vznáv, zasahuje i letorosti a kmeny vysokých stromů, které zuhelnatí, a na půdě takto získané a popelem zmrvené pěstují rýži, banány, okurky, ořechy betelové a batáty. Potřeby své ukájejí těmito plodinami, pak ptactvem a zvěří ulovenou. Bavlna poskytuje jim oděvu, jenž více než u Birmanů zakrývá nahotu jejich. Těla nejsou příliš silného, také kosti čelistné méně vyvstávají, oči nejsou příliš šikmo položeny, pleť pak jest světlejší i podobá se velice pleti Jihoevropana. Podivna jest barva lící, děvčata pak zardívají se neobyčejně lehce. Nemajíce ani písma ani vyučování, ježto jazyk jejich jest pranepatrně vyvinut, nemají ni pojmů náboženských. Pozorující ve velikolepých zjevech přírodních síly po názoru jejich nevysvětlitelné, přikládají síly ty dobrým a zlým duchům. Tážeme-li se jich po pojmech nadsmyslných, ku př. kterak si představují život posmrtný, o čemž všichni lidé v prvobytném stavu žijící rádi se rozhovoří, odpovídají, že o tom nic nevědí; „vímeť pouze,“ praví oni, „že se rodíme a opět ze světa scházíme, a poněvadž svět jest tak krásný, jest také asi krásný život posmrtný.“

Z Birmy a z poříčí iravaddyjského jdouce k východu, stihneme údolí řeky Menama, „matky vod“, které zabírá království Thai

čili siamské. Povrch jeho páčí se asi na 8003·4 □Mm., na nichž žije asi 6,300.000 obyv.; 2,300.000 duší žije ve pravém Siamu, tolikéž ve vnitrozemí čili v zemi laoské, 500.000 v Kambodži, pak žije 600.000 Malayů na polouostrově malackém. Čísla ta nejsou naprosto spolehliva, obyvatelstvo však velice jest pestré; po původu čítá se toliko 2 mill. pravých Siamčků, 1 mill. Číňanů, 1 mill. Malayův a 1 mill. Laosů. Téměř všichni tito kmenové přiznávají se k učení Buddhovu. Každý z nich má své zvláštní mravy a zvyky, také se liší i typem svým, ač se všichni počítají k tak zvaným národům mongolujícím.

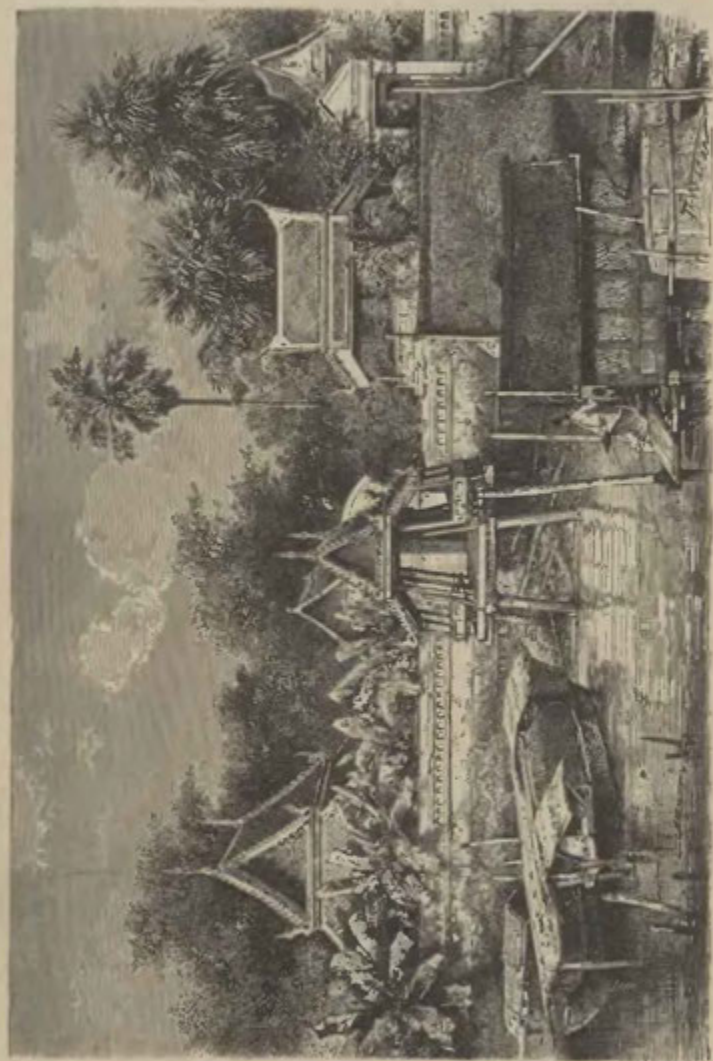
Siamčik obvyčejně se označuje tupým nosem a vysedlými kostmi čelistními; oko má vid kalný a bezvýznamný, ústa jsou široká, rty vždy betelem zabarveny, zuby černé jako dřevo ebenové, nozdry široké. Vlasy si Siamčik stříže a ponechává si pouze chocholku na temeni hlavy. Vlas sám jest černý a drsný, u žen však, které nosí též podobnou chocholku, bývá jemnější i jest pečlivě pěstován. Pouze dívky bývají sličny, než bohužel málo jim zbývá půvabů, když vykročí z dětských let; zejména dívky brzko stárnou, načež bývají velice ošklivy. Než po soudu Mouhotova v ě\*) jsou prý dívky siamské hezčí mužů tamních, dívky pak o věku 12—20 let mohly by prý i modelem býti našim sochařům. I Gustav Spiesz\*\*) i Frank Vincent\*\*\*) tvrdí, že není lze muže siamského od ženy téměř rozeznati. Muž i žena odívají se zástěrou z barevného hedvábu nebo z bavlny, kolem beder ovinutou, která se nazývá „lauguti“. Svrchním oděvem, ovšem různým podlé ročního počasí, jsou kazajky soukenné. Zvláště nosívaly ženy buď kabátec buď šátek, na prsou složený. Dorostlí, žen nevyjímajíc, nenosí šperků žádných, ni prstenů, ni řetězů, ni náušnic; tím více však zdobí zámožní lidé dívky své, které mnohdy na sobě mají celé sklady zlatých a stříbrných ozdob. Vedlé žvýkání betela rozšířeno jest i kouření tabáku a téměř každý Siamčik má za uchem papyrosu. Lid pojídá po výtce rýži s rybami, zeleninu, ovoce, cibule a kaši pepřenou i kořeněnou. K ovoci počítá se i zlovestný durian.

V severním Siamsku jest domov kmenů laoských, které počítáme též ku plemeni mongolskému. Laové vůbec jsou lidé nebojovní a bývali dříve jádrem nynějších Siamčků; mluva obou ná-

\*) Travels in the central parts of Indochina (Siam), Cambodia, and Laos, during the years 1858, 1859 and 1860. V Londýně 1864, 8°, 2 díly.

\*\*) Die preussische Expedition nach Ostasien 1860—1862. V Berlíně a v Lipsku 1864, 8°.

\*\*\*) The Land of the white Elephant: a personal narrative of travel and adventure in Birmania, Siam, Cambodia and CochinChina. V Londýně 1873, 8°.



SIAMSKÉ OBRAZY VEGETAČNÍ.

rodů neliší se velice mezi sebou, i lze se jim snadno srozuměti. Území laoské, nyní k Siamu příslušející, dělí se ve množství menších okresů, jichž náměstky ustanovuje dvůr siamský; obyčejně jmenuje dvůr náměstky laoské náčelníky, těm pak z nich, kteří pocházejí z rodu knížecího, ponechává i název královský. Zemské zastupitelstvo laoské podobá se sněmu siamskému i kambodskému. Náměstek máje spolu důstojenství královské, nazývá se „Kiao Mung“, t. j. pánem Mungů. Jemu jsou podřízeni tři hodnostáři: „opalat“, jenž se podobá vedlé náměstka druhému králi siamskému, „latsvong“ a „latsbut“. I k těmto čestným úřadům povolávají se osoby z rodu knížecího, jež ustanovuje vláda siamská; veškery ostatní správné úřady osazuje náměstek sám.

Siam jest říší volebnou. Velmoži říšští volí krále, který však vždy má býti „chao fa“, totiž po meči i po přeslici spřízněn s rodem královským. Chtěje tudíž král míti potomky k následství se hodící, pojímá za ženu dceru některého z předešlých prvých nebo druhých králův aneb aspoň kněžnu laoskou, ač právníci namítají, že nejsou kněžny laoské králům sourody. Siamčkové jsou jediný národ, který poslouchá dvou králů. Než prastary ten zvyk siamský za dob nynějších pozbyl významu svého. Druhý král, „vangna“ zvaný, volí se obyčejně z nejbližšího příbuzenstva králova, žije klidně ve svém



Laos.

paláci a nestará se hrubě o věci vládní. Mluví-li se o králi siamském, míní se tím vždy prvý král. Jemu jsou všichni obyvatelé otrocky poddáni. V lidu jsou dvě třídy; lid obecný tetovuje se na kloubu ručním zvláštním znaménkem, šlechta, úředníci a jejich rodiny znaménka nemají. V rodinách řemeslnických musí se syn vždy přidržeti řemesla otcova. V dobách válečných jsou všichni mužové povinni službami vojenskými, v dobách míru doplňuje se však vojsko ze řemeslnických družin, které přiděleny jsou ministru války. Za právě minulého desítiletí pokročila siamská říše ve vzdělanosti měrou velikou, vůbec pak evropským řádům dopřívá volného průchodu. Vedlé buddhovského státního náboženství lze veřejně hlásati nauku křesťanskou.

Hlavním a sídelním městem siamským jest Bangkok, „Východními Benátky“ zvaný, na březích valného Menama rozmnožený, se 400.000—500.000 obyv., mezi nimiž jest polovice Číňanů, kteří všude ve východní Asii se osazují a čilý obchod provozují. Severněji jest starší hlavní město Ayuthia s velikolepými troskami z dob minulých. V severní části říšské jest pouze několik větších měst, z těch nejdůležitější jest zajisté Luang-Prabang nad vyšším Mekhongem s 12.000 obyv., kteří vedou živý obchod s Čínou. Veliká část Siamska jest poustkou naprosto neprozkoumanou; veliké okresy pokrývají tropické pralesy, v nichž vznikají nejstrašnější zimnice. Část nám známá jest přeurodný kraj, řekami a stokami protékáný, kdež daří se cukr, rýže, indigo, kukuřice, bavlna, pepř i j.

V nižní části porčíí mekhongského jest samostatné království Kambodža, též dvěma králi spravované, které do nedávna bylo poddáno říši siamské. Když pak Francouzové byli se zmocnili ústí mekhongského, stal se i král kambodský lenníkem francouzským. Kambodža jest širá a velice úrodná nížina, na východě se prostírající až po veliké jezero Tuli Sap čili „sladkovodné moře“, jakož je nazývají Kambodžané; Annamcům sluje Bien-Ho, Siamčikům pak Sri Rama. V průměru má jezero to 192 km., v objemu pak 640 km.; na mappě houslím se podobá a řeka Mesap z něho vytéká i spojuje je s Mekhongem. Hlavním městem kambodským jest Udong na řece Semumě, z bambových chýží složené, se 12.000 obyv., jediným pak přístavem vší země jest Komput čili Kampot, na jihozápadní straně hlavního města; má pak Komput sotva 300 domův a obyvatelé jeho živí se zejména obchodem s rýží, gummiguttou, která se v okolí těží, se slonovinou, se sušenými rybami a vzácnými druhy dřev.

Francouzská osada Nižní Kočinčina (Basse Cochinchine) skládá se ze šesti území, odňatých říši annamské a v 17 distriktů rozdělených; správa její jest vojenská za dozoru loďstva francouzského. Hlavním městem učinili Francouzové Saigon, po annamsku zvaný Gia-dinh, jenž se rozkládá ve velmi příhodné poloze na široké řece Dong-Nai a čítá asi 50.000 obyv. Město jest od moře dosti vzdáleno, než přístav jeho, jenž byl za svobodný obchodní přístav první třídy prohlášen, navštěvují začasťe lodi čínské, portugalské i jiných národů. Důležitost Saigona zveličuje blízký ostrov Pulo Kondor, jenž se výborně hodí za skladiště zboží z okolních krajin. Dle úředních zpráv čítá francouzská osada 1,267.566 hlav, z nichž jest 1,100.000 Annamcův.

V osadě kočičinské panuje po celý rok veliké vedro, ježto se rozkládá již patrně v jihu, pak jest také bahnita a nízcě položena; po celý rok, ve dne i v noci, jest vzduch velice vlhký, což jest příčinou nejen převeliké úrody, nýbrž i přehojných nemocí, zejména tysenterii a tyfalných zimnic. Slunečným paprskům není lze tělo své vystaviti, ježto úžeh slunečný obyčejně smrt působí. Cholera vyskytuje se tam ode dávna, než nežinť zádav velikých.



Bangkok.

Kambodža a Nižní Kočičína bývaly v minulých dobách částmi císařství annamského, které nyní zabírá východní část zlatého polouostrova, mezi mořem a Mekhongem rozloženou. Nitro říše annamské jest téměř naprosto neznámo; toliko řídke zprávy odvážných katolických missionářů podávají nám jakéhosi ponětí o poměrech jejích. Rozděluje pak se Annam ve tři části: 1. v Tonkin čili v Dang-gnoi (t. j. venkov), 2. ve pravou Kočičínu čili Dang-kong (t. j. vnitro) a 3. ve Tsiampu čili Čampu v jihu. Vedle toho přičítají se k Siamu i krajina Moi a poddaní kmenové laoští. Všeho obyvatelstva annamského jest asi 9 mill.

Pravý Annam čili Daug-trong jest úzký pruh země, mající zšířící sotva 16—32 km., který se prostírá od 12° s. š., kdež s Tsiam-pou sousedí, až po jižní pomezí tonkinské. Na západě obklíčen jest lysými a bylinstva prostými horami, za nimiž ve vzdálenosti 15 km. počíná pravá poušť. Prošed poutník pustinou, dospívá vysokých hor, dosud neprozkoumaných. Hlavní město Hue má prý 50.000—100.000 obyv., za našich pak dob bylo francouzskými inženýry dokonale opevněno; město má výborně zařízené sklady a arsenály, i bylo pokládáno za nejpřednější pevnost asijskou. Každého léta budují se lodi válečné, z části podle vzorův evropských, z části po vzoru asijském, smíšeném s tvary evropskými. Král přebývá ve velikém a pevném paláci.

Krajina Moi prostírá se mezi Kambodží a Annamem od 10° 40' až po 16° s. š. Annamci slovem tím zahrnují veškerý četné ty kmeny horské s různými nářečnými a způsoby, jež Siamčkové Khavy nazývají. Území Laosů, poddaných císaři annamskému, položeno jest severně Kambodže i Mekhonga. Země má zšířící 32—40 km.; na jihu a na západě jsou mnohá města, východní část jest však pusta. Dvě pohoří prostupují na severu nížinou, řeky pak mají vesměs povahu horských bystřin. Než dle veškerých zpráv jest země ta ve stavu kvetoucím, i obývá tam lid zámožný, jenž poslouchá patriarchálních náčelníků. Lid živí se orbou, z části i hedbávnictvím a výrobou zlatých šperků. \*)

Tonkin jest v severní části své hornat a podobá se povahou svou sousedním územím čínským. Na východě přechází hornatinu v rovinu a při moři v alluviální nížinu. Řeky tonkinské po výtce plynou od jihu k východu. Největší z nich jest Hong-kiang čili červená řeka, také zvaná Song-koi čili Song-ka, která vzniká souvodní dvou řek zřídelných. Písek říčný chová v sobě mnoho zrněk zlata, a tisícové živí se jílováním jeho. Odtud plyne řeka směrem jihovýchodním, májí hlavní město tonkinské Ke-šo čili Ha-noi (100.000 obyv.), zahýbá se náhle u Hiena, plyne k severu a má ústí deltové, v němž jest přístav Domea, kdež kdysi cizí lodi kotvily. Na jižní hranici annamské táhne se od pomezních hor až po moře veliká zeď, která však nyní, když obě země v jednu říši jsou spojeny, své důležitosti pozbyla. Jako Korei podařilo se posud i Tonkinu zabrániti cizincům přístupu do země; snažil se vláda annamská uvéstí Tonkin v úplné zapomenutí a tak jej ukryti slídivým zrakům Evropanů.

\*) Gützlaff v „Journal of the R. geograph. Soc.“ 1849.

Různí národové annamští velice se liší povahou svou fysickou i mravní. Horalé mají bílou pleť, štíhlý vzrůst a jsou povahy prostší, než ostatní Annamci. Mnozí z nich posud kočují. Obyvatelé nížiny jsou vzdělanější, v umění pokročilejší, ve vědách obeznalí a pracovitější než horalé, také však jsou lhavější, úskočnější a zkaženější.

Annamci jsou příbuzní Jihočíňanům čili Puntijům, než řeč jejich valně se změnila působením času a různých událostí. Vzdělání své osvojili si od Číňanů, vůbec pak ve své povaze projevují velmi málo původnosti a samostatnosti. Též náboženství svá po výtce z Číny přijali, ctíce Kon-fu-tsea, předky a duchy ochranné. Panujícím náboženstvím jest však nauka Buddhova. Annamci jsou lid lehkomyslný, poddajný, udatný i čilý; Francouzové tvrdí, že se ze všech národův asijských jim po jistých stránkách nejvíce podobají. Jiná však líčení méně Annamcům lichotí. H. Bineteau \*) tvrdí, že jsou Annamci slabi, zbabělí a ukrutní; rádi prý kradou a oddávají se loupežní na moři. Jsou výbornými obchodníky a se vším rádi obchod provozují. Trhů mají velmi mnoho; vývoz jest monopolem královým. Každému zakázáno jest, opouštětí země, a ze všech sousedních národů dosáhli pouze Číňané a za nejnovějších dob Francouzové práva, s Annamem kupčiti. Vedle jiných vlastností označují se Annamci vzornou střídmostí. Živí se po výtce, jako ve vší Zadní Indii, rýží, která chléb zastupuje. Odvar čaje a některých rostlin aromatických jest nápojem jejich. Annamci také rádi pojídají zvířata, z nichž Evropana ošklivost pojímá, jako hmyz, kobylky, cvrčky, některé druhy žízá, raky, hady, myši, psy, ba i tygry, když některého byli ulovili. Přes to vše často postihuje Annam strašný hladomor, přes veškeru úrodnost půdy a obratnost i střídmost obyvatelstva jeho.

Vláda annamská jest neomezena a veškerá moc sestředěna jest v ruku krále nebo císaře, než nemá povahy despotické, ježto vládce jest vázán zákony. Král má svou tajnou radu, ministerstvo při hrdelných, ministerstvo války, ministerstvo pro věci náboženské (tedy ministerstvo bohocty), ministerstvo veřejných prací a ministerstvo věcí vnitřních i vnějších. Jakož již bylo řečeno, jest Annam po smlouvě r. 1874 v pravdě vasalským státem francouzským.

Zbývá nám ještě vylíčiti polouostrov Malakku, přední sídlo kmene malajského, který se prostírá mezi 13°45' a 1°35' s. š.; až po 8°50' šíří se ve směru jižním, odtud pak k jihu směrem jiho-východním. Na místě tom jest polouostrov nejužší, čímž vzniká šíje

\*) Bulletin de la Société de géographie de Paris, 1864.

krahská čili kravská, nad hladinou mořskou nemnoho zvýšená. V jižní části vypíná se pohoří malacké, jehož nejzazší cípy jsou mysy Buros a Romania. Část severně šije krahské položená náleží na východě k říši siamské, na západě pak ku britské Indii územím Tenasserimem. Část jižní zabírají státy malajské, dílem samostatné, dílem poplatné říši siamské. Státy poplatné prostírají se až po 5° s. š., načež k jihu rozkládají se državy samostatné. Po západním pobřeží roztrouseny jsou državy anglické, tak zvané „Strait-Settlements“. K těm počítáme ostrov Pulo Pinang, území Wellesley,



Malajská vesnice.

Malakku s Naningem a proslavené město Singapur, na malém polouostrovu jižním zbudované.

Největší část polouostrova malackého jest porostlá hustým hvozdem, v němž mají převahu lesy bambové. Než nejznamenitější plodinou malackou jest cín, jeden z nejvzácnějších kovů naší zeměkoule. K područím a Siamu poplatným státům malajským počítáme Ligor s Talungem, Quedah čili Keddah, Patani, Kalantan a Tringano, které jsou vesměs řídce obydleny. Různá menší místa ve vnitrozemí i na pobřeží spravována jsou radžahy, z Bangkoka jmenovanými. Obyvatelstvo skládá se ze Siamčků, z Malajův

a z Číňanů, kteří se mnohonásobně mezi sebou směšují. Před dvěma sty roky provozovali na Malakce čilý obchod Portugalci a Holanďané, zejména s cínem; nyní však jest obchod ten úplně v rukou čínských. Nejznačnějším místem siamské Malakky jest město Toneah na ostrově Junk-Ceylonu, k Ligoru příslušnému, které čítá asi 30.000 duší. Velmi důležitý jest britský ostrov Pulo Pinang v severní bráně průlivu malackého rozložený; ostrov ten má zdělí 25 km. a 13 km. zšíří a jest důležitou stanicí mezi Zadní Indií, indským mnohoostrovím a Čínou. Z rozmanitých a vzácných plodin jeho jmenovány buďtež: ořechy kokosové, jichž háje pokrývají téměř veškerá strmá úbočí ostrovská, rýže, pepř, hřebíček, ořechy muškátové, betel, čaj, bavlna, tabák, káva a třtina cukrová. Naproti ostrovu, který po anglickém nezpůsobu obdržel bezvýznamné jméno ostrova prince waleského, jest na pobřeží malý britský okres Wellesley s 50.000 obyv., po výtce Malaji, kteří pěstují a také vyvázejí veliké množství třtiny cukrové. Britům také náleží město Malakka se svým okolím; město samo čítá sotva 13.000 obyv., jichž třetinu činí Malajové.

Velmi neúplny jsou naše zprávy o samostatných státech malajských v jižní části polouostrovské, z nichž nejdůležitější jsou pouze Perak, Salangur, Rumbo, Pahang a Džohur. Plodiny krajin těch, pokud nám známo, neliší se hrubě od plodin jiných částí Zadní Indie; totéž sluší se uvést i o obecných poměrech, o despotických vládách a o pohlavárech tamních, jimž za novějších dob vážnosti velice ubylo. Zvláštní pozornosti hodni jsou však divocí kmenové, kteří obývají v neprozkoumané hornatině nitrozemské. Nej přednější z nich jsou Semangové a Vaiové, potom Rayet Utanové, Jakunové, Sakkyové, Halaové, Belandaové a Besisikové. Vaiové a Semangové obývají po výtce v lesích severních, ostatní kmenové, které lze zahrnouti společným názvem Orang-Laut, žijí ve krajinách jižních. Ethnologicky není lze lišiti lesáky ty od Malajů; jsouť oni částí téhož kmene, která se byla v rozvoji vzdělání svého opozdila.

Nejdůležitějším místem nejen Malakky, nýbrž vši Zadní Indie, jest bez odporu malý ostrov Singapore, rozestřený při nejj jižnějším cípku polouostrovském, na němž rozkládá se britské město soujmenné. Jsouc položeno v krajině zdravé a úrodné, ač od rovníka nemnoho vzdálené (toliko 130 km.), vzrostlo Singapore za 60 let z nepatrné vesky v město více než se 100.000 obyv. Jest zajisté málo měst starověkých i novožitných, jimž lze vykázati se rozkvětem

tak rychlým, jako Singapore. Když se byli Angličané ostrova zmocnili, byl velmi řídkce obydlen a nepatrně vzdělán. Nyní jest i nitro po výtce vzděláno a Číňané tam zařizují sady pepřové a gambirové (*Nauclea Gambir*). Také daří se sago perlové, maličko koření, cukrové třtiny a rýže; palmě kokosové půda však nehrubě svědčí. Vůbec není těžba ostrovská příliš značná, ostrov pak sám mimo několik vsí čínských v nitru svém téměř jest liduprázden, ba i řídké oby-



Prodej ovoce v Singapoře.

vatelstvo to odkázáno jest svými potřebami životnými na ostrovy sousední. Rozkvět města jest následkem velmi příznivé zeměpisné polohy mezi Čínou a Indií, ač liberální politika britská osadě ne-jednou zkázou hrozila. Tak se stalo, že Singapore náleží dle jména Britům, skutečně pak jest v moci Číňanů. V městě samém žije 60.000 Číňanů; zbytek skládá se z Malayův a pouze ze 6000 Evropanů. Má tudíž město ráz téměř výhradně čínský.

### Mnohoostroví východoindské.

Mezi jihovýchodní Asií a souší australskou kupí se patero rad velikých a krásných ostrovů, zbytků to souše dávno mořem pohlcené, které tudíž nejsou ani původu sopečného ani korálového. Ještě za dob třetihorních byla spojena Asie s Austrálií šírou pevninou; teprve později počala se souše znenáhla rozčleňovati v součástky menší, načež jal se hluboký průliv, vlnící se mezi ostrovy Balijem a Lombokem, Borneem i Celébesem (č. So-), oba zemědily i s příslušenstvím jejich od sebe oddělovati. Když byly zaplaveny vnitřní části souše, vzniklo mělké moře, zřídka nad 100 m. hloubi mající, které nyní odděluje či spíše spojuje Sumatru, kafrem oplývající, Borneo i Javu (č. Dž-) od Asie, Nové Guinee a přilehlých ostrovův australských. Mělčiny mořské pokládají se vůbec za zauklé části souše, i lze tudíž s Peschlem domnívati se, že souvisela někdy Java s Borneem, Borneo s Malakkou, Malakka s Bankou a se Sumatrou. Veškerο tudíž mnohoostroví, které nazýváme mnohoostrovím východoindským a po obecném zvyku k Asii přičítáme, náleží pouze po části některé k zemědilu asijskému; východní polovice zajisté náleží již k Austrálii, což lze dovoditi nejen ze zeměpisné polohy, nýbrž i z různosti ethnologických. V části západní, výhradně asijské, přebývají totiž Malayové, v části pak východní Papuové, a tak jeví se býti nepravým dosti obvyklý název „mnohoostroví malajského“. Hranice, oddělující od sebe plémě malajské a papujské, jest položena maličko východněji od hranice zoologické. \*) Jdouce po obvyklém způsobě, jímž se veškery ostrovy od Sumatry až po Novou Guinei zkrátka k Asii přičítají, rozdělujeme mnohoostroví východoindské ve více skupin, jimiž prostupuje u velikém oblouku pásmo sopek, složené z výhní na zemi z největších i nejmocnějších. Ze skupin těch jsou na severu ostrovy Filipovy, jihovýchodně Molukky čili ostrovy kořenné, západně pak malé a veliké ostrovy sundské, jimiž srozmíváme čtyři veliké ostrovy Sumatru, Javu, Borneo a Celébes. K Asii lze počítati zeměpisně pouze ostrovy Filipovy a veliké ostrovy sundské mimo Celébes; všechny pak ostrovy odděleny jsou od sebe mořskými členy, zvláště pojmenovanými. Ostrovy ty po výtce náležejí Hollandanům, kteří si

\*) Alfred Russel Wallace: The Malay Archipelago: the land of the orangutan and the bird of paradise. A narrative of travel with studies of man and nature. V Londýně 1869, 8°, II. díl, str. 278.

tam zřídili rozsáhlou říši osadní, s britskou Východní Indií zápolící, jejímž středem pak jest ostrov Java. Austrálský ostrov Timor jest majtkem Portugalcův, ostrovy Filipovy náležejí po výtce Španělům; některé části jednotlivých ostrovů jsou posud samostatny a uznávají nad sebou panství domorodých sultánů.

Z obou plemen, obývajících na východoindském mnohoostroví, jsou Malayové četnější, důležitější i vzdělanější. Oni zajisté rozšířili svůj jazyk, svá domácí zvířata, zvyky i mravy daleko široko do oceánu pacifického, tak že mimo pravé Malaje na Javě, Sumatře a Malakce k nim počítati dlužno i smělé a řídkovlasé kmeny, kteří jsou roztrouseni po všech Polynésiích zvaných tropických i subtropických ostrovech Tichého moře. Badáními Viléma v. Humboldta v jazyce kavijském bylo dovozeno, že se sluší k Malayům přičítati i panující kmen madagaskarský. Rozkládajíť se tudíž sídla malajská od komorských ostrovů v Africe až po ostrov velikonoční, od 61—268° zeměpisné délky, čili po pěti devítinách všeho objemu zemského. Po tělesných znacích příslušejí Malayové ku plemeni mongolskému. Zvláště Číňanům velice se podobají; britský zoolog Wallace nebyl s to, aby rozeznal od tuzemců čínské osadníky na ostrově balijském, kteří byli odložili domácí kroj svůj. \*) Malaj má smědou pleť a jest postavy malé; muž malajský bývá pravidelně o 0·1 m. nižší muže evropského. Obličej jest okrouhlý a maličko zavitý, ne mnohem delší než širší, kosti čelistné jsou vysoké a značně vysedlé. Oči černé a poněkud šikmo vloženy, ústa široká i velká s tlustými a masitými rtoma, spodní čelist také široká, brada kulatá a pěkně zaokrouhlená, nos krátký a ne plochý, jako u Negrův, ani vysedlý, jako u Evropanů, nozdry široké, téměř ploché a čtyřhranné, vlasy hrubé, tlusté a černé; řídký vůbec vous naprosto Malajci odstraňují. Obě pohlaví velice sobě se podobají, tak že začasté Evropan rozpačitě se ohlíží, má-li před sebou muže či ženu. Vůbec jest Malaj pohodln i leniv, v obcování pak zdrželiv, nedůvěřiv, ba i strážliv z čeho mnozí dovozují, že licho jsou udání o krvelačnosti a divokosti jeho. Malajec nejvíce nikdy podivení, úžas anebo bázeň, které vlastností, jak se zdá, málo utkvěly v povaze jeho. Mluví zvolna a rozvláčně a snaží se po různých oklikách dospěti cíle řeči své. Děti a ženy jeho jsou bázlivé a utíkají před neočekávaným zjevením Evropana. Ve společnosti mužů jsou mlčelivé, vůbec pak klidné a poslušné. Sám Malajec jsa, jest zádušný; nikdy nemluví sám s sebou

\*) Wallace u. j. m. II. díl, str. 279.



SKLIZEŇ TABÁKU NA OSTROVECI FILIPINSKÝCH.

nikdy si nezapěje, jenom když více mužů v témže člunu veslují, znotují si někdy jednotvárnou i žalostivou píseň. Zřídka kdy Malajec urazí bližního svého a také nemiluje sporů, vzniklých z věcí peněžných; ba jemu třeba jest dlouhého přemýšlení, než se odhodlá domáhati mzdy, která mu po právu náleží. Nepříhodné vtipy a žerty protiví se jemu, ježto zaujat jest formami etiketními, a přičí se jeho myslí, někdo-li dotýká se osobní svobody jeho, nebo i jiného člověka. Vznešenější Malayové jsou velice zdvořilí a ve všem chovají se s důstojnou vážností vzdělaného Evropana: než pěkná ta stránka povahy jejich naprosto se snáší s bezohlednou ukrutností a s opovrhováním lidského života, které činí temnou stránku povahy jejich. Tím pak vysvětlují se mnohé naprosto se lišící úsudky, jež shledáváme u rozličných posuzovatelů malajské povahy. Obyvatelé přímořští prokazují cizincům hostinnost převelikou, jsou spolehlivi, klidní a velice lenivi. Všichni jeví převelikou vášeň ku hře, kterou žádný zákon, i sebe přísnější, aby zamezil, s to není. \*) Dle jiných zpráv jsou prý vášniví, neumějí se ovládati, jsou málo spolehlivi a nestáli. Vůbec jsou pohodlní, lenivi a nemilují práce, k lidem náležejíce, kterým za mzdu pracovati nedůstojným se býti zdá. Proti jiným kmenům mnohoostroví východoindského označují se větší zručností a chápavostí, než islám umrtvil v nich veškeren vyšší vzlet; obecní zřízení jejich jest chatrno, předním pak zaměstnáním loupež námořská. Malajec nijak neostýchá se krádeže nebo lupu lidského; urážky, nechat se v skutku staly nebo pouze předstírány jsou, na místě tresce, při čemž velice lstivě a úskočně si počíná; obvykla jest jim křivá přísaha, a zhusta provozují mezi nimi řemeslo své travičí. Vášnivě oddávají se kouření opia, nápojům líhovým a bojům kohoutím, mnohdy i osobní svobodu svou za základ dávajíce. Jsou však velice střídmi, čehož charakteristickým dokladem jest dělníkova prosba za dar: „Ketjel presentie, tuwan, poer makan“ — malý dárek, pane, na pokrm. Boudy za jídelny sloužící bývají jimi nejhojněji navštěvovány; tam kupují sušenou rýži, španělský pepř, malá sousta masa, vařené rostliny a sladké pamlsky, k čemuž podává se koflík horké vody. Dle jména přiznávají se Malayové k islámu, než pohřešujeme u nich naprosto náboženského fanatismu; zvláště Javanec domnívá se, že dosti učinil povinností svým obřízkou, obvyklým mytím a zachováváním postu ramadana, vedlé čehož však podržel i mnohé náhledy hindské. Někteří z nich jsou křesťané, t. j. oni

\*) Bickmore: Reisen im ostindischen Archipel, str. 17.

obcují bohoslužbě v hollandském chrámě, neholí si hlav svých a nepilují si zubů. Nižní malajština jest obecným jazykem po všem mnohoostroví východoindském. \*) Řeč jejich nemá drsných a tvrdých souhlásek, jež jen s těží vysloviti lze, jest měkka a zvučná, a podobá se poněkud vlastině. Každý Evropan na ostrovech indských mluví jazykem malajským, jemuž snadno a brzo se přiučiti lze. Značnou část obyvatelstva Nizozemské Indie činí však Číňané, projevující veškery ty dobré a špatné stránky své, jež nám bylo poznati v jiných sídlech jejich.

Směrem téměř severojižním od ostrova Formosa postupují až po Borneo a po Molukky ostrovy Filipovy, činíce pásmo sopečných výsep o délce 1500 km. a o ploše 3000 □Mm. Skládají se ze dvanácti větších a z více menších ostrovů, na nichž žije asi 6 mill. lidí po výtce z kmene západomalajského. Tuzemci slují Tagaly čili Bisaya, z části poddáni jsou Španělům a přiznávají se k učení katolickému, z části jsou uezávisli a přiznávají se k islámu. V nitru některých ostrovů přebývají nezávislí a suroví kmenové papujští.

Největší z ostrovů Filipových jest Luzon, mající podobu čtverúhelníka, jehož cípy k severu a k jihu vybsňají; rozkládá se mezi 19° a 14° s. š. a pokrývá plochu 1100 □Mm. V jižní části náhle k východu se zahýbá a hojně choboty i zátoky mořské do něho vnikají, čímž se zdá, že se jižní část skládá ze skupiny hojných malých ostrůvků. Jižně z Luzona ční z moře mnoho malých výsep, zvaných obyčejně Islas Visayas aneb Islas de los Pintados (= ostrovy tetovovaných). Nejpatrnější z nich jsou dva jižní ostrovy, dlouhotáhlý Palavan čili Paragua, pouze úzkým průlivem oddělený od severního cípu bornejského, a nejvýchodnější ostrov Mindanao čili Magindanao, po Luzonu z ostrovů Filipových největší (880 □Mm.). Souostroví Filipovo odděluje tudíž Tichý okean a východní proudění jeho od jihočínského moře, svými víry pověstného; přímé spojení obou moří děje se pak toliko kanálem dosti širokým mezi Formosou a Luzonem a průlivy bernardinským, surigajským a celébeským. Filipovy ostrovy jsou všestranně obdařeny dary přírodními; rozkládají se v horkém pásmu a na rozhraní mezi monsuny a severovýchodními pasáty tichomořskými, břehy jsou přehojně rozčleněny, uvnitř táhnou se dlouhotáhlá horská pásma o hřbetné výši 1000—1300 m., nad nimiž trčí vrcholkové a některé sopky až do výše 2750 m. Teplota průměrná jest 21° R., s úchyly

\*) Rost: Die malayische Sprache. „Globus“ XIII. díl. str. 114.

od 19° do 23°, průměrná vlhkost ovzduší činí pak 70 %, a hojné řeky, potoky a veliká jezera v rozsáhlých nížinách anebo v pohorském zákoutí zemi zavodňují. Za takových poměrů lze přírodě rozvíjeti na ostrovech Filipových všechny vědy tropických krajin, které tudíž závodí s Brasií, Javou a Ceylonem. Nižší patra porostla jsou temně zelenými tropickými lesy listnatými, na horských pak vrcholcích stkvějí se rozsáhlé lesy jehličnaté. Tam snoubí se palma s jedlí a v údolích poříčních šíří se hvozdy kasuarin. Mezi kokosovými háji města a vsi se skrývají, mezi nimi žlutá šíří se rýžoviště se sady třtinovými, všude pak vyskytují se květiny a křoví barev nejpěknějších. I krasavice tamní napodobují přírodu, odívajíce se látkami velmi pestrými barev oslňujících, na nichž však oko naše bez únavy spočinouti může. Bohactví barev, jímž příroda odívá živočišstvo i bylinstvo, dobře se shoduje s dostatečným množstvím světla tropického slunce, kteréž i za mračných dnů zemi oblévá. Avšak pod keřem nejvonnějším plzky skrývá se had jedovatý a hrozná nemoc, jako neštovice a asijská cholera, hubí obyvatelstvo městské i veské; kobylky, jako mračna nebe zastiňující, ničí osevní a působí hladomor i drahotu; když se střídají monsuny, zaplavují zemi horské potoky, a zachránili-li se tuzemec před rozbourenými vlnami v dřevěné nebo v kamenné chýži své, hrozí mu zkáza nová, že pochován bude za zemětřesení v troskách domku svého nebo žhavým popelem sopečným.\*)



Domorodec filipinský.

Vedle Tagalův obývají na ostrovech Filipových i Negritové, jakož nazývají Španělé černé domorodce Aěty čili Ity; vyskytují se počtem asi 25.000 hlav na pěti ostrovech: Luzoně, Negru, Panayu, Minderu a Mindanao a náležejí beze vší pochyby k plemeni

\*) Dr. C. Semper: Die Philippinen und ihre Bewohner. Ve Würzburgu 1869, 8°, str. 3—5.

papujskému. Zdá se, že přebývají i u vnitř Sumatry, Bornea, Celébesa a Džilola čili Halmaherry. Na Luzonu, zejména v severozápadní hornatině jeho, žijí smíšenci Irayové; jedna jejich část, tak zvaní Catalanganové, vznikli smísením se Tagalů s Číňany, druhá pak část snad snětím se Tagalů s Negrity. V západních krajinách luzonských žijí Ygorrotové, nepochybně to směs Tagalů se živly čínsko-japonskými, ve východních pak horách Ylungutové čili Ylongotové, diví to kmenové tagalští původu neznámého. Manobové ve východních krajinách mindanajských vznikli snětím se Tagalů s Číňany. Nejdůležitějším a jedině zmínky hodným městem ostrovů Filipových jest lidnatá Manilla (č. -lja, se 166.000 obyv.), rozsáhlý obchod provozující. Tam sídlí španělský generální kapitán, arcibiskup, jsou tam také mnohé dílny a továrny, zejména na doutníky.

Mezi jižními ostrovy Filipovými a severovýchodním cípkem bornejským roztrouseno jest pásmo ostrovů sulujských, jichž se čítá asi 150; jsou vesměs hornatý a úrodný a žije na nich asi 200.000 malajských obyvatel pod vládou nezávislého sultána, kteří rádi se oddávají loupežnickému na moři. Sultán sídlí na největším ostrově, Sulu zvaném, a panství jeho obsahuje i část severního pobřeží bornejského.

Jižně ostrovů Filipových rozkládá se veliká osadní říše hollandská po všech skupinách indského mnohoostroví, rozsahem svým třikrát Německo převyšující. Středem jejím jest město Batavia na ostrově Javě. Obyvatelstva se čítá 22 mil. Z plodin říše indohollandské sluší se jmenovati ušlechtilé kovy a byliny, zlato, dýmanty, perly, uhlí, sůl, pepř, skořici, kávu, čaj, rýži, tabák, indigo, kafr a různá koření. Závodí tudíž osada hollandská zdatně s říší indobritskou, její pak obchod s Hollandem činí nejméně polovici obchodu angloindského, jistina pak v něm uložená páčí se na 50 milionů mark.

Vzdálený Holland udržuje své panství nad indskými ostrovy vojskem a vhodnou politikou proti domorodcům. Vojska se čítá skoro 30.000 mužův a správu jeho koná šestičlenná „rada indská“; dvě třetiny všeho vojska na Javě jakož středů vši državy rozloženy jsou. Vojsko skládá se z Hollandanův a z domorodých Malayů, po evropsku vycvičených evropskými důstojníky, čímž podobá se úplně armádě angloindské. Průměrem počítá se vedle tří Evropanů pět Malayů, což ovšem chová v sobě dosti nebezpečení pro řady evropské; než nebezpečení to překonáno jest přísnými pravidly kázně vojenské. Loďstvo skládá se asi ze 30 lodí. Armáda ta po-

tlačila znenáhla veškeren odpor, kdekolivěk jest se objevil, a tak zejména Java jest nyní poddanou naprosto Hollandanům, jimž poddání jsou nekterí „nezávislí“ sultánové tuzemců. Když překonán byl odpor, ponechali vítězové s moudrou umírněností panství domorodým knížatům, kdež ovšem více škoditi nemohli zájmům hollandským, a učinili z nich nástroje své dobře soudíce, že Malayové spíše uposlechnou rozkazů svých soukmenovců, než cizinců. Jen tak bylo lze dosíci z osad největších hmotných výtěžkův, a to způsobem nejpromyšlenějším. Vláda hollandská jest takofka jediný kupec osady; jejím monopolem jest káva, rýže, indigo; chce-li ku př. Javanec kávu pěstovati, musí prodati úrodu svou vládě za cenu ustanovenou, ovšem menší ceny obyčejné. Vláda tím dodělavá se ohromného zisku, neboť z jediné Javy vyváží se ročně 62,000.000 kg. kávy, veškeren pak přívoz činí pouze třetinu vývozu. Vláda nepoužívá ku práci sadařské otroků, jelikož bylo otroctví před více než 15 roky zrušeno, za to však zákonem nuceni jsou tuzemci ku pracím robotným, jsouce vedlé toho povinni pracovati i svým sultánům. Nyní ovšem zmírněna jest dosti soustava ta, hrabětem Van der Boschem zavedená a „Cultuurstelsel“ zvaná, vůbec však posud platna jest zásada, že jest osada pouze k tomu určena, aby přispívala k dobrému bydlu země mateřské. Hollandané však nabyli historického práva k prospěchům těmto, ježto byli zavedli na Javě pěstování kávy, chinovníka a čajovníka. Domorodci cítí dobře jho cizí, než neopírají se jemu dílem z oddanosti ku svým sultánům, z nichž se nevolky stali hollandští úředníci, dílem z vrozené již trpělivosti. Malayové jsou vesměs nadáni duševně, než hmotné zájmy jim jdou nade všechno, a jsou spokojeni, majíce rýži, ryby a betel, věci ty také mají, jsouce pečliví a dovední rolníci i plavci. Jestli pak jim lze pobaviti se tancem, divadlem, hudbou, nebo bojem kohoutím, jsou spokojeni a vzdávají se všeho odporu. Také daří se tuzemcům výborně za poměrů těch, čehož důkazem jest rychlé vzrůstání obyvatelstva. Obyvatelstva malého ostrova Madury bylo ku př. r. 1856 393.426 duší a r. 1871 již 676.818, přibýlo jeho tedy více než jednou tolik za 15 let. Což může lépe doporučovati osadnickou soustavu hollandskou, vůbec hanobenou, než čísla tato! Také dovoditi lze, že všude, kde zavládli Hollandané, zavládly i lepší poměry, než ve krajinách, kdež se udržel domorodý barbarský zvyk na moři loupežiti.\*)

\*) F. v. Hellwald: Über Colonien und über die holländischen Niederlassungen in Ostindien insbesondere. Ein Beitrag zur niederländischen Colonialfrage. Ve Vídni a v Amsterdamě 1871, 8°.

V čele hollandské správy na ostrovech východoindských jest generální guvernér, opatřený působností místokrálovskou; on jest spolu vrchním velitelem loďstva i vojska, má právo opovídati válku, ujednávatí smír i smlouvy s tuzemskými knížaty a kmeny, řídí se ovšem vždy rozkazem královským. Veškero území hollandské skládá se ze dvou částí: z Javy a Madury, a z držav venkovských (Buiten-bezittingen), totiž z ostatních krajů přímo poddaných aneb aspoň závislých. Veškero území dělí se pak v residentie, jichž čítá Java 21; každou residentii spravuje resident, pod nímž řídí regentové správu jednotlivých menších krajů čili „regentství“. Regentové jsou jmenováni z tuzemců, zejména z vysoké šlechty malajské a z rodin byvalých panovníků, kteří podnes mají veliké působení na své ně-

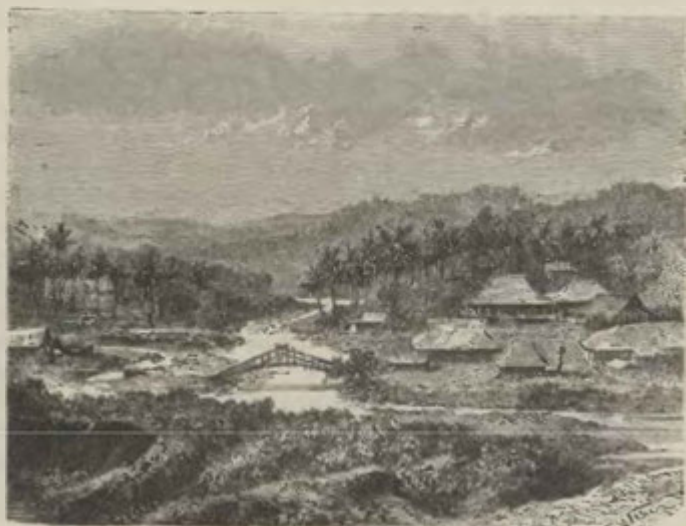


Příbytek Kuliuh na Javě.

kdejší poddané, zvláště po stránce náboženské. Regentům podřízení jsou zase domorodí náčelníci okresní, jimž jest daně vybírati; je volí si „dessa“ čili obec, společensky zařízená po podobě ruského míru. Regentům, kteří slují Javanům „adhipatti“, „pangeran“ čili „tommonggung“, po ruce jest evropský úředník s hodností residentního assistenta, jemuž uloženo jest, aby choval se k domorodému regentu jako k mladšímu bratru svému, při čemž však jest pravým náčelníkem residentie. Onť nařizuje a povolný regent rozkazy jeho, ovšem za své je vydávaje, lidu oznamuje. Vedlé residenčních assistantův úřadují ještě evropští kontrolorové a „opzienerové“, kteří vedlé úkonů správních i na soudech sedí.\*)

\*) Multatuli: Max Havelaar, of de Koffij-Verlengen der nederlandsche Handel-Maatschappij. V Amsterdamě 1860, 8°, I. díl, str. 64—79.

Jakož již výše řečeno, jest jádrem hollandských osad veliký ostrov Java (č. Dža-, 1346 □ Mm.), Kandii podobný, pravý to ráj, júnž táhne se po celé délce ostrovské, ze západu k východu, 45 mohutných trachytových sopek. Sopky tyto, z nichž mnohé výše 3000 m. se dopínají, jsou po výtce posud činný a začasté působí hroznou zpoustu ve svém okolí. Nejvyšší z nich Semiru čili Sameru má výše 3730 m.; z nejčinnějších jest Merapi. Na úpatí sopek vyvěrají početné teplice, v rovinách pak vypínají se četné sopky bahnivé. Mofetty, které tuzemci nazývají „gua-upa“ čili jedno-



Javaneká krajina.

vatými jeskyněmi, vyskytují se na šesti místech; zvláště pověstno jest údolí smrti Pakaraman. V horách, z nichž krátké než i burácivé bystřiny k moři spěchají, ukryta jsou hojuá i krásná jezírka, s části slanovodná, s části kyselá, a mimo to i některá bahnitá. Úrodnost Javy nemá téměř příkladu; rostlinstvo jest zajisté nejbujnější po vší východní zeměkouli. V horkých krajinách, až do 600 m. zvýšených, které zabírají větší díl ostrova, pěstuje se rýže jakožto přední plodina ostrovská; v pásmu mírném (mezi 600—1500 m.) pěstuje se druhá hlavní plodina káva, v chladném pak pásmu (1500—2500 m.) tabák a peruvský chinovník.

Nejznamenitější města ostrovská jsou vesměs na břehu severním položena. Hlavním městem veškery državy indskohollandské a sídlem nejvyšších úřadův osadních jest Batavia se 70.000 obyv. Batavia má mělký přístav a nezdravé podnebí, než v blízkém okolí roztrouseny jsou ozdobné a elegantní osady evropské, jako Weltewreden a Buitenzorg; důležitější jsou mimo hlavní město Čeribon, Samarang s 50.000 obyv. a rozkvétající Surabaya s 90.000 obyv. a s nejlepším přístavem všeho ostrova.

V nizozemské Indii žije pramálo Evropanů. Dle sčítání ze dne 31. pros. 1871 bylo ve vsi Jávě 28.003 Evropanů, všeho pak obyvatelstva 16,891.068 duší. Jest tudíž Java lidnatější než nejlidnatější okresy předoindské, rovná se lidnatost její lidnatosti okresů severočeských. Javanů pravých bylo 16,661.378, ostatek byli Číňané, Arabové i jiní Asijci, pak hrstka Liplapů, kterýmž jménem označují domorodci dítky Evropanův a žen malajských. Malayové javanští dělí se ve dva národy, v Sundanesy a v Javance; Sundanesové jsou méně četní a přebývají v západních krajinách ostrovských. Veškero téměř obyvatelstvo žije se zemědělstvím, řídké rybáře a řemeslníky vyjímajíc. Javanec jest sice leniv a jen tam větší přile přiloží, kdež toho žádá potřeba nezbytná, než přes to dospěl ze všech Asijců po Číňanech a Japoncích v zemědělství nejdále. Vzdělanost jejich jest nepatrná; maličko vzdělání nabyli od Hollandanů; řemesla a průmysl jsou u nich zanedbány, pouze ve výrobě věcí kovových předstihli sousední ostrovany. Hollandská vláda nepodporuje nijak šíření se křesťanství mezi nimi, obávajíc se, že by po zrušení islámského zákazu požívati líhovin přibýlo opilství a tím že by mnohá dobrá stránka lidové povahy byla zmařena.

Veškera Java není bezprostředně poddána Hollandanům, nýbrž jsou tam také, jako ve britské Indii, područí státy domorodců; v jichž městech jsou hollandské posádky. Největší úcty požívají sultanové, sídlící v Džokdžokartě a v Solově. Zbytek ostrova s blízkým ostrovem Madurou činí jednu residencii. Na Maduře, jejíž obyvatelé nejvíce žijí se zjištěným pěstováním rýže, jsou území tří knížat područích.

Sundský průliv na západě odděluje Javu od velikého ostrova Sumatry; ostrov ten jako Java má podobu podélnou, než se směrem ze severozápadu k jihovýchodu. Sumatra má 4400 □ Mm. povrchu a rovná se tudíž velikostí svou Španělsku a Portugalsku. Asi devátý díl čili 500 □ Mm. zabírá z toho samostatná država Atčín, ostatek poddán jest Hollandanům, kteří zřídili na ostrově residencie: Západní Sumatru, Benkulen, Lampongs a Palembang.

bang; osídlena jsou toliko pobřeží, ve vnitru pak jest krajina o velikosti evropského Hollandska úplně neznáma, pravá terra incognita, kdež obývají pouze kmenové Batta zvaní, nikoho do lesnatých hor svých nepropouštějící. Proti Javě jest Sumatra velmi řídko obydlena, čítajíce na prostranství třikráte tak velikém  $3\frac{1}{2}$  mill. obyv. Tuzemských dělníků jest nedostatek a proto není ani lze využítovati převeliké plodivosti ostrovní. Zejména bohatá ložiska kamenuhelná leží ladem, ježto není dopravy příhodné, naproti tomu nitrozemské lesy poskytují vzácných dřev, gummovníka a vonných pryskyřic, jako jsou kafr, benzoe, damar, kaučuk a zvláště guttaperča; gutta-



Přibýtek knížecí na Sumatře.

perčové stromy vyskytují se ve množství prevelikém, až pak budou vykáceny guttaperčové lesy v jiných krajinách, čehož není daleko, bude jediná Sumatra svět plodinou tou opatrovati. Z lesů sumaterských tuzemci mají i bambovou třtinu a palmu rotang, z nichž budoují obydlí svá. Ode dávna rodí Sumatra výborný pepř, sousední pak ostrov Banka má nevyčerpatelné doly cínové, které za dob našich byly odkryty i na ostrově Billitoně.

Větší pozornosti sluší se věnovati nezávislému sultánstvu atčínskému čili spíše atžijskému, které velikostí svou Čechám a Moravě se rovnajíc, zabírá severní část ostrova a po třech stra-

nách mořem jest obklíčeno. Na nejsevernějším cípu ostrova rozkládá se hlavní město Atčín, jakési to asijské Benátky, jehož domy spočívají na kolích, veklaných do dna řeky, bahnitou nížinou tekoucí. Obyvatelé jsou Malayové, nepochybně praotcové veškerého plemene, ježto zachovali neporušenou původní mluvu malajskou. Přes vychvalovanou krásu a leposť těla malajského jsou Atčíňané zajisté nejošklivější lid na světě, k nim pak druží se nitrozemští Battavové, o nichž vypravují okolní ostrované, že prý jsou lidožrouty. Všichni přiznávají se k islámu, avšak vyznavačt' jiných náboženství nikdy nepronásledovali; ba okolní ostrované mají přísloví: „Atčíňan klně



Vesnice dayacká zevnitř.

křesťanu a po té podává jemu chleba a soli.“ V obchodu šidí, kde jen mohou, ničím se nelišíce od jiných národů východních. Remesla jsou u nich naprosto zanedbána; pouze utkávají velmi jemný hedváb a vyrábějí ozdobné šperky zlaté a stříbrné. Král jest vládcem dědičným a neomezeným, má však vedlé sebe ba i nad sebou mnoho světských i církevních hodnostářů se jmény velmi podivnými. Atčíňan tráví život svůj šermem, pitím, zápolením a kouřením opia, od čehož uchyluje se pouze v té době, za níž jest mu pěstovati pepř, kafr anebo palmu arekovou. Rostliny tyto daří se výborně a jsou velmi důležitý pro obchod asijský. Také kočky jsou hledány v Atčíně

a chov jejich činí zvláštní odvětví národního hospodářství. Za starších dob prostíralo se panství atčinské po veškerých ostrovech sundských, Atčín pak byl nejmocnějším loupežnickým státem v Zadní Asii. Téměř veškerí Sumatrané loupeží na moři, což pokládají Malayové za řemeslo velmi slušné. Zejména Atčínané rádi se zabývají loupežením, z čehož posel právě minulý spor s Hollandany. Každý Atčínan jest vojínem, každá pak ves má své malé vojsko; když válka počne, povinni jsou všichni zbraně se chopiti. Ozbrojeni jsou přílbou, prošívanicí náprsní, mečem, lukem a šípy, někteří i staromodními ručnicemi. \*)



Veanice daysacká uvnitř.

Vedle Sumatry prostupuje rovněž i velkým ostrovem Borneem, největším ve všem mnohoostroví, jenž pokrývá plochu 7500 □ Mm. Vnější podobou svou podobá se Borneo hrušce, stopkou k severu obrácenou; k velikosti ostrova jest pobřeží jeho velmi málo rozčleněno. Nitro jest pramálo prozkoumáno; pouze na straně jižní a západní jsou známější některé krajiny pobřežní, poněvadž se tam usazují Evropané. Dle jména náleží Angličanům velká část jižního pobřeží, pak Pontianak na pobřeží západním, a Bandžermas-

\*) A. J. A. Gerlach: Atjih en de Atjinesen. V Arnhemu 1873, 8°.

sing na břehu jižním a východním; Hollandané usadili se v Labuaně a na některých místech jiných; než ani Angličané ani Hollandané nepronikli daleko do nitra ostrovského. Pokud známo, šíří se nitro ostrovské po větce nížinou místy rovnou, místy zase pahorky rozvolněnou, uprostřed pak ostrova vypínají se mohutná pohoří, jejichž nejvyšší hřebeny, ze žuly, ze svoru, syenitu a z vápence složené, výše i 3000 m. dostupují. Také povědomo jest, že veškerá pobřeží ostrovská lemuje široké třísko bahnitých naplavenin, četnými řekami



Válečník dayacký.

a výmoly rozryté a více kilometrů šíře mající. V lesních houštinách naplavenin těch bují převelice tropické bylinstvo, k čemuž mnohem přispívají úmorné vedro a stále vlhko, na nemnohých pak mýtinách roztrouseny jsou malé vsi a samoty domorodých Dayakův.

Borneo má podnebí tropické a jakož již z polohy se vidí, velmi horké, přes to však jest z nejzdravějších končin horkého zeměpásu, i lze tam Evropanům dobře pobýti. Půda má takorka na všech místech podklad křemencový a jest všude velmi úrodná, kde voda plyne, poněvadž pak sundské ostrovy řekami nad jiné oplývají, lze tvrditi, že Borneo vůbec jest krajinou velmi úrodnou. Zejména lesy označují se kmeny

neobyčejně silnými a hojnými. Země sama skrývá v sobě převeliké množství plodin nerostných, zvláště zlata, které se vyskytuje i ve slojích horských, i v naplaveninách a v písku říčním. Vedle zlata vyskytují se hojně dýmanty, výtečná ruda železná, měď, antimon, cín, zinek, kuchyňská sůl, kamenné uhlí, síra, olej skalný, krušná sůl, ledek a výtečná hlína porculánová. Rostlinstvo jest ještě hojnější a rozmanitější. Bažiny i písčiny, skály a horská úbočí porostly jsou rostlinami v množství největším, pralesy pak stávají se takorka nepřístupnými skrze veliké množství rostlin cizopasných a otáčivých, které bují

z obrovských pňů stromových. I písčiny odívají se neúmorným zeleným kobercem trav, křovin a různého jiného podrostu. V lesích tamních čítá se více než 60 různých druhův užitečných a na mnoze krásných stromů, ku stavbě se hodících; také přivážejí se drva bornejská do Evropy, kdež se z nich vyrábí jemný nábytek. Vedlé různých rostlin olejnatých, kořených a vláknitých daří se tam gutta-perča a palma arengová, z níž se dobývá cukr palmový; také se těží olej palmový, pryskyřice benzojská, sago, kafr a mnohé drahocenné pryskyřice a balsámy, což se vše vyváží. Srozumívá se, že vedlé neobyčejné plodivosti a bujnosti života přírodního vyniká i zvířectvo množstvím druhův a odrůd svých. Vůbec neliší se zvířena hrubě od jiných ostrovů sundských; v části však severovýchodní pobíhají posud divocí slonové, k nimž druží se tygr, pardal, bůvol, divoký kanec, četné druhy srnovité a jelenovité, množství býložravých netopýřů, veverky, vydry, potkani a t. d. Specificky bornejskými živočichy jsou: orang-utan, opice nosaté, vydra bradatá (*Potamophilus barbatus*), množství podivných dikobrazů, levhart kočkovitý, zvláštní druh krokodilův a některé vzácné druhy ptačí. Na pobřeží a ve vodách nitrozemských hemží se vzácné ryby, jichž lov jest nejpřednějším zaměstnáním Dayaků. Dayakové ti jsou lid krásného i urostlého těla, hnědé pleti, jsou dosti nadáni, podnikavi i vytrvali; rozvoj jejich byl však zdržán

malajskými výbojci, kteří znenáhla se zmocnili veškerého pobřeží, po té vytiskli domorodce do nitrozemí a zřídili si státy po vzoru malajském. Tuzemci bornejsší čítají asi million hlav a skládají se z patera čelnějších kmenů, kteří mluví nářečímí téhož jazyka bez písma a bez písemnictva. Za to jsou Dayakové velmi zruční ve výrobě zbraní, člunů, lodí, domův a náradí, také výborně zpracují železo i jiné kovy. Žijí v rodinách a v malých obcích, nemají řemeslníkův a průmyslu, sami sobě zhotovujíce věci obecně potřebné, nechat jsou to čisté a dosti pohodlně sroubené chýže, zbudované na kolích ve



Tanečník dayacký.

vodě nebo na pobřeží, nebo železné meče a dýky, náradí rybářské a nebezpečné „sampitany“ čili roury 2·3 m. dlouhé, z nichž do dálky 30—40 kroků s největší jistotou vrhají jedovaté střely, jehle podobné: sampitanův užívají s velikým prospěchem v boji i na lovu. Strašné pověsti dříve požívali Dayakové skrze hrozný zvyk, kupice v mohyly hlavy zabitých protivníků; zvyk tento vzešel z pověrečného názoru, že prý způsobem tím získá si původce přízeň vyšších mocí; barbarický zvyk tento za našich dob aspoň částečně vyhubil Angličan Sir James Brooke, který za mnohá léta na Borneu pobyl a posléze se stal i radžou saravackým.

Průliv makassarský odděluje Borneo od čtvrtého velikého ostrova sundského Celébesa, kdež se již nacházíme na půdě australské, Podoba ostrova jest velice podivná; skládá se ze čtyř velikých ostrohů, k jihu, k jihovýchodu, k východu a k severu vybíhajících a třemi hlubokými zátokami od sebe oddělených; pouze na západním pobřeží jest úzký kraj, nehrubě přístupný i rozčleněný. Celébes jest jako i jiné ostrovy sundské uvnitř hornat; jest povahy sopečné, má četné řeky pobřežní a hojná jezera, některá i výše položená. Podnebí jest tropické, není však nezdrávo; z plodin rostlinných vyskytnují se všechny ty, které jsme shledali na jiných ostrovech. Obyvatelstva čítá se asi 2·3 mill., i skládá se z dílem domorodých Alfurů, dílem z malajských kmenů Bugů čili Buginesův a Mankassarů. Buginesové jsou zajisté nejpokročilejší ze všech Malayův; žijíce roztrouseně po vší Oceanii, jsou jediným a spolu i nejpodnikavějším obchodním národem končin tichomořských. Hollandané svojí si svrchovanost nad Celébesem, bezprostředně však náležejí jim pouze území Mankassar na jihozápadním ostroze a Menado, kávu rodící, na polouostrově severovýchodním. Ostatek rozpadá se ve více menších říší, jejichž knížata uznávají svrchovanosti hollandské. Nejdůležitější města celébeská jsou Vlaardingen čili Mankassar v jihu a Menado na severu ostrova.

Malé ostrovy sundské činí na východě ostrova Javy řadu 39 výsep, která se obloukovitě táhne až k Nové Guinei; mezi nimi, Molukky a velikým ostrovem severoaustralským jest souostroví, Aru nebo Ki zvané, které spojuje asijské ostrovy s Austrálií. Malé ostrovy sundské jsou vesměs povahy sopečné, ohledem pak klimatickým i vlastnostmi útvaru a plodin svých nijak neliší se od ostatních ostrovů východoindských. Po větce jsou přímo poddány Nizozemcům, některé aspoň uznávají svrchovanosti jejich. Toliko severní část ostrova Timora a malý ostrov Kambing patří Portugalcům.

Z malých ostrovů sundských nejdůležitější jest ostrov Bali, při východním cípku Javy, jenž také sluje pro velikou úrodnost svou Malou Javou. Žije na něm asi půl millionu obyvatelstva. Bali má ještě povahu asijskou, blízký však ostrov Lombok, pouze úzkým průlivem od něho oddělený, náleží již po zeměpisné povaze své k Austrálii. Lombok jest Balije maličko menší a má toliko 200.000 obyv. Hlavní město jeho sluje Mataram, v severní pak části ostrova pne se mohutná sopka, 4200 m. vysoká. Další po řadě ostrovy jsou Sumbava, Mangaraecj čili Flores, Čindana čili Sandelboš a Timor. Tento právě ostrov zpuštěn byl strašným výbuchem sopky Tambory, 11. dubna 1815, jímž zahynulo 42.000 lidí. Ostrov



Palác krále balijského.

Flores jest v nitru svém velmi málo seznán a patří Hollandanům jen s částí, též tak i Čindana. Největší z malých ostrovů sundských a spolu i nejvýchodnější jest ostrov Timor, na němž podlé souhlasných zpráv žije asi půl millionu obyv., Negritů, Malayů, Čínanův a Evropanův; oplývá zejména dřevem santálovým, v nitru svém však pramálo seznán jest. Portugalský guvernér spravuje severovýchodní část ostrova a jeho sídlem jest město Dilli; úředník hollandský sídlí v Kupangu.

Východoindské ostrovy mezi Celébesem, Novou Guineí a malými ostrovy sundskými nazývají se Molukky čili ostrovy kořeněné. Zeměpisně patří již k Austrálii a skládají se asi ze 100 výsep, které pokrývají plochu 1000 □ Mm.; všeho obyvatelstva, Malayův a Papuů, čítá se sotva 1 mill.

Molukky lze roztrdití ve tři skupiny, v severní, ve střední a v jižní. Severní skupinu činí pravé Molukky, z nichž nejznamenitější jest ostrov Džilolo čili Halmahera, členitostí svou velice Celébesu podobný. Ostrov jest hornatý a sopečný a na ploše asi 160 □ Mm. žije asi 300.000 lidí, s části Hollandanům poddaných Hollandané osadili totiž některá pobřeží, uvnitř však obývají kme nové zcela nezávislé. Džilolo na západním břehu jest hlavním městem. Západně od tohoto ostrova vystupují z moře dva menší ostrovy, Ternate a Tidore. Na Ternatě zdvihá se sopečný kužel do výše 1800 m.; soujmenné hlavní město provozuje obchod velmi důležitý. Veškeren ostrov náleží Hollandanům, jimž poplatní jsou i sultánové tidorští. Ku pravým Molukkům také počítají se ostrovy Morotai, Bacian i j. v. Ku střední skupině patří ostrov Amboina, 7.4 □ Mm. veliký s 50.000 obyv., jenž jest vlastí hřebíčkového koření a zlato-žlutého i velmi tvrdého dřeva palmového. Soujmenné hlavní město jest pravidelně a i krásně stavěno a má 13.000 obyv. i výtečný přístav; sídlí také v něm hollandský guvernér molucký. Mimo Buru důležitý jest ostrov Ceram (č. Siran), největší ve vší skupině (180 □ Mm.), s vysokými horami, které se dopínají až do 2800 m. výše; přes veškeru úrodnost svou jest však velmi řídko obydlen. V nitru jeho přebývají divocí Alfurové čili Harafurové, dle některých domorodci molučtí, dle jiných zase směs Papuů s Malajci; jsouť blízce příbuzní australským domorodcům, tělo jejich však má na sobě některé znaky malajské. Nitro ceramské posud jest pramálo seznáno. Nejjižnější pak skupinou jsou sopečné ostrovy bandské (Banda-Inseln), častými zemětřeseními stíhané, z nichž nejpřednější jsou Banda-Neira (220 □ Mm. a 112.000 obyv.) a Timor-Laut (50 □ Mm.). Ostrovy bandské oplývají ořechy muškátovými a kokosovými, pak olejem macisovým a kajaputovým, nemají však naproti jiných plodin i jsou výhradně na přívoz odkázány. Obyvatelstvo jejich skládá se z Malayův a z Papuů, kteří se mnohonásobně smísili mezi sebou. Hollandský resident sídlí v Neire na ostrově Banda-Neire. Nejzazším členem molucké skupiny jsou ostrovy, Aru čili Ki zvané, které se táhnou na jih od Nové Guiney a povahou svou již úplně patří k Austrálii.

# Nejdůležitější veletoky a řeky evropské (dle Klödena).

Jméno	Ústí se do	Délka v km.	Jméno	Ústí se do	Délka v km.
Aara . . . . .	Rýna, z leva . . .	275	Ilma . . . . .	Odry, z prava . . .	105
Adda . . . . .	Páda, z leva . . .	298	Ilja . . . . .	Rýna, z leva . . .	185
Adiže . . . . .	jadranského moře .	450	Illera . . . . .	Dunaje, z prava . .	165
Adour . . . . .	zálivu gaskoňského	290	Inn . . . . .	Dunaje, z prava . .	504
Alla . . . . .	Pregoly, z leva . .	130	Ipola . . . . .	Dunaje, z leva . . .	192
Allera . . . . .	Vezery, z prava . .	255	Isára . . . . .	Dunaje, z prava . .	275
Altmühla . . . .	Dunaje, z leva . . .	192	Iséra . . . . .	Rhône, z leva . . .	320
Aluta . . . . .	Dunaje, z leva . . .	542	Isker . . . . .	Dunaje, z prava . .	275
Arno . . . . .	tyrrhenského moře	230	Jihlava . . . . .	Dyje, z leva . . . .	170
Aspropotamos .	zálivu patraského .	222	Jizera . . . . .	Labe, z prava . . .	120
Auda . . . . .	středozevního moře	180	Jukar . . . . .	středozevního moře	260
Bereziua . . . .	Dněpra, z prava . .	393	Kama . . . . .	Volhy, z leva . . .	1700
Berounka . . . .	Vltavy, z leva . . .	215	Klara-Elf . . . .	venernského jezera	400
Bobrava . . . .	Odry, z leva . . . .	260	Kriš . . . . .	Tisý, z leva . . . .	445
Boda . . . . .	Saaly, z leva . . . .	163	Labe . . . . .	baltského moře . .	1164
Bosna . . . . .	Sávy, z prava . . .	260	Lahn . . . . .	Rýna, z prava . . .	220
Brenta . . . . .	jadranského moře .	174	Lech . . . . .	Dunaje, z prava . .	260
Bug . . . . .	Černého moře . . .	765	Leina . . . . .	Allery, z leva . . .	185
Bug . . . . .	Visly, z prava . . .	645	Ljusna . . . . .	baltského moře . .	363
Dal-Elf . . . . .	baltského moře . .	497	Lippe . . . . .	Rýna, z prava . . .	285
Desna . . . . .	Dněpra, z leva . . .	957	Loire . . . . .	biskajského zálivu	975
Dněpr . . . . .	Černého moře . . .	2062	Marica . . . . .	aigajského moře . .	430
Dněstr . . . . .	Černého moře . . .	1100	Maruš . . . . .	Tisý, z leva . . . .	875
Don . . . . .	Černého moře . . .	1926	Meusa . . . . .	severního moře . .	900
Donec . . . . .	Dona, z prava . . .	608	Mezeň . . . . .	sev. ledového moře	600
Dráva . . . . .	Dunaje, z prava . .	720	Mildava . . . . .	Labe, z leva . . . .	284
Duero . . . . .	atlantského moře .	723	Mincio . . . . .	Páda, z leva . . . .	81
Dunaj . . . . .	Černého moře . . .	2597	Miuho . . . . .	atlantského oceánu	274
Dunajec . . . . .	Visly, z prava . . .	208	Mohan . . . . .	Rýna, z prava . . .	490
Durance . . . . .	Rhône, z leva . . .	320	Mologa . . . . .	Volhy, z leva . . .	524
Dvina sev. . . .	Bílého moře . . . .	1270	Morava . . . . .	Dunaje, z leva . . .	341
Dvina záp. . .	baltského moře . .	838	Morava srbská . .	Dunaje, z prava . .	334
Dyje . . . . .	Moravy . . . . .	282	Mosela . . . . .	Rýna, z leva . . . .	520
Ebro . . . . .	středozevního moře	870	Moskva . . . . .	Oký, z leva . . . .	400
Elstr, bílý . . .	Sály, z prava . . .	267	Mura . . . . .	Drávy, z leva . . .	438
Elstr, černý . .	Labe, z prava . . .	208	Nába . . . . .	Dunaje, z leva . . .	150
Emže . . . . .	severního moře . .	417	Naha . . . . .	Rýna, z leva . . . .	111
Enže . . . . .	Dunaje, z prava . .	200	Narova . . . . .	čuchonského zálivu	74
Eurotas . . . .	lakonského zálivu .	112	Nekar . . . . .	Rýna, z leva . . . .	348
Eyder . . . . .	baltského moře . .	126	Němen . . . . .	baltského moře . .	790
Fulda . . . . .	Wetry, z leva . . .	192	Neretva . . . . .	jadranského moře .	252
Garigliano . . .	tyrrhenského moře	127	Něva . . . . .	čuchonského zálivu	60
Garonna . . . .	biskajského zálivu	1284	Nisa kladská . . .	Odry, z leva . . . .	170
Glommen . . . .	Skagerraka . . . .	482	Nisa zhořelská . .	Odry, z leva . . . .	200
Ilavola . . . . .	Labe, z prava . . .	290	Noteč . . . . .	Varty, z prava . . .	334
Hérault . . . . .	středozevního moře	133	Odra . . . . .	baltského moře . .	890
Hron . . . . .	Dunaje, z leva . . .	260	Oglio . . . . .	Páda, z leva . . . .	220
Charenta . . . .	zálivu biskajského	282	Ohře . . . . .	Labe, z leva . . . .	312
Choper . . . . .	Dona, z leva . . . .	883	Oka . . . . .	Volhy, z prava . . .	1500

Nejdůležitější veletoky a řeky evropské (dle Klödena).

Jméno	Ústí se do	Délka v km.	Jméno	Ústí se do	Délka v km.
Oněga . . . . .	sev. ledového moře	422	Sieg . . . . .	Rýna, z prava . .	130
Orne . . . . .	Canala la Manche	165	Skalda . . . . .	severního moře . .	386
Onse . . . . .	severního moře . .	208	Soča . . . . .	jadranského moře .	126
Pád . . . . .	jadranského moře .	630	Somma . . . . .	Canala la Manche	225
Passarge . . . . .	baltského moře . .	156	Spreva . . . . .	Havoly, z leva . .	300
Pečora . . . . .	severního moře . .	1800	Stulpa . . . . .	baltského moře . .	112
Pěna . . . . .	baltského moře . .	180	Struma . . . . .	aigajského moře . .	320
Peneios . . . . .	jonského moře . .	84	Suchona . . . . .	Dviny, z leva . . .	640
Persanta . . . . .	baltského moře . .	133	Svirr . . . . .	ladozského jezera .	200
Piava . . . . .	jadranského moře .	215	Tagliamento . . .	adriatského moře .	163
Pitea . . . . .	botenského zálivu .	363	Tajo . . . . .	atlantského moře .	290
Plisna . . . . .	bíl. Elstra, z prava .	88	Tana . . . . .	sev. ledového moře	282
Pregola . . . . .	baltského moře . .	237	Tay . . . . .	severního moře . .	25
Pripet . . . . .	Dněpra, z prava . .	638	Temže . . . . .	severního moře . .	326
Prut . . . . .	Dunaje, z leva . . .	630	Tessin . . . . .	Páda, z leva . . .	237
Quadalaviar . . . .	středozemního moře	238	Tevere . . . . .	tyrrhenského moře	370
Quadalquivir . . . .	atlantského moře .	586	Tisa . . . . .	Dunaje, z leva . . .	360
Quadiana . . . . .	atlantského moře .	812	Tornea . . . . .	botenského zálivu .	455
Rába . . . . .	Dunaje, z prava . .	255	Trava . . . . .	baltského moře . .	118
Rega . . . . .	baltského moře . .	148	Travna . . . . .	Dunaje, z prava . .	150
Regnice . . . . .	Mohana, z leva . . .	163	Trent (a Humber) .	severního moře . .	245
Reussa . . . . .	Aary, z prava . . .	155	Ukera . . . . .	pomořského limanu	103
Rhône . . . . .	středozemního moře	845	Umea . . . . .	botenského zálivu .	467
Ruhr . . . . .	Rýna, z prava . . .	230	Unstrutta . . . . .	Saaly, z leva . . .	200
Rýn . . . . .	severního moře . .	1375	Urál . . . . .	kaspijského moře .	1100
Rezen . . . . .	Dunaje, z leva . . .	163	Váh . . . . .	Dunaje, z leva . . .	400
Saala . . . . .	Labe, z leva . . . .	356	Var . . . . .	středozemn. moře .	104
Saara . . . . .	Mosely, z prava . .	215	Vardar . . . . .	aigajského moře . .	311
Salamvria . . . . .	aigajského moře . .	178	Varnov . . . . .	baltského moře . .	156
Salzach . . . . .	Inna, z prava . . .	230	Varta . . . . .	Odry, z prava . . .	690
Sámoš . . . . .	Tisy, z leva . . . .	460	Velino . . . . .	Tevera, z leva . . .	81
Sán . . . . .	Visly, z prava . . .	467	Werra . . . . .	Vezory, z prava . .	281
Saona . . . . .	Rhône, z prava . . .	385	Vezera . . . . .	severního moře . .	864
Sáva . . . . .	Dunaje, z prava . .	712	Vilaine . . . . .	biskajského zálivu	180
Sázava . . . . .	Vltavy, z prava . . .	178	Visla . . . . .	baltského moře . .	120
Segura . . . . .	středozemn. moře .	232	Vjatka . . . . .	Kamy, z prava . . .	980
Seina . . . . .	Canala la Manche	708	Vltava . . . . .	Labe, z leva . . . .	423
Seret . . . . .	Dunaje, z leva . . .	660	Volha . . . . .	kaspijského moře .	128
Severn . . . . .	atlantského moře .	327	Volchov . . . . .	ladozského jezera .	210
Shannon . . . . .	atlantského moře .	260	Volturno . . . . .	tyrrhenského moře .	158

# Lidnatost měst království českého

dle sčítání ze dne 31. prosince 1880.

Obec	Obyvatelstva přítomného		Obec	Obyvatelstva přítomného	
	r. 1869	r. 1880		r. 1869	r. 1880
Praha . . . . .	157713	156219	Vejprty . . . . .	5471	6303
Pízeň . . . . .	23681	38883	Hradec Králové . . . . .	5493	6021
Liberec . . . . .	22394	27746	Podmokly . . . . .	3742	6059
Smíchov . . . . .	15382	24941	Sušice . . . . .	5150	6053
Budějovice . . . . .	17413	23064	Kadaň . . . . .	5052	5961
Žižkov . . . . .	4336	21295	Strakonice . . . . .	5183	5960
Čeb . . . . .	13456	16582	Hořice . . . . .	5681	5956
Ústí n. L. . . . .	10983	16508	Roudnice . . . . .	4937	5905
Karlin . . . . .	13384	15141	Broumov . . . . .	4245	5882
Varnsdorf . . . . .	18180	15082	Vršovice . . . . .	3693	5745
Teplice . . . . .	10155	14838	Beroun . . . . .	4585	5711
Vinohrady . . . . .	1274	14831	Nusle-Pankrác . . . . .	2387	5671
Kladno . . . . .	10199	14188	Litvínov Horní . . . . .	4910	5656
Aš . . . . .	9405	13327	Brod Německý . . . . .	4987	5454
Hora Kutná . . . . .	12747	13300	Třeboň . . . . .	5117	5445
Chrudim . . . . .	9446	11883	Humpolec . . . . .	5050	5412
Kolín . . . . .	9473	11632	Louny . . . . .	3842	5395
Trutnov . . . . .	8297	11023	Bílina . . . . .	4286	5375
Litoměřice . . . . .	10023	10834	Nymburk . . . . .	3124	5354
Příbram . . . . .	9455	10824	Polná . . . . .	5195	5343
Bubny-Holešovice . . . . .	3094	10820	Děčín . . . . .	3822	5330
Vary Karlovy . . . . .	7291	10577	Lanškroun . . . . .	5012	5256
Žatec . . . . .	8869	10433	Rakovník . . . . .	4274	5247
Lipá . . . . .	9244	10170	Cvikov . . . . .	4667	5100
Rumburk . . . . .	6308	10136	Vrchlabí . . . . .	5326	4979
Pardubice . . . . .	8197	10085	Rychnov n. Kn. . . . .	4802	4968
Most . . . . .	—	10052	Holice . . . . .	4220	4935
Písek . . . . .	9181	9929	Turnov . . . . .	4512	4861
Klatovy . . . . .	8067	9891	Friedland . . . . .	4482	4765
Libeň . . . . .	5845	9606	Třebová Česká . . . . .	5142	4740
Chomutov . . . . .	7422	9364	Týn nad Vltavou . . . . .	4120	4701
Boleslav Mladá . . . . .	8695	9207	Šluknov . . . . .	4349	4623
Jablonec . . . . .	6752	9170	Polička . . . . .	4414	4604
Jičín . . . . .	6570	8422	Fischern . . . . .	4479	4600
Hradec Jindřichův . . . . .	8650	8156	Mimoň . . . . .	4473	4600
Slaný . . . . .	7422	8046	Rokyčany . . . . .	4187	4552
Litomyšl . . . . .	7021	7538	Poděbrady . . . . .	3837	4543
Domažlice . . . . .	6969	7397	Paka Nová . . . . .	4485	4512
Krumlov . . . . .	6712	7374	Městec Heřmanův . . . . .	4271	4460
Duchcov . . . . .	3301	7240	Tachov . . . . .	4111	4431
Tábor . . . . .	6717	7219	Vodňany . . . . .	4626	4415
Čáslav . . . . .	6312	7178	Benešov . . . . .	3694	4412
Mýto Vysoké . . . . .	6018	7019	Lovosice . . . . .	3141	4273
Bydžov Nový . . . . .	5957	6889	Nýřany . . . . .	2413	4249
Dvůr Králové . . . . .	6222	6813	Náchod . . . . .	3537	4246
Lipa Krásná . . . . .	6252	6584	Ústí nad Orlicí . . . . .	4121	4216
Jaroměř . . . . .	5442	6560	Falknov . . . . .	3329	4150

Lidnatost měst království českého dle sčítání ze dne 31. prosince 1880.

Obec	Obyvatelstva přítomného		Obec	Obyvatelstva přítomného	
	r. 1869	r. 1880		r. 1869	r. 1880
Štíbro . . . . .	3795	4150	Buštěhrad . . . . .	3055	2945
Pelhřimov . . . . .	3909	4107	Počátky . . . . .	2843	2931
Mělník . . . . .	3678	4103	Košířa . . . . .	1670	2924
Soběslav . . . . .	3271	4083	Králíky . . . . .	2853	2920
Lysá Nová . . . . .	3833	4035	Týnec nad Labem . . . . .	2581	2888
Kinšperk . . . . .	4093	4023	Týn Horšův . . . . .	2716	2882
Bystřice Nová . . . . .	3825	3921	Přestice . . . . .	2535	2873
Brandýs n. L. . . . .	3647	3920	Teplice u Pol. . . . .	2708	2866
Přísečnice . . . . .	2988	3907	Trnovany . . . . .	1484	2862
Břevnov Veliký . . . . .	2896	3894	Pacov . . . . .	2920	2858
Chotěboř . . . . .	3814	3877	Jílové . . . . .	2929	2808
Chocen . . . . .	3381	3870	Protivín . . . . .	1633	2799
Vyšehrad . . . . .	3460	3850	Lišov . . . . .	2628	2778
Brod Český . . . . .	3141	3831	Hajda . . . . .	2069	2737
Kostelec nad Orlicí . . . . .	3158	3819	Sobotka . . . . .	2751	2735
Chlumec nad Cidlinou . . . . .	3276	3751	Brod Železný . . . . .	2199	2718
Hostinné . . . . .	3040	3661	Stupno . . . . .	2205	2711
Hory Březové . . . . .	2787	3654	Volyň . . . . .	2558	2705
Žamberk . . . . .	3353	3644	Vamberk . . . . .	2733	2702
Hradiště Mnichovo . . . . .	3199	3643	Semily . . . . .	2609	2690
Knkleny . . . . .	2257	3640	Terezín . . . . .	2334	2689
Lomnice u Jičína . . . . .	2904	3608	Kostelec Červený . . . . .	2265	2684
Planá . . . . .	3191	3571	Příbyslav . . . . .	2433	2668
Dobruška . . . . .	3224	3561	Rožmitál . . . . .	2614	2656
Sviny Trhové . . . . .	3152	2466	Debnice . . . . .	1864	2642
Hlinské . . . . .	3141	3464	Vlašim . . . . .	2184	2627
Hořovice . . . . .	3119	3446	Sloupnice . . . . .	2995	2621
Jilemnice . . . . .	3718	3418	Dub Český . . . . .	2616	2606
Kročehlavy . . . . .	1784	3415	Výprachtice . . . . .	2229	2557
Kouřim . . . . .	2780	3330	Sedlčany . . . . .	2457	2539
Chrastava . . . . .	3189	3300	Michle . . . . .	1756	2538
Kostelec Černý . . . . .	3032	3249	Skalice Česká . . . . .	2192	2535
Sádká . . . . .	3121	3244	Jičetín . . . . .	2450	2519
Přelouč . . . . .	2718	3221	Štásko . . . . .	2894	2516
Březnice . . . . .	2677	3211	Kunvald . . . . .	2308	2514
Dobruška . . . . .	2939	3193	Votice . . . . .	2492	2512
Kralupy . . . . .	1597	3187	Jeníkov Golčův . . . . .	2581	2507
Horázdovice . . . . .	2679	3172	Vysočany . . . . .	1766	2503
Hamry Dolní a Horní . . . . .	2276	3161	Hostomice . . . . .	2429	2489
Blatná . . . . .	2869	3128	Nepomuk . . . . .	2139	2486
Bělá . . . . .	3210	3115	Josefov . . . . .	2561	2478
Postoloprty . . . . .	2566	3100	Schönborn . . . . .	2430	2475
Černá . . . . .	3339	3091	Městec Králové . . . . .	2207	2459
Třebechovice . . . . .	2851	3075	Kosmonosy . . . . .	2441	2454
Město St. Horní . . . . .	2125	3058	Podbořany . . . . .	1649	2448
Milevsko . . . . .	2807	3042	Začlč . . . . .	1876	2428
Skuteč . . . . .	2980	3041	Újezd Dolní . . . . .	2425	2420
Radnice . . . . .	3034	3021	Ouštěk . . . . .	2271	2417
Březí Vlachovo . . . . .	2293	3013	Sangerberg . . . . .	2335	2416
Stražecí Nové . . . . .	3169	2967	Borová . . . . .	1889	2412
Podhradí . . . . .	2372	2965	Police . . . . .	2387	2412
Netolice . . . . .	2638	2957	Lázně Františkovy . . . . .	1506	2405

Lidnatost měst království českého dle sčítání ze dne 31. prosince 1880.

Obec	Obyvatelstva přítomného		Obec	Obyvatelstva přítomného	
	r. 1869	r. 1880		r. 1869	r. 1880
Řečice Kardašova . . . . .	2407	2304	Bakov . . . . .	1750	2178
Johannesberg . . . . .	2357	2389	Černovice . . . . .	2236	2177
Hlubočepy . . . . .	1488	2378	Dašice . . . . .	1885	2166
Zádkov Velký . . . . .	2095	2374	Janovice Uhlířské . . . . .	2133	2157
Unhošt . . . . .	2475	2365	Kopidlno . . . . .	1577	2157
Bechyně . . . . .	2380	2358	Kdyně Nová . . . . .	1988	2132
Strmilov . . . . .	2618	2355	Branná u Jilemnice . . . . .	2259	2131
Ledeč . . . . .	2104	2349	Meziříčí u Opočna . . . . .	1562	2123
Bousov Dolní . . . . .	2285	2336	Žiželice . . . . .	1739	2123
Benátky Nové . . . . .	2043	2333	Dobrovice . . . . .	1801	2117
Divišov . . . . .	1857	2313	Kinžvart . . . . .	1767	2114
Mšeno . . . . .	2376	2289	Vilímov . . . . .	2152	2113
Úpice . . . . .	2024	2288	Kostelec nad Labem . . . . .	1855	2110
Vožice Mladá . . . . .	2190	2283	Bystřé u Police . . . . .	1663	2089
Žleby . . . . .	1849	2276	Rovensko . . . . .	2124	2088
Střešovice . . . . .	1795	2274	Smidary . . . . .	1835	2084
Lochovice . . . . .	2190	2273	Smířice . . . . .	1708	2078
Králové H. N. . . . .	2071	2266	Podol . . . . .	1739	2076
Ostrov . . . . .	1774	2262	Kralovice . . . . .	2083	2065
Velvary . . . . .	2006	2258	Ronov u Čáslavi . . . . .	1811	2062
Mírošov . . . . .	1626	2247	Bastianperk . . . . .	1743	2050
Mýto . . . . .	2114	2236	Obecnice . . . . .	1531	2050
Město Nové n. M. . . . .	2162	2211	Sezemice . . . . .	1894	2050
Rožďalovice . . . . .	1893	2206	Libochovice . . . . .	1962	2044
Opočno . . . . .	1939	2202	Černilov . . . . .	1806	2032
Studeneč u Jilemnice . . . . .	2238	2200	Čelákovice . . . . .	1743	2030
Kamenice nad Labem . . . . .	2206	2199	Nekoř . . . . .	1920	2030
Zásmuky . . . . .	2080	2199	Lázně Mariánské . . . . .	1566	2009
Strakonice Nové . . . . .	1844	2195	Kryry . . . . .	1430	2008
Žirovnice . . . . .	2034	2184	Plánice . . . . .	1856	2001

# Království italské.

Krajina, provincie	Oploš ve čtv. myriam.	Obyvatelé r. 1871	na □ km.	Počet okresů	Počet obcí	Kolik jest sedla- cích na tisíc dál	Nejdůležitější plodiny a vý- robky krajin jednotlivých
<b>Piemont</b> . . . .	292.687	2,899.564	99	—	1487	500	Pšenice, kukuřice, moruše, dý- ně, konopí, rýže, hedváb- nictví; poněkud chov doby- ka, hornictví a dřevařství.
Alessandria . . .	50.5466	683.361	135	6	344	568	
Cuneo . . . . .	71.3565	629.232	87	4	263	564	
Novara . . . . .	65.4322	624.986	96	6	438	483	
Torino . . . . .	105.3491	972.986	91	5	442	423	
<b>Liguria</b> . . . .	53.242	848.812	158	—	317	622	Olej, víno, kaštany; hedváb, sýr, přádelny na bavlnu, pur- čochářství, krajčářství, ků- že, papír, mýdlo, makkarony, strojířny, železářny, zlatní- ctví a stříbrnictví.
Janov . . . . .	41.1445	716.759	174	5	210	635	
Porto Maurizio	12.0975	127.053	105	2	107	517	
<b>Lombardie</b> . . .	235.2681	3,460.823	147	—	1965	528	Víno, moruše, ovoce, kukuřice, proso, kaštany, pšenice, ječ- men, oves, nejjemnější he- váb, značný chov dobytka a výroba sýra. Průmysl posul nepatrný. Vedle továren na hedváb vyskytují se přáde- ny na len, rafinerie cukru, pivovary, železářství, sklár- ství, výroba vozů, zlatnictví a stříbrnictví, bronz, knil- tiskařství.
Bergamo . . . .	28.1671	368.162	131	3	306	465	
Brescia . . . . .	42.5758	465.023	107	5	285	512	
Como . . . . .	27.1983	477.643	176	3	518	481	
Cremona . . . . .	16.373	300.595	184	3	135	599	
Mantova . . . .	24.9039	288.942	116	11	67	695	
Milano . . . . .	29.922	1,009.794	337	5	313	491	
Pavia . . . . .	33.452	448.435	134	4	263	589	
Sondrio . . . . .	32.676	111.241	34	1	78	491	
<b>Benátsko</b> . . . .	234.6373	2,642.807	113	—	795	698	Hedváb, víno a kukuřice, be- vlina, kůže, prkna, čistěný cukr.
Belluno . . . . .	32.9178	175.282	53	7	66	624	
Padova . . . . .	19.5567	364.430	186	8	103	743	
Rovigo . . . . .	16.8619	200.835	119	7	63	778	
Treviso . . . . .	24.376	352.538	145	8	96	717	
Videm . . . . .	65.1473	481.586	74	17	180	731	
Venezia . . . . .	21.9804	337.437	154	7	51	667	
Vicenza . . . . .	26.3238	363.161	138	10	123	678	
Verona . . . . .	27.4734	367.437	134	11	113	628	
<b>Emilia</b> . . . . .	305.1509	2,113.828	103	—	323	754	Pšenice, kukuřice, obilí, kon- opí, hedváb, víno, kaštany, du- běnky, dříví, uhlí, byliny pí- né, sláma, dobytek, koželui- ství, bavlnářství, pivovarství. Výtečné zbraně lovecké a nástroje ranlečarské.
Bologna . . . . .	36.0176	439.232	122	3	58	708	
Ferrara . . . . .	26.1677	215.369	82	3	16	764	
Forli . . . . .	18.6237	234.090	136	3	40	807	
Modena . . . . .	25.0148	273.231	109	3	45	719	
Parma . . . . .	32.1908	264.381	82	3	50	777	
Piacenza . . . .	24.9956	225.775	90	2	48	771	
Ravenna . . . . .	19.2233	221.115	115	3	21	798	
Reggio nell' Emilia	22.7174	240.635	106	2	45	745	
<b>Umbria</b> . . . . .	96.3346	649.601	57	—	173	826	Výtečné víno, olivy.
Perugia . . . . .	"	"	"	6	"	"	

# Království italské.

Krajina, provincie	Oploxi ve čtv. myriam.	Obyvatelé r. 1871	na □ km.	Počet okresů	Počet obcí	Kolik jest městeč a městeček na tisíc duší	Nejdůležitější plodiny a výrobky krajín jednotlivých
<b>Marky . . . . .</b>	97-0370	915.419	94	—	249	916	Výtečné hedvábnictví, obilí, oříšky, dřevo stavebné, zejména na lodí, provaznictví, výroba rezného plátna a plachtová, železářny, kovolictví, koželužství, soukenictví, papírnictví, čištění lihu.
Ancona . . . . .	19-0739	262.349	138	1	51	782	
Ascoli Piceno . . . . .	20-9556	203.004	97	2	71	847	
Macerata . . . . .	27-3663	236.994	87	2	54	827	
Pesaro-Urbino . . . . .	29-6412	213.072	72	2	73	815	
<b>Toscana . . . . .</b>	240-5299	2,142.525	89	—	278	724	Obilí, flky, anýz, borčice, morena, konopi, len, víno, olej, zemáky, moruše, hedvábnictví, včelařství, pletivo ze slámy, výroba plátna a látek vlněných, přádelny na bavlnu, zboží kovové, sklářství, výroba zboží hliněného, úbělového a korálového, jirchářství, papírnictví.
Arezzo . . . . .	33-09	234.745	71	1	41	810	
Florence . . . . .	58-7354	766.824	131	4	68	687	
Grosseto . . . . .	44-2059	107.457	24	1	20	757	
Livorno . . . . .	3-262	118.851	364	2	5	553	
Lucca . . . . .	14-9321	280.399	188	1	22	723	
Massa-Carrara . . . . .	17-7991	161.944	91	3	35	786	
Pisa . . . . .	30-5608	265.959	87	2	40	736	
Siena . . . . .	37-9446	206.446	54	2	37	772	
<b>Latium . . . . .</b>	119-1713	836.704	70	—	237	717	Po výtce chov dobytka, průmysl nepatrný.
Rim . . . . .	"	"	"	5	"	"	
<b>Abruzzo a Molise . . . . .</b>	172-9011	1,382.982	74	—	456	868	Obilí, zeliny, zemáky, rýže, víno, šafrán, olej, jižní ovoce, chov ovcí, barvířství. Vyvažejí se: uzeniny, zejména výtečné kýty. Zboží ocelové a železné, pijavý papír, klobouky, svíce voskové a lojové, líkery, plátno, rukavice, punčochy, čepice, zboží skelné.
Aquila degli Abruzzi . . . . .	65-0000	332.784	51	4	127	837	
Campobasso . . . . .	46-0391	364.208	79	3	134	870	
Chieti . . . . .	28-6146	339.986	119	3	121	881	
Teramo . . . . .	33-2174	246.004	74	2	74	890	
<b>Campania . . . . .</b>	179-9880	2,754.592	153	—	614	821	Dobytěk, salámy, uzenina, plst, kůže, výrobky lněné, zlato- a stříbrotepectví, tapety, papírný, látky vlněné, kartouny, muscliny. Vyvažejí: olej, pšenici, oves, zeliny, morena, vlnu, sladké dřevo, hedváb, símě lučné, anýz, mandle, chléb svatojanský, kůže beránců a kozí, šafrán, víno, sušené a čerstvé jižní ovoce.
Avellino . . . . .	36-492	375.691	103	3	128	871	
Benevento . . . . .	17-8251	332.008	130	3	73	884	
Caserta . . . . .	59-7478	697.403	117	5	185	840	
Napoli . . . . .	19-6556	907.752	851	5	69	755	
Salerno . . . . .	55-0595	541.738	98	4	159	862	
<b>Apulia . . . . .</b>	221-1507	1,120.895	64	—	236	865	Značný chov dobytka, zvláště ovcí, výroba sýra, rosolky, zavařeniny. V průmyslu vyvažejí se: piana, varhany, zrcadla, nábytek, voskovice, mýdlo, pasta, chemické výrobky. Parní mlýny, výroba vlněných šátků a koberců.
Bari delle Puglie . . . . .	59-3692	604.548	102	3	53	858	
Foggia . . . . .	76-484	322.750	42	3	53	861	
Lecce . . . . .	85-2975	493.594	58	4	130	876	

Království italské.

Krajina, provincie	Oploš ve čtv. myriam.	Obyvatelé r. 1871	na □ km.	Počet okresů	Počet obcí	Kolik jich učes- tíků na tisíc duší	Nejdůležitější plodiny a vý- robky krajín jednotlivých
Basilicata . . . .	106.7597	510.543	48	—	124	898	Průmysl zcela nepatrný, plo- diny v teplejších krajinách obyčejné.
Potenza . . . .	"	"	"	4	"	"	
Calabria . . . .	172.5712	1.206.302	70	—	410	888	Kaštany, duběnky, obilí, mléko,
Catanzaro . . . .	59.751	412.226	69	4	152	874	sýr, máslo, výtečná vlna, len,
Cosenza . . . .	73.5804	440.468	60	4	151	906	bavlna, konopí, olej, vzácný
Reggio di Calabria .	39.2399	353.608	90	3	107	881	hedváb, dříví stavebné, víno, dobytek, krásné koňstvo.
Sicilia . . . .	292.4127	2.584.099	88	—	360	872	Jižní ovoce, vývoz bavlny, su- mach, lněné símě, manna,
Caltanissetta . . .	37.6883	230.066	61	3	28	917	olej olivový, víno a essence,
Catania . . . .	51.0219	495.415	97	4	64	885	hedváb, kožešiny, vlna, tre- ska, sira, sůl a mramor.
Girgenti . . . .	38.6172	289.018	75	3	41	899	
Messina . . . .	45.99	420.649	92	4	99	888	
Palermo . . . .	50.8691	617.678	131	4	76	803	
Siracusa . . . .	36.9712	294.885	86	3	32	903	
Trapani . . . .	31.4551	236.388	75	3	20	890	
Sardinia . . . .	243.4205	636.660	26	—	368	881	Vyváží se: olovo, sýr, vydě- lané kože, kosti a rohy, tre- sky a dobytek, víno, pšeni- ce, olivy, mandle, cukr, me- lasa, veteř, sůl.
Cagliari . . . .	136.154	393.208	29	4	258	991	
Sassari . . . .	107.665	343.452	23	5	110	860	

# Království španělské.

Jména historických pro- vincií	Areál ve km. □	Počet lidu	Obyvatel na 1 km. □	Hlavní město	Poznámky o hlavním městě	Jiná důležitá místa	Počet i jména nových provincií	Všeobecná charakteristika
Nová Kastilie (království) Castilla la Nueva.	72.664	1.550.000	22	Madrid s 332.000 ob.	Nádherný kr. palác, 77 kostelů. Porcelá- nové, gobelínové i jiné továrny. Na blízkou král. leto- hrádky Aranjuez (10 700) a Buen Retiro.	Escorial, severozáp. od Madrida; Toledo na Taju (17.300), sídlo primasa špan. Doly ru- tové Almadén na Zu- jate se 7600 ob.; Al- cala de Henares, stará universita.	1. Madrid, 2. Gasteiz, 3. Cuencia, 4. Cásar-Bal, 5. Toledo.	V létě velmi horko; má mnoho nevzdělaných krajín; výsočina a vět- šinou horami uzavřeno.
Stará Kastilie (království) Castilla la Vieja.	66.806	1.690.000	26	Burgos s 25.700 ob.	Nádherný dóm; bý- valá residence kast. říše.	Segovia v pohoří Gua- darrama, 10.300 obyv., porétný vodovod Tra- jandv; v blízkosti leto- hrad San Ildefonso; Soria (5000 ob.), San- tander (30.000 ob.), obch. přístav v Golfa biskajském.	1. Santander, 2. Palencia, 3. Valladolid, 4. Avila, 5. Segovia, 6. Soria, 7. Burgos, 8. Logrono.	Výsočina; obilí a vina nadbytek; velká stáda hověí.
Leon . . . . . (král.)	39.476	880.000	22	Leon s 10.000 ob.	Stará gotická kate- drála, nejkrásší ve Španělsku.	Salamanca, 15.300 ob., universita; Valla- dolid s 43.000 ob., bý- valá residence. Cin- dad Rodrigo, pobra- nění pervaš.	1. Salamanca, 2. Zamora, 3. Leon.	Úrodná, než po výše špatná půda; většinou výšina; proti západu pohoří.
Asturie . . . . . (knížectví)	10.596	590.000	58	Oviedo s 28.000 ob.	—	Gijón, přístav s 10.400 obyv.	1. Oviedo.	Hornatá, ale dobře vzdě- laná, bohatá vinem a plodinami stromovými; dobrý chov dobytka ho- vězího a koní.

Jména historických provincií	Areal ve km.	Počet lidu	Obyvatel na 1 km.	Hlavní město	Poznámky o hlavním městě	Jiná důležitá města	Počet i jména nových provincií	Všeobecná charakteristika
Gallicie . . . (král.) Callaecum.	20,379	1,980,000	68	San Jago de Compostella s 27,000 ob.	Místo poutnické.	La Coruna, 27,000 ob., přístav válečný; El Ferrol, příst. válečný; Lugo, 8300 ob., tepelné lázně.	1. Orense, 2. Lugo, 3. Lugo, 4. Lugo.	Velmi hornatá a vlhká; dobře zalidněna i plně vzdělaná, s velkými lesy, silným chovem dobytka a se znamenitým rybářstvím.
Estramadura (král.)	43,335	730,000	17	Badajoz s 22,000 ob. Pax Augusti	Pohraniční město na Guadianě.	Alcántara na Taju, se silným manským mostem; Coria (Caurem) Plasencia, 6000 ob., v pobliží slavný hřbitov San Yusto.	1. Badajoz, 2. Cáceres.	Pohoří na sever i jihu; vzhledem, též v prostředí oddělená; teplo, vodou chudá země; přes to přesto výtěných lukách a nejlepším chovu dobytka.
Valencia . . . (král.)	23,042	1,410,000	61	Valencia se 108,000 ob. (Valentia Edeutorum)	Na Guadalquiv. rozsáhlá pole; košná pole; várný na hedvábí.	Alicante (Iona), 31,000 ob., opořádání, důležitý přístav obchodní, pověstná vína.	1. Valencia, 2. Castellon, 3. Alicante.	Srážný spád, vysokina; těžké rovinu pobřeží uměle ovládaná, velmi úrodná a proto „maurským rajem“ nazýváni; výborné keřové země, Továrný plní obyvatelé.
Catalonie . . . (král.)	33,330	1,770,000	55	Barcelona s 195,000 ob. s předměstími 262,000 ob. (Barcino Faventia)	Nejznám. přístav obchodní a město tovarů; mnoho výu. ústavů, univerzita, přádelny, továrny na látky hedvábné, stroje.	Tarragona, 18,000 ob., doly kamenouhelné, kamenné, dřevěné, k velkým dřev. přístavům, nyní předschnuto Reem, továrn. městem s 28,000 ob.	1. Lerida, 2. Gerona, 3. Barcelona, 4. Tarragona.	Veskrze hornatá, ale i hory i doly úrodné, dobytek, vzhledem, mnoho produktů, dobým chovem dobytka a bohatým rybářstvím požívaná.

# Království španělské.

Jména historických provincií	Areal ve <input type="checkbox"/> km.	Počet lidu	Obyvatel na 1 <input type="checkbox"/> km.	Hlavní město	Poznámky o hlavním městě	Jiné důležitá místa	Počet nových provincií	Všeobecná charakteristika
Sevilla . . . (král.)	31.886	1.140.000	36	Sevilla se 120.000 ob. (Hispania u starých.)	Leží v nížině Guadalquiviru, bohaté žitím; nádh. dom s Giraldou; veliká továrna na tabák zaměstnává 6000 děvčet.	Cadiz, pevnost a příst., sídlo námořn., 71.500 ob., vel. trhy; Xeres de la Frontera, přístav, město s vinicemi a 62.000 ob.	1. Sevilla, 2. Cadiz, 3. Huelva,  1. Córdoba.	Všeobecná charakteristika
Córdoba . . . (král.)	13.442	380.000	28	Córdoba s 35.000 ob.	V rozkošné poloze na Guadalquiviru, byla v X. stol. největším městem špan. Slavný dom, dříve město.	—	1. Córdoba.	Všeobecná charakteristika
Jaen . . . (král.)	18.482	390.000	29	Jaen se 194.000 ob. (Aurigi Giennium.)	—	Alcalá la Real, 12.000 ob.; Andajur (Andu- ra), 10.000 ob., na Guadalquiviru; Linares (Hellanes), 7000 ob., sdoly na měď a olovo; Baeza (Baetia Baetula), 11.000 ob.	1. Jaen.	Všeobecná charakteristika
Granáda . . . (král.)	28.654	1.360.000	47	Granáda s 67.000 ob.	Rozkošná položa na Xenitu, na 650 m. vysokém pátan La Vega; chová v Alhambře zbytky maurického paláce chalífů.	Almeria (Portus magna) s 23.000 obyv., opevněný přístav; Málaga, 96.000 obyv. na příkrém pobřeží v krajině vinem bohaté, s velkým přístavem a znamenitým průmyslem.	1. Almeria, 2. Granáda, 3. Malaga.	Všeobecná charakteristika

Krajina andaluská

Andalusie, t. j. země Vandalů, jest jedna z ne-teplejších evropských krajin, velmi vhodná a olejem bohatá; se silným chovem dobytka, s pověstnými koni, polními ovce, které zde přezimují; silně včelařství. V Siere Moru zje kolonie Němců (Svábů) v malých městech a jednotlivých dvorech. Hlavní město anglicky. Dálejší Gibraltar jest od r. 1704

Velmi horatá, příliš bohatá vinem, olejem, ořocem, bavčím a j. Pohoří Las Alpujares jest obýváno od křesťanských i plných Arabů (Morisků).

Jména historických provincií	Areal ve km.	Počet lidí	Obyvatelů na 1 km.	Hlavní město	Poznamky o hlavním městě	Jiná důležitá místa	Počet i jména nových provincií	Všeobecná charakteristika
Murcia (vysl. Múrcia) (král.)	41.700	680.000	24	Murcia 88.000 ob.	Veliká a výstavná, s výrobou hedvábí a ledku.	Cartagena, 54.000 ob., válečný příst., pevnost a arsenál.	1. Albacete, 2. Murcia.	Velmi hornatá, vymýšlená, chudá vodou; má mnoho obyvatelů a mnoho výrobků, hlavně mnoho barvil.
Aragónie (král.)	46.565	920.000	20	Zaragoza 67.000 ob.	Na Ebru.	Huesca s 10.000 ob., ve výš 440 m.; Teruel, 10.000 ob.	1. Huesca, 2. Zaragoza, 3. Teruel.	Po výšce step, plátek a neúrodná, poskytuje olej; mnoho vln, koňky; silný chov dobytka.
Navarra (král.)	10.478	320.000	30	Pamplona 22.900 ob. (Pamplona)	Opevněno.	—	1. Navarra.	Hornatá i lesnatá, skýtá znamenitého stavitelství a chov dobytka.
Biscaya (Baskijské prov.) (Euzcaderia)	7204	470.000	65	Bilbao 19.000 ob.	—	San Sebastian, 9000 ob., námořní pevnost; Vitoria, 15.600 ob.; Puenterrabia (Pons rapidus), dříve perva; Tolosa, 7600 obyč., střed průmyslu železářského, zbrojírny.	1. Biscaya, 2. Guipuzcoa, 3. Alava.	Pobřeží jsou úrodná; všude rostou krásná jablka, z nichž připravuje se cídř.
Mallorka (král.)	4817	290.000	60	Palma 53.000 ob.	Na Mallorce.	Port Mhon na Me-norci; Manacor na Mallorci.	1. Mallorca.	Hornatá, ale úrodná a dobře vzdělána.

# Království portugalské.

Jména provincií	Area ve km. <input type="checkbox"/>	Počet obyvatel <input type="checkbox"/>	Obyvatel <input type="checkbox"/>	Hlavní město	Počet obyvatel v hlavním městě	Poznámky o hlavním městě	Jiná důležitá místa	Počet i jména nových provincií	Všeobecná charakteristika
Entre Douro e Minho	7.271	970.000	134	Oporto n. Porto	90.000	Dříve Portus Cale, prodež jméno Por- tugal; silný obchod ve víně; výroba hedvábí.	Braga 16.000 obyv., prastaré, kdysi sídlo krále Suevů.	1. Vianna do Castello, 2. Brago, 3. Porto.	Nejlépe zalidněná i vzdělaná.
Tras-os-Montes	11.103	370.000	33	Bragança	5.110	Pevnost v rovině; vý- roby hedvábí i sí- dlo přám. hedv.; sí- dlo biskupské.	—	1. Vila Real, 2. Bragança.	Hornatá, až na ně- které části drsná i suchá.
Beira	23.942	1.290.000	54	Coimbra	18.000	Na dolním Monde- ga: universita.	Aveiro, příst., 4500 obyv.	1. Aveiro, 2. Coimbra, 3. Vizeu, 4. Guarda, 5. Castello Branco.	Poskytuje nejv. obil- i, výtečného vína i oleje, dělá se v dol- ní i horní Beira.
Extremadura	17.800	840.000	47	Lisabon	280.000	Sídlo vlády, mno- hých ústavů výuč- i učených společ- ností; znamenité obch. město.	Santarém na Taju, 9500 ob.; Abran- tes na Taju; Se- tubal, obch. příst.	1. Leiria, 2. Santarém, 3. Lisboa.	Úrodná na obilí, ví- no, olej i jiné ovo- ce. Rovinu mezi Lis- sabonem a Abran- tem zoveme portug. rájem. Též kraj kol Cintru je velmi ro- mantický.
Alentejo (vysl. Alentejo)	24.387	330.000	14	Evora	12.000	—	Elvas, pevnost.	1. Beja, 2. Evora.	Nejneurodnější prov. špatné vzděl. a za- lidněná; vysocina.
Algarve	4.850	190.000	39	Faro	10.000	—	Lagoa, město příst., 8500 ob.; Tavira, 11.000 ob.; Olhão, město rybářské, ve- líký loď sledí.	1. Faro.	Bohatá vínem, olo- jem a ovocem; hor- natina.

# Rozdělení Francie dle departementů.

Jména departementů	Plocha ve čtv. km.	Počet obyvatelů	Lidnatost na čtv. km.	Hlavní město	Okresní města
Ain . . . . .	5798 97	363.290	63	Bourg	Nantua.
Aisne . . . . .	7352 00	552.439	75	Laon	St. Quentin, Soissons, Chateau-Thierry.
Allier . . . . .	7308 37	390.812	53	Moulins	Montluçon.
Alpes Basses (dolní)	6954 19	139.332	20	Digne	Monosque.
Alpes Hautes (horní)	5589 61	118.898	21	Gap	Embrun.
Alpes maritimes (mořské)	3839 00	109.037	52	Nice (Nizza)	Grasse, Cannes, Antibes.
Ardèche . . . . .	5526 65	380 277	69	Privas	Annunay, Tournon, Aubenas.
Ardennes . . . . .	5232 89	320.217	61	Mézières	Sédan, Rethel, Rocroy.
Ariège . . . . .	4893 87	246.298	50	Foix	Pamiers.
Aube . . . . .	6001 39	255.687	43	Troyes	Arcis-sur-Aube, Nogent-sur-Seine.
Aude . . . . .	6313 24	285.927	45	Carcassonne	Limoux, Narbonne.
Aveyron . . . . .	8743 33	402.474	46	Rodez	Villefranche, Millau.
Bouches du Rhone	5104 87	554.911	109	Marseille	Tarascon, Arles.
Calvados	5520 72	454.012	82	Caen	Lisieux, Bayeux.
Cantal . . . . .	5741 47	231.867	40	Aurillac	St. Flour.
Charente . . . . .	5942 38	367.520	62	Angoulême	Cognac.
Charente inférieure (dolní)	6825 69	465.653	68	La Rochelle	Rochefort, St. Jean d'Angély.
Cher . . . . .	7199 34	335.392	47	Bourges	St. Amand.
Corrèze . . . . .	5866 09	302.746	52	Tulle	Brives.
Corse (Korsika)	8747 41	258.507	30	Ajaccio	Bastia.
Côtes-d'or . . . . .	8761 16	374 510	43	Dijon	Beaume, Sémur.
Côtes du Nord	6885 62	622.295	90	St. Brieuc	Dinan.
Creuse . . . . .	5568 30	274 663	49	Guéret	Aubusson.
Dordogne . . . . .	9182 56	480.141	52	Périgueux	Bergerac.
Doubs . . . . .	5227 55	281.251	56	Besançon	Montebéliard, Pontarlier.
Drome . . . . .	6921 55	320.417	49	Valence	Montélimar.
Eure . . . . .	5957 65	377.874	63	Evreux	Louviers, Bernay.
Eure et Loire	5874 30	282.622	48	Chartres	Nogent-le-Rotrou.
Finistère . . . . .	6721 12	642.963	96	Quimper	Brest, Morlaix.
Gard . . . . .	5835 56	420.131	72	Nîmes	Alais.
Garonne haute (horní)	6289 88	479.362	74	Toulouse	St. Gaudens.
Gers . . . . .	6280 31	284 717	45	Auch	Lectoure, Condon.
Gironde . . . . .	9740 32	705.149	72	Bordeaux	Libourne.
Herault . . . . .	6197 99	429.878	69	Montpellier	Lodève, Beziers.
Ille et Vilaine	6725 83	589.532	88	Rennes	St. Malo, Fougères.
Indre . . . . .	6795 30	277.693	41	Chateauroux	Issoudun.
Indre et Loire	6113 70	317.027	52	Tours	Chinon.
Isère . . . . .	8289 34	575.784	69	Grenoble	Vienne.
Jura . . . . .	4994 01	287.634	58	Leu le Saulnois	Poligny, Dôle.
Landes . . . . .	9321 31	300.528	32	Mont de Maran	Dax.
Loir et Cher	6350 92	268.801	42	Blois	Vendôme.
Loire . . . . .	4759 62	550.611	116	St. Etienne	Montbrison, Roanne.
Loire haute (horní)	4962 25	308.732	62	Le Puy	Issengeaux.
Loire inférieure (dolní)	6874 56	602.206	88	Nantes	St. Nazaire.
Loiret . . . . .	6771 19	353.021	52	Orléans	Gien, Montargis.

## Rozdělení Francie dle departementů.

Jména departementů	Plocha ve čtv. km.	Počet obyvatelů	Liinatost na čtv. km.	Hlavní město	Okresní města
Lot . . . . .	5211.74	281.404	54	Cahors	Gourdon.
Lot et Garonne . .	5353.96	319.289	60	Agen	Nérac, Villeneuve.
Lozère . . . . .	5169.73	135.190	26	Mende	Marvejols.
Maine et Loire . .	7120.93	518.471	73	Angers	Saumur, Cholet.
Manche . . . . .	5928.88	544.776	92	Cherbourg	Coutances, Avranches.
Marne . . . . .	8180.41	386.157	47	Chalons sur Marne	Epernay, Vitry le François.
Marne haute (horní)	6219.68	251.196	40	Chaumont	Langres.
Mayenne . . . . .	5170.63	350.637	68	Laval	Mayenne, Chateau Gontier.
Meurthe et Moselle	5244.35	365.137	70	Nancy	Lunéville, Toul.
Meuse . . . . .	6227.90	284.725	46	Bar le Duc	Verdun, Montmédy, Conmercy.
Morbihan . . . . .	6797.81	490.352	72	Vannes	Lorient, Napoléonville.
Nièvre . . . . .	6816.56	339.917	50	Nevers	Clamecy.
Nord . . . . .	5680.87	1,447.764	255	Lille	Cambrai, Valenciennes, Roubaix, Dunkerque.
Oise . . . . .	5855.06	396.804	68	Beauvais	Compiègne, Clermont.
Orne . . . . .	6097.29	398.250	65	Alençon	Argentan, Mortagne.
Pas de Calais . . .	6605.63	761.158	115	Arras	St. Omer, Boulogne.
Puy de Dôme . . .	7950.51	566.463	71	Clermond-ferand	Thiers, Riom.
Pyrenées					
(basses) dolní . .	7622.66	426.700	56	Pau	Bayonne, Rhodéz.
(hautes) horní . .	4529.45	235.156	52	Tarbes	Bagnères de Bigorre.
orientales (rjeb.)	4122.11	191.856	47	Perpignan	Pradès.
Rhône . . . . .	2790.39	670.247	240	Lyon	Villefranche, Tarare.
Saône haute (horní)	5339.92	303.088	57	Vesoul	Gray.
Saône et Loire . .	8551.74	598.344	70	Macon	Autun, Chalons sur Saone.
Sarthe . . . . .	6206.68	446.603	72	Le Mans	La Flèche.
Savoie . . . . .	5759.20	267.958	47	Chambéry	Aix les Bains, St. Jean de Maurienne.
Savoie haute (horní)	4317.15	273.027	63	Annecy	Thonons.
Seine . . . . .	475.50	2,220.000	895	Paříž	St. Denis, Sceaux.
Seine et Marne . .	5736.35	790.022	60	Melun	Fontainebleau, Meaux, Provins.
Seine et Oise . . .	5603.65	341.490	104	Versailles	Etampes, Pontoise, Corbeil.
Seine inferieure (dolní)	6033.29	790.022	131	Rouen	Le Havre, Dieppe, Elboeuf, Fécamp, Yvetot.
Sèvres (Deux) . .	5999.88	331.243	55	Niort	Parthenay.
Somme . . . . .	6161.20	557.015	90	Amiens	Abbeville.
Tarn . . . . .	5742.16	352.718	61	Albi	Gaillac, Castres.
Tarn et Garonne . .	3720.16	221.610	60	Montauban	Castelsarrasin, Moissac.
Var . . . . .	6083.25	293.757	48	Draguignan	Toulon, Brignoles, Hyères.
Vaucluse . . . . .	3547.11	363.451	74	Avignon	Carpentras, Orange.
Vendée . . . . .	6703.50	401.446	60	Napoleon Vendée	Les Sables d'Olonne.
Vienne . . . . .	6970.37	320.598	46	Poitiers	Châtelleraunt.
Vienne haute (horní)	5516.58	322.447	58	Limoges	Rochechouart.
Vosges . . . . .	5876.56	392.988	67	Epinal	Mirecourt, Remiremont.
Yonne . . . . .	7428.56	363.608	49	Auxerre	Sens, Avallon, Tonnerre.
Belfort, Territorium	504.79	56.781	93	Belfort	—

## Přehled držav britských.

Zemědíl	Jméno državy	Plocha ve □ Mm.	Obyvatelstvo
Asie	Britská Přední i Zadní Indie s Ceylonem . . .	25.714.05	192,992.00
	Ochranné státy indské . . . . .	16.734.53	46,246.00
	Aden, Perim, Andamany, Nikobary, Hongkong atd.	109.08	182.80
	Úhrn . . .	42.557.66	239,420.00
Austrálie a Oceánie	Austrálie s Tasmanií . . . . .	76.957.21	1,778.00
	Nový Zeeland i jiné ostrovy . . . . .	2.772.39	305.00
	Úhrn . . .	79.729.6	2,083.00
Afrika	Kápská země, Natal, Griqualand . . . . .	6.188.41	954.00
	Zlaté pobřeží, Sierra atd. . . . .	442.71	688.00
	Ostrovy . . . . .	27.68	363.00
	Úhrn . . .	6.658.8	2,005.00
Amerika	Kanada, území severozápadní, Nový Foundland	92.032.64	3,866.00
	Honduras . . . . .	349.64	25.00
	Ostrovy západoindské a Bermudy . . . . .	258.79	1,089.00
	Britská Guayana . . . . .	2.212.43	193.00
	Falklandy a ostrovy Států . . . . .	122.79	1.00
	Úhrn . . .	95.076.29	5,174.00
Úhrn držav mimoevropských . . . . .		224.022.35	248,682.00
" " evropských . . . . .		3,133.14	31,945.00
Úhrn . . .		227.155.49	280,627.00

## Osady nizozemské.

Jméno osady		Velikost plochy ve □ km.	Počet obyvatelstva	
			celkem	z toho Evropanů
v Asii 1.417.80 □ km., 34.101.411 obyv., 36.689 Evropanů	Sumatry severní pobřeží . . . . .	121.172	1,620.979	2.145
	Benkuly . . . . .	25.087	140.126	185
	Lamponský distrikt . . . . .	26.155	112.271	9
	Palembang . . . . .	160.343	573.697	221
	Banks . . . . .	13.050	62.368	151
	Villiton . . . . .	6.552	26.160	55
	Riouw . . . . .	45.427	76.872	201
	Severní Borneo . . . . .	154.506	365.881	121
	Jižní a východní Borneo . . . . .	361.653	869.763	331
	Celebes a Sumbawa . . . . .	118.380	349.756	1.181
	Menado . . . . .	69.776	514.483	771
	Amboina . . . . .	49.017	233.608	1.741
	Ternate . . . . .	62.204	97.402	291
	Timor . . . . .	57.409	90.000	221
	Bali a Lombok . . . . .	10.462	86.000	11
	Java a Madura . . . . .	134.607	17,298.200	28.921
v Americe 120.451 □ km. 97.451 obyv.	Surinam . . . . .	119.321	60.000	691
	Curaçao a t. d. . . . .	1.130	36.871	—

Království nizozemské.

Jména provincií	□ km.	Počet obyvatelů v r. 1873.	Obyvatel na 1 □ km.	Města	Obcí celkem	Počet země v proc.	Procenty		Hlavní město		Jiná důležitá místa	
							Hlavní město	Počet byv.	Procenty	Hlavní město		Počet byv.
Sev. Brabant . . . .	5.127-74	443.045	86	10	185	28	88	11-5	0-5	Hertogenbosch	24.395	Bergem op Zoom.
Gelderland . . . .	5.086-48	441.088	87	15	116	25-2	38	61	1	Arnhem	25.348	Zutphen.
Jižní Holland . . . .	3.017-56	721.464	241	14	193	4-3	24-5	73-5	2	Gravenhage	81.881	Leyden, Delft, Rotterdam, Gouda, Dordrecht.
Severní Holland . . . .	2.716-36	610.990	224	11	124	10-3	27-5	87-5	5	Amsterdam	277.766	Edam, Hoorn, Alkmaar, Nieuwe-Diep, Helder.
Zeland . . . . .	1.765-00	182.365	104	9	112	7	26	73-5	0-5	Middelburg	14.714	Blissingh.
Utrecht . . . . .	1.384-29	179.465	130	6	72	10-9	37	62	1	Utrecht	57.085	Amersfoot.
Friesland . . . . .	3.374-94	307.390	95	11	43	10-4	9	90	1	Leeuwarden	24.862	Harlingh, Franeker.
Over-Yssel . . . . .	3.243-05	260.533	78	4	61	30-3	32	66-5	1-5	Zwolle	18.824	Deventer, Kampen.
Groningy . . . . .	2.292-68	232.739	101	1	57	14-4	7-5	90-5	2	Groningy	34.768	—
Drenthe . . . . .	2.662-62	109.464	40	3	33	37-5	4	93-5	2-5	Assy	4.325	—
Limbuk . . . . .	2.204-14	227.469	103	5	125	26-1	97	2-5	0-5	Maastricht	27.448	Roermond.
32.874-86		3.716.092	113	89	1131	20-3	60	38	2	—	—	—
Jezero Zuyderaké . . . .	1.950	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Luxemburk, velkovév. . .	2.587-4	197.526	—	—	—	—	—	—	—	Luxemburg	14.440	Echternach.

# Přehled říše německé.

Důležitost jednotlivých států	Jméno státu	Velikost plošná ve km.	Obyvatelé				Vyznání (v proc.)				Hlavní město a počet jeho obyvatelstva
			celkem (1871)	procento		na 1 km.	protestanté	katolíci	jiní křesťané	židé	
				monarch.	svobod.						
Království	Prusko (s Lauenburskem)	348,337.73	24,691,584	49.3	50.7	71	64.9	33.5	0.2	1.3	Berlin . . . 1,000,000
	Bavarsko . . .	75,863.42	4,863,460	48.7	51.3	64	27.6	71.2	0.11	1.04	Mnichov . . . 180,000
	Vírttembersko . . .	19,508.60	1,818,539	48.2	51.8	93	68.7	30.4	0.2	0.7	Stuttgart . . . 107,000
	Sasko . . .	14,989.60	2,656,244	48.8	51.2	171	97.3	2.1	0.2	0.13	Dresdany . . . 176,000
Velkovévodství	Badensko . . .	15,076.00	1,461,562	48.8	51.2	97	33.6	64.5	0.15	1.7	Karlsruhe . . . 37,000
	Meklenburg-Svěru . . .	13,306.00	557,887	48.8	51.2	42	39.2	0.2	0.22	0.5	Šverin . . . 27,000
	Hesensko . . .	7,676.30	852,894	49.5	50.5	111	68.6	27.8	0.46	2.9	Darmstadt . . . 40,000
	Oldenbursko . . .	6,396.64	314,463	49.2	50.8	49	76.6	22.6	0.3	0.47	Oldenburg . . . 14,000
	Sasko-Výmar-Eisenach . . .	3,636.00	286,183	48.7	51.3	73	96.2	3.3	0.06	0.4	Výmar . . . 10,000
	Meklenburg-Střelice . . .	2,929.50	96,982	48.5	51.5	33	99.3	0.17	—	0.5	Střelice . . . 9,000
Vévodství	Braunšweig . . .	3,690.43	311,764	49.9	50.1	85	97.2	3.2	0.18	0.37	Braunšweig . . . 58,000
	Saaso-Meiningy . . .	2,466.43	187,957	49.0	51.0	86	98.2	0.8	0.09	0.9	Meiningy . . . 8,900
	Anhalt . . .	2,347.35	203,437	49.1	50.9	87	97.4	1.66	0.03	0.9	Desov . . . 18,000
	Saaso-Coburg-Gotha . . .	1,967.75	174,339	48.5	51.6	89	99.11	0.72	0.04	0.12	Coburg a Gotha . . . 13,000 a 11,000
	Saaso-Altenburg . . .	1,321.50	142,122	48.7	51.3	108	99.8	0.14	—	—	Altenburg . . . 20,000
Knižectví	Valdeck . . .	1,135.10	56,224	46.9	53.1	50	96.17	2.3	0.05	1.48	Aroy . . . 2,500
	Lippe . . .	1,134.30	111,136	49.2	50.8	98	96.7	2.4	—	0.9	Detmold . . . 7,000
	Švarcburk-Rudolstadt . . .	942.13	75,523	48.8	51.2	80	99.7	0.12	—	0.16	Rudolstadt . . . 7,100
	Švarcburk-Sonderhausen . . .	862.11	67,191	48.6	51.4	78	99.4	0.26	—	0.37	Sonderhausy . . . 5,900
	Reusz, mladší linie . . .	829.20	89,032	48.8	51.2	107	99.7	0.2	—	—	Steic . . . 4,800
Svobodná města	Saunburg-Lippe . . .	443.30	32,059	49.6	50.4	72	97.5	1.2	—	1.1	Bückeburg . . . 4,700
	Reusz, starší linie . . .	318.82	45,094	49.3	50.7	138	99.6	0.3	—	—	Greie . . . 11,600
	Hamburk . . .	409.78	338,974	48.8	51.2	827	90.5	2	0.9	4.07	Hamburk . . . 305,000
Země říšská	Bukorec . . .	282.73	52,158	48.1	51.9	184	97.9	—	0.2	1.1	Bukorec . . . 40,000
	Bremy . . .	250.29	122,402	48.6	51.4	489	90.4	2.9	0.2	0.4	Bremy . . . 83,000
	Eisensko-Lothrinsko . . .	14,493.37	1,543,587	48.0	51.1	107	17.5	79.7	0.14	2.6	Mezy . . . 54,000
	Německá Ríše . . .	540,610.53	41,058,792	49.08	50.92	76	62.3	36.2	0.2	1.35	—

# Kantony republiky švýcarské (dle jejich úředního postavení).

Jméno kantonu	Areal ve [ ] km.	Počet lidu	Obyvatel na 1 [ ] km.	Hlavní město		Všeobecné poznámky
				Jméno	Počet obyv.	
Curich . . .	1723	285.000	165	Curich	21.000	Má přebytek vína i ovoce a vyniká umělostmi; v Curichu znamenité výrobky hedvábné i bavlněné; živá doprava do Itálie. Nejdelší železniční město: Winterthur (10.000 ob.), jedno z nejúspěšnějších měst ve Švýcarsku. Nábož. reform.
Bern . . .	6889	507.000	74	Bern	36.000	Na jihu největší pohoří i ledovce, mezi nimiž velká údolí. Hlavní zaměstnání hospodářství v Alpách; na severu země plošší, poskytuje obilí, ovoce, víno. Náboženství reform.; jen Bernská Jura a část Seelandu je po více francouzská a katol.
Lucern . . .	1501	192.000	88	Lucern	15.000	Vysoká hornatina s horou Pilatem. Nábož. katolická. Město Lucern v pěkné poloze na Reuse, provozuje průmysl i obchod, zvláště obchod dopravní přes moře a sv. Gothard.
Uri . . .	1076	16.000	15	Altdorf	2.700	Relativně nejméně obydlený kanton; zevně hornatý. Náboženství katolické.
Švýce . . .	908	48.000	53	Švýce	6.200	Vzácnou výhládkou proslavený Rigí (1802 m. vysoký); chov dobytka, ale předeřelý na hedvábní a bavlnu. Náboženství katolické.
Unterwaldy nad lesem	475	14.000	30	Sarny	3.700	S horami sice skoro 3250 m. vysokými, avšak též s úrodnými údolími a dosti mírným podnebím; chov dobytka a alpské salašeni. Nábož. povíce katolické.
pod "	291	12.000	40	Stanz	2.100	Údolí Linthy s jejími říčkami proustupeno mohutnými horami; jen severovýchodnější část rovinná. Rolníci se neprovozují, za to však chov dobytka a průmysl.
Glarus . . .	691	35.000	51	Glarus	5.500	Z břidlice vyrábějí se stoly a tabulky početná. Nábož. povíce evaangelické.
Zug . . .	239	21.000	88	Zug	4.300	Nejmenší kanton; s pozehanými kraji a bohatým chovem dobytka.
Freiburg . .	1669	111.000	66	Freiburg	11.000	Jih hornatý i drsný, sever, přes své jméno, Uechtland, t. j. pustá země, mírnější pahorkatina. Výtečný chov dobytka, skýtá nejlepšího syrá; na severu rolnictví. Konfese povíce katolická.
Solothurn .	785	75.000	95	Solothurn	7.100	Hornatý, ale povíce úrodná půda. Náboženství katolické.
Basel						
město . . .	37	48.000	322	Basel	45.000	Krásné pastviny a úrodná údolí s rolnictvím. Průmysl a obchod znamenitý, zvláště ve městě Baselu. Lícenál svými rukavičkami pověsten. Náboženství reform.
země . . .	422	54.000		Lícenál	5.000	
Šaffhausy .	300	38.000	126	Šaffhausy	10.300	Nejsevernější kanton; méně hornatý; dobrý chov dobytka a vinařství. Plní obyvatelé jsou reformovaného náboženství.

# Kantony republiky švýcarské (dle jejich úředních posavení).

Jméno kantonu	Area ve km.	Počet hlid	Obyvatel na 1 km.	Hlavní město		Počet obyv.	Všeobecné poznámky
				Jedno	Jedno		
Apenzell Aargau Basile Basile St. Gallen	261 159 2019	49,000 12,000 191,000	187 75 94	Herran Apenzell St. Gallen		10,000 3,500 17,000	Velmi hornatý, s výzkyní údolími. Vnější Rhoden protestantský, velmi obchodní: vnitřní Rhoden katolický, nejvíce psavých alpských. Na severu úrodná, přilemá pahorkovitá země s údolími, na jihu suchem a ledovci pokryté Alpy. Krásné pastviny, rolnictví i sadnictví. Mnoho přádelcn. Nábožen- ství smíšené.
Granubund.	7185	92,000	13	Chur (Viter)		7 600	Nových, a nejv. kanton, velmi hornatý. Založení z 1/3 germanského, ze 2/3 román- ského kmene. Rovněž nábož. z 1/3 katol., 2/3 protest. V Churu živý obchod.
Aargau . .	1405	199,000	142	Aargov		7,000	Páda rovná, jen jednotlivé nízké hory, úrodná ornice. Náboženství smíšené.
Thurgau . .	988	93,000	94	Franfeld		3,200	Nejtródnější kanton, s hospodářstvím, vinařstvím, továrny na len a bavlnu, bez větších měst. Náboženství povíce reformované.
Tessin . . . (Ticino)	2836	120,000	42	Dellina		2,500	Nádherná země hornatá. Obyvatelé Italové, katolíci. V Tessinu jsou tři hlavní města, která po vřech jsou let se mění: Dellina, Locarno (27,000) a Lugano (6000), kde už nedávčí se pěstuje.
Waadt . . . (Vaud)	3223	232,000	72	Lausanna		27,000	Krásná země s mírným podnebím, úrodná. Prámýslní obyvatel, kteří povíce fran- couzsky mluví a protestantského vyznání jsou.
Vallis . . . (Valais)	5247	97,000	18	Sion (Sitten)		5,000	Údolí Rhony o teplém podnebí. Duží se zde již již jízni ovoce. Obyvatelé jsou povíce kmene románského, jen horní Vallis je německá. Kde je pokazený, poměrně idolm, náboženství katolické.
Neuchâtel (Nevaisin)	808	97,000	120	Neuchâtel		13,400	Některá údolí a pobřeží jezera Neuchâtelského mají úrodnou půdu a jiné pro vinař- ství zvláště se hodí podnebí. Mezi obyvateli, většinou protestantskými, je velká přímílivost; zhotovují hodinky, špičky, zboží galanterie.
Genf . . . (Genève)	283	93,000	329	Genf		68,000	Hornatá, úrodná půda, jenmá, pro vinařství a sadnictví přiměřené podnebí. Druhdy většinou reformované, avšak nyní, následkem sláskání francouzského a savojského území, albou většinou katolické. Úplat francouzští obyvatelé vyznávají se svou prámýslností.

## Seznam důležitějších jezer v evropském Rusku.

Jméno jezera	Ve které gubernii	Plošný obsah ve □ km.
Bjeloje . . . . .	Novgorod . . . . .	1124·8
Elton slané jezero . . . . .	Astrachan . . . . .	161·0
Ilmen . . . . .	Novgorod . . . . .	918·5
Imandra . . . . .	Archangelsk . . . . .	851·9
Keretj . . . . .	Archangelsk . . . . .	404·3
Kowdosero . . . . .	Archangelsk . . . . .	584·3
Kondosero . . . . .	Archangelsk . . . . .	328·0
Kubenskoje . . . . .	Vologda . . . . .	393·3
Kunto, prostřední jezero . . . . .	Archangelsk . . . . .	493·0
Kunto, horější jezero . . . . .	Archangelsk . . . . .	291·0
Latša . . . . .	Olonez . . . . .	365·1
Notisero . . . . .	Archangelsk . . . . .	440·5
Pjawasero . . . . .	Archangelsk . . . . .	560·0
Segosero . . . . .	Olonez . . . . .	1246·0
Seliger . . . . .	Twer . . . . .	259·7
Toposero . . . . .	Archangelsk . . . . .	1065·1
Tulosa . . . . .	Olonez . . . . .	280·0
Wirzjärw . . . . .	Livland . . . . .	276·3
Wodlosero . . . . .	Olonez . . . . .	467·8
Voše . . . . .	Novgorod . . . . .	427·9
Vygosero . . . . .	Archangelsk a Olonez . . . . .	860·5

## Seznam důležitějších jezer v asijském Rusku.

Jméno jezera	Ve které gubernii neb okresu	Plošný obsah ve □ km.
Ala Kul . . . . .	Semiretšinsk . . . . .	1999·7
Amantai-Matai . . . . .	Území Uralu . . . . .	409·7
Barun-Tarei . . . . .	Transbaikalien . . . . .	705·6
Dengis . . . . .	Akmollinsk . . . . .	1502·2
Dengis (kyselé jezero) . . . . .	Akmollinsk . . . . .	1268·9
Dengis-Kul . . . . .	Akmollinsk . . . . .	546·9
Kalundinskoje . . . . .	Tomsk . . . . .	446·1
Kara-Kul . . . . .	Syr-Derja . . . . .	1627·4
Kara-Teren . . . . .	Amu-Derja . . . . .	455·2
Nor-Saissan . . . . .	Semipalatinsk . . . . .	1830·6
Sary-Kopa . . . . .	Turgaisk . . . . .	512·1
Sasyk-Kul . . . . .	Semiretšinsk . . . . .	557·6
Saumal-Kul . . . . .	Syr-Derja . . . . .	466·6
Son-Kul . . . . .	Semiretšinsk . . . . .	415·4
Taalkar-Tenis . . . . .	Turgaisk . . . . .	2076·9
Tsubar-Tenis . . . . .	Turgaisk . . . . .	409·7
Ulkun-Karai (solné jezero) . . . . .	Amollinsk . . . . .	515·5

